

PODUZETNIŠTVO U MEDIMURJU I NOVI RAZVOJNI IZAZOVI

Biblioteka STUDIJE, knjiga 9.

Copyright © 2002.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 65.012(497.5-35 Čakovec)(082)

PODUZETNIŠTVO u Međimurju i novi
razvojni izazovi / uredio Drago Čengić. -
Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, 2002. - (Biblioteka Studije; knj.
9)

Bibliografija. - Summaries.

ISBN 953-6666-27-8

1. Čengić, Drago

I. Poduzetništvo - - Međimurska županija - -
Zbornik

421205049

ISBN 953-6666-27-8

PODUZETNIŠTVO U MEĐIMURJU I NOVI RAZVOJNI IZAZOVI

Uredio:
Drago Čengić

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences
MO **PILAR**

Zagreb, 2002.

UVODNE NAPOMENE

Proučavanje poduzetništva uvijek je izazov posebne vrste – i za znanstvenike i za “predmet istraživanja”, kojega čine prije svega ljudi koji se svakodnevno bore za opstanak svojih obrta i poduzeća u konkretnim društvenim i ekonomskim okolnostima. I ne radi se samo o pukom opstanku, već (u našim prilikama) i o pojedinačnim i obiteljskim snovima. Poduzetništvom se želi ostvariti vlastite poslovne ideje sa što manje materijalnih i moralnih troškova, ali i stvoriti nešto trajnije od svakodnevnog pojedinačnog i grupnog napora – određene vrijednosti za one koji tek dolaze i za društvo u cjelini.

Shvaćajući svu kompleksnost poduzetništva, u ovoj smo knjizi pokušali međimursko poduzetništvo i njegove resurse osvijetliti iz više teorijskih, empirijsko-istraživačkih i autorskih perspektiva. Na kraju, putem preporuka za novu politiku razvoja htjeli smo upozoriti i na izazove koji ga očekuju, vođeni prije svega idejom da hrabri ljudi u budućnosti ne vide samo opasnost već i nove prilike za pojedinačni i kolektivni razvoj. Ovom prilikom iskreno se zahvaljujemo svima onima (prije svega međimurskim poduzetnicima, menadžerima, stručnjacima i javnim djelatnicima) koji su kao ispitanici i neformalni savjetnici sudjelovali u ovome istraživanju. Bez njihovog mišljenja, lucidnih zapažanja, podataka, analiza i mudrosti, ovaj izvještaj ne bi bio moguć.

Zahvaljujemo se također i Međimurskom poduzetničkom centru iz Čakovca, našem partneru i čestom domaćinu za vrijeme rada na prikupljanju podataka, što je – osjetivši duh vremena koji zazivlje nove ekonomske promjene – imao povjerenja u ovaj istraživački tim i ovu instituciju, povjerivši im rad na ovako izazovnoj temi. Nadamo se da smo ukazano povjerenje ovom knjigom i opravdali.

Urednik

Drago Čengić	
<i>Neki temeljni pojmovi i svrha istraživanja poduzetništva u Međimurju</i>	9
I. STANOVNIŠTVO KAO RAZVOJNI RESURS MEĐIMURJA	
Nada Kerovec	
<i>Temeljne sociodemografske i razvojne odrednice Međimurja</i>	39
II. TEMELJNA OBILJEŽJA DOSADAŠNJEGA PODUZETNIČKOG RAZVOJA U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI	
Gabrijela Sabol	
<i>Neka obilježja gospodarskog i poduzetničkog razvoja Međimurja iz službene perspektive</i>	71
Drago Čengić	
<i>Razvoj poduzetništva u Međimurju iz poduzetničke perspektive</i>	91
III. PERCEPCIJA MEĐIMURSKIH RESURSA I STRATEŠKIH PRAVACA RAZVOJA	
Saša Poljanec-Borić	
<i>Poduzetnički vrijednosni sklop, resursi i konkurentski razvoj Međimurske županije</i>	139
Ivan Rogić	
<i>Glavni akteri endogenog lokalnog razvitka u Međimurju</i>	189
IV. ZAKLJUČNE NAPOMENE	
Drago Čengić, Saša Poljanec-Borić, Ivan Rogić	
<i>Lokalni akteri i novi razvojni izazovi: preporuke za oblikovanje razvojnih alternativa</i>	231
SAŽETAK TEKSTOVA NA HRVATSKOME JEZIKU	243
SUMMARIES	255
BILJEŠKE O AUTORIMA	263
PRILOZI	267

Drago
ČENGIĆ

NEKI TEMELJNI
POJMOVI I SVRHA
ISTRAŽIVANJA
PODUZETNIŠTVA U
MEĐIMURJU

*Temeljna je nakana ovih napomena da se njima pruži određene “upute za čitanje sadržaja” temeljnih pojmova koje rabimo u ovoj knjizi, ali i tema koje kasnije slijede u njoj. Pojmovi o kojima je riječ su naoko toliko opće-razumljivi da ih je, paradoksalno, baš zato potrebno uvijek ponovno definirati, kako bi se njihov sadržaj kontekstualizirao i time izbjegla njihova semantička disperznost. Svjesni smo pritom da i u našem slučaju vrijedi ona stara misao: da je bilo kakvo određenje “nečega” ujedno i ograničavanje toga “nečega” prema ostatku raznovrsnih “predmeta” i “značenja”, koje svojom definicijom nismo obuhvatili upravo “ovoga trenutka”. Tome usudu ne mogu izbjeći niti naše *priručne definicije poduzetništva, razvoja, modernizacije i razvojnih resursa*. One imaju posebnu svrhu samo u okviru ove knjige i zato ni ne smjeraju iscrpnom opisu svih mogućih sadržaja i značenja koji se vežu uz druge semantičke sklopove i konceptualne konstrukcije.*

Podsjećanjem na naša i na razumijevanja ovih termina u drugih autora, željeli bismo ponajprije podsjetiti na one (naj)važnije (eksplicitne i implicitne) sadržaje koje ti termini u svojoj “utrobi” nose. *Htjeli smo, osim toga, na taj način podsjetiti na to da razgovor o poduzetništvu i novim razvojnim izazovima Međimurja nije razgovor izvan konteksta*. Po našem mišljenju, taj kontekst čine ne samo hrvatske već i svjetske rasprave o problemima razvoja, modernizacije, moderne, regionalnog razvoja i upravljanja razvojnim resursima. I prije svega, taj kontekst čine sve brže i isprepletenije ekonomske, tehnološke i političke promjene u svijetu oko nas, od kojih se više ne možemo izolirati nekim ideološkim i političkim zidovima, ili pak jednostavnim umišljajima kao da nas se sve to “tamo vani” ne tiče.

Naša je polazna hipoteza da postoje određena razvojna obilježja Međimurja i obilježja međimurskoga poduzetništva koja u pozitivnom smislu izdvajaju Međimursku županiju od drugih hrvatskih županija, ali da se - zbog promijenjenih uvjeta u europskom ekonomskom, tržišnom i institucionalnom okružju - prethodni čimbenici razvoja postupno pretvaraju u ograničavajuće uvjete novoga ekonomskoga i poduzetničkog razvoja. Postupno stvaranje pretpostavaka "novoga razvoja" moguće je samo uz usporednu modernizaciju i poduzetničkih i institucionalnih struktura koje bi, zajedničkim naporima, osmišljavanjem koncepta endogenoga razvoja i novim shvaćanjem međimurskih resursa, trebale definirati nove pravce razvoja i bitne dimenzije međimurske konkurentnosti u skoroj budućnosti.

Razlozi traganja za primjerenim pojmovima oslobođeni su na ovu polaznu hipotezu i brojne druge, mahom kasnije razvijene, pretpostavke naše analize. Kad je pak riječ o (pret)povijesti ovih termina, prvo, riječ je o pojmovima koji su već dugo i u svakodnevnoj "upotrebi", ali i u rječnicima različitih društvenih (ponajprije ekonomskih) znanosti. Neki od njih ušli su u sferu općeprihvaćenih, demokratskih i gotovo "svetih" stečevina suvremenih društava, na onaj način koji ističe R. Peet kada kaže da je "razvoj jedna od temeljnih vjera modernoga svijeta" (Peet, Hartwick, 1999.:1)

Drugo, dugotrajnost uporabe tih pojmova upozorava nas i na povijesnu i kontekstualnu promjenljivost njihovih značenja i sadržaja. Pitanje je, naime, imaju li pojmovi poduzetništva, razvoja, modernizacije i resursa isto značenje danas kao i prije pedesetak godina. Kad je riječ, primjerice, o razvoju, s jedne strane riječ je o složaju raznolikih znanstvenih, tehnoloških, demokratskih, vrijednosno-etičkih i socijalno-organizacijskih dostignuća ujedinjenih u naporu izgradnje jednoga boljeg svijeta.¹ Iz toga kuta razvoj možemo shvatiti kao "upotrebu proizvodnih resursa društva za poboljšanje životnih uvjeta najsiromašnijih ljudi" (Peet, Hartwick, 1999.:1). No, istodobno razvoj može značiti i "više svega za svakoga unutar društvenoga i ekonomskog sustava u kojem još uvijek najviše dobiva njih nekoliko".

Čemu se, dakle, prikloniti? Posve širokim određenjima nama relevantnih pojmova, ili pak sužavanju

njihovih sadržaja na samo neke “zdravorazumske aspekte”, mahom ekonomskog karaktera? Umjesto ho- da po tim “krajnjim” definicijama, pokušat ćemo do- či do određenoga razumijevanja nama bitnih pojmo- va, ne robujući “definijskoj širini” bez svijesti o kontekstu rasprave (a to je razvoj poduzetništva u Međimurju), ali istodobno izbjegavajući svođenje svih pojmovnih sadržaja na samo jednu (mahom ekonom- sku) dimenziju, dimenziju koja tek potvrđuje puko “stanje stvari”, bez uočavanja njihovih skrivenih mo- gućnosti – u nekom drugom, načelno zamislivom od- nosu ljudi, znanja, institucija i situacija.

PODUZETNIŠTVO

Živimo u društvu koje se smatra demokratskim i ujedno društvu koje, barem na razini službene politi- ke, poticanje poduzetništva smatra jednom od priori- tetnih djelatnosti. U takvoj situaciji čini se da je lakše identificirati poduzetnike (koji su “svuda oko nas”), nego promisliti što zapravo jest poduzetništvo. U vri- jeme socijalizma u Hrvatskoj se gotovo kradomice go- vorilo o ekonomskoj/profitnoj funkciji poduzeća, po- duzetništvo je institucionalno bilo zabranjeno, a dru- štvene znanosti su tek krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća počele govoriti o “kolektivnom poduzetništvu” kao važnom proble- mu ekonomskoga i društvenog razvoja (usp. Župa- nov, 1977.). Danas, naoko, poduzetništvu dobro ide i ono nema velikih institucionalnih/političkih ograni- čenja, pa ipak... Nisu svi koji su imali “određenu pri- liku” postali i poduzetnicima, niti su svi koji su po- stali poslovni ljudi prešli u poduzetnike i uza sve to u svojim poduzećima zaposlili velik broj novih radni- ka! S druge strane, jesu li poduzetnicima samo vlasni- ci obrta, malih i srednjih poduzeća (kako sugerira i ime jednoga od ministarstava hrvatske vlade), ili me- đu njih možemo ubrojiti i menadžere velikih, uspje- šnih poduzeća?

Prethodna pitanja imaju, jasno, i teorijske i prak- tične implikacije. Teorijske: jer usmjeravaju istraživače na poseban segment poslovnih ljudi i poseban seg- ment gospodarstva, kao one od kojih se možda mogu očekivati u određenoj vremenskoj perspektivi i eko-

nomski rast te tržišne i društvene inovacije. Praktične: jer o određenom shvaćanju poduzetnika i poduzetništva može ovisiti položaj određenoga tipa poslovnih ljudi u poreznom i gospodarskom sustavu, kao i u sustavu državnih poticaja za poduzetništvo.

Podsjetimo da su američki autori Hebert i Link još 1989. godine identificirali *dvanaest različitih uloga/definicija poduzetnika u ekonomskoj literaturi* (pregled 1.) Kad bismo htjeli nabrojiti različite teorije poduzetništva, od klasičnih do suvremenih teorija poduzetništva, mogli bismo napisati poveći rad posvećen samo sličnostima i razlikama definicija poduzetnika u tim teorijama.

Pregled 1.
Uloge poduzetnika u razvoju
ekonomske misli prema
mišljenju Heberta i Linka

-
1. Poduzetnik je osoba koja snosi rizik povezan s neizvjesnošću
 2. Poduzetnik je osoba koja osigurava financijski kapital za poslovne projekte
 3. Poduzetnik je inovator
 4. Poduzetnik je osoba koja odlučuje/donosi odluke
 5. Poduzetnik je vođa u području zvanom gospodarstvo
 6. Poduzetnik je menadžer ili ravnatelj
 7. Poduzetnik je organizator i uskladitelj ekonomskih izvora
 8. Poduzetnik je vlasnik poduzeća
 9. Poduzetnik je onaj koji zapošljava proizvodne izvore/resurse
 10. Poduzetnik je onaj koji zaključuje ugovore
 11. Poduzetnik je onaj koji prosuđuje i vrednuje
 12. Poduzetnik je osoba koja alocira proizvodne resurse za različite (alternativne) uporabe
-

Izvor: J. Žižek, 1999.

No, to bi nas daleko odvelo. Zadržimo li se pak samo na spomenutim ulogama (pregled 1.), uočit ćemo da su u njima sažete različite teorije o poduzetnicima i poduzetništvu u određenoj vremenskoj perspektivi – od R. Cantillona (poduzetnik je špekulant), preko J. A. Schumpetera (poduzetnik je inovator) i F. Knighta (poduzetnik svladava neizvjesnost), do W. Baumola (produktivno, neproduktivno i destruktivno poduzetništvo). Kad je riječ o Međimurju i pretpostavimo li da među međimurskim poduzetnicima dominiraju samo “poduzetnici-vlasnici poduzeća”, možemo se pitati: koja bi od drugih poduzetničkih uloga bila naj-

poželjnija za budući (poduzetnički) razvoj Međimurja: uloga nositelja financijskog kapitala, uloga inovatora ili pak uloga menadžera i gospodarskih vođa?

Ono što mislimo da je važno za našu raspravu o Međimurju, a što ova lista poduzetničkih uloga nedostavno ističe, jest poseban odnos između bitnih elemenata poduzetničkog procesa. Poduzetnički proces, ili "proces stvaranja nove vrijednosti" (A. Vahčić, 1999.), naime, povezuje tri pokretačke sile: poduzetnika – osnivača poduzeća (poduzetnički tim), poduzetničku priliku i potrebna sredstva. To shvaćanje poduzetničkog procesa oslanja se na definiciju poduzetnika koju su razvili H. Stevenson i J. Timmons (usp. Čengić, 1995.).

Stevenson shvaća poduzetništvo kao "kao osobit pristup upravljanju poduzećem koji se temelji na tražanju za poslovnom prilikom, bez obzira na trenutno kontrolirane resurse". Poduzetnik može osnovati poduzeće, međutim, bez prave poslovne prilike njegovo je poduzeće "tigar od papira". Istodobno, i najbolje poslovne prilike bez potrebnih financijskih resursa ne rađaju željenim učincima. To shvaćanje poduzetništva istodobno podsjeća na to da akteri poduzetničkog procesa nisu nužno svi koncentrirani u jednoj osobi. Primjerice, obrtnik koji radi za sebe i počeo je posao vlastitom ušteđevinom u jednoj osobi predstavlja i radnika, i vlasnika obrta/poduzetnika, i menadžera i financijera poslovnog pothvata. Međutim, poslovna skupina koja želi razviti u nekom kraju posve novu proizvodnju (dakle, djeluje od početka kao poduzetnik-inovator), ima za nju dobru ideju i poslovnu priliku, ali ne i financijska sredstva, mora prvo utrošiti znatna sredstva i vrijeme da poveže sve elemente "poduzetničkoga lanca" u dobru organizaciju koja, tek nakon određenog vremena, može donijeti željeni ekonomski uspjeh!

Dok Stevensonovo razumijevanje cjeline poduzetničkog procesa kao osebujne kombinacije i osoba i poslovne prilike upozorava da su za poduzetništvo važni i ljudi i okolnosti, Baumolovo shvaćanje poduzetništva upozorava na vrijednosno-etičke dimenzije poduzetničkih aktivnosti i društvenu ne/korisnost poduzetništva. Naime, dok su njegovi prethodnici, poput J. Schumpetera i I. Kirznera, isticali poduzetnike kao inovatore ali i "kreativne imitatore" koji su u iskorištavanju poslovnih prilika slijedili svo-

je osobne interese, Baumol se upitao koja je korist takvih poduzetničkih aktivnosti za društvo u cjelini. Naime, po njegovu mišljenju se u svim prethodnim pristupima poduzetništvu pretpostavljalo da poduzetnički napori pridonose istodobno i blagostanju društva u cjelini. Do toga, međutim, kako ističe i V. Franičević, ne mora doći (1999.:44): poduzetnici se mogu osobno bogatiti, a da su koristi toga procesa za društvo minimalne.

Baumol je svojim razlikovanjem “društveno produktivnog” od “društveno neproduktivnog” poduzetništva svim drugim akterima poduzetničkoga razvoja zadao nove zadaće, ponajviše središnjoj državnoj vlasti, a zatim i lokalnim vlastima. Postavlja se, naime, pitanje kako razvijati produktivna poduzetništva i kojim mjerama sprečavati loša institucionalna rješenja za poduzetnički razvoj, traganje za rentama bez ulaganja u obliku rada i kapitala (od poduzetnika) i, istodobno, kako sprečavati “ponudu renta” – od svih onih koji se prema poduzetnicima javljaju kao bitni čimbenici ostvarenja njihovih poslovnih prilika?² Ta su pitanja posebno važna za postsocijalističke zemlje u kojima je, u posljednjih desetak godina (pogotovo tijekom privatizacije), došlo do brojnih primjera grabežljiva ponašanja i poslovnih ljudi i vladajućih elita. Ta ista pitanja pogađaju i poduzetnički razvoj Međimurja, a odnose se i na ponašanje međimurskih poslovnih i poduzetničkih skupina, ali i lokalnih institucija vlasti i lokalnih političkih elita. Jer, svatko od njih na svoj način pridonosi, odnosno ne pridonosi “produktivnom razvoju” svojega kraja.

Zaključimo: ovdje ćemo, na operacionalnoj razini, pod poduzetnicima najčešće smatrati vlasnike obrta, malih i srednjih poduzeća, no istodobno ćemo voditi računa o svim bitnim elementima poduzetničkoga procesa te o razlici između društveno produktivnoga i društveno neproduktivnoga poduzetništva. Razvoj lokalnih okolina osobito ovisi o produktivnom poduzetništvu i pravodobnom uočavanju promjene naravi dobrih poslovnih prilika u neposrednom okružju.

Dugo je razvoj bio samo “ekonomski razvoj” – poistovjećivan s pukim ekonomskim rastom, međutim, danas su ne samo znanstvenici već i dobar dio političara svjesni, barem na razini “javne uporabe pojmova” te razlike.³ Ipak, iako je ta razlika i za nas važna, ne možemo poreći da ekonomski rast predstavlja jednu od najvažnijih karika u lancu razvoja. Nužnu, ali ne i dostatnu za mjerila razvoja iz današnje perspektive. *Kompleksnije razumijevanje razvoja povezano je također i s razvojem i teorijskim zabudama sociologije razvoja.*⁴ Ona je sve do kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina, do razdoblja poznate naftne krize u svijetu, razvoj različitih (ne-zapadnih) društava pokušala opisati kao put od “nerazvijenih” do “razvijenih” društava, koristeći se pritom zapadnim/američkim vrijednostima i mjerilima kao jedinim stvarnim (nadmoćnim) mjerilima razvoja! “Sociologija razvoja prešutno je sve do kraja sedamdesetih godina (prošloga stoljeća) počivala na tezi da druga društva postaju, ili bi to barem trebala, poput ‘nas’. Za većinu je sociologa temeljna uloga sociologije razvoja bila u tome da se mjeri ritam te promjene i zapreke koje je o/ne/mogućuju” (I. Marsh, 1996.:360).⁵

Marshova konceptualizacija socioloških teorija razvoja donekle je pojednostavljena i nedostatno razlikuje ekonomske teorije rasta i razvoja od socioloških teorija modernizacije (koje su dobro uočili Peet i Hartwick, 1999.). Međutim, ovdje nam je korisna, jer u nekoliko grubih opisa ističe neke temeljne ideje oko kojih se vrti većina teorijskih pristupa u okviru promišljanja razvoja iz šire perspektive. Ukratko, Marsh spominje teoriju modernizacije W. W. Rostova, teoriju o pod-razvijenosti Andre G. Franka, teoriju svjetskoga sustava I. Wallersteina, teoriju o raščlanjivanju načina proizvodnje E. Laclaua i Giddensovu (ali i Rosenauovu) teoriju globalizacije kao teorije na kojima počiva i povijest te discipline, ali i dobar dio suvremenih rasprava o bitnim problemima razvoja današnjice.

W. W. Rostov je u svojoj teoriji o pet stupnjeva razvoja taj razvoj opisao kao put od “tradicionalnoga društva” do “društva velike masovne potrošnje”. A. G. Frank je, krajem šezdesetih godina, razvijene i ne-

razvijene zemlje opisao kao dijelove istog, "svjetskog sustava dominacije" u kojem kapitalističke svjetske metropole ekonomski i kulturno eksploatiraju središta periferije i onemogućuju im razvoj po vlastitoj mjeri. Sljedeći te teze, I. Wallerstein je upozorio na koncept "socijalnog sustava". "Povijest svijeta, argumentira on, ne bi se trebala promatrati samo kao povijest različitih nacija-država eksploatiranih od drugih država-nacija, kao u Frankovu modelu, već prije kao evoluciju posve različitih socijalnih sustava. Ti socijalni sustavi donekle slične Marxovim načinima proizvodnje, iako u Wallersteinovu modelu postoje tri, a ne kao u Marxa, pet dominantnih načina proizvodnje" (Marsh, 1996.:370; usp i Wallerstein, 1974.).

E. Laclau je svojim pristupom problematizirao tezu o razlici između središta i periferije. Zapravo, njegova je temeljna teza da kapitalizam sasvim sigurno "živi u središtu sustava", ali da na njegovoj periferiji mogu živjeti različiti načini proizvodnje, što se vidi iz jednostavne analize lokalnih proizvodnih odnosa i njihovih aktera. Laclau je, prema Marshovu mišljenju, zapravo pobijao bitne Frankove teze, jer je pokazao da se kapitalizam koristi, za svoje svrhe, različitim načinima proizvodnje. Zato mu i nije potrebno da svagdje (na periferiji) ima izravnu ekonomsku kontrolu i vlastite oblike ekonomskih odnosa. *Laclauove teze upućuju na lokalne dimenzije razvoja, ali i lokalne odnose proizvodnje.* To nam se čini važnim i za razgovor o razvoju Međimurja, o čemu ćemo nešto kasnije detaljnije raspravljati.

Teorija globalizacije (bolje rečeno: teorije globalizacije) razvijala se posljednjih petnaestak godina, a osobito je postala relevantnom za rasprave o razvoju nakon pada komunizma, početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. Rasprave unutar nje odražavaju dobrim dijelom činjenicu da je kapitalizam postao "dominantna svjetski socioekonomski sustav", sustav koji živi od razvoja i nametanja "novih pravila razvoja" uz pomoć "razvoja svjetskoga tržišta". Kako bismo dokazali da je globalizacija doista nešto "živuće", ne treba ići daleko od naših granica. Svjedoci smo da su danas pojedine ekonomske djelatnosti i u Hrvatskoj (od poljoprivrede do željezara i kemijske industrije) također pod utjecajem svjetskoga tržišta, bez

obzira na to kakvi su u nas odnosi rada i kapitala te drugi odnosi proizvodnje. Međimurski poduzetnici također moraju sve više pozornosti posvećivati kretanjima na tom tržištu, žele li sačuvati barem minimalne tržišne pretpostavke za opstanak svojih obrta i poduzeća.

Što je zapravo globalizacija? Zasada nema jednoznačnog odgovora na to pitanje, pa ga ni mi ovdje nećemo ponuditi. Za Marsha je to, ponajprije, moderni kapitalistički sustav koji je – u sprezi s liberalnom demokracijom i naglaskom na materijalizam i potrošačku kulturu – promijenio društva diljem zemaljske kugle (Marsh, 1996.:375). Za neke naše autore globalizacija je “posljednji stadij u neprestanom procesu društvene promjene”, jer su “tendencije globalizacije bile inherentno prisutne u procesima industrijalizacije i modernizacije.” (usp. Ž. Šporer, u: Meštrović, 2001.:4). Međutim, prema mišljenju ove autorice, konceptualno industrijalizaciju i modernizaciju ne možemo izjednačiti sa suvremenim pojmom globalizacije. Naime, industrijalizacija i modernizacija mogu se razviti u izoliranom društvenom sustavu, primjerice u nekoj naciji-državi ili nekom dijelu svijeta. Globalizacija je pak proces industrijalizacije i modernizacije koji se širi globalno i ima integrirajuću funkciju” (isto, str. 4).

Ovaj sociološki uvid razlikuje se od ekonomske perspektive prema kojoj je globalizacija ponajprije otvorenost prema drugim zemljama, dakle proces uklanjanja zapreka za inozemna ulaganja, financijske transakcije, trgovinu i rad. Na tom su tragu Silbert i Klodt (1999.) globalizaciju definirali “kao proces pretvaranja zasebnih nacionalnih gospodarstava u integrirano svjetsko gospodarstvo” – uz pomoć međunarodne trgovine, međunarodnoga kretanja čimbenika proizvodnje (kapitala i radnika) i međunarodnoga širenja tehnologije.⁶ Za Rosenaua je (prema Marshovu mišljenju, 1996.) glavni imperativ globalizacije “proces tehnološkoga razvoja” koji je nametnuo kapitalizam i koji dovodi, u sprezi s ukupnom ekonomskom i političkom moći pojedinih transnacionalnih poduzeća, do slabljenja moći manjih država-nacija. *Uz slabljenje nacionalne autonomije teče istodoban proces jačanja nadnacionalnih svjetskih institucija (kao što su EU, OECD, IMF, G7,*

WTO itd.) koje, sa svoje strane, šire kapitalističke institucije i nova ekonomska pravila igre diljem svijeta.

Za A. Giddensa globalizacija je nejednoliki proces koji dodatno raščlanjuje lokalne društvene odnose, čupajući ih iz lokalnoga konteksta pod utjecajem kretanja kapitala i nove međunarodne podjele rada. U konačnici, globalizacija na taj način može oslabiti lokalne aktere razvoja, pogotovo kada oni ne prate globalizacijske procese još u njihovu začetku (1990.). Temeljne su institucije globalizacije iz Giddensove perspektive svjetska kapitalistička ekonomija, međunarodna podjela rada, sustav nacija-država i svjetski vojni poredak. Z. Zeman ističe da je globalizacija za Giddensa sastavni dio modernosti, jer “globalizacijske tendencije povezuju pojedince u sustave širokoga raspona u procesu čiju narav Giddens opisuje kao ‘kompleksnu dijalektiku promjene i na lokalnim i na globalnim polovima’” (1998.).

Međutim, kada promatramo odnose između “globalizacijskih imperativa” i lokalnih okružja (nacija-država, regija...), treba istaknuti i Giddensovu misao da taj susret – bez obzira na načelnu opasnost za lokalne zajednice, nije tek puka predaja lokalnog okružja međunarodnim tržišnim silama, već susret međusobnoga prilagođavanja. Prema tomu, globalizaciju ne treba gledati kao “proces koji bi planetarno distribuirao i u lokalne kontekste jednostavno ubacivao ‘gotove proizvode’ modernizacije koji bi onda, poput kakvoga stranog tijela, ostali neizmijenjeni u novim okvirima. Ono globalno, naprotiv, stupa u interakciju s lokalnim i tako stvara osebujne, bitno nove situacije i strukture. Učinci globalizacije ne vide se u pukom zbrajanju lokalnoga i globalnoga, nego u njihovom uzajamnom prožimanju koje kvalitativno mijenja život na lokalnim točkama i time povratno redefinira i globalni okvir” (Zeman, 1998.:23).

Prema tome, iako je jedan dio pojmovnog aparata različitih teorija razvoja uglavnom orijentiran na “globalne probleme razvoja”, postoje radovi koji su zanimljivi i za istraživanje razvoja na nižim razinama analize (razina države-nacije, pojedinih regija). Tu svakako treba ubrojiti spomenute ideje E. Laclaua o koegzistenciji različitih tipova i odnosa proizvodnje, pa i Giddensove teze o “globalizacijskom pritisku” kao

dvosmjernom procesu koji je ovisan i o sposobnosti lokalnih okružja da na njega kreativno reaguju. Pod razvojem ćemo smatrati kompleksnu pojavu koja uključuje i određene stope ekonomskog rasta, ali i standarde življenja i stilove života. Kako ističu Foss, Johansen i Kann (1996.), iako je razvoj ponekad teško definirati, on je “svakako povezan s promjenom u određenom vremenu”. Razvoj se tako odnosi i na ekonomske, i na demografske, i na socijalne, i na kulturne i okolišne promjene na određenom prostoru.

Kad je riječ o Međimurju, posebnu ćemo pozornost svratiti na neke bitne varijable-odrednice razvoja, kao što su: sociodemografska i ekonomska obilježja (radno-aktivnog) stanovništva, struktura lokalnoga gospodarstva i njegovi ekonomski rezultati, struktura malih i srednjih poduzeća s mogućnostima ekonomskog rasta te struktura temeljnih zapreka poduzetničkom razvoju Međimurja. Poduzetnički razvoj Međimurja “mjerit” ćemo na nekoliko načina: praćenjem statistike broja aktivnih poduzeća, njihova ekonomskog učinka (preko statistike izvoza/uvoza) i broja zaposlenih radnika. Osim toga, posebnu ćemo pozornost svratiti na međimurske resurse koje “relevantna javnost” (poslovna, stručna, politička) smatra obećavajućim sredstvima budućega gospodarskog razvoja Međimurja.

MODERNIZACIJA

Teško je reći da društvene znanosti, a među njima osobito sociologija, imaju jednoznačnu sliku modernizacije, onoga što ona pretpostavlja, uključuje i implicira za društvo u cjelini i njegove posebne segmente. Većina radova koji se bave društvenom modernizacijom ističu tek neke aspekte modernizacijskoga totaliteta.⁷ Modernizacija je uglavnom određena: a) kao proces prihvatanja racionalne kapitalističke organizacije formalno slobodnog rada, b) kao proces “industrijske”, odnosno “postindustrijske modernizacije”, c) kao proces difuzije političke moći i njezina “djelovanja na daljinu”, uz uvažavanje subjektiviteta političkih aktera te d) kao sposobnost upravljanja kompleksnim sustavima i njihova mijenjanja zbog novih zahtjeva koji dolaze iz okoline sustava (usp. Čengić, 1997.)

U kontekstu takve “definijske disharmonije” je dva je iznenađujuće što ni sama sociologija nema jednoznačnu sliku modernizacije i moderniteta. Zeman podsjeća, polazeći od P. Bergerove klasifikacije socioloških teorija modernizacije, da postoje dva osnovna tipa teorija modernizacije (1998.:18). U užem smislu, taj se pojam primjenjuje na skup teorijskih istraživanja američkih znanstvenika poslije Drugoga svjetskog rata koji su pokušali, na iskustvima brzoga razvoja afričkih, azijskih i latinoameričkih društava, stvoriti prihvatljive i realno primjenjive modele razvoja relativno zaostalih društava. Teoriju modernizacije u širem smislu čine promišljanja moderniteta na tragu tradicija klasične sociologije (usp. i definicije u: Jary i Jary, 1996., te Kuper i Kuper, 1996.).

Kad je riječ o klasičnoj sociologiji, valja reći da je koncept racionalističkog modela modernizacije možda najdublje iznio M. Weber. Prema mišljenju M. Haralambosa (M. Haralambos, R. Heald, 1994.), Weber je vjerovao da je prirodu modernog društva najlakše shvatiti razumijevanjem procesa njegove birokratizacije. Jasno, Weber je zapravo govorio o svojem idealnom modelu birokracije, tipičnom za zapadnu civilizaciju (M. Đurić, 1964.; M. Weber, 1986.). Haralambos ističe da je Weber, polazeći od svoje teorije o tipovima društvenoga djelovanja (afektivno, tradicionalno, racionalno), u procesu birokratizacije pratio zapravo mijene racionalizacije, jer je “racionalno djelovanje postalo dominantnim načinom djelovanja u modernom industrijskom društvu”.

Za nas je mnogo važnija jedna druga Weberova teza, teza koju Haralambos ovdje ne ističe dostatno. To je teza o izvoru racionalnoga ponašanja u industrijskom društvu; naime, *Weber izvore racionalizacije i racionalnog ponašanja vidi u važnoj inovaciji zapadnoga društva - u racionalnoj kapitalističkoj organizaciji formalno slobodnoga rada*. Time je Weber i pojam industrijskoga, odnosno modernog društva doveo u izravnu vezu s nastankom i razvojem kapitalističkoga poduzeća. Na taj je način upravljačka, radna, organizacijska, tehnološka i kulturna evolucija kapitalističkog poduzeća postala sastavnim dijelom povijesne evolucije zapadnoga modela kapitalizma - od vremena

prvih manufakturnih radionica do današnjih računalnih sustava proizvodnje dobara.⁸

Prema mišljenju I. Rogića, modernizacija je višeslojan pojam koji je moguće pratiti kao proces na nekoliko razina (Rogić, 1998.). Na simboličnoj razini modernizaciju je moguće shvatiti uz pomoć vrednovanja osobne i društvene slobode kao “središnjeg dobra”. “Simbolično promatrano, dakle, modernizacija je istovrsna jednoj vrsti društvenog napretka u slobodu”, napretka koji su neki autori opisivali kao “racionalizaciju” (Weber) ili pak kao “fragmentaciju” (Parsons). Na institucionalnoj razini modernizacijska preobrazba uključuje procese koji su opisivani kao “birokratizacija” i “urbanizacija” (Weber), “civilizacija” (Elias), “institucionalizacija društva” (Toenies) i srodne. “Budući da je oslobađanje cjelovit proces, koji obuhvaća i pojedince i skupine i društva kao cjeline, institucionalizacija se odigrava kao *globalni proces* kojemu je zadaća oblikovati praktične obrise društvenoga svijeta što se konvencionalno zove građanskim” (Rogić, 1998.:45).

Osim simbolične i institucionalne razine modernizacije, Rogić u raspravu uvodi ponovno i *pitanje tehničke razine modernizacije*. Na tom tragu on postavlja, po našem mišljenju, nekoliko važnih pitanja. Prvo, na koju se ideju stroja oslanja “tehnički sklop” jednoga društva? Drugo, kako takvo društvo održava i obnavlja opću tehničku kompetenciju svojih članova? Treće, kako organizira tehnički/tehnološki sektor proizvodnje? Četvrto, kako osigurava i organizira inovacije nužne na sve tri prijašnje razine (teorijskoj, izobrazbenoj i proizvodnoj)? Ta se pitanja, zapravo, bez ostatka vežu uz sudbinu industrije i industrijske modernizacije u bilo kojoj, pa i u našoj zemlji. Naime, devedesete godine protekloga stoljeća možemo bez rezerve ocijeniti “desetljećem dezindustrializacije hrvatskoga gospodarstva” (usp. Županov, 2001.). No, može li se iole smisljenije govoriti o tehničkoj modernizaciji društva bez većega “industrijskog utemeljenja” toga istoga društva? Može li se uopće sanjati bilo kakva modernizacija političkoga, ekonomskoga, kulturnog i tehnološkog podstava društva uz (političko-ekonomski gledano) “kolektivan zaborav” vlastitih inovacijskih potencijala? Sva ta pitanja vrijede jednako i za Hrvatsku i za bilo koju njezinu županiju, pa, dakako, i za Međimurje.

Ovdje treba podsjetiti da se razvoj ne može temeljiti samo na pukim imitacijama. Zapravo, "puke imitacije" ne postoje, jer i primjena poznatih rješenja traži određenu razinu pojedinačne i kolektivne kreativnosti. Prije je riječ o tome da se političke i gospodarske elite prema tim procesima ne smiju odnositi pasivno, kao da se to njih ne tiče, već aktivno – pokušavajući i u određenim prilikama zauzeti aktivan stav prema njima i razviti određen tip upravljivosti njima. Pojam upravljivosti rabimo na tragu ideja koje su razvili P. Miller i N. Rose (1993.). Polazeći od Faucaultova koncepta "vladanja/upravljivosti (governmentality)", kao analitičkog oruđa u analizi dimenzija političke moći u liberalnim demokratskim društvima Zapada, Miller i Rose razvili su termine "političke racionalizacije" i "tehnologije upravljanja".

Prema njihovu mišljenju, u modernim društvima politička moć ostvaruje upravljivost u različitim područjima života i pritom ovisi o intelektualnim tehnologijama, praktičnim aktivnostima i društvenim autoritetima koji su usko povezani s ekspertizom. Prema tom pristupu, politička moć – koja nije svediva tek na državni aparat – oduvijek je na neki način intervenirala u društvo i u pojedine dijelove društvenoga sustava. No, moderno društvo obilježava težnja da se, uz pomoć intelektualnih tehnologija i stručnjaka, pojedinci, skupine i institucije navedu na određeno ponašanje bez vidljivoga narušavanja njihove autonomije i subjektiviteta (government at a distance). Svijet poduzeća postao je danas jednim dijelom i određena "arena subjektiviteta": unutar rada pokušava se ostvariti osobni razvoj, ispunjenje ljudskih potencijala i suradnja između menadžera i radnika (usp. i D. Čengić, 2000.). Postavlja se pitanje: koje intelektualne tehnologije rabe naše lokalne političke i poslovne elite za planiranje budućega razvoja i odgovore koje traže novi razvojni i modernizacijski izazovi!? Također, je li i dalje moguć određen razvoj poduzetništva u lokalnim okružjima bez novoga "ugovora" između poslodavaca i zaposlenih koji bi, bolje no dosad, definirao osobne prihode za "pošteno odrađen posao" i dodatna ulaganja u naobrazbu radne snage?

Pojam upravljivosti treba gledati također i kao jedan aspekt modernosti konkretnoga političkoga, poslovnoga i in-

stitucionalnoga sustava određenoga okružja. Na onaj način kako je modernost definirao A. Tourraine (I. Kuvčić, 1990.). Tourraine na razini analize globalnih društava ustvrđuje da se modernost definira “narastajućom razinom intervencije društva na sebe samo”. Društva (u njegovoj evolucijskoj tipologiji: tržišna – industrijska – programirana) prelaze od proizvodnje svoje trgovine na proizvodnju svoje industrije, a potom na proizvodnju svoje kulture. Međutim, on istodobno smatra da se modernost pojedinačnoga društva više ne smije definirati tek racionalizacijom, pobjedom zakona i općega pravila, već ponajprije “sposobnošću da se dadu odgovori na mijenjanje okoline i da se upravlja kompleksnim sustavima, što u središte analize stavlja teme kompleksnosti i neizvjesnosti”.

Razliku između modernosti i modernizacije Tourraine je ocrtao primjerom razvoja SAD-a, Njemačke i Japana. Po njegovu mišljenju, SAD su dugo sloville kao istodobno moderne, racionalističke i naglašeno modernizatorske, no razvoj Njemačke i Japana – počevši od kraja 19. stoljeća do danas – pokazao je da i ne-moderne zemlje mogu postati modernizatorske. Gledano iz kuta upravljačkih filozofija, upravljanje na američki način, proizvedeno u brojnim poslovnim školama (business schools), primjena je načela filozofije prosvjetiteljstva i racionalnoga mišljenja na rukovođenje poduzećima.

Dobro upravljanje je ono koje definira funkcije, koje definira aktivnosti i čini sve proračunljivim. Japanski se način, po mišljenju Tourainea, poziva na mobilizaciju, a ne na racionalnost, njime se jača sposobnost promjene velikih organizacija ili malih skupina. “Tu je, kao u vojnom životu, cilj definiran u posebnim terminima: osvojiti tržište, ovladati tehnikom. A efikasnost se mjeri načinom na koji se neka kompleksna organizacija uspijeva prilagoditi novim modalitetima funkcioniranja. Upravljanje na američki način može se definirati kao modernije, upravljanje na japanski način kao više modernizatorsko ili više mobilizatorsko”.

Touraineove ideje dovode do poznate teze, do teze da najmodernija društva nisu ona koja se najviše udaljuju od racionalizatorskih modela, već ona koja o temi racionalizacije mogu najviše reintegrirati druge dimenzije djelovanja,

društvene organizacije i aktere društvene akcije. Prilagodimo li njegove ideje našem predmetu razgovora, postavlja se pitanje kako se su-odnose racionalnost dosadašnjega razvoja i politika moguće mobilizacije – za – razvoj u Međimurju. Možemo li novu mobilizaciju – za – razvoj smatrati ujedno začetkom nove upravljivosti razvojnim procesima u okvirima Međimurske županije?

Na operacionalnoj razini mi ćemo se, između različitih aspekata modernizacije u našem istraživanju poduzetničkoga razvoja Međimurja, posebno zadržati na *pitanju tehničke kompetencije međimurske poduzetničke, ali i vladajuće političke elite.* Dok je prva važna za tehnološku modernizaciju međimurskog poduzetništva, druga je važna za institucionalnu modernizaciju lokalnoga administrativnog aparata. S tim u vezi posebno će se tematizirati: a) poduzetničko-marketinško pozicioniranje Međimurske županije u skoroj budućnosti, kao jedan od mogućih odgovora lokalne političke i poslovne elite na “globalizacijske pritiske” iz okoline i b) ulogu lokalnih institucija u postizanju određenog stupnja upravljivosti razvojnim procesima.

REGIONALNI RAZVOJ I MOGUĆA DEFINICIJA RESURSA

Ideja regionalnog razvoja počiva na nekoliko temeljnih ekonomskih činjenica i ideja: a) na činjenici da svaka zemlja ima unutar svojih granica regije/županije s izrazito velikim, odnosno izrazito malim stopama ekonomskog rasta, b) na činjenici da se s vremenom početne ekonomske nejednakosti pretvaraju u različite razvojne šanse (za gospodarske subjekte i za stanovništvo), koje pak dugoročno proizvode i velike socijalne nejednakosti u pojedinim zemljama, c) na ideji da se nejednaki odnosi između “središta” i “periferije” unutar nacija-država mogu donekle smanjiti poticanjem regionalnoga razvoja ekonomski nerazvijenih regija/županija (usp. Foss, Johansen, Kann, 1996.; Družić, 1998.; Froelich, 1999.; Karaman-Aksentijević, Kopal, 1999.; Čavrak, 2002.).⁹

Iako Hrvatska do danas nema oblikovanu strategiju regionalnoga razvoja, među ekonomskim i drugim stručnjacima iz društvenih znanosti postoji suglasje da je ona, kao država, bremenita regionalnim

ekonomskim, sociodemografskim i kulturnim razlikama (usp. Maleković, 2002.; Čavrak, 2002.; Družić, 1998.). Od brojnih argumenata za tu tvrdnju ovdje ćemo istaknuti samo dva.

Prvo, jedan od najvažnijih pokazatelja razine razvijenosti (bruto društveni proizvod po glavi stanovnika) pokazuje po županijama raspon između najmanje i najviše vrijednosti 1 : 8,4. "Budući da je taj omjer za sličan pokazatelj 1990. godine iznosio 1 : 6, može se zaključiti da je u prethodnom desetljeću ostvarena daljnja divergencija u razini gospodarske razvijenosti". (Čavrak, 2002.:652). Drugo, jedna je od pratećih pojava izostanka politike regionalnoga razvoja i tendencija izrazite centralizacije gospodarstva Hrvatske u Zagrebu i u svega nekoliko regionalnih gospodarskih središta. Na taj je način "definitivno napušten koncept policentričnog razvitka Hrvatske i ostvaren model monocentričnog razvitka, sa Zagrebom kao jedinim centrom" (Čavrak, 2002.:652).¹⁰

Regionalni razvoj kao poseban problem razvojne politike pojedinih zemalja može se iz sociološke perspektive promatrati barem na dva načina: a) s obzirom na ekonomske i društvene pretpostavke pojavljivanja tog tipa razvoja kao relevantnoga društvenog problema i b) s obzirom na (društvene, ekonomske, tehnološke, itd.) čimbenike kojima se, kao takve, regionalne razlike mogu objasniti. Kad je riječ o prvom pristupu problemu, poznato je da se neki kraj/regija doživljava kao razvojno zaostao kada duže pokazuje izrazita obilježja visoke i trajne nezaposlenosti, niskih stopa rasta itd. U tom smislu, ekonomska i društvena revitalizacija takvih regija moguća je tek nakon određenog vremena, kada se u vodećim strukturama zemlje nejednaki ekonomski razvoj počne doživljavati kao realna zapreka ravnomjernijem ukupnom razvoju te zemlje.

Ovdje je posebno važno na koji način ta revitalizacija računa s resursima lokalnoga prostora. Ponudi li središnja državna vlast takvim krajevima tek preraspodjelu sredstava iz državnog proračuna, bez stvarnog uvažavanja lokalnih resursa (sadašnja situacija sa začecima regionalne politike u Hrvatskoj!), onda ona posve promašuje u rješavanju toga problema. Umjesto regionalne politike ona ugroženim krajevima nudi

tek neku vrstu “regionalno orijentirane pomoći”. No, stvarna regionalna politika na tragu je modernizacijskoga promišljanja su-odnosa lokalnoga i globalnoga, tragajući za produktivnim mjestom “endogenih resursa” (usp. Maleković, 2002.) u projektima obnove ekonomski nerazvijenih područja.¹¹

Kad je riječ o uzrocima regionalnih razlika u razvijenosti, novija istraživanja spominju nekoliko teorija koje ih pokušavaju objasniti. Primjerice, Foss, Johansen, i Kann (1996.:10-17) navode da se brži regionalni razvoj pojedinih krajeva može objasniti pomoću: a) neoklasične teorije otvorenog tržišta, ili, b) teorije tržišne neravnoteže, ili, c) teorije ekonomske jezgre (economic base theory), ili, d) teorije endogenog rasta/endogenih resursa, ili pak, e) uz pomoć teorije o središtu i periferiji kao međuovisnim, ali prostorno razdvojenim dijelovima jednog te istog sustava ekonomskog razvoja.

Dosadašnji poduzetnički razvoj Međimurja skloni smo promatrati iz kuta teorije endogenoga rasta/razvoja iz najmanje dva razloga. Prvo, Međimurje je prostorno maleno i teško bi se, osim iz literarno-analitičkih razloga (što ovdje ponekad i činimo) moglo smatrati zasebnom regijom u odnosu na okolne županije. Drugo, koncept endogenog razvoja nastao je u posljednje vrijeme, kao odgovor društvenih znanosti i menadžera lokalnih institucija na izazove globalizacije i očitog ekonomskog zaostajanja njihovih okolina u odnosu na aspirirane stope rasta i kakvoću življenja. Međimurje sasvim sigurno ne ubrajamo u nerazvijene hrvatske županije, no vjerujemo (temeljem baš dosadašnjega ekonomskog i poduzetničkog razvoja) da njegove upravljačke elite imaju relativno visoke aspiracije rasta i razvoja u neposrednoj budućnosti. Takve su aspiracije za boljim životnim standardom i ekonomskim razvojem često i proizvod prethodnoga, pretežno endogenoga razvoja pojedinih okružja, pa se javljaju kao prirodna evolucija dosegnutoga stupnja gospodarskog i kulturnog razvoja pojedine lokalne zajednice. U našem ćemo istraživanju pokušati identificirati i tu dimenziju međimurskog razvoja, posebno kad je riječ o razvoju obrta i malih i srednjih poduzeća u tom kraju.

S. Maleković ističe posebno da ovaj koncept razvoja povezuje dva važna načela: *načelo “razvoja odoz-*

do” (*development “from bellow”*) i načelo partnerstva, kao jednoga od temeljnih načela i lokalnoga i regionalnoga razvoja (usp. Maleković, 2002.:308-319). Endogeni razvoj načelno omogućuje transformaciju lokalnih ekonomskih i društvenih struktura poticajima “iznutra”, brzo reagiranje na vanjske izazove te specifične oblike društvene regulative na lokalnoj razini, kojih ne bi bilo bez ovoga tipa razvojnoga izazova.

Posebno je važno istaknuti da se u okviru ovog pristupa veća pozornost vraća i na regionalni identitet i na tradiciju, dakle sociokulturne aspekte razvoja. “U tim okolnostima, ‘mjesto’ ili ‘lokalitet’ više se ne promatraju kao fizički prostor ili regija u geografskom smislu, nego kao kompleks događaja i procesa što se odvijaju između ljudi, kao društveno-ekonomski prostor u okviru kojega su razvijeni ili bi se mogli razviti zajednički gospodarski interesi, kulturni identitet te identitet same lokalne zajednice” (Maleković, 2002.:309). Iz toga se kuta na raspoložive resurse (kao što su fizički i prirodni resursi, transportna i komunikacijska infrastruktura, akumulirani fizički, ljudski i sociokulturni kapital) ne gleda statički, već dinamički, često iz jedne gotovo postmoderne perspektive. Iz nje se zazivlje i posve nova uloga svih važnijih gospodarskih, političkih i društvenih čimbenika u lokalnom prostoru. Poduzetnici, menadžeri velikih tvrtka, poslovna udruženja, lokalne vlade, samonikle i privatne institucije – svi se oni u svjetlu lokalnoga ekonomskog razvoja javljaju istodobno, i kao njegovi resursi i kao neki od temeljnih aktera njegove konceptualizacije i izvedbe.

PITANJE SVRHE OVOG ISTRAŽIVANJA

Na kraju, koja je temeljna svrha ovoga napora? *Temeljna je svrha ovoga istraživanja da se analizom sadašnjega poduzetničkog razvoja Međimurja identificiraju temeljna uporišta njegova mogućeg razvoja u neposrednoj budućnosti, ali i upozori na to da je njegova sadašnja razvojna ograničenja moguće ukloniti samo politikom mobilizacije – za – razvoj u okviru koncepta endogenog razvoja Međimurja.*

Na tragu te ambicije u ovoj će se knjizi posebna pozornost svratiti i na: stanovništvo Međimurja kao

razvojni resurs prvoga reda, temeljna obilježja međimurskog poduzetništva, glavne zapreke razvoju međimurskih obrta i poduzeća, sadašnji i poželjni odnos između sociokulturnih vrijednosti, endogenih resursa i konkurentskog razvoja Međimurske županije te moguću ulogu glavnih aktera endogenoga lokalnog razvoja. U završnom prilogu pokušat ćemo bitne nalaze naše analize predočiti u obliku mogućih, načelnih uputa za djelovanje lokalnih aktera razvoja u smjeru jačanja lokalnih ekonomskih i razvojnih resursa, posebno poduzetničkih resursa Međimurja. Na taj ćemo način, nadamo se, uz analizu sadašnje situacije u ovdje skupljenim tekstovima dati i svoj prilog razradi moguće politike novoga razvoja poduzetništva u Međimurju.

BILJEŠKE

¹ M. Mols ističe u svojem prilogu o razvoju i teorijama razvoja da gotovo ne postoji izvoran filozofski pojam koji bi imao tako važan zbiljski i praktičan učinak poput pojma razvoja, jer je s razvojem povezana vjera u napredak do danas. On podsjeća na to da se riječ razvoj (u hrvatskom jeziku sinonim je te riječi: razvitak) u njemačkom jeziku prvi put pojavljuje 1645. godine, kao prijevod latinskoga *evolutio*. Veliki njemački filozof Leibniz koristio se terminom *development*, a u isto doba koristio se i glagol *volvare* (*motati*) koji je postao semantička osnova "razvoja". Mols time podsjeća da je od samoga početka razvoj označavao "razvijanje i stvaranje nečega što je gotovo već postojalo u savijenom stanju".

Ukratko, "riječ 'razvoj' u 18. i 19. stoljeću označava proces samospoznaje cijele jedne epohe koja je, kako se čini, utemeljena na napretku. Polazi se od pretpostavke da su i pojedinci i društvene tvorevine stekli dostatno umijeće i racionalnost da bi ulaganjem vlastita potencijala mogli stvoriti sve bolji i bolji svijet. Razvoj na taj način postaje svjetovnom verzijom kršćanskoga pojma Isusova spašavanja svijeta. Bez obzira na sve nijanse, imena poput Herdera, Kanta, Hegela, a poslije i Comtea, Marxa, Spencera, Toynbeea i mnogih drugih obilježavaju epohalno poimanje svjetskog procesa kao *creatio continua*. Osobito u društvenim znanostima gotovo su sve teorije o povijesnom i društvenom razvoju bile zajedničke konstrukcije jedne crte čiji je temeljni trend bio uzlazan i mišljen stupnjevano ili kontinuirano, odnosno kao dijalektička konstrukcija napretka od primitivnijih ka razumnijim oblicima" (M. Mols, Razvoj. Teorije razvoja, u: D. Nohlen, 2001.: 367–368).

² Franičević ističe da se do pojave W. Baumola i D. Northa u teorijama poduzetništva nije isticala važnost institucija za ponašanje i motivaciju poduzetnika. Međutim, institucionalno okružje može odlučujuće utjecati ne samo na ponašanje i motivaciju poduzetnika već i na njihov prinos ekonomskom rastu. S tim u vezi on citira Northa koji na jednom mjestu kaže: "Često se događalo da struktura poticaja koju pruža osnovni institucionalni okvir vodi stvaranju prilika za evoluci-

ju organizacija, a da pritom smjer njihova razvoja nije išao k promicanju aktivnosti koje povećavaju produktivnost. Umjesto toga, privatna se profitabilnost povećavala stvaranjem monopola, ograničavanjem ulaza i pokretljivosti čimbenika te stvaranjem političkih organizacija koje su ustanovljavale vlasnička prava koja se temelje na preraspodjeli, a ne na porastu dohotka” (usp. Franičević, 1999.:45).

- ³ Za razumijevanje ekonomskog rasta iz kuta društvenih znanosti usp. i: Kuper and Kuper, 1996.:219–220.
- ⁴ Sociologija razvoja može se definirati (i) kao posebna grana sociologije koja istražuje “socijalnu promjenu od agrarnih do industrijskih društava, a posebno u proučavanju Trećega svijeta. U užem smislu, pod njome se misli na one teorije socijalne promjene koje su povezane s teorijom modernizacije i s neo-evolucionističkim pristupima” (usp. Jary, Jary, 1995.:631). S tim u vezi usp. i poglavlje o sociokulturnim tumačenjima društvenih promjena u: N. Karajić, 2000.:53–77.
- ⁵ Sociolozi se globalizacijom bave, s jedne strane, u analizi sve veće složenosti društva, njegove diferencijacije i ubrzanja ritma promjena, a s druge strane, u analizi nove vrste društvenih odnosa i kulturnoj diseminaciji i unifikaciji. Šporer tako podsjeća da je i A. Giddens globalizaciju definirao kao “intenzifikaciju društvenih odnosa diljem svijeta”, odnosno kao “radikalizaciju kasnomodernog liberalizma” – na što podsjeća u svom radu u ovoj knjizi kasnije R. Kalanj. Politolozi se u ovom kontekstu bave s nekoliko pitanja: a) odnosom globalizacije i demokracije, b) promjenom uloge nacije-države, problemima suverenosti i autonomije, c) pitanjem svjetskoga vodstva i mogućnošću izgradnje civilnoga društva na svjetskoj razini (usp. M. Meštrović, 2001.:7–8.; 209).
- ⁶ Marsh ističe da se u naslijeđe sociologije razvoja trebaju uključiti i njezini najvažniji termini, ali i teorije s kojima se ona bavila ili se još uvijek bavi. Primjerice, sociologija razvoja je u brojnim “razvojnim studijama” (development studies) skovala termine koji su i danas u kolokvijalnoj upotrebi, kao što su termini Prvi svijet, Drugi svijet, Treći svijet i Četvrti svijet. Iza tih termina odražavaju se nekadašnji ideološki sukobi između komunizma i socijalizma, ali i globalne razvojne napetosti između bogatoga Sjevera i siromašnoga Juga, napetosti koje ni do danas nisu bitno smanjene. U naslijeđe razvojnih studija ulaze i pojmovi nerazvijenih zemalja (pedesete i šezdesete godine prošloga stoljeća) i zemalja – u – razvoju, kao i pojmovi podrazvijenih zemalja, razvijenih zemalja, “zemalja-tigrova” i globalizacije (usp. Marsh, 1996.:360–363).
- ⁷ Usp. za naše potrebe samo radove Z. Zemana (1998.), I. Rogića (2000.), N. Karajića (2000.), R. Kalanja (1994.) te definicije modernosti i modernizacije u rječnicima/enciklopedijama koje su uredili Jary & Jary (1996.) i Kuper & Kuper, 1996.
- ⁸ Brojne opće naznake sadržaja modernosti, kad se svedu na nešto operativniju razinu, upućuju na industrijalizam kao “fakticitet procesa modernizacije”. U svojoj, vrlo temeljitoj, studiji o ekonomici industrijske modernizacije (1992.), C. Antonelli, P. Petit i G. Tahor rabe pojam modernizacije kao “posrednički koncept” kojim povezuju Schumpeterove teze o inovacijama i poduzetništvu s Keynesovim teorijama o investicijama u razvoju kapitalističke tvrtke. Modernizacija je i za njih vrlo široko rabljen i istodobno fluidan pojam. Polazeći od Weberova razlikovanja “tradicionalnih” i “racionalnih” oblika akcije i organizacije, modernizacija bi se mogla shvatiti kao “proces prijelaza između ta dva oblika društvene akcije” (1992.:3).

Ne zalazeći u dublje "pojmovne aporije", Antonelli i suradnici odredili su modernizaciju kao "modernizacijski proces" koji se izražava na nekom području proizvodnje kad god se pojavi neka inovacija ili pak nova kombinacija sredstava proizvodnje koju pokreće schumpeterijanski shvaćen poduzetnik. Modernizacija je "kreativna reakcija na uočenu promjenu u praktičnoj tehnici djelovanja koju su potaknule inovacije pionirskih tvrtka" (1992.:9). Sljedom takve definicije načelno je moguće razlikovati tri tipa industrijske modernizacije: a) modernizaciju "industrijskih mreža" na temelju radikalnih (generičkih) tehnoloških inovacija, b) modernizaciju u postupnim poboljšanjima i c) modernizaciju na temelju tehnološke revolucije koja transformira strukturu okoline poduzeća.

⁹ U znanstvenoj se literaturi određena regija doživljava kao "regionalni problem" u situacijama kad ona odstupa od "nacionalnog prosjeka" u nekoliko važnih dimenzija kao što su: a) visoka i trajna nezaposlenost, b) niska razina i spor rast društvenoga bruto proizvoda po glavi stanovnika, c) visok stupanj ovisnosti o uskoj industrijskoj osnovi, d) nagli pad proizvodnje, e) neodgovarajuća opremljenost infrastrukturom, g) velike migracije izvan regije itd. (usp. Čavrak, 2002.)

¹⁰ Prema Čavrakovim podacima, danas se u Zagrebu nalazi sjedište 36% ukupnoga broja hrvatskih poduzetnika i 38% zaposlenih. Poduzetnici sa sjedištem u Zagrebu ostvaruju gotovo 50% ukupnoga prihoda, raspolažu s 50% aktive, ostvaruju 45% izvoza, a osim toga, u Zagrebu se nalazi sjedište 45% broja svih banaka i 62% temeljnog kapitala hrvatskih banaka. "Dakle, svi relevantni podaci potvrđuju izrazitu dominaciju Zagreba te koncentraciju tvrtka, bankarskog i financijskog kapitala, intelektualnog i ljudskog kapitala, što je potpomognuto i izrazitom koncentracijom političke moći te diplomatsko-poslovnim svijetom" (Čavrak, 2002.:652).

¹¹ Statički promatrano, za ekonomsku je znanost prostor tek određen ambijent teritorijalizacije prirodnih, demografskih i radom stvorenih potencijala koje karakterizira - u fizičkom smislu - prostorna razdvojenost. No, pod utjecajem ukupne ekonomske i tehnološke modernizacije s kraja prošloga stoljeća, i analitičari regionalnoga razvoja ističu tezu o važnosti lokalnih resursa i njihovoj novoj funkciji u razvoju lokalne sposobnosti - za - razvoj. Tako A. Bogunović na jednom mjestu kaže: "Nakon izraženih procesa lokalizacije prostora, razvoj znanosti, tehnologije, komunikacija, tokova robe i ljudi u prostoru, sve više se ističe delokalizacija i internacionalizacija prostora" (u: Družić, 1998.:73). Među temeljnim pojmovima ovoga pristupa spominju se i: disperzija kapaciteta, regionalna analiza, europsko okruženje, regionalna ekonomika, generiranje razvoja, regionalna ekonomska politika, regionalna gospodarska struktura, intervencije u prostoru, regionalni dohodak, lokacijske promjene, regionalni multiplikator itd.

- Antonelli, C., Petit, P., Tahar, G. (1992.), *The Economics of Industrial Modernization*, Academic Press, London.
- Baumol, W. J. (1993.), Formal Entrepreneurship Theory in Economics: Existence and Bounds, *Journal of Business Venturing*, vol 8, No. 3:197-210 (prema: V. Franičević 1999.).
- Berend, I., Ranki, G. (1996.), *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914.*, Naprijed, Zagreb.
- Družić, A. (1999.), Spajanja i preuzimanja (mergers & acquisitions) kao dio poslovne strategije, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 1.000-1.018.
- Družić, I. (1998.) (ur.), *Hrvatsko gospodarstvo*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Politička kultura, Zagreb.
- Đurić, M. (1964.), *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Čvrak, V. (2002.), Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske, Zagreb, *Ekonomija*, vol. 9, br. 3, str. 645-662. (Prilozi sa znanstvenog skupa *Polazišta za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća*, HAZU, Zagreb, 23. svibnja 2002. godine).
- Čengić, D. (1997.), Inovacije i modernizacija hrvatskih poduzeća: pristupna razmatranja, u: B. Golub, B. Krištofić, D. Čengić, *Znanstvene i privredne elite*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, str. 67-100.
- Čengić, D. (1995.), *Manageri i privatizacija*, Alinea, Zagreb.
- Čengić, D. (2000.), Procesi racionalizacije i tehnološka modernizacija hrvatskih poduzeća, u: *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja*, ur. K. Prpić, Zagreb, IDIZ, 2000., str. 189-231.
- Franičević, V. (1999.), Poduzetništvo u postsocijalističkim ekonomijama, u: Tipurić, D. (ur.), *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb, str. 39-56.
- Foss, O., Johansen, S., Kann, F. (1996.), *Hungary in Transition. Regional Analysis, Problems and Policy*, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, November 1996.
- Froehlich, Z. (1999.), Regionalni razvitak i aktualni problemi regionalnog razvitka Hrvatske, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 954-969.
- Giddens, A. (1990.), *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford, Ca.
- Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, savjetnike i promotore poduzetništva*, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb.
- Haralambos, M. R., Heald, R. (1994.), *Uvod u sociologiju*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Jary, D., Jary, J. (1995.), *Dictionary of Sociology*, HarperCollins Publishers, Glasgow.
- Jensen, R. (1999.), *The Dream Society. How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*, McGraw Hill, New York, Toronto.
- Kalanj, R. (1994.), *Modernost i napredak*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
- Karajić, N. (2000.), *Politička modernizacija. Prilozi sociologiji hrvatskoga društva*, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

- Karaman-Aksentijević, N., Kopal, M. (1999.), Gospodarski razvoj Istarske županije u Republici Hrvatskoj – regionalni i unutar regionalni aspekt, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 915-930.
- Kuper, A., Kuper, J. (1996.), *The Social Science Encyclopedia*, Second edition, Routledge, London and New York.
- Maleković, S. (2002.), Oslonac na razvitak “odozdo” i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj?, u: M. Štambuk, I. Rogić (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 305-332.
- Marsh, I. (1996.), *Making Sense of Society. An Introduction to Sociology*, Addison Wesley Longman, London and New York.
- Meštrović, M. (2001.) (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb.
- Miller, P., Rose, N. (1993.), Governing Economic Life, in: Gane, M., Johnson, T. (ed.), *Foucault's new domains*, Routledge, London, New York, str. 75-105.
- Institut Pilar (2002.), *Poduzetništvo u Međimurju. Upitnik MRes 2002. Temeljni podaci*, Dokumentacija Instituta Ivo Pilar.
- Nohlen, D. (2001.), *Politiološki rječnik. Država i politika*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split.
- Peet, R., Hartwick, E. (1999.), *Theories of Development*, The Guilford Press, New York, London.
- Rogić, I. (1998.), Tranzicija i modernizacija u Hrvatskoj, u: I. Rogić, Z. Zeman, *Privatizacija i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 37-71.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Silbert, H., Klodt, H. (1999.), Toward Global Competitions and Constraints, in: OECD, *The Future of the Global Economy: Toward a Long Boom*, Paris.
- Šporer, Ž. (2001.), Protuslovlja globalizacije, u: Meštrović, M. (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, str. 3-24.
- Štambuk, M. (2002.), Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma, u: M. Štambuk, I. Rogić (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 9-28.
- Tipurić, D. (ur.) (1999.), *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb.
- Tourraine, A. (1990.), Modernost i kulturne specifičnosti, u: Kuvačić, I. (ur.), *Suvremene sociološke teorije*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, str. 193-206.
- Vahčić, A. (1999.), Razvoj poduzetništva i maloga gospodarstva, u: Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, savjetnike i promotore poduzetništva*, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb, str. 12-16.
- Wallerstein, I. (1974.), *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- Zeman, Z. (1998.), Antinomije moderne: filozofijske i sociologijske refleksije, u: I. Rogić, Z. Zeman, *Privatizacija i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 11-34.
- Žižek, J. (1999.), Poduzetništvo u ekonomskoj teoriji, u: Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, sav-*

jetnike i promotore poduzetništva, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb, str. 21–34.

Županov, J. (1977.), *Sociologija i samoupravljanje*, Školska knjiga, Zagreb.
Županov, J. (2001.), *Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća*, u: D. Čengić, I. Rogić, *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb.

Drago Čengić
**Neki temeljni pojmovi i svrha
istraživanja poduzetništva u
Međimurju**

I.

STANOVNIŠTVO

—
KAO

—
RAZVOJNI

—
RESURS

—
MEĐIMURJA

Nada
KEROVEC

TEMELJNE
SOCIODEMOGRAFSKE I
RAZVOJNE ODREDNICE
MEĐIMURJA

S obzirom na skromne prirodne resurse i odnos vladajućih elita od početka industrijalizacije do suvremenog doba prema Međimurju kao pograničnom području, pa stoga neatraktivnom za ulaganja, razvoj ovoga područja najvećim je dijelom ovisio o jedinom resursu na koji se uvijek moglo računati, a to je stanovništvo i njegova obilježja. Upravo zato je *osnovni cilj ovoga rada analiza ljudskih potencijala Međimurja*, rukovođena idejom spoznaje vrijednosti toga potencijala. Pokušat ćemo uz pomoć naumljene analize odgovoriti i na pitanje u kojoj je mjeri ljudski potencijal doista temelj napretka i razvoja Međimurja.

Međimurska županija je najsjeverniji prostor i najsjevernija županija Republike Hrvatske, omeđena rijekama Murom na sjeveru i sjeveroistoku, Dravom na jugu te državnom granicom sa Slovenijom na zapadu. Ovdje se nalazi najsjevernija točka naše zemlje – naselje Žabnik u općini Sveti Martin na Muri (Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., 2001., 40). To je ujedno (uz iznimku grada Zagreba) po površini *naša najmanja županija* (730 km²), a peta po broju stanovnika. U svojem sastavu ima tri grada (Čakovec, Mursko Središće i Prelog) i 22 općine (Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., 2001.:538; www.zupanija-medjimurska.hr/2002-gradovi-opcine.htm). Već stoljećima je glavno administrativno, gospodarsko, kulturno, prosvjetno i populacijsko središte Međimurja Čakovec. Možda vrijedi spomenuti još jednu zemljopisnu zanimljivost. Na prostoru gornjeg Međimurja, u inače vinorodnom kraju, završavaju istočni obronci Alpa.

Hrvati su na prostor između Mure i Drave, dakle, na prostor današnjega Međimurja, doselili oko 600. godine poslije Krista (Horvat, 1907.:12). To ne znači

da ovaj prostor ranije nije bio naseljen. Prema arheološkim istraživanjima, tragovi naseljenosti sežu u razdoblje paleolitika i neolitika, a iz rimskog razdoblja postoje bogati arheološki nalazi. No, mreža naselja se u Međimurju počela stvarati koncem 13. stoljeća, što se može zaključiti prema popisu župa i naziva župnih crkava u kaptolskim statutima iz 1334. godine u kojima se spominju neka naselja koja i danas postoje pod istim imenom (Hranjec et al., 1993.: 81).

Gospodarski razvoj je (kao, uostalom, uvijek i svuda) ovisio o prometnoj povezanosti ovog područja s gospodarski prosperitetnijim krajevima. Prve važnije prometnice su u Međimurju sagradili Rimljani. Najvažnija je povezivala današnji Ptuj (Poetovio) s Lendavom (Hallicanum) i Szombathelyjem (Sabaria). Uz tu glavnu prometnicu, u rimsko su doba također izgrađeni trgovački putovi čija je mreža bila slična današnjoj mreži međimurskih cesta (Feletar, 1968.:18). Željeznički promet također je vrlo rano uspostavljen. Naime, tu je u proljeće 1860. godine izgrađena prva željeznička pruga u Hrvatskoj, i to na relaciji Budimpešta - Kotoriba - Čakovec - Pragersko - Beč i Trst (Marciuš, 1993.: 258).

Proces industrijalizacije je u Međimurju započeo relativno rano, a proširio se uglavnom iz sjevernih i zapadnih zemalja, tj. s prostora današnje Mađarske i Austrije. Tako je polovicom 18. stoljeća radila solana u Prelogu i Čakovcu koja je prerađivala kamenu sol dopremanu iz Austrije, 1855. godine proradila je tvornica šećera, nešto kasnije otvoreni su pogoni tekstilne industrije Neuman i Braća Graner, u drugoj polovici 19. stoljeća počinje eksploatacija nafte i ugljena, a potkraj 19. stoljeća pokrenuta je industrija građevinskog materijala Morandinija, tiskara itd. (Feletar, 1968.: 154; 169; 194). Nadalje, i elektrifikacija ovog prostora započela je prilično rano. U Čakovcu se električna energija počela u javne svrhe koristiti još 1893. godine, tj. prvi put na prostoru današnje Hrvatske, a samo 11 godina nakon što je u New Yorku proradila prva električna centrala na svijetu. Varaždin je električnu energiju počeo iskorištavati 1895., a Zagreb 1907. godine (Marciuš, 1993.:257).

Međutim, *iako je industrijalizacija započela relativno rano, industrija se nije uspjela snažnije razviti, što se tu-*

mači nesigurnošću pograničnog područja što je Međimurje u čitavoj svojoj povijesti bilo, a što je odbijalo strane ulagače da ovdje otvaraju industrijske pogone. Čak ni rana željeznička i odlična cestovna povezanost nije tome znatnije pridonijela. Industrija se snažnije počela razvijati tek iza Drugoga svjetskog rata, a temeljila se na postojećoj jezgri, dakle, tekstilnoj, drvnoj, prehrambenoj i metalnoj industriji. Osim industrije i, naravno, tradicionalne poljoprivrede, važna gospodarska djelatnost bilo je graditeljstvo. Međutim, ono što je važno za uzlet međimurskoga gospodarstva u posljednjem desetljeću 20. stoljeća svakako je očuvana jezgra privatnoga obrtničkog sektora, a povezano s tim, i privatne poduzetničke inicijative. Velikim je dijelom za to zaslužna činjenica što je u bivšoj državi općina Čakovec imala najniži porez za tada tzv. malu privredu. Nadalje, svoj su prinos dali povratnici iz emigracije koji su uštedjeni novac ulagali u privatno poduzetništvo i stambeni fond. Nije naodmet spomenuti kreativnost i trud regionalne uprave i samouprave koja je uspješno "trasirala" razvoj ovog područja.

Usvajanje tehničkih i drugih suvremenih dostignuća snažno utječe na razvoj neke zemlje, regije, gospodarske djelatnosti i dr. Međutim, najvredniji resurs nekog područja su, doista, njegovi ljudi, pa ćemo upravo stoga stanovništvu i njegovim obilježjima obratiti posebnu pozornost.

UKUPNO STANOVNIŠTVO

Prema popisu stanovništva iz 2001. godine Republika Hrvatska je imala 4.437.460 stanovnika. Od tog broja je 2.302.560 (51,9%) bilo žena i 2.135.900 (48,1%) muškaraca. Interesantno je spomenuti da su žene u većini u svim županijama. Te ćemo rezultate popisa usporediti s podacima iz prethodna tri popisa, iako usporedba s prijašnjim godinama nije metodološki posve korektna, jer je u popisu 2001. došlo do nekih metodoloških promjena s obzirom na standarde UN-a. U idućoj tablici prikazani su rezultati popisa stanovništva od 1971. do 2001. godine po županijama.

Dakle, u odnosu na 1971. godinu broj stanovnika naše zemlje gotovo stagnira – zabilježeno je povećanje od samo 0,3%, a u odnosu na popis 1991. godine,

Tablica 1.

Stanovništvo prema popisima 1971., 1981., 1991. i 2001. godine i gustoća naseljenosti po županijama

Županija	1971.	1981.	1991.	2001.	Indeks 2001./1971.	Indeks 2001./1991.	ø stanovnika po 1 km ²
Zagrebačka	232.836	259.429	282.989	309.696	133,0	109,4	101
Krapinsko-zagorska	161.247	153.567	148.779	142.432	88,3	95,7	116
Sisačko-moslavačka	258.643	255.292	251.332	185.387	71,7	73,8	42
Karlovačka	195.096	186.169	184.577	141.787	72,7	76,8	39
Varaždinska	184.380	187.495	187.853	184.769	100,2	98,4	147
Koprivničko-križevačka	138.994	133.790	129.397	124.467	89,5	96,2	72
Bjelovarsko-bilogorska	157.806	149.458	144.042	133.084	84,3	92,4	50
Primorsko-goranska	270.660	304.038	323.130	305.505	112,9	94,5	85
Ličko-senjska	106.433	90.836	85.135	53.677	50,4	63,0	10
Virovitičko-podravsko	116.314	107.339	104.625	93.389	80,3	89,3	46
Požeško-slavonska	101.750	99.189	99.334	85.831	84,4	86,4	47
Brodsko-posavska	164.065	167.667	174.998	176.765	107,7	101,0	87
Zadarska	190.356	194.098	214.777	162.045	85,1	75,4	44
Osječko-baranjska	351.164	356.286	367.193	330.506	94,1	90,0	80
Šibensko-kninska	161.199	152.128	152.477	112.891	70,0	74,0	38
Vukovarsko-srijemska	217.115	224.103	231.241	204.768	94,3	88,6	84
Splitsko-dalmatinska	389.277	436.680	474.019	463.676	119,1	97,8	102
Istarska	175.199	188.332	204.346	206.344	117,8	101,0	73
Dubrovačko-neretvanska	108.131	115.683	126.329	122.870	113,6	97,3	69
Međimurska	115.660	116.825	119.866	118.426	102,4	98,8	162
Grad Zagreb	629.896	723.065	777.826	779.145	123,7	100,2	1.217
HRVATSKA	4.426.221	4.601.469	4.784.265	4.437.460	100,3	92,8	78

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., 2001. i Popis 2001. stranice na mreži <http://www.dzs.hr/Popis>, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

kao što su to, uostalom, devedesetih godina demografiji i predvidjeli, on se čak smanjio, i to za 7,2%. Broj stanovnika povećan je u samo četiri županije (Zagrebačkoj, 9,4%, Brodsko-posavskoj i Istarskoj županiji 1% te u gradu Zagrebu 0,2%). Nažalost, među njima nije Međimurska županija. Njezin broj stanovnika je u odnosu na popis 1991. smanjen za 1,2%, a u odnosu na popis 1971. povećan za 2,4%. Naime, prema popisu 2001. godine u Međimurskoj županiji živjelo je 118.426 stanovnika ili 2,7% od ukupnog stanovništva naše zemlje. Od tog su broja 60.383 (51%) bile žene, a 58.043 (49%) muškarci. Zanimljivo je spomenuti da je početkom 20. stoljeća, točnije prema popisu 1900. godine, u

Međimurju živjelo 81.115 stanovnika, dakle, oko 70% sadašnjega broja (Horvat, 1907.:9), a 1857. godine, kada je proveden prvi popis stanovništva, 55.455 stanovnika ili nešto manje od polovice današnjega broja (Laci, 1993.:58).

Prema popisu 2001. godine stanovnik Hrvatske je imao prosječno 39,3 godine. Promatrano po županijama, *Međimurska županija je po prosječnoj starosti stanovništva "najmlađa" - njezin stanovnik je imao prosječno 37,6 godina*, a Ličko-senjska županija je "najstarija" s prosječnom starošću svojih žitelja od 43 godine. Istodobno je prosječna starost stanovnika Varaždinske županije bila 39, a Istarske 40,2 godine (Popis 2001., www.dzs.hr/Popis).

Kao što vidimo, *opći negativni trendovi u kretanju stanovništva su u Međimurskoj županiji manje izraženi nego na razini zemlje*, a pogotovo ako je usporedimo s, primjerice, Ličko-senjskom županijom u kojoj je zabilježen najveći pad stanovništva od 37% u odnosu na popis 1991. i 49,6% u odnosu na popis 1971. godine. U susjednoj Varaždinskoj županiji kretanja su slična kao u Međimurskoj županiji: broj stanovnika povećan je u odnosu na 1971. godinu za 0,2%, a u odnosu na 1991. godinu smanjen za 1,6%. Ta je županija, prema popisu 2001., imala 184.769 stanovnika ili 4,2% od ukupnog broja u Hrvatskoj. Od tog je broja 94.930 (51,4%) bilo žena, a 89.839 (48,6%) muškaraca. Iako nije susjedna, Međimurska županija s Istarskom županijom ima neke zajedničke razvojne odrednice, pa ćemo se osvrnuti i na kretanja u toj županiji. Ona je 2001. godine imala 206.344 stanovnika ili 4,7% od ukupnog broja u Hrvatskoj i, kao što smo već rekli, jedna je od četiri županije koja bilježi rast stanovništva. Ta je činjenica vrlo važna, ako imamo na umu da je proces depopulacije u Istri započeo još početkom 20. stoljeća. U toj je županiji živjelo 106.375 (51,6%) žena i 99.969 (48,4%) muškaraca.

Prema popisu 2001. u nacionalnom sastavu stanovništva Međimurske županije većinu stanovništva čine Hrvati, 95,2%, a pripadnici raznih nacionalnih manjina čine ukupno 3,6%. Najbrojniji su Romi, 2.887 stanovnika ili 2,4% od ukupnog stanovništva županije. Udio ostalih nacionalnih manjina pojedinačno je manji od 0,5%. *Nacionalni sastav stanovništva*

Međimurja nije se kroz stoljeća bitno mijenjao. I u vrijeme ugarske vladavine udio Hrvata, unatoč drukčijim nastojanjima tadašnjih vlasti, bio je vrlo visok, viši od 93% prema popisu 1900. godine (Horvat, 1907.:9).

Kad je riječ o vjeri, prema popisu 2001. godine, 95% stanovnika Međimurske županije su katolici. Udio pripadnika ostalih vjera je pojedinačno manji od 0,3%. Valja spomenuti da je Međimurje u svojoj povijesti bilo i protestantsko. Protestantizam je ova- mo stigao za vrijeme Nikole Zrinskoga, prvog vlastelina Međimurja iz ove velikaške obitelji koji je njegovim gospodarom postao 1546. godine. Naime, njegova žena, Eva Rosenberg, Čehinja, bila je protestantske vjere. Velikog je maha protestantizam uzeo u vrijeme Jurja Zrinskoga, sina Nikole Zrinskoga, koji je čak u Nedelišću osnovao i svoju tiskaru (tada jedinu u Hrvatskoj) za tiskanje protestantskih knjiga. Protestantizam se u nekim međimurskim selima zadržao do gotovo potkraj 17. stoljeća (Horvat, 1907.:118-139). Međutim, otada nema dublje korijenje, pa tako, primjerice, danas evangelika ima tek 0,03%, a kalvinista gotovo i nema.

U posljednje je vrijeme u porastu broj baptista (pojavljuju se u Međimurju polovicom 19. stoljeća) kojih je, prema popisu 2001., bilo 280 ili 0,24%. Postoji mišljenje da je protestantski duh ostavio traga u mentalitetu naroda ovoga kraja, u smislu Weberova shvaćanja povezanosti protestantske etike i duha kapitalizma. Postoji *također stereotip o tzv. marljivim i "šparnim" Međimurcima.* Iako to nije lako sociološki argumentirati, autorica ovih redaka, odrasla u tom okružju, sklona je ovakvim stavovima. Neki ekonomski pokazatelji iz teksta koji slijedi također govore u prilog toj tezi. Uostalom, i "nemeđimurac" Rudolf Horvat, pišući povijest Međimurja, govori o marljivom i pobožnom puku lijepoga Međimurja (Horvat, 1907.: 10). Ono što je nedvojbeno ostalo od protestantizma onog vremena su germanizmi koji se i danas rabe u ovom kraju, a poseban su trag ostavili u pučkim pripovjerkama.

Međimurje je također već tradicionalno jedan od najnapučenijih krajeva Hrvatske. Prema popisu 2001. godine, gustoća naseljenosti u Međimurskoj županiji iznosila je 162 stanovnika na km². Ona je nešto niža u od-

nosu na popis 1991. godine, kada je ta vrijednost bila 164 stanovnika na km², ali viša u odnosu na 1981. i 1971. godinu, kada su te vrijednosti iznosile 160, odnosno 158 stanovnika na km². No, još uvijek je ova županija najgušće naseljena s, naravno, iznimkom grada Zagreba koji ipak ne možemo komparirati s ostalim administrativnim jedinicama, jer se tu radi o izuzetno velikoj urbanoj gustoći naseljenosti. Kao zanimljivost spominjemo da je prema prvom popisu stanovništva 1857. godine gustoća naseljenosti ovoga prostora iznosila 76 stanovnika na km², dakle, gotovo kao prosječna gustoća naseljenosti u zemlji danas (Laci, 1993.:59).

Posljedica tako velike gustoće agrarne naseljenosti je *velika rascjepkanost poljoprivrednog posjeda*, što ne pogoduje suvremenoj tržišnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Nadalje, ona je svakako bila jedan od glavnih uzroka velike ekonomske emigracije Međimuraca, poglavito u zapadnoeuropske zemlje. Tako je u razdoblju od kraja 19. stoljeća do početka 70-ih godina 20. stoljeća iz Međimurja iselilo oko 65.000 stanovnika. U taj broj nisu uračunane osobe na tzv. privremenom radu u inozemstvu (kako se ta kategorija stanovništva nazivala u prošlom sustavu). *Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina ekonomska emigracija u inozemstvo je u Hrvatskoj doživjela vrhunac*, a velikim se dijelom odvijala preko služba za zapošljavanje. Tako je, primjerice, 1973. godine u inozemstvu radilo 15.000 Međimuraca (najviše u Njemačkoj – oko 60%). Otprilike toliko je 70-ih godina bilo zaposleno u međimurskom gospodarstvu tadašnjega tzv. društvenog sektora (Pavlaković-Koči, 1976.). Tadašnja općina Čakovec je (uz Imotski, Đakovo i neke druge općine) bila jedna od općina s najvećom ekonomskom emigracijom u bivšoj Jugoslaviji.

U Varaždinskoj županiji je 2001. godine živjelo 147 stanovnika na km², što je 2 stanovnika manje nego 1991. godine, a u Istarskoj 73 stanovnika na km² ili isto kao 1991. godine. Istodobno je u Hrvatskoj prosječna gustoća naseljenosti iznosila 78 stanovnika na km², isto kao i 1971. godine, a 7 stanovnika manje nego 1991. godine. Prema popisu 2001. godine, najrjeđe naseljena županija je bila Ličko-sinjska, sa samo 10 stanovnika na km².

Dakle, *iako je ukupan broj stanovnika Međimurske županije smanjen u odnosu na prethodni popis, potencijalni nositelji razvoja, dakle, kontingent radno-sposobnog stanovništva nije bitno ugrožen* (pogotovo ne tako kao u većini drugih županija). Naime, po prosječnoj starosti svojega stanovništva ova županija je najmlađa, što svakako pridonosi gospodarskoj i drugoj konkurentnosti toga područja. To je, ponajprije, posljedica pozitivnih procesa u prirodnom kretanju stanovništva. Naime, Međimurska županija je jedna od samo pet županija u Hrvatskoj koje su u 2000. godini imale pozitivan prirodni prirast stanovništva. No, to ne znači da je situacija zadovoljavajuća, jer je prirodni prirast spomenute godine iznosio samo 0,5 promila (Statistički ljetopis 2001., 2001.:549).

Budući da se teško može računati na imigraciju mlađeg stanovništva (jer Međimurje nikada nije bilo imigracijsko nego, naprotiv, emigracijsko područje), uz mjere nacionalne natalitetne politike, regionalne bi vlasti također trebale voditi računa o stopama nataliteta. Gospodarskim i drugim mjerama trebale bi nastojati zadržati svoje stanovništvo, osobito ono mlađe i naobraženije, jer je u prošlosti emigrativnim procesima Međimurje izgubilo velik dio svojega stanovništva. Iako je emigracija značila rješavanje egzistencije mnogih pojedinaca i obitelji, brojna istraživanja u svijetu pokazala su da ona u konačnici negativno utječe na razvoj emigrativnog područja.

Obrazovna struktura

Prema popisu 2001. godine (u kontingentu stanovništva od 15 i više godina) Hrvatska je imala 105.332 ili 2,9% osoba bez škole, 580.379 ili 15,8% osoba s nezavršenom osnovnom školom, 801.168 ili 21,8% sa završenom osnovnom školom, 1.733.198 ili 47,1% sa završenom srednjom školom, 150.167 ili 4,1% sa završenom višom školom i 287.867 ili 7,8% sa završenim fakultetom, visokom školom ili umjetničkom akademijom. Od ovog broja 19.982 (ili 6,9% svih VSS) magistara i doktora znanosti. Dakle, *oko 41% stanovništva ima završenu osnovnu školu ili pak uopće nije završilo ni osnovnu školu.*

Takvom obrazovnom strukturom stanovništva naše zemlje nikako ne možemo biti zadovoljni, to više

što je 1,8% stanovništva starijeg od 10 godina nepismeno (udio nepismenih muškaraca iznosi 0,7, a žena 2,8%). Riječ je, zapravo, o oko 70.000 ljudi, i to većinom žena (oko 82% ukupnog broja nepismenih čine žene). Kakva je situacija glede obrazovne strukture u pojedinim županijama, prikazano je u idućoj tablici.

Nada Kerovec
Temeljne sociodemografske i razvojne odrednice Međimurja

Tablica 2.

Obrazovna struktura stanovništva s 15 i više godina po županijama (Popis 2001.)

Županija	Ukupno		Bez škole	Ne-završena OŠ	OŠ	Srednja škola	VŠS	VSS	Nepoznato
	Broj	%	Udio	Udio	Udio	Udio	Udio	Udio	Udio
Zagrebačka	255.874	100,0	2,5	18,0	22,7	48,0	3,0	4,8	1,0
Krapinsko-zagorska	118.139	100,0	2,1	25,8	24,9	40,9	2,6	3,2	0,5
Sisačko-moslavačka	155.439	100,0	5,0	20,4	23,1	43,5	3,0	4,6	0,5
Karlovačka	121.266	100,0	4,0	22,3	20,6	43,7	3,6	5,0	0,8
Varaždinska	152.962	100,0	1,5	19,8	24,5	45,4	3,4	4,9	0,4
Koprivničko-križevačka	103.403	100,0	2,0	24,9	30,9	34,5	2,9	4,1	0,8
Bjelovarsko-bilogorska	110.279	100,0	3,6	24,2	26,8	38,3	2,6	3,9	0,6
Primorsko-goranska	262.670	100,0	1,1	10,4	18,5	54,1	5,3	9,9	0,7
Ličko-senjska	45.477	100,0	4,7	27,3	19,8	40,4	3,3	3,7	0,7
Virovitičko-podravska	76.427	100,0	3,6	21,9	30,9	37,1	2,2	3,5	0,8
Požeško-slavonska	68.865	100,0	4,8	20,9	27,4	39,6	2,7	4,0	0,6
Brodsko-posavska	142.037	100,0	4,3	19,7	25,5	43,1	2,7	4,2	0,6
Zadarska	132.549	100,0	5,1	15,5	19,7	47,9	4,0	6,7	1,1
Osječko-baranjska	271.787	100,0	3,4	17,4	25,5	43,9	2,9	6,3	0,6
Šibensko-kninska	93.938	100,0	7,9	16,7	18,0	47,3	3,8	5,6	0,6
Vukovarsko-srijemska	165.409	100,0	5,3	19,3	26,3	41,3	2,7	3,9	1,1
Splitsko-dalmatinska	378.091	100,0	3,5	12,5	17,8	52,1	5,0	8,5	0,7
Istarska	175.167	100,0	1,5	12,6	22,8	50,2	5,3	7,2	0,4
Dubrovačko-neretvanska	100.403	100,0	2,0	13,3	19,0	51,1	5,8	8,2	0,6
Međimurska	96.462	100,0	1,3	16,5	30,1	44,8	2,9	3,7	0,8
Grad Zagreb	656.182	100,0	1,1	7,5	16,3	52,0	5,8	16,7	0,5
HRVATSKA	3.682.826	100,0	2,9	15,8	21,8	47,1	4,1	7,8	0,7

Izvor: Popis 2001. stranice na mreži <http://www.dzs.hr/Popis>, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Dakle, u Međimurskoj je županiji u ukupnom broju stanovnika starijih od 15 godina bilo: 1.221 ili 1,3% osoba bez škole, 15.907 ili 16,5% osoba s nezavršenom osnovnom školom, 29.060 ili 30,1% sa završenom osnovnom školom, 43.232 ili 44,8% sa završenom srednjom školom, 2.752 ili 2,9% sa za-

vršenom višom školom i 3.536 ili 3,7% sa završenim fakultetom. Dakle, *struktura međimurskog stanovništva prema završenoj školi lošija je od istovjetne strukture na razini zemlje*. Čak oko 48% stanovništva nalazi se u obrazovnim razredima sa završenom osnovnom školom i nižima. Iako se nalazi među županijama s najnižim postotkom osoba bez škole, nažalost, *također je među onima s najnižim udjelom visokoobrazovanih osoba* (niži udio od nje imaju samo Krapinsko-zagorska i Virovitičko-podravska županija – 3,2%, odnosno 3,5%).

U usporedbi s državnom razinom, udio visokoobrazovanih osoba niži je za čak 4,1 postotna boda. Zabilježen je vrlo visok udio osoba sa završenom osnovnom školom, čak 30,1%, što je 8,3 postotna boda više nego na državnoj razini. Dakle, *tri četvrtine (ili točno 74,9%) stanovnika Međimurja starijih od 15 godina ima završenu osnovnu ili srednju školu, pa možemo reći da su upravo pripadnici te kategorije nositelji privrednog razvoja ovoga područja*. O tome će svakako regionalne i lokalne vlasti, zajedno sa socijalnim partnerima (poslodavcima i sindikatima), trebati razmisliti i pronaći način kako poboljšati obrazovnu i stručnu razinu svojih građana. *Iako neke mjere već postoje, poticanje daljnjega školovanja i izobrazbe kreditiranjem i stipendiranjem mladih ljudi svakako će morati biti velikodušniji*. Također bi vrijedilo razmisliti o tomu i uložiti napore za otvaranjem visokoobrazovnih ustanova na razini višoj od srednjeg obrazovanja, što bi pojeftinilo školovanje onih koji žele nastaviti obrazovanje.

U Varaždinskoj je županiji situacija nešto povoljnija: 2.296 ili 1,5% osoba je bez škole, 30.359 ili 19,8% osoba je s nezavršenom osnovnom školom, 37.412 ili 24,5% je sa završenom osnovnom školom, 69.463 ili 45,4% ima završenu srednju školu, 5.269 ili 3,4% ima završenu višu školu i 7.522 ili 4,9% je sa završenim fakultetom. Ova županija također ima vrlo visok postotak stanovništva u obrazovnim razredima sa završenom osnovnom školom i nižima – oko 46%, za razliku od Istarske županije u kojoj taj broj iznosi oko 37%. Bolja obrazovna struktura stanovništva Istarske županije očituje se i u znatno višem udjelu visokoobrazovanih osoba od 7,2%, koji se približava prosjeku na razini zemlje. Tek za ilustraciju valja spome-

nuti da najviši udio visokoobrazovanih osoba imaju grad Zagreb, 16,7% i Primorsko-goranska županija, 9,9%.

Što se pismenosti tiče, Međimurska se županija nalazi među četiri županije s udjelom nepismenog stanovništva nižim od 1%. Prema popisu 2001. godine, u toj je županiji 0,9% stanovništva starijeg od 10 godina bilo nepismeno (0,6% muškaraca i 1,2% žena). Niži udio imala je samo Primorsko-goranska županija (0,6%) i grad Zagreb (0,6%). Istarska županija imala je 0,9% nepismenog stanovništva, a Varaždinska 1%. Najveći udio nepismenog stanovništva - od 5,1% imala je Šibensko-kninska županija (Popis stanovništva 2001., www.dzs.hr/Popis).

EKONOMSKI AKTIVNO STANOVNIŠTVO

Suvremena ekonomska znanost često ističe da su od svih resursa najvredniji ljudski resursi. Pogotovo to vrijedi za zemlju poput naše koja ne obiluje strateškim sirovinama (naftom, zemnim plinom i sl.). *Upravo ekonomski aktivno stanovništvo je onaj odsječak stanovništva koji neposredno pridonosi razvoju.* Prema međunarodnim standardima (primijenjenim u Hrvatskoj pri popisu stanovništva 2001. godine), ekonomski aktivno stanovništvo čine sve osobe oba spola koje sudjeluju u ponudi rada za proizvodnju roba i usluga tijekom određenog razdoblja promatranja, kao što je definirano u sustavima društvenih računa i bilanci Ujedinjenih naroda. Ta proizvodnja roba i usluga uključuje svu proizvodnju i preradu primarnih proizvoda, bilo za tržište, naturalnu razmjenu ili osobnu potrošnju, proizvodnju svih ostalih roba i usluga za tržište i, kad je riječ o kućanstvima koja proizvode takve robe i usluge za tržište, istovjetnu proizvodnju za vlastitu potrošnju.

Međunarodni standardi rabe pojam “ekonomski aktivno stanovništvo” kao opći pojam te ističu dva operativna načina praćenja ekonomski aktivnog stanovništva: “pretežito aktivno stanovništvo” koje se prati u dužem razdoblju (primjerice jednu godinu) i “trenutačno aktivno stanovništvo” koje se prati u kratkom razdoblju, primjerice u jednom danu ili jednom tjednu. Istoznačni pojam za ovaj drugi oblik je

“radna snaga” (Hussmanns et al., 1992.:11). Moramo napomenuti da se u Anketi o radnoj snazi koju od 1996. godine na uzorku kućanstava redovito provodi Državni zavod za statistiku mjeri trenutačno aktivno stanovništvo, a popisom se stanovništva 2001. godine mjerilo pretežito aktivno stanovništvo (Popis 2001. Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr/Popis).

Dakle, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2001. godine, Republika Hrvatska je imala 1.952.619 ekonomski aktivnih stanovnika (ili 44% od ukupnog stanovništva). Od tog je broja 867.482 (44,4%) bilo žena i 1.085.137 (55,6%) muškaraca. Stopa ekonomske aktivnosti, koja je važan pokazatelj opće razine aktivnosti na tržištu rada neke zemlje ili regije, na razini Hrvatske iznosi 53%. Promatrano po spolu, stopa ekonomske aktivnosti muškaraca iznosi 62% i znatno je viša (za 17,1 postotnih bodova) od stope ekonomske aktivnosti žena koja iznosi 44,9%. Ta razlika nije tipična samo za našu zemlju. U nekim zemljama ona je još i veća (npr. Mađarska, Italija i dr.), s iznimkom skandinavskih zemalja koje imaju najviše stope aktivnosti i zaposlenosti žena.

Upravo stoga su Europska komisija i zemlje članice EU u četiri temeljna prioritetna područja djelovanja u politici zapošljavanja uključile i jednake šanse na tržištu rada. Ostala tri područja su: zapošljivost, poduzetništvo i prilagodljivost (EC, 2001.:17). Relativno niska stopa aktivnosti žena također ukazuje na to da postoje znatne rezerve radne snage na koje u budućnosti (u nedostatku radne snage) svakako treba računati. U idućoj tablici dan je prikaz ekonomske aktivnosti stanovništva pojedinih županija po spolu.

Kao što vidimo, Međimurska županija je, prema popisu 2001., imala 61.302 ekonomski aktivna stanovnika, od čega je 33.127 (54%) bilo muškaraca i 28.175 (46%) žena. Varaždinska županija je imala 81.828 ekonomski aktivnih stanovnika – 45.960 (56,2%) muškaraca i 35.868 (43,8%) žena, a Istarska 95.694 ekonomski aktivna stanovnika – 52.363 (54,7%) muškarca i 43.331 (45,3%) ženu.

Usporedimo li udjele pojedinih županija u ukupnom stanovništvu Hrvatske s njihovim udjelima u ukupnom ekonomski aktivnom stanovništvu Hrvatske, vidljivo je da su *udjeli gospodarski prosperitetnijih*

Tablica 3.

Ekonomski aktivno stanovništvo po spolu i stope ekonomske aktivnosti po županijama (Popis 2001.)¹

Županija	Ukupno aktivni	Stopa aktivnosti	Aktivni muškarci	Stopa aktivnosti	Aktivne žene	Stopa aktivnosti
Zagrebačka	144.406	56,4	80.500	65,6	63.906	48,0
Krapinsko-zagorska	69.480	58,8	37.596	66,0	31.884	52,1
Sisačko-moslavačka	75.951	48,9	44.401	60,2	31.550	38,6
Karlovačka	62.295	51,4	34.916	60,5	27.379	43,1
Varaždinska	81.828	53,5	45.960	62,5	35.868	45,2
Koprivničko-križevačka	57.127	55,2	33.218	67,4	23.909	44,2
Bjelovarsko-bilogorska	63.963	58,0	36.039	68,6	27.924	48,4
Primorsko-goranska	141.139	53,7	76.204	60,8	64.935	47,3
Ličko-senjska	20.561	45,2	12.508	56,0	8.053	34,8
Virovitičko-podravska	39.098	51,2	23.597	65,1	15.501	38,6
Požeško-slavonska	34.954	50,8	20.322	62,1	14.632	40,5
Brodsko-posavska	71.519	50,4	42.895	63,1	28.624	38,7
Zadarska	65.154	49,2	38.343	59,4	26.811	39,4
Osječko-baranjska	137.948	50,8	80.102	62,3	57.846	40,4
Šibensko-kninska	44.892	47,8	25.370	56,3	19.522	40,0
Vukovarsko-srijemska	82.798	50,1	49.640	63,3	33.158	38,1
Splitsko-dalmatinska	194.082	51,3	106.834	58,5	87.248	44,6
Istarska	95.694	54,6	52.363	62,3	43.331	47,6
Dubrovačko-neretvanska	52.242	52,0	29.087	60,8	23.155	44,1
Međimurska	61.302	63,6	33.127	70,8	28.175	56,7
Grad Zagreb	356.186	54,3	182.115	60,6	174.071	49,0
HRVATSKA	1.952.619	53,0	1.085.137	62,0	867.482	44,9

Izvor: Popis 2001. stranice na mreži <http://www.dzs.hr/Popis>, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

županija viši u ekonomski aktivnom stanovništvu od udjela u ukupnome stanovništvu. To je slučaj u osam županija među koje se, dakako, ubraja i Međimurska županija. Njezin udio u ukupnom stanovništvu Hrvatske, kao što smo već spomenuli, iznosi 2,2%, a u ekonomski aktivnom 3,1%. Isto vrijedi i za Istarsku županiju, čiji udio u ukupnom stanovništvu iznosi 4,7%, a u ekonomski aktivnom 4,9%, dok je u Varaždinskoj županiji taj broj isti i iznosi 4,2%. Međutim, sukladno ovim podacima da Međimurska županija ima najvišu stopu ekonomske aktivnosti u Hrvatskoj, 63,6%.

Slijede Krapinsko-zagorska županija sa stopom od 58,8% i Bjelovarsko-bilogorska, 58%. Tomu une-

koliko pridonosi i struktura gospodarstva ovih područja, tj. veći udio poljoprivrede i radno-intenzivnih grana industrije. Stopa ekonomske aktivnosti za Istarsku županiju iznosi 54,6% (62,3% za muškarce i 47,6% za žene), a za Varaždinsku 53,5% (62,5% za muškarce i 45,2% za žene). Međimurska županija ima također najvišu stopu ekonomske aktivnosti muškaraca, 70,8%, a slijedi Bjelovarsko-bilogorska županija sa stopom muškaraca od 68,6% i Krapinsko-zagorska županija, 66%. Jednako tako, Međimurska županija ima najvišu stopu ekonomske aktivnosti žena, 56,7%, a slijedi Krapinsko-zagorska županija, 52,1% i grad Zagreb, 49%. Najniže stope ekonomske aktivnosti ima Ličko-senjska županija: ukupna stopa iznosi 45,2%, za muškarce 56%, a za žene 34,8%.

Dakle, *prema predloženim pokazateljima možemo zaključiti da Međimurska županija ima doista vrlo visoke stope ekonomske aktivnosti stanovništva. Ona se nalazi na samom vrhu u Hrvatskoj, ali i u Europi.* Po tim se pokazateljima približila skandinavskim zemljama koje već tradicionalno imaju najviše stope ekonomske aktivnosti u Europi.

Zaposleni

Ukupna zaposlenost i stopa zaposlenosti također su vrlo važni pokazatelji ekonomskog razvoja nekog područja. Slično kao i kad je riječ o stopi ekonomske aktivnosti, stopa zaposlenosti predstavlja postotak zaposlenog stanovništva u populaciji radne dobi, odnosno radno sposobnog stanovništva. Kao što smo već napomenuli kod prije spominjanih kategorija stanovništva, tako su i pri mjerenju zaposlenosti za ovog popisa poštivani standardi Međunarodne organizacije rada.

Prema međunarodnoj definiciji (ILO) zaposleni obuhvaćaju sve osobe koje su starije od dobi određene za mjerenje ekonomski aktivnog stanovništva i koje su za vrijeme određenog kratkog razdoblja (jedan tjedan ili jedan dan) pripadale kategoriji osoba u plaćenom radu (tj. osoba koje su obavljale neki rad za nadnicu, plaću u gotovinskom novcu ili u naturi) i samozaposlenih osoba (osobe koje su tijekom razdoblja promatranja obavljale neki rad za profit ili probitak obitelji, u novcu ili u naturi). U operativne

svrhe pojam “neki rad” interpretira se kao rad od barem jednog sata u referentnom razdoblju. Taj kriterij od jednog sata u definiciji zaposlenosti treba pokriti sve tipove zaposlenosti koji se javljaju u nekoj zemlji (Husmanns et al., 1992.:70–71).

Zaposlenost i nezaposlenost se obično mjere na temelju različitih izvora podataka i stoga razlike u apsolutnom broju i drugim pokazateljima na nacionalnoj ili regionalnoj razini. Najvažnije izvore podataka možemo podijeliti u sljedeće četiri skupine: a) popisi stanovništva; b) ankete o radnoj snazi na uzorku kućanstava; c) statistike služba socijalnog osiguranja i drugih nacionalnih institucija; d) anketiranje poduzeća.

Svaki od tih izvora ima svoje prednosti i nedostatke. Službe socijalnog osiguranja vode podatke mjesečno, oni se relativno brzo publiciraju, pokrivaju sto-postotnu (definiranu) populaciju i mogu se dobiti podaci i za male geografske jedinice. Međutim, podaci se odnose samo na onaj dio radne populacije koja je osigurana. Anketiranje poduzeća osigurava podatke o broju zaposlenih koji se nalaze na platnim listama za određeno razdoblje ili za određeni radni dan u tom razdoblju. Anketiranje se provodi ili na ukupnoj populaciji poduzeća, ili na uzorku. Pokrivenost je obično ograničena na poduzeća veća od nekog određenog broja zaposlenih radnika ili vrijednosti njegova outputa. Općenito je nedostatak administrativnih izvora taj što su podložni promjenama zakonodavstva, a podaci i pokazatelji koji se iz njih dobivaju nisu međunarodno usporedivi.

Prednost ankete o radnoj snazi na uzorku kućanstava je njezina sveobuhvatnost, jer ona je jedini izvor podataka koji može pokriti gotovo čitavo stanovništvo neke zemlje, sve grane gospodarske aktivnosti, sve sektore gospodarstva i sve kategorije zaposlenih; jedino podaci dobiveni anketom su međunarodno usporedivi; iz istog se izvora dobivaju sukladni podaci, tj. istodobno se iz istog izvora prikupljaju podaci o zaposlenosti, nezaposlenosti, te čitav niz ostalih demografskih i drugih podataka o tržištu rada. No, njezin nedostatak je taj što se ne provodi dosta često (obično kvartalno, ali i rjeđe), podaci se obično odnose na kratko određeno razdoblje od jednog tjedna ili jednoga dana,

obrada podataka traje duže, a podaci za male geografske jedinice su nepouzdaniji zbog premalog uzorka. Upravo popis stanovništva uklanja mnoge njezine nedostatke, a zadržava prednosti tog izvora podataka, pa ga držimo najpouzdanijim i najvrednijim izvorom podataka. Njegov najveći nedostatak je učestalost – provodi se obično jedanput u desetogodišnjem razdoblju.

U popisu stanovništva 2001. u zaposleno stanovništvo prema pretežitoj aktivnosti ubrojene su sve osobe koje su u vrijeme Popisa, ili pretežito tijekom 12 mjeseci koji su prethodili Popisu, obavljale posao za novac ili plaćanje u naturi, radi stjecanja sredstava za život (Popis 2001. Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr/Popis). U idućoj tablici dan je prikaz zaposlenog stanovništva pojedinih županija po spolu i stopama zaposlenosti.

Tablica 4.
 Zaposleno stanovništvo po spolu i stopama zaposlenosti po županijama (Popis 2001.)²

Županija	Zaposleni	Stopa zaposlenosti	Muškarci	Stopa zaposl.	Žene	Stopa zaposlenosti
Zagrebačka	119.656	46,8	66.964	54,6	52.692	39,6
Krapinsko-zagorska	60.117	50,9	31.981	56,1	28.136	46,0
Sisačko-moslavačka	56.883	36,6	34.340	46,6	22.543	27,6
Karlovačka	47.662	39,3	27.348	47,4	20.314	31,9
Varaždinska	68.362	44,7	37.926	51,6	30.436	38,3
Koprivničko-križevačka	48.071	46,5	28.044	56,9	20.027	37,0
Bjelovarsko-bilogorska	53.797	48,8	30.369	57,8	23.428	40,6
Primorsko-goranska	113.424	43,2	62.375	49,8	51.049	37,2
Ličko-senjska	15.904	35,0	9.870	44,2	6.034	26,1
Virovitičko-podravska	31.214	40,8	19.167	52,9	12.047	30,0
Požeško-slavonska	28.080	40,8	16.394	50,1	11.686	32,3
Brodsko-posavska	53.546	37,7	33.012	48,5	20.534	27,7
Zadarska	47.132	35,6	28.439	44,0	18.693	27,5
Osječko-baranjska	104.521	38,5	62.778	48,9	41.743	29,1
Šibensko-kninska	30.990	33,0	17.810	39,5	13.180	27,0
Vukovarsko-srijemska	60.876	36,8	38.001	48,4	22.875	26,3
Splitsko-dalmatinska	143.526	38,0	81.042	44,4	62.484	32,0
Istarska	79.876	45,6	44.275	52,7	35.601	39,1
Dubrovačko-neretvanska	39.848	39,7	22.507	47,0	17.341	33,0
Međimurska	53.886	55,9	28.599	61,1	25.287	50,9
Grad Zagreb	296.272	45,2	149.813	49,8	146.459	41,2
HRVATSKA	1.553.643	42,2	871.054	49,8	682.589	35,3

Izvor: Popis 2001. stranice na mreži <http://www.dzs.hr/Popis>, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Prema podacima popisa 2001. godine Hrvatska je imala 1.553.643 zaposlene osobe. Od tog je broja 682.589 (43,9%) bilo žena i 871.054 (56,1%) muškarca. Stopa zaposlenosti na razini zemlje iznosila je 42,2%. Promatrano po spolu, kao i kod stopa ekonomske aktivnosti, tako i kod stopa zaposlenosti postoji velika razlika (i na razini zemlje i na razini svih županija). Stopa zaposlenosti muškaraca za Hrvatsku iznosi 49,8, a žena 35,3%. Dakle, stopa zaposlenosti muškaraca je čak 14,5 postotnih bodova veća od istovjetne stope žena, što, unatoč znatnim pozitivnim pomacima, govori o još uvijek puno lošijem položaju žena na hrvatskom tržištu rada.

Istodobno je Međimurska županija imala 53.886 zaposlenih stanovnika, od čega je 28.599 (53,1%) bilo muškaraca i 25.287 (46,9%) žena. *Kao što je i sa stopom ekonomske aktivnosti, tako Međimurska županija ima i najvišu stopu zaposlenosti u Hrvatskoj, 55,9%. Ona također ima najvišu stopu zaposlenosti muškaraca, 61,1%, i najvišu stopu zaposlenosti žena, 50,9%.*

Varaždinska je županija imala 68.362 zaposlena stanovnika – 37.926 (55,5%) muškaraca i 30.436 (44,5%) žena. Stopa zaposlenosti u ovoj županiji iznosi 44,7% – 51,6% za muškarce i 38,3% za žene. Istodobno je Istarska županija imala 79.876 zaposlenih stanovnika – 44.275 (55,4%) muškaraca i 35.601 (44,6%) ženu. Njezina stopa zaposlenosti iznosi 45,6% – 52,7% za muškarce i 39,1% za žene. Valja spomenuti da najnižu stopu zaposlenosti ima Šibensko-kninska županija, samo 33% (39,5% za muškarce i 27% za žene).

Prema predočenim pokazateljima, također kao i kod ekonomske aktivnosti, možemo reći da Međimurska županija ima visoke stope zaposlenosti. Ona se nalazi na samom vrhu u Hrvatskoj. No, u europskim razmjerima nalazi se nešto niže na ljestvici stopa zaposlenosti nego stopa ekonomske aktivnosti. Razlog tomu je znatno viša stopa nazaposlenosti Međimurske županije u odnosu na većinu europskih zemalja.

Nezaposleni

Nezaposlenost donekle predstavlja naličje zaposlenosti. Mnogi autori naglašavaju njezin trajni selektivni karakter. Tako je još početkom sedamdesetih godina Liebow naglašavao da prosječna stopa nezaposlenosti, od npr. 5%, znači puno višu stopu za pojedine depri-

virane skupine na tržištu rada, primjerice obojeno stanovništvo, manjinske skupine, mlade, žene i sl. Time i povećanje nezaposlenosti ne znači jednostavno povećan broj ljudi bez posla, nego više mladih, žena, obojenih i siromašnih bez posla (Liebow, 1972.:2). Sinfield (1981.) pak smatra da se medijska pozornost uglavnom poklanja nezaposlenosti tehničkih stručnjaka, menadžera i visokonaobraženih kadrova, što odvlači pozornost od pravog problema. Naime, nezaposlenost najviše pogađa radnike na loše plaćenim i nesigurnim radnim mjestima, najmlađe i najstarije pripadnike radne snage, etničke manjine, hendikepirane i s umanjenom radnom sposobnošću, one koji žive u privredno slabije razvijenim regijama, najsiromašnije te općenito one koji imaju najmanju društvenu moć.

Otkada se provodi popis stanovništva u Hrvatskoj, u popisu stanovništva 2001. godine nezaposlenost je prvi put mjerena po međunarodnim standardima, a također su, koliko je autorici poznato, prvi put objavljeni rezultati popisa o zaposlenom i nezaposlenom stanovništvu. Naime, i prethodnim su popisima prikupljeni i obrađivani podaci o nezaposlenosti (naravno, prema definiciji tada vriedećeg nacionalnog zakonodavstva), ali ih nije bilo u popisnim publikacijama. Kako Međunarodna organizacija rada definira nezaposlenu osobu? Međunarodna standardna definicija nezaposlenosti temelji se na tri kriterija koji moraju biti zadovoljeni istodobno: “bez posla”, “trenutačno raspoloživ za rad” i “traži posao”. Prema tomu, nezaposlene su sve osobe iznad dobi određene za mjerenje ekonomski aktivnog stanovništva koje su u razdoblju promatranja:

- a) “bile bez posla”, tj. koje nisu radile za plaću ili bile samozaposlene, kako je to određeno međunarodnom definicijom zaposlenosti;
- b) “bile trenutačno raspoložive za rad”, tj. raspoložive za plaćeni rad ili samozaposlenost tijekom razdoblja promatranja;
- c) “tražile posao”, tj. poduzimale određene korake u točno određenom proteklom vremenu da nađu plaćeni posao ili da se samozaposle.

Valja napomenuti da se u formuliranju ovih triju kriterija međunarodni standardi ne pozivaju ni na jedan propis ili zakonsku odredbu, kao što je, primjerice, dobivanje potpore za vrijeme nezaposlenosti ili re-

gistriranje u državnoj službi za zapošljavanje. Kriteriji se odnose isključivo na aktivnosti osobe tijekom određenog razdoblja promatranja (Husmanns et al., 1992.:97). U popisu stanovništva 2001. u nezaposleno stanovništvo prema pretežitoj aktivnosti ubrojene su sve osobe koje u vrijeme popisa, ili pretežito tijekom 12 mjeseci koji su prethodili Popisu, nisu imale posao za novac i poduzimale su aktivnosti za pronalaženje posla. Nezaposleni prema trenutačnoj aktivnosti su osobe koje u referentnom tjednu (od 25. do 31. ožujka 2001.) nisu obavljale nikakav posao za novac ili plaćanje u naturi, u posljednja četiri tjedna prije referentnog tjedna aktivno su tražile posao i koje su u sljedeća dva tjedna bile spremne prihvatiti i početi obavljati ponuđeni posao. (Popis 2001. Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr/Popis). U idućoj tablici dan je prikaz nezaposlenog stanovništva pojedinih županija po spolu i stopama nezaposlenosti.

Tablica 5.
 Nezaposleno stanovništvo po spolu i stopama nezaposlenosti po županijama (Popis 2001.)

Županija	Nezaposleni	Stopa nezaposlenosti	Muškarci	Stopa nezaposlenosti	Žene	Stopa nezaposlenosti
Zagrebačka	24.750	17,1	13.536	16,8	11.214	17,5
Krapinsko-zagorska	9.363	13,5	5.615	14,9	3.748	11,8
Sisačko-moslavačka	19.068	25,1	10.061	22,7	9.007	28,5
Karlovačka	14.633	23,5	7.568	21,7	7.065	25,8
Varaždinska	13.466	16,5	8.034	17,5	5.432	15,1
Koprivničko-križevačka	9.056	15,9	5.174	15,6	3.882	16,2
Bjelovarsko-bilogorska	10.166	15,9	5.670	15,7	4.496	16,1
Primorsko-goranska	27.715	19,6	13.829	18,1	13.886	21,4
Ličko-senjska	4.657	22,6	2.638	21,1	2.019	25,1
Virovitičko-podravska	7.884	20,2	4.430	18,8	3.454	22,3
Požeško-slavonska	6.874	19,7	3.928	19,3	2.946	20,1
Brodsko-posavska	17.973	25,1	9.883	23,0	8.090	28,3
Zadarska	18.022	27,7	9.904	25,8	8.118	30,3
Osječko-baranjska	33.427	24,2	17.324	21,6	16.103	27,8
Šibensko-kninska	13.902	31,0	7.560	29,8	6.342	32,5
Vukovarsko-srijemska	21.922	26,5	11.639	23,4	10.283	31,0
Splitsko-dalmatinska	50.556	26,0	25.792	24,1	24.764	28,4
Istarska	15.818	16,5	8.088	15,4	7.730	17,8
Dubrovačko-neretvanska	12.394	23,7	6.580	22,6	5.814	25,1
Međimurska	7.416	12,1	4.528	13,7	2.888	10,3
Grad Zagreb	59.914	16,8	32.302	17,7	27.612	15,9
HRVATSKA	398.976	20,4	214.083	19,7	184.893	21,3

Izvor: Popis 2001., stranice na mreži <http://www.dzs.hr/Popis>, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Dakle, *prema podacima popisa 2001. godine*, Hrvatska je imala 398.976 nezaposlenih osoba. Od tog su broja 184.893 (46,3%) bile žene i 214.083 (53,7%) muškarca. *Stopa nezaposlenosti na razini zemlje iznosila je 20,4%*. Promatrano po spolu, stopa nezaposlenosti muškaraca bila je za 1,6 postotni bod niža od stope nezaposlenosti žena, što je još jedan pokazatelj nepovoljnijeg položaja žena na tržištu rada. Naime, stopa nezaposlenosti muškaraca iznosila je 19,7%, a žena 21,3%.

Istodobno je u *Međimurskoj županiji bilo 7.416 nezaposlenih osoba ili 1,9% od ukupno nezaposlenih u Hrvatskoj*. Od tog broja je 4.528 (61,1%) bilo muškaraca i 2.888 (38,9%) žena. *Stopa ukupne nezaposlenosti na razini županije iznosila je 12,1%*, stopa nezaposlenosti muškaraca 13,7%, a stopa nezaposlenosti žena 10,3%, što su ujedno bile *najniže stope nezaposlenosti u Hrvatskoj*. Varaždinska županija je imala 13.466 nezaposlenih osoba, ili 3,4% od ukupne nezaposlenosti u Hrvatskoj. Od toga su 8.034 (59,7%) bila muškarca i 5.432 (40,3%) žene. Stopa ukupne nezaposlenosti u ovoj županiji iznosi 16,5% - 17,5% za muškarce i 15,1% za žene. Istodobno je Istarska županija imala 15.818 nezaposlenih osoba, ili 4% od ukupne nezaposlenosti. Od toga je 8.088 (51,1%) bilo muškaraca i 7.730 (48,9%) žena. Njezina stopa nezaposlenosti iznosi 16,5% - 15,4% za muškarce i 17,8% za žene. Valja spomenuti da najvišu stopu nezaposlenosti od 31% ima Šibensko-kninska županija (29,8% za muškarce i 32,5% za žene).

Moramo napomenuti da se apsolutni brojevi i drugi pokazatelji nezaposlenosti (struktura, stope i dr.), dobiveni popisom stanovništva, razlikuju od onih iz Ankete o radnoj snazi ili iz administrativnih izvora, što može u prvi mah zbunjivati javnost. No, u prethodnom tekstu, kada je bilo riječi o različitim izvorima podataka i različitim metodologijama, objasnili smo otkuda te razlike. Za ilustraciju ćemo spomenuti da je, na razini zemlje, u ožujku 2001., kada je proveden popis, bilo 398.976 nezaposlenih osoba, a stopa nezaposlenosti je iznosila 20,4%. Istodobno je u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje bilo registrirano 388.747 nezaposlenih osoba, a stopa registrirane nezaposlenosti je iznosila 22,9% (Mjesečni statistički bil-

ten, 2001.:14.). Prema trećem izvoru, Anketi o radnoj snazi, u prvom polugodištu 2001. godine bilo je 264.000 nezaposlenih osoba, a stopa nezaposlenosti je iznosila 15,3% (Statistički ljetopis 2001., 2001.). Dakle, pokazalo se da su rezultati popisa o nezaposlenosti kojim je obuhvaćena cijela populacija bliži administrativnim izvorima nego Anketi o radnoj snazi (koja se, usput rečeno, kao i popis, služi istim međunarodnim definicijama i standardima mjerenja), što je donekle iznenađujuća situacija.

Prema posljednjim dostupnim podacima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje, u rujnu 2002. godine je u Međimurskoj županiji bilo evidentirano 8.276 nezaposlenih osoba, ili 2,2% od ukupnog broja u Hrvatskoj. U Varaždinskoj županiji taj je broj iznosio 12.416 (3,3%), a u Istarskoj 7.989 (2,1%). Na razini zemlje taj je broj iznosio 375.795. Istodobno je stopa registrirane nezaposlenosti za Međimursku županiju iznosila 18,1, za Varaždinsku 16,8%, i Istarsku 8,8%. Na razini Hrvatske ta je stopa za rujnu 2001. iznosila 20,7%. (Izvori: Mjesečni statistički bilten, 2002.:26, Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje). Istarska županija je imala najnižu stopu nezaposlenosti, što ne znači da će to stanje potrajati sljedećih mjeseci, jer zaposlenost i nezaposlenost u Hrvatskoj imaju snažno sezonsko obilježje koje je, naravno, izraženije u priobalnim županijama. Naime, nezaposlenost u našoj zemlji najvišu razinu obično dostiže u zimskim mjesecima (najčešće u ožujku), zbog "mrtve" sezone onih djelatnosti koje zapošljavaju najviše radnika-sezonaca - ponajprije hoteli i restorani, građevinarstvo, poljoprivreda te neke grane prerađivačke industrije. Najnižu razinu nezaposlenost bilježi u ljetnim mjesecima (najčešće u lipnju), zbog većega sezonskog zapošljavanja, poglavito u spomenutim djelatnostima.

Promatrano po županijama, struktura registriranih nezaposlenih osoba prema sociodemografskim i socioprofesionalnim obilježjima vrlo je neujednačena. Tako je, primjerice, u Međimurskoj županiji prosječna starost nezaposlene osobe u rujnu 2002. godine bila 33,5 godina, u Varaždinskoj 34,6 godina, u Istarskoj 38,2 godine, a na razini Hrvatske nezaposlena osoba je imala prosječno 35,8 godina. Nadalje, već desetljećima najbolju izobrazbenu i stručnu strukturu registrirane nezapo-

slenosti imaju priobalne županije (poglavito Splitsko-dalmatinska), a županije iz sjeverozapadnoga dijela zemlje imaju lošiju izobrazbenu strukturu nezaposlenih osoba. U sljedećoj tablici dan je prikaz takve strukture za Međimursku, Varaždinsku i Istarsku županiju te ukupno za Hrvatsku.

Tablica 6.
 Struktura registrirane nezaposlenosti po stručnoj spremi u tri odabrane županije i Hrvatskoj (30. 9. 2002.)

Stručna sprema	Hrvatska		Međimurska		Varaždinska		Istarska	
	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio
NKV	70.306	18,7	1.554	18,8	961	7,7	1.658	20,8
PKV, NSS	62.763	16,7	2.220	26,8	3.769	30,4	1.014	12,7
KV, VKV	125.142	33,3	2.579	31,2	4.517	36,4	2.535	31,7
SSS	91.189	24,3	1.655	20,0	2.618	21,1	1.947	24,4
VŠS	11.985	3,2	171	2,1	329	2,6	390	4,9
VSS	14.410	3,8	97	1,2	222	1,8	445	5,6
UKUPNO	375.795	100,0	8.276	100,0	12.416	100,0	7.989	100,0

Izvor: Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2002., Zagreb.

Dakle, prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, potkraj rujna 2002. godine u Međimurskoj je županiji bilo nezaposleno 97 (1,2%) visokoobrazovanih osoba, 171 (2,1%) osoba više stručne naobrazbe, 1.655 (20%) osoba srednje stručne naobrazbe, 2.579 (31,2%) kvalificiranih i visokokvalificiranih radnika, 2.220 (26,8%) polukvalificiranih i 1.554 (18,8%) nekvalificiranih radnika. U odnosu na druge županije, Međimurska županija ima jednu od najlošijih obrazovnih struktura i struktura po stručnoj spremi nezaposlenog stanovništva. *U ukupnoj registriranoj nezaposlenosti ove županije gotovo polovicu (45,6%) čine nestručni radnici, tj. nekvalificirani i polukvalificirani, a visokoobrazovanih je samo 1,2%.*

Takva bi struktura mogla upućivati na zaključak da Međimurska županija iskorištava svoju obrazovnu i stručnu radnu snagu, pa ona niti ne dolazi u stanje nezaposlenosti. No, nažalost, imajući na umu podatke o obrazovnoj strukturi ukupnoga stanovništva (ili, bolje rečeno, radnosposobnog stanovništva koje čini temelj za formiranje radne snage), *možemo reći da je takva struktura nezaposlenog stanovništva odraz lošije obrazovne strukture ukupnog stanovništva.*

U Varaždinskoj županiji nestručni čine 38,1%, a VSS 1,8% nezaposlenih, dok je u Istarskoj nestručnih

33,4%, a VSS 5,6%. Na razini zemlje nestručni radnici čine 35,4%, a VSS 3,8% registriranih nezaposlenih osoba. Dakle, *Međimurska županija je, prema predočenim podacima, 2001. godine imala najnižu stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj. Međutim, to nikako ne znači da je riječ o niskoj stopi nezaposlenosti.* Naprotiv, riječ je o visokoj stopi nezaposlenosti, pogovo u usporedbi s ostalim europskim zemljama i u usporedbi sa stopama koje ukazuju na punu zaposlenost stanovništva neke zemlje ili regije. Za ilustraciju navodimo da je stopa nezaposlenosti Međimurske županije 2001. godine bila viša od svih zemalja Europske unije, a od ostalih europskih zemalja najbliža je Estoniji (12,4%). Veće stope od Estonije imale su još samo Bugarska (19,9%), Slovačka (19,4%) i Poljska (18,4%) (EC, 2002.). Osim toga, tako visoka stopa nezaposlenosti govori da ova županija još uvijek ima znatne rezerve radne snage koje bi, ponajprije posebnim gospodarskim programima, a potom i programima aktivne politike tržišta rada, trebala iskoristiti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ako želimo rezimirati navedena razmatranja o Međimurskoj županiji, valja istaknuti sljedeće.

Međimurje je, već tradicionalno, jedan od najnapučenijih krajeva Hrvatske. Njegova gustoća naseljenosti iznosi 162 stanovnika na km² i najgušće je naseljena županija (s iznimkom grada Zagreba u kojem je zapravo riječ o urbanoj gustoći naseljenosti).

Međimurska županija je *po prosječnoj starosti stanovništva "najmlađa" županija u Hrvatskoj*, s prosječnom starošću stanovništva od 37,6 godina (što je 1,7 godina manje od državnog prosjeka i 5,4 godina manje od "najstarije" Ličko-senjske županije).

Kad je o pismenosti riječ, *ova se županija nalazi među tri županije s najnižim udjelom nepismenog stanovništva* – 0,9% stanovništva s više od 10 godina bilo je nepismeno (niži udio imaju samo Primorsko-goranska županija, 0,6% i grad Zagreb, 0,6%).

Obrazovna struktura stanovništva ove županije nije zadovoljavajuća: Iako se nalazi među županijama s najnižim postotkom osoba bez škole (samo 1,3%), također je među onima s najnižim udjelom visokoobra-

zovanih osoba (samo 3,7%, što je čak za 4,1 postotna boda niže od državnog prosjeka). Tri četvrtine stanovnika Međimurja koji imaju više od 15 godina imaju završenu osnovnu ili srednju školu, pa možemo reći da upravo te kategorije najviše pridonose privrednom razvoju ovog područja. No, postavlja se pitanje hoće li to oni moći činiti i ubuduće, imajući na umu buduću tehnološki razvoj i njegove visoke zahtjeve za obrazovanom radnom snagom.

Stope ekonomske aktivnosti i zaposlenosti vrlo su važni indikatori razvijenosti neke regije ili neke zemlje. Međimurska županija ima najviše stope aktivnosti i zaposlenosti u Hrvatskoj, i stope ukupne ekonomske aktivnosti i zaposlenosti, i stope aktivnosti i zaposlenosti i muškaraca i žena.

Međimurska županija ima jednu od najnižih stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj (12,1%, prema popisu 2001.), iako je ona prilično visoka, posebno ako je usporedimo sa zapadnoeuropskim zemljama (npr. Europska unija je u 2001. godini imala prosječnu stopu nezaposlenosti 7,4%). Usporedimo li te pokazatelje Međimurske županije s istovjetnim podacima nekih europskih zemalja za 2001. godinu, dobit ćemo jasniju sliku gdje se na toj ljestvici nalazi naša zemlja i naša županija. Prema podacima Eurostata,³ stopa ekonomske aktivnosti je u 2001. godini za Europsku uniju iznosila 69,2. Pritom su u Europskoj uniji najvišu stopu imale Danska (79,9%), Nizozemska (75,8%), Velika Britanija (75,6%), Švedska (75,2%) i Finska (75%), a najnižu Italija (60,6%) i Grčka (62,1%). Od tranzicijskih zemalja spomenut ćemo Češku Republiku čija je stopa aktivnosti iznosila 70,7%, Slovačku sa stopom od 70,4%, Rumunjsku sa 68,3%, Sloveniju sa 67,5%, Poljsku sa 66,1% i Mađarsku s 59,7% (EC, 2002.).

Za usporedbu, stopa aktivnosti za Hrvatsku je za 2001. godinu iznosila 65,3%, a za Međimursku županiju visokih 76,3%. Dakle, dok se Hrvatska nalazi negdje na nižim mjestima po stopi ekonomske aktivnosti, izračunane prema standardima Europske unije, Međimurska županija se nalazi na samome vrhu, zajedno sa skandinavskim zemljama koje već tradicionalno imaju najviše stope ekonomske aktivnosti.

Slična je situacija i kod stopa ukupne zaposlenosti. Ona je u 2001. godini za Europsku uniju iznosila 63,9%. Unutar Europske unije najvišu stopu zaposlenosti imale su Danska (76,2%), Nizozemska (74,1%), Švedska (71,7%), Velika Britanija (71,7%), Portugal (68,9%), Austrija (68,4%) i Finska (68,1%), a najnižu Italija (54,8%) i Grčka (55,4%). Od tranzicijskih zemalja spomenut ćemo Češku Republiku koja je imala stopu zaposlenosti 65%, Sloveniju 63,6%, Rumunjsku 63,3%, Slovačku 56,7%, Mađarsku 56,3% i Poljsku 53,8% (EC, 2002.). Za usporedbu, stopa ukupne zaposlenosti za Hrvatsku je za 2001. godinu iznosila 52%, a za Međimursku županiju 67,1%. Pritom se Hrvatska nalazi na dnu ljestvice. Iza nje je jedino još Bugarska, čija je stopa zaposlenosti iznosila 50,7%. Međimurska županija se nalazi u gornjem dijelu ljestvice (između Finske i Njemačke).

Dakle, prema predstavljenim socioekonomskim pokazateljima (stopama ekonomske aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti), Međimurska županija se nalazi na samom vrhu u usporedbi s dugim županijama. Štoviše, po istim pokazateljima vrlo dobro parira europskim zemljama (posebno kad je riječ o ekonomskim aktivnostima), što ukazuje na uspješnost dosadašnjega razvoja tog područja. Ono što bi ubuduće mogla biti jedna od prepreka daljnjega razvoja svakako je obrazovna struktura radnosposobnog stanovništva. Nove tehnologije zahtijevaju sve izobrazeniju radnu snagu, spremnu na cjeloživotnu izobrazbu, pa će tomu trebati obratiti posebnu pozornost.

U prethodnom tekstu predstavljen je određen broj pokazatelja i ocjena koji ukazuju na neka kvantitativna i kvalitativna obilježja ukupnoga stanovništva Međimurja, a posebno na neke njegove socioekonomske skupine. Dakle, unatoč tomu što su pokazatelji za Međimursku županiju na mnogim razinama zadovoljavajući, *ubuduće će biti potrebno obratiti pozornost na sljedeće:*

- a) daljnje poticanje gospodarskih inicijativa koje će otvarati prostor za novo zapošljavanje i unapređenje općega i osobnog standarda života stanovnika Međimurja, što će zadržati stanovništvo na ovom prostoru i eventualno privući mlade kreativne osobe iz drugih krajeva zemlje;

- b) u poticanju poduzetništva uputno je posebnu pozornost obratiti ženskom poduzetništvu u socijalnim i drugim uslugama, što će omogućiti veće zapošljavanje žena, i to na dvojak način: žene će se uglavnom zapošljavati u tom sektoru, a pomoć obitelji omogućit će im češće i ranije uključivanje u radnu snagu (sasvim konkretno, riječ je o otvaranju vrtića s fleksibilnijim radnim vremenom, prilagođenim radu roditelja, otvaranju domova za zbrinjavanje starijih osoba, jer se i o ostarjelim roditeljima uglavnom brinu žene, otvaranju servisa koji pružaju usluge pomoći u kućanstvu itd.); to će svakako pogodovati većem natalitetu, iako sasvim sigurno neće biti odlučujući čimbenik u njegovu povećanju;
- c) što se povećanja zaposlenosti i smanjenja nezaposlenosti tiče, svakako treba reći da se uspješnom politikom poticanja zapošljavanja na razini cijele države, ali i pojedinih regija, može ublažiti problem nezaposlenosti, no politiku zapošljavanja koja nastoji stimulirati opću potražnju trebaju neizostavno pratiti specifični programi koji imaju za cilj neposredno kreiranje radnih mjesta, a ne njihovu preraspodjelu; regionalne vlasti bi, u partnerstvu s poslodavcima, sindikatima, civilnim sektorom i drugim čimbenicima, trebali kreirati ponajprije programe koji otvaraju nova radna mjesta, a posebnim bi se programima poticanja zapošljavanja pomoglo onim kategorijama stanovništva koje su na tržištu rada najugroženije (primjerice, dugotrajno nezaposlene osobe, nezaposleni radnici stariji od 50 godina koji su najčešće tijekom procesa privatizacije ostali bez posla, mlade osobe niske obrazovne razine i bez radnog iskustva itd.);
- d) poticanje svekolikih oblika redovite, izvanredne i cjeloživotne izobrazbe kako bi se unaprijedila stručna i obrazovna razina aktivnog stanovništva, jer bi, u protivnom, sadašnja nezadovoljavajuća obrazovna struktura radne snage mogla predstavljati ozbiljan hendikep za daljnji razvoj regije.

I, na kraju, želimo reći sljedeće: način života ljudi ovoga kraja, oslonjenost na vlastite snage ("sudbina" pograničnog područja), prirodna određenost životnog prostora (osobito omeđenost rijekama), ekonom-

ski, kulturni i religijski utjecaji drugih zemalja (poglavito Austrije, Mađarske, Njemačke, Češke, pa čak i Italije) preko međimurskog plemstva te trgovaca i obrtnika stranaca koji su kao “hospites” (“kraljevski gosti”) na ovo područje došli još u 13. stoljeću na poticaj Bele IV. (Horvat, 1907.:51), zatim odlazak Međimuraca na rad u inozemstvo, prvo kao “štrekara” (željeznički radnici), a potom kao “gastarbeitera” – sve je to pridonijelo formiranju “endokulture” današnjega Međimurja (u najširem smislu te riječi) na koju su Međimurci s pravom toliko ponosni.

BILJEŠKE

- ¹ Stopa ekonomske aktivnosti predstavlja postotak radne snage u radnosposobnom stanovništvu. Stope aktivnosti ovdje su prikazane prema metodologiji ILO-a (Međunarodne organizacije rada) kojom se također služi i Državni zavod za statistiku. To napominjemo zato što postoji razlika u pristupu Europske unije i ILO-a. Naime, EU mjeri stopu aktivnosti tako da radno sposobno stanovništvo određuje dobnim granicama od 15 do 64 godine, a prema metodologiji ILO-a radno sposobno stanovništvo uključuje osobe u dobi od 15 i više godina.
- ² Kao i kod stope ekonomske aktivnosti, i stope zaposlenosti iskazane su prema metodologiji ILO-a (Međunarodne organizacije rada), a ne Europske unije, tj. radno sposobno stanovništvo je određeno dobnim granicama od 15 i više godina.
- ³ Stope aktivnosti i zaposlenosti za sve navedene zemlje i Međimursku županiju izračunane su prema standardima Europske unije, tj. Eurostata koji za temelj izračunavanja tih stopa uzima radnosposobno stanovništvo određeno dobnim granicama od 15 do 64 godine. To naglašavamo zato da ne bi došlo do zabune glede stopa izračunanih prema preporukama ILO-a koje su spomenute ranije u tekstu. Naime, te je stope bilo potrebno izračunati zbog usporedbe sa zemljama EU.

LITERATURA I IZVORI

- Bulić, B., Kerovec, N. (ur.) (2001.), *Mjesečni statistički bilten 14 (3 i 4)*, Zagreb, Hrvatski zavod za zapošljavanje.
- Bulić, B., Kerovec, N. (ur.) (2002.), *Mjesečni statistički bilten 15 (9)*, Zagreb, Hrvatski zavod za zapošljavanje.
- Bunijevac, H. (2000.), Povijest željeznice u Županiji međimurskoj, *EuroCity* – Putna revija hrvatskih željeznica, 4/2000:32-34.
- Državni zavod za statistiku (1997.), *Anketa o radnoj snazi*, Zagreb.
- Državni zavod za statistiku (2001.), *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001*, Zagreb.
- Državni zavod za statistiku (2002.), *Popis 2001.*, stranica na mreži <http://www.dsz.hr/Popis>
- Đurić, T. (2000.), Županija međimurska, *EuroCity* – Putna revija hrvatskih željeznica 4/2000:7-9.

- EC (2002.), *Employment in Europe 2002. Recent trends and prospects*. Employment & social affairs, Employment and European Social Fund, European Commission, Luxembourg.
- EC (2001.), *EU employment and social policy 1999-2001: jobs, cohesion, productivity*. Employment & social affairs, Employment and European Social Fund, European Commission, Luxembourg.
- Feletar, D. (1968.), *Iz povijesti Međimurja*, Čakovec, Ogranak Matice Hrvatske.
- Feletar, D. (1999.), Međimurje kao feniks, *Hrvatski zemljopis*, 39:24-31.
- Gönczi, F. (1995.), *Međimurje: ljudi, vjerovanja; običaji*, Čakovec, Chak.
- Goldfarb, R. S., Adams, A. V. (1993.), *Designing A System Of Labor Market Statistics And Information*, *World Bank Discussion Papers 205*, Washington, The World Bank.
- Horvat, R. (1907.), *Povjest Medjumurja*, Varaždin, Plazzerova knjižara.
- Hussmanns, R., Mehran, F., Verma, V. (1990.), *Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment: An ILO manual on concepts and methods*, Geneva, ILO.
- Hranjec, S. et al. (ur.) (1993.), *Međimurje - Županijski vodič*, Čakovec, TIZ Zrinski.
- Kerovec, N. (1982.), Klasno-profesionalna struktura stanovnika novih naselja individualne izgradnje u Čakovcu, *Sociologija sela*, 20 (75/76):91-100.
- Laci, S. (1993.), Neke značajke suvremenog demografskog razvoja u Međimurju, u Bartolić, Z. (ur.) *Hrvatski kajkavski kolendar 1994.*, Čakovec, Matica Hrvatska Čakovec.
- Liebow, E. (1972.), The Human Cost of Unemployment, in: Okun, A. M. (ed.), *The Battle Against Unemployment*, New York, W. W. Norton & Company I.N.C.
- Marcuš, F. (1993.), Sto godina elektrike u Međimurju, u Bartolić, Z. (ur.) *Hrvatski kajkavski kolendar 1994.*, Čakovec, Matica Hrvatska Čakovec.
- Office for National Statistics (1996.), *How Exactly is Unemployment Measured?*, London.
- Pavlaković-Koči, V. (1976.), *Vanjska migracija iz Međimurja kao faktor transformacije kraja*, Magistarski rad, Zagreb, PMF.
- Sinfield, A. (1981.), *What Unemployment Means*, Oxford, Martin Robertson.
- U.S. Department of Labor (1994.), *How the Government Measures Unemployment*, *Report 864*, Washington, Bureau of Labor Statistics.
- Weber, M. (1968.), *Protestantska etika i dub kapitalizma*, Sarajevo, Veselin Masleša.
- Zriny, K. (1905.), *Csakszornya Monografia*, Čakovec, Fischel Fulop (košćen prijevod *Monografija Čakovca* iz Muzeja Međimurja).

II.

TEMELJNA
OBILJEŽJA
DOSADAŠNJEGA
PODUZETNIČKOG
RAZVOJA U
MEĐIMURSKOJ
ŽUPANIJI

Gabrijela
SABOL

NEKA OBILJEŽJA
GOSPODARSKOG I
PODUZETNIČKOG
RAZVOJA MEĐIMURJA IZ
SLUŽBENE PERSPEKTIVE

Svrha je ovoga rada da temeljem raspoloživih podataka iz tzv. "službenih izvora", statističkih i podataka iz drugih izvora (intervjui s pojedinim međimurskim poduzetnicima) pruži sliku nekih temeljnih gospodarskih i poduzetničkih obilježja Međimurja. Ovaj "gospodarski tloris" županije neće pritom biti iscrpan već prije slikovit, oslonjen na nama dostupne službene izvore informacija (kao što su podaci iz ZAP/FINA-e, HGK - Ispostave Čakovec, Međimurske županije te nacionalne statistike).

Tako dobivena slika omogućit će nam, nadamo se, lakše izlaganje građe u nastavku knjige, koja se temelji na izvornim istraživačkim podacima dobivenima tijekom 2002. godine.

NEKOLIKO NAPOMENA O MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJU

Međimurska se županija nalazi na sjeveru Republike Hrvatske, između dviju velikih rijeka, Mure i Drave. Na zapadu i sjeverozapadu graniči s Republikom Slovenijom, a na sjeveroistoku s Republikom Mađarskom; svojim južnim dijelom povezana je s Varaždinskom, a jugoistočnim s Koprivničko-križevačkom županijom. Područje Županije prostire se na površini od 730 km² i ima prema zadnjem Popisu stanovništva 2001. godine 118.426 stanovnika, s gustoćom naseljenosti od oko 162 stanovnika na četvorni kilometar, što je najviše u zemlji, skoro dvostruko više od državnog prosjeka.

Međimurska županija je teritorijalno podijeljena na 22 općine i 3 grada (Čakovec, Mursko Središće i Prelog), s Čakovcem kao sjedištem Županije i Županijske gospodarske komore (www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).¹ Po svojim zemljopisnim, povije-

Gabrijela Sabol
**Neka obilježja gospodarskog i
poduzetničkog razvoja
Međimurja iz službene
perspektive**

Slika 1.
Položaj Međimurske županije
na administrativnoj i
zemljopisnoj mapi Hrvatske

snim i kulturnim značajkama, Međimurje predstavlja zasebnu cjelinu. Reljefno se dijeli na bregovito Gornje Međimurje na sjeverozapadu (gdje završavaju krajnji istočni obronci Alpa, ne viši od 350 metara nadmorske visine) i nizinsko Dolnje Međimurje na jugoistoku (otvoreno prema Panonskoj nizini). Slika 1. pokazuje da je Međimurje najsjevernija administrativna jedinica u okviru županijskog ustroja Hrvatske, definiranoga početkom devedesetih godina prošloga stoljeća.

NEKI OPĆI POKAZATELJI GOSPODARSKE STRUKTURE MEĐIMURJA

Bilo koji “klasičan” opis međimurskog gospodarstva ne može zanemariti utjecaj prirodnih resursa, klime i prometnog položaja Međimurja na razvoj pojedinih gospodarskih grana. I mi smo svjesni te činjenice, ali se ipak nećemo posebno zadržavati na toj temi. Ovdje ćemo pogledati neke opće pokazatelje gospodarske strukture Međimurja, koji kontekstualno, dakle – u određenoj mjeri, određuju ukupne poduzetničke i razvojne mogućnosti županije u cjelini.

Gospodarska struktura Međimurja je, barem prema razumijevanju samih međimurskih izvora, pretežno tradicionalnog, radno intenzivnog i izvozno ori-

jentiranog karaktera (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).

Gabrijela Sabol
**Neka obilježja gospodarskog i
 poduzetničkog razvoja
 Međimurja iz službene
 perspektive**

Djelatnost	Ukupni prihod	Udio (%)
1. poljoprivreda, lov i šumarstvo	299.375.628	5,17
2. rudarstvo	106	0,00
3. prerađivačka industrija	2.292.568.888	39,57
4. opskrba električnom energijom, plinom i vodom	113.276.037	1,95
5. građevinarstvo	556.142.965	9,60
6. trgovina; popravak motornih vozila i predmeta za kućanstvo	1.983.866.964	34,24
7. ugostiteljstvo	39.699.305	0,69
8. promet, skladištenje i veze	120.631.914	2,08
9. financijsko posredovanje	45.289.070	0,78
10. poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge	248.810.080	4,29
11. obrazovanje	34.987.047	0,60
12. zdravstvena zaštita i socijalna skrb	23.917.841	0,41
13. ostale društvene, socijalne i osobne uslužne djelatnosti	35.683.334	0,62
<i>Ukupno Međimurska županija</i>	<i>5.794.249.179</i>	<i>100,00</i>
<i>Ukupno Republika Hrvatska</i>	<i>300.015.767.347</i>	
<i>Udio Međimurske županije u ukupnom pribodu RH u 2000. godini</i>		<i>1,93</i>

Tablica 1.

Ukupni prihod međimorskog
 gospodarstva po djelatnostima
 u 2000. godini (u kunama)

Izvor: ZAP - Završni račun 2000., Zagreb;
www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec.

Prema podacima za 2000. godinu, gospodarstvo Međimurske županije ostvarilo je prihod od 5,794 milijarde kuna, što je predstavljalo 1,93% ukupnih prihoda Republike Hrvatske u toj godini (usp. tablicu 1.). Najveći dio prihoda ostvarile su prerađivačka industrija (39,6%), trgovina i popravak motornih vozila i predmeta za kućanstvo (34,2%) te građevinarstvo (9,6% od ukupnog prihoda u 2000. godini).

Prema zadnjim podacima FINA-e (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec), ukupan prihod međimorskog gospodarstva u 2001. godini iznosio je 6,416 milijardi kuna (što je povećanje – prema tome izvoru – za 13,6% u odnosu na prethodnu godinu), dok je ukupan rashod bio 6,302 milijardi kuna (što je za 14,3% bilo više nego u 2000. godini). Ostvarena

dobit nakon oporezivanja bila je 174 milijuna kuna (smanjenje 5,3%), a gubitak 93 milijuna kuna (povećanje 4,2%). *S gubitkom je poslovalo 337 tvrtki*, što je za 11,4% manje nego prethodne godine, kada ih je bilo 380.

Tablica 2.
 Broj zaposlenih u
 međimurskom gospodarstvu
 po djelatnostima

Djelatnost	Broj zaposlenih	Udio (%)
1. poljoprivreda, lov i šumarstvo	598	2,78
2. rudarstvo	1	0,00
3. prerađivačka industrija	11.542	53,64
4. opskrba električnom energijom, plinom i vodom	264	1,23
5. građevinarstvo	3.074	14,29
6. trgovina; popravak motornih vozila i predmeta za kućanstvo	3.577	16,62
7. ugostiteljstvo	308	1,43
8. promet, skladištenje i veze	500	2,32
9. financijsko posredovanje	52	0,24
10. poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge	1.185	5,51
11. obrazovanje	58	0,27
12. zdravstvena zaštita i socijalna skrb	75	0,35
13. ostale društvene, socijalne i osobne uslužne djelatnosti	285	1,32
<i>Ukupan broj zaposlenih u gospodarstvu Međimurske županije</i>	<i>21.519</i>	<i>100,00</i>
<i>Ukupan broj zaposlenih u gospodarstvu Republike Hrvatske u 2000.</i>	<i>737.894</i>	
<i>Udio Međimurske županije u ukupnom broju zaposlenih u gospodarstvu RH u 2000. godini</i>		<i>2,92</i>

Izvor: ZAP - Završni račun 2000., Zagreb;
www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec.

Prema podacima o raspodjeli zaposlenih prema granama gospodarstva (tablica 2.), *najveći je broj zaposlenih u 2000. godini radio u prerađivačkoj industriji* (11.542 ili 53,6%), u trgovini i popravcima motornih vozila i predmeta za kućanstvo (3.577 ili 16,6%), u građevinarstvu (3.074 ili 14,3%) te u području poslovanja nekretninama, iznajmljivanja prostora i drugih poslovnih usluga (1.185 ili 5,5%).

Broj zaposlenih	Broj subjekata	Udio (%)	Broj zaposlenih	Udio (%)
1. 0	136	9,39	0	0,00
2. 1 – 5	901	62,18	1.979	9,20
3. 6 – 20	288	19,88	2.942	13,67
4. 21 – 50	58	4,00	1.844	8,57
5. 51 – 250	49	3,38	5.700	26,49
6. 251 – 500	9	0,62	3.244	15,08
7. 501 – 1.000	8	0,55	5.810	26,10
Ukupno	1.449	100,00	21.519	100,00

Tablica 3.

Struktura zaposlenih u
 međimurskom gospodarstvu
 prema veličini poduzeća u
 2000. godini

Izvor: ZAP – Završni račun 2000., Zagreb;
www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec.

Prema podacima u tablici 3. izrazito najveći broj gospodarskih subjekata u Međimurju pripada malom poduzetništvu. Strogo govoreći, od ukupno 1.449 poduzeća stvarno aktivnih u 2000. godini njih čak 1.037 ili 71,5% pripadalo je tzv. *mikropoduzetništvu*, dakle poduzećima koja (ako i zapošljavaju određeni broj radnika) imaju manje od deset zaposlenih. Prema ovim podacima, samo je sedamnaest poduzeća koja prema broju zaposlenih ulaze u tzv. velika poduzeća.

Prema podacima od svih registriranih pravnih osoba (koje prikuplja FINA), u međimurskom gospodarstvu je u 2001. godini, aktivno poslovalo i predalo godišnji obračun ukupno 1.417 poslovnih subjekata u svim oblicima vlasništva, od čega, prema kriterijima za razvrstavanje poduzeća, njih 51 spada u velika i srednja, a 1.366 u mala poduzeća.

Kad je riječ o odnosu pravnih osoba i tipa djelatnosti, od ukupnog broja pravnih osoba u gospodarstvu županije, u prerađivačkoj industriji ih je oko 20%, u djelatnosti trgovine oko 38%, u graditeljstvu 11%, u poslovanju nekretninama 13%, u poljodjelstvu 3%, u ugostiteljstvu 4%, u području prometa, skladištenja i veza oko 5%, itd. (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec). *I ovi podaci općenito pokazuju na usitnjenost međimurskog gospodarstva, kojim dominiraju mikro i mala poduzetništva, dok je broj velikih poduzeća sveden na svega dvadesetak poduzeća.*

Ovdje valja pogledati još jedan pokazatelj – onaj o ulozi međimurskog gospodarstva u vanjskotrgovin-

Tablica 4.
 Djelomičan uvid u
 vanjskotrgovinsku razmjenu
 Međimurske županije (podaci
 u 000 USD)

Godina	Republika Hrvatska			Međimurska županija		
	2000.	2001.	Indeks	2000.	2001.	Indeks
Ukupan izvoz	4.431.597	4.659.286	105,1	129.837	135.870	104,6
Ukupan uvoz	7.886.512	9.043.699	114,7	151.547	174.336	115,0
Ukupna vanjskotrgovinska razmjena	12.318.109	13.702.985	111,2	281.384	310.206	110,2
Vansko-trgovinski saldo	-3.454.915	-4.384.413	126,9	-21.710	-38.466	177,1
Pokrivenost uvoza izvozom	56,2	51,5	91,6	85,6	77,9	91,0

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, 2002;
www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec.

skoj razmjeni zemlje. Vanjskotrgovinska razmjena Republike Hrvatske u 2001. godini u odnosu na 2000. g. povećana je za 11,7%. Pri tome uvoz (indeks 114,7) ima dinamičniji rast od izvoza (indeks 105,1) zbog čega je povećan deficit vanjskotrgovinskog salda. Naime, uvoz je dvostruko nadmašio izvoz, pa je pokrivenost uvoza izvozom smanjena na 51,5% za razliku od 2000. g. kada je iznosila 56,2%.

Robna razmjena poduzetnika Međimurske županije pokazuje sličan trend jer i u ovoj županiji uvoz ima dinamičniji rast od izvoza, uslijed liberalizacije trgovine i smanjivanja carinskih stopa. Prema podacima iz tablice 4. uočavamo da je učešće Međimurske županije u robnoj razmjeni Republike Hrvatske u 2001. godini iznosilo 2,9% u izvozu, odnosno 1,9% u uvozu, što je na razini 2000-te godine. Robna razmjena međimurskog gospodarstva s inozemstvom u razdoblju od siječnja do prosinca 2001. godine, prema podacima Državnog zavoda za statistiku, pokazuje trend rasta izvoza i uvoza u odnosu na 2000. godinu. Izvezeno je robe u vrijednosti od 136 milijuna USD, što je povećanje za 4,6%, dok je vrijednost uvoza iznosila 174 milijuna USD, ili 15% više nego prethodne godine.

Pokrivenost uvoza izvozom u 2001. godini bila je 77,9%, što je manje nego u 2000. godini, kada je iznosila 85,6%, ali više od pokrivenosti uvoza izvozom Republike Hrvatske, koja je u 2001. godini bila 51,5% (godinu dana ranije 56,2%). Gospodarstvo županije sudjelovalo je u izvozu države sa 2,9%, a u uvozu sa 1,9%. Ovi podaci upozoravaju da je i međimursko gospodarstvo nedovoljno prisutno na inozemnim trži-

štima, što je – po našem mišljenju – problem koji će dugoročno opterećivati ukupne gospodarske rezultate cijele županije.

Gabrijela Sabol
Neka obilježja gospodarskog i
poduzetničkog razvoja
Međimurja iz službene
perspektive

RAZVOJ MEĐIMURSKOG OBRTNITVA

Obrtništvo je sastavni dio gospodarske strukture županije, od njegovih ranih početaka do danas. O tome svjedoči i ova mala povijest njegova razvoja. Naime, prema samorazumijevanju vlastite povijesti (usp. Obrtnička komora MŽ, 2001.), zemljopisni položaj i velika gustoća stanovništva imali su važan utjecaj na mentalitet i marljivost stanovnika Međimurja. Između ostaloga, međimurski su ljudi zbog siromaštva bili prisiljeni ići na rad u inozemstvo, da bi se u njega vraćali čim su si priskrbili određena sredstva za rad i život. Taj *povratnički kapital* je, prema ovom izvoru, jedan od bitnih razloga bržega razvoja obrtništva i poduzetništva u tom dijelu zemlje.

Povijesno gledano, prva izvješća o obrtnicima u tom području datiraju još iz razdoblja Rimskoga carstva. Nema o njima pouzdane evidencije u srednjem vijeku, no ima tragova da je ono oživjelo negdje u 15. stoljeću. Tako je sačuvana povelja kojom je Juraj Zrinski 1579. godine darovao posebna prava građanima-obrtnicima. Veći uzlet obrtništva bilježi se zatim u 17. stoljeću (usp. Obrtnička komora MŽ, 2001.).

Kako se u Međimurju nalaze i križišta različitih prometnih pravaca, u njemu se oduvijek odvijao i susret različitih kultura. To je također imalo pozitivan utjecaj na ukupan ekonomski razvoj tog područja. Nije zato čudno što su na području Međimurja već u 18. stoljeću kao vrlo poznata obrtnička središta bili poznati i Čakovec, i Prelog, Donja Dubrava, Štrigova, Kotoriba, Nedelišće te neka druga, manja mjesta. Obrtnici su se vrlo rano počeli okupljati u cehovske udruge. Primjerice, udruga proizvođača knjiga imala je 1814. godine 102 člana. Tijekom 1895. godine osnovana je skupština obrtnika sa 129 članova. U Kraljevini Jugoslaviji bila je osnovana skupština obrtnika za grad i okrug Čakovec 1921. godine, u Prelogu 1925. godine, a u Kotoribi 1927. godine. Obrtničke skupštine znatno su pridonijele ne samo razvoju obrta već i sportskih i kulturnih aktivnosti. Čakovečki

obrtnici su, primjerice, organizirali dobro poznatu akciju zaštite Staroga grada Zrinskih tako što su ga – kupili i na taj način spasili od propadanja!

Obrtnička su udruženja djelovala još neko vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata, ali su posljednja ukinuta 1962. godine. Nakon toga, tek je 1968. godine osnovana nova obrtnička udruga Međimurja (u Čakovcu). Ona je djelovala aktivno, pod raznim imenima, sve do početka devedesetih godina prošloga stoljeća.

Obrtnička komora Međimurja osnovana je 1994. godine. Nekoliko godina nakon nje u Međimurju je osnovana i ispostava Hrvatske gospodarske komore, čime je i formalno zaokružen broj vrlo važnih poslovnih udruga na području županije, nastalih nakon uspostave hrvatske državne samostalnosti 1991. godine. Prema podacima iz 2000. godine, u Obrtničkoj komori Međimurja učlanjena su 1.852 aktivno djelujuća obrtnika. Pribroji li se njima i 100-tinjak obrtnika koji su privremeno zatvorili svoje obrte, proizlazi da ta komora ima 1.952 člana (usp. tablicu 5.).

Tablica 5.
Broj obrtničkih radnji u
Međimurskoj županiji

Godina	Otvorene	Zatvorene	Stanje na dan 31. 12.	Verižni indeks
1998.	131	167	2.020	-
1999.	121	146	1.995	98,8
2000.	111	159	1.947	97,6
2001.	126	121	1.952	100,3

Izvor: Hrvatska obrtnička komora – Obrtnička komora Međimurske županije, Čakovec, 2002.; <http://www.zupanija-medjimurska.hr/>.

Među njima su najbrojniji prerađivački/proizvođački obrti (30%), a slijede ih različite usluge (25%), trgovina (21%), predstavnici obrta koji obavljaju transportne usluge (12%) te obrtnici u djelatnostima pripreme i proizvodnje hrane (11%). Međimursko obrtništvo danas zapošljava više od 4.500 građana, što predstavlja gotovo 20% od ukupnoga broja zaposlenih osoba u Međimurskoj županiji (Obrtnička komora Međimurske županije, 2001.)

Broj obrtničkih radnji tijekom 2001. godine zadržan je na nivou iz nekoliko ranijih godina i kreće se u ukupnom broju nešto ispod 2.000. Kao što se vidi (usp. tablicu 5.), nakon što je broj obrtničkih rad-

nji 1999. godine pao 1.995, tendencija pada zadržana je i u 2000. godini kada se zatvorilo 159 obrtničkih radnji, a otvorilo 111 pa je koncem godine bilo registrirano 1.947 radnji. Nakon nekoliko uzastopnih godina, kada se više zatvaralo obrta nego otvaralo, u 2001. godini bilježimo ukupan porast broja obrtničkih radnji jer se otvorilo 126 radnji, a zatvorilo 121.²

Prema službenim interpretacijama (www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec), stabilizacija rasta broja obrtničkih radnji posljednjih godina može se objasniti s više razloga. Prije svega, jedan dio onih građana koji ulaze u privatni posao odmah otvara trgovačka društva, a u manjoj mjeri obrtničke radnje. Zatim, dio obrta koji se otvara u zbroju je anuliran brojem obrta koji se zatvaraju. Na kraju, s obzirom na relativno visoku razvijenost obrtništva u Međimurskoj županiji (u odnosu na druge hrvatske županije) čini se da došlo, gledajući na veličinu područja i tržišta, do jedne optimalne brojke obrtnika, čija stalnost posljednjih godina potvrđuje tu tvrdnju. Osim toga, dio osoba koje imaju privatne tvrtke, bilo obrt bilo trgovačka društva, povremeno prelaze iz jednog oblika u drugi. Za to je razlog najčešće neka pogodnost koja se javlja u nekom od tih oblika.³

TEMELJNI PROFIL NEKIH VAŽNIH GOSPODARSKIH GRANA

Poljoprivreda i prateća prehrambena industrija spadaju među najvažnije grane međimurskog gospodarstva.

Osnovu prerađivačko-prehrambene industrije čine prerada i konzerviranje mesa, proizvodnja vina, mlinsko-pekarska djelatnost, te proizvodnja stočne hrane. Prema raspoloživim podacima (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec), od ukupnog broja stanovništva Međimurske županije (118.426 stanovnika prema Popisu iz 2001. godine) oko 12,7% su poljoprivrednici, što je iznad prosjeka za Hrvatsku (9,1%).⁴

Prevladavajući dio poljoprivredne strukture čine obiteljska poljoprivredna gospodarstva, kojih je prema dostupnim podacima približno 21.000, s pripadajućih 37.000 hektara zemljišta, pri čemu je prosječna korištena površina oko 1,75 ha po gospodarstvu. Na po-

dručju županije posluje četrdesetak poljoprivrednih poduzeća, u rasponu od biljne i stočarske proizvodnje do uslužnih djelatnosti u poljodjelstvu. Među njima su veće tvrtke: Agromeđimurje, Poljoprivredna zajednica Čakovec, Mesna industrija Vajda, industrija pilećeg mesa Perutnina Ptuj – Pipo, Čakovečki mlinovi, i Tvornica stočne hrane. Istodobno, u ovom sektoru postoje i mala/manja poduzeća koja su postala poznata po svojim ekonomskim rezultatima. Među njima se ističe tvrtka Chinchilla iz Čakovca, izrazito izvozno orijentirana, koja se bavi uzgojem južnoameričkih činčila i proizvodnjom kože i krzna.

U prerađivačkoj industriji, jednoj od nosivih grana međimurskog gospodarstva, nalazimo, uz prehrambenu, i slijedeće važne industrijske grane: tekstilnu, obučarsku, kemijsku, metalnu, drvenu te industriju građevnog materijala.

Tekstilna industrija u Međimurju ima dugu tradiciju, i danas, usprkos zahtjevnosti svjetskog tržišta i teškoćama na domaćem tržištu, zauzima vodeće mjesto u izvozu županije. U njoj posluje oko četrdeset tvrtki, od kojih najveći broj radi na konfekcioniranju gotove odjeće, odnosno rublja, a postoji i proizvodnja tkanina, pletiva, čarapa, pozamanterije i sličnih proizvoda. Među najvećim tvrtkama su Čateks, Meiko, MTČ, MTČ Tvornica čarapa, MTČ Tvornica rublja (svi iz Čakovca), zatim Modeks (Mursko Središće), MTČ Tvornica dječje trikotaže (Prelog), MTČ Tvornica konfekcije (Kotoriba), MTČ Tvornica trikotaže (Štrigova), Beteks (Belica) i druge.

Industrija obuće pretežno je izvozno orijentirana, proizvodeći gotovu obuću i gornjišta uglavnom za strane poslovne partnere. Većina izvoznih poslova odnosi se na lohn-poslove, tj. poslove oplemenjivanja, a vodeća su poduzeća Jelen (Čakovec) i Meiso (Goričan).

Kemijska industrija je najviše zastupljena kroz preradu plastičnih masa i proizvodnju finalnih proizvoda iz njih (ambalaža, rolete, folije, cijevi, ploče, razni profili i slično za upotrebu u građevinarstvu i drugdje). U ovoj industrijskoj grani značajnije su tvrtke Meplast (Čakovec), Heplast-pipe (Prelog), Aluel-PVC (Pribislavec).

Metalna industrija obuhvaća proizvodnju lijevanog željeza, metalnih konstrukcija, ambalaže, kotlova i sličnih proizvoda, alata, proizvoda od kovanog željeza, zatim strojeva, aparata i uređaja za razne namjene (npr. poljoprivredu, prehranu, industriju) i niz drugih proizvoda. Među značajnije, izvozno orijentirane, poslovne subjekte ove djelatnosti spadaju Ferro-Preis, Letina-inox, Radionica željezničkih vozila, TMT (svi iz Čakovca), zatim Ferokotao, Novi feromont, Tehnix (svi iz Donjeg Kraljevca) te Automati Cogal (Brezje), Centrometal (Macinec) i Dohomont (Goričan). (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).

Drvena industrija, odnosno *industrija namještaja*, temelji se na proizvodnji piljene građe, građevinskoj stolariji i elementima, na proizvodnji ambalaže, proizvoda od pletene šibe i sličnih materijala te na proizvodnji namještaja i opreme za poslovne i prodajne prostore, kao i stambenu namjenu. Među većim poduzećima ove grane nalaze se i Hespo (Prelog), Međimurjeplet (Čakovec), Bernarda (Pušćine), Međimurjeplet-Mura (Kotoriba), Promming (Čakovec).

Industrija građevnog materijala obuhvaća proizvodnju opekarskih proizvoda, betonskih konstrukcija i elemenata, gredica, nadvoja, raznih vrsta betonskih cijevi, galanterije, proizvoda od umjetnog kamena i drugih sličnih materijala, a među najvećim proizvođačima ovih proizvoda su EKO-Međimurje (Šenkovec), Međimurje-Beton (Čakovec) i Beton (Prelog).

Od *ostalih industrijskih* poslovnih subjekata značajnih za Međimurje treba spomenuti još i tiskarsko-izdavačku tvrtku Zrinski (Čakovec), proizvođača zaštitnih kaciga Šestan-Busch (Prelog), prerađivača sekundarnih sirovina Unimer (Čakovec), proizvođača elektroopreme i rasvjetnih tijela Elcop (Čakovec) te proizvođača transformatora Toroid (Nedelišće).

U *trgovinskoj djelatnosti* posluje najviše (oko 38%) tvrtki od ukupno registriranih u županiji, a bave se trgovinom na veliko, trgovinom na malo i posredovanjem u trgovini prehrambenim i neprehrambenim proizvodima, bilo na domaćem ili inozemnom tržištu. Među njima ističu se Trgocentar, RM Trgo-hit, Međimurka, Velecommerce i MGP (iz Čakovca), IZI Commerce (Mursko Središće).

Graditeljstvo je u Međimurju razmjerno razvijeno, premda jedan njegov dio prate znatne poteškoće u poslovanju. Djelatnost obuhvaća poslove visokogradnje, niskogradnje, instalaterskih, odnosno završnih radova i drugo, a najveći predstavnice ove grane gospodarstva u Međimurju su Međimurje-Tegra, Međimurje-Graditeljstvo, Međimurje-Instalomont, Team (svi iz Čakovca), zatim Đurkin (Belica), Izgradnja (iz Domašince).⁵

NEKE SOCIJALNE DIMENZIJE MEĐIMURSKE GOSPODARSKE STRUKTURE

Pod socijalnim dimenzijama međimurskog gospodarstva mislimo na dva temeljna problema. Prvi je *problem nezaposlenosti* – koji se tiče ponajprije pojedinaca (i njihovih obitelji) izbačenih iz “svijeta rada”, a drugi je *problem visine neto osobnih dohodaka u Međimurju* – za one koji još uvijek rade u međimurskim obrtima i poduzećima.

Prvi je problem već obrađen u ovoj knjizi (usp. tekst N. Kerovec!), i zato se na tome problemu ovdje nećemo posebno zadržavati. No, drugi nam je problem (problem niskih plaća) zanimljiv jer upućuje – vjerujemo – na jednu bitnu i socijalnu i konkurentsku dimenziju međimurske gospodarske strukture. Drugo je pitanje kako ga objasniti i kakve su implikacije te pojave po razvoj Međimurja u skoroj budućnosti. Naši podaci i ovdje obuhvaćaju relativno malo vremensko razdoblje, no vjerujemo da su i u tom obliku dovoljni za slikoviti prikaz nekih dimenzija ovoga problema.

Prema analizi podataka o plaćama za 2000. godinu, prosječna neto plaća u 2000. godini u međimurskom gospodarstvu iznosila je bruto 3.292 kune, odnosno neto 2.192 kune (usp. tablicu 6.).

Prema svježijim podacima (za 2001. godinu) prosječna mjesečna neto plaća po zaposlenom u gospodarstvu županije isplaćena je u visini od 2.310 kuna, čime je povećana za oko 5% u odnosu prema 2000. godini, kada je isplaćeno 2.192 kune (HGK-ŽK Čakovec, 2001.).

Ovi podaci pokazuju da se *dosadašnji poduzetnički razvoj Međimurja, između ostaloga, temelji na niskim tro-*

Područje djelatnosti	u kn
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	2.463,00
Ribarstvo	0,00
Rudarstvo	1.329,00
Prerađivačka industrija	2.070,00
Opskrba električnom energijom i plinom	4.148,00
Građevinarstvo	2.704,00
Trgovina	1.909,00
Ugostiteljstvo	1.520,00
Promet, skladištenje i veze	2.148,00
Financijsko posredovanje	2.469,00
Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje	2.214,00
Javna uprava i obrana	0,00
Obrazovanje	2.168,00
Zdravstvena i socijalna zaštita	2.499,00
Ostale društvene i uslužne djelatnosti	2.154,00
<i>Prosječna neto plaća u Međimurskom gospodarstvu 2000.</i>	<i>2.192,00</i>
<i>Prosječna neto plaća u Međimurskom gospodarstvu 1999.</i>	<i>2.024,00</i>
<i>Prosječna neto plaća u hrvatskom gospodarstvu 2000.</i>	<i>3.326,00</i>
<i>Prosječna neto plaća u hrvatskom gospodarstvu 1999.</i>	<i>3.055,00</i>
<i>Prosječna neto plaća u hrvatskom gospodarstvu 2001.</i>	<i>3.541,00</i>

Izvor: DZS, 2002.; HGK-ŽK Čakovec, 2001.

Gabrijela Sabol
**Neka obilježja gospodarskog i
 poduzetničkog razvoja
 Međimurja iz službene
 perspektive**

Tablica 6.

Prosječna neto plaća u
 međimurskom gospodarstvu u
 2000. godini (u kunama)

škovima rada. Dijelom je to objašnjivo činjenicom da dobar dio međimurskih mikro-poduzetnika radi praktički bez zaposlenih radnika, tj. oni su sami jedini izvor radne snage i svoje osobne prihode mogu iskazivati prema zakonskom minimumu. Primjerice, najniža cijena rada (kao zaštitna kategorija) u prva tri mjeseca 2000. godine iznosila je bruto 1.500,00 kuna, a od prvog travnja 2000. godine povećana je na 1.700,00 kuna. Međutim, unatoč tim izmjenjenim institucionalnim uvjetima, troškovi zaposlenih rasli su sporije i od prihoda i od rashoda. "Njihov je udjel u ukupnim rashodima smanjen s 14,6% u 1999. na 14,3% u 2000. godini. Očito je da su plaće 'limitirane' materijalnim mogućnostima poduzetnika" (HGK-ŽK Čakovec, 2001.).

Ove je podatke potvrdila i analiza isplaćenih plaća preko tzv. SPL obrazaca; primjerice, prema istome

izvoru, prosječno mjesečno isplaćena neto plaća u travnju 2001. godine iznosila je u Hrvatskoj 3.410,00 kuna, dok je u Međimurju istovremeno iznosila 2.661,00 kunu, što je 22% manje od republičkog prosjeka. Po ovim podacima “Međimurska županija (privreda i neprivreda) redovno, već godinama, iskazuje najniže plaće u Republici Hrvatskoj” (HGK-ŽK Čakovec, 2001.).

Jedan od razloga za tako niske troškove rada leži vjerojatno i u obrazovnoj strukturi radne snage, koja ima (kako se može vidjeti iz drugih radova u ovoj knjizi) pretežno srednješkolosko obrazovanje. Nadalje, dio naših sugovornika objašnjavao je tako niske osobne dohotke i podatkom da u Međimurju nema veliki broj banaka, državnih i drugih institucija, koje u prosjeku isplaćuju veće plaće svojim zaposlenicima. Zatim, postoje i oni koji niske troškove rada tumače i određenim sociokulturnim činiteljima, kao što su to štedljivost (“škrtnost”), racionalno ponašanje, pa čak i vlasnička bezobzirnost – u slučajevima malih poduzeća koja “raubaju” radnu snagu smanjivanjem nadnice.

Međutim, bez obzira na takva objašnjenja, činjenica da je radna snaga u Međimurju u nacionalnim razmjerima tako slabo plaćena, može u drugim uvjetima – pod pretpostavkom da novi razvoj traži zapošljavanje visokoobrazovanih radnika – biti otežavajući činitelj novoga razvoja. O tome bi vjerojatno trebalo vrlo brzo povesti ozbiljnu raspravu u Međimurju. Pitanje je, dakle, ne traže li novi razvojni ciljevi Međimurja i “*novi društveni dogovor između poslodavaca i zaposlenih*” – u pogledu “visine poštene plaće za pošteno odrađeni posao”?

ZAKLJUČAK

Međimurska se županija s obzirom na “gospodarski tloris” županije može opisati i kao “gospodarska struktura pretežno tradicionalnog, radno intenzivnog i izvozno orijentiranog karaktera”.

Prema podacima o raspodjeli zaposlenih prema granama gospodarstva *najveći broj zaposlenih radi u prerađivačkoj industriji*, u trgovini i popravcima motornih vozila i predmeta za kućanstvo, u građevinarstvu

te u području poslovanja nekretninama, iznajmljivajnja prostora i drugih poslovnih usluga.

Od ukupno 1.449 poduzeća stvarno aktivnih u 2000. godini čak 1.037 ili 71,5% pripadalo je tzv. *mikropoduzetništvu*. Naši podaci u cjelini ukazuju na brojem radnika veliku "usitnjenost" međimurskog gospodarstva, kojim dominiraju mikro i mala poduzetništva, dok je broj velikih poduzeća sveden na svega dvadesetak poduzeća.

Statistički podaci o robnoj razmjeni s inozemstvom upozoravaju da je i međimursko gospodarstvo nedovoljno prisutno na inozemnim tržištima, što je – po našem mišljenju – problem koji će dugoročno opterećivati ukupne gospodarske rezultate cijele županije.

Na kraju, zbog podataka koji ukazuju da je radna snaga u Međimurju u nacionalnim razmjerima relativno slabo plaćena, postavili smo i sljedeće pitanje: ne traže li novi razvojni ciljevi Međimurja i "*novi društveni dogovor između poslodavaca i zaposlenih*" – u pogledu "visine poštene plaće za pošteno odrađeni posao"?

BILJEŠKE

¹ Prema zadnjem Popisu stanovništva 2001. godine, *Grad Čakovec*, glavni grad Međimurske županije te administrativno, kulturno, industrijsko, trgovačko, financijsko, prometno i turističko središte Međimurja, ima 30.455 stanovnika (14.779 muškaraca i 15.676 žena; usp. www.dsz.hr/popis). Čakovec se razvio se na sjecištu prometnih pravaca prema Zagrebu (i dalje prema Jadranu), Mađarskoj i Sloveniji. Prema dostupnim izvorima, prvi put se spominje 1267. godine, kada grof Dimitrije Čak na tom mjestu ima drvenu utvrdu. Kroz stoljeća mijenja gospodare, doživjevši najveći procvat, kao utvrđeni dvorac s renesansnom palačom, u doba vladavine Zrinskih (16. i 17. stoljeće).

Grad se počinje jače širiti krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada postaje obrtničko i trgovačko središte, a 1855. godine otvara se prvi industrijski pogon – tvornica šećera. Slijede i druge tvornice, kao npr. tekstilna industrija Neumann (današnji Čateks) 1874. g., pilana 1914. g., mesna industrija Vajda 1922. g., tvornica trikotaže Braća Graner (današnji MTČ) 1923. godine

Današnja utvrda, poznatija kao Stari grad Zrinskih, simbol je Čakovca i kulturno-povijesni spomenik neprocjenjive vrijednosti; u njemu je smješten Muzej Međimurja. Turistički značajni spomenici su još barokna crkva Sv. Nikole s početka 18. stoljeća, kip Sv. Jeronima u gradskom parku (18. st.), spomenik hrvatskom banu Nikoli Zrinskom Čakovečkom (1620–1664. g.) s orlom na vrhu stupa, i osebujna secesijska zgrada na središnjem gradskom trgu, oba iz 1904. godine (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).

Od ostalih gradova, treba istaći Mursko Središće i Prelog. Prema zadnjem Popisu stanovništva 2001. godine, *Grad Mursko Središće* ima 6.548 stanovnika (3.214 muškaraca i 3.334 žena). Spominje se već 1334. godine kao crkveno središte, a brži razvoj uslijedio je izgradnjom željezničkog i cestovnog prijelaza preko Mure u Sloveniju, te eksploatacijom nafte. Nekadašnji je rudarski centar, ali su danas nalazišta ugljena iscrpljena. U gospodarstvu grada najzastupljenije su tekstilna i metalna industrija, poljoprivreda, građevinarstvo i trgovina.

Prelog danas ima 7.871 stanovnika (3.910 muškaraca, 3.961 žena). Jedno od najstarijih naselja u Međimurju, utemeljeno 1264. godine. Ubrzo je postao trgovačko i obrtničko središte; već 1776. godine spominje se da ima solanu, u 19. stoljeću i svilanu, pa zatim banku i šteditonicu. Grad je danas industrijsko i trgovačko središte Doljnog Međimurja, s razvijenom tekstilnom, kemijskom i industrijom građevnog materijala, poljoprivredom i malim gospodarstvom. Ima oko 5.000 stanovnika (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).

² Pogledamo li kakva je zastupljenost obrta, u Međimurju prema sjedištu obrta, onda ćemo vidjeti da je najviše obrtnika, preko trećine u gradu Čakovcu. Odmah do njega je općina Nedelišće sa skoro 11%, a tek onda dolaze gradovi Prelog (7,4%) i Mursko Središće (5,4%). S obzirom na veličinu i broj stanovnika, relativno veliki broj obrtnika ima općina Strahoninec (3,4%) (usp. <http://www.zupanija-medjimurska.hr/>).

³ O nekim drugim uzrocima zatvaranja obrtničkih radnji govore uz službene i neki drugi izvori. U svojoj analizi *Razvoja obrtništva i poduzetništva u Međimurju*, koja je ustupljena istraživačima ljubaznošću njena autora (F. Cimerman, Čakovec, 22. veljače 2002.), autor između ostaloga kaže: "Svojim istraživanjem objavljenim u studiji 'Obrt u Međimurju' utvrdio sam da 31,13% poduzetnika odjavi daljnje vođenje djelatnosti (propadne) nakon što su poslovali samo dvije godine. Najčešći razlog njihova poslovnog kraha je u tome što nisu uspjeli naplatiti velika potraživanja za poslove koje su izvršili, često vlastitim investiranjem u repromaterijal. Nakon izvršena posla, njihove nemale obaveze bi uslijedile odmah (plaće radnicima, plaćanje dobavljačima, porezi, doprinosi, režije), a postupak naplate njihovih potraživanja traje godinama (ako uopće naplate dug). Danas se vrlo pouzdano može tvrditi da više od polovice gospodarstvenika dolazi u nezavidnu financijsku situaciju zbog višegodišnje nemogućnosti naplate svojih neospornih potraživanja" (Cimerman, 2002.:4).

⁴ Prema istom izvoru, u Međimurskoj županiji registrirano je preko 4.500 poljoprivrednika i oko 600 radnika zaposlenih u poduzećima koja se bave poljodjelstvom, lovom i šumarstvom, te oko 1.000 djelatnika u pratećoj prerađivačkoj industriji, tako da ukupno u agrokompleksu radi oko šest i pol tisuća ljudi (usp. www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec).

⁵ Početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća "graditeljske tvrtke stvarale su trećinu dohotka međimurskog gospodarstva i tada je u graditeljstvu bio zaposlen svaki treći radno sposoban Međimurec" (J. Švenda, 2002.). U 1990-oj godini, kada je stagnacija u graditeljstvu bila više no očita, u Međimurju je bilo 32 graditeljske tvrtke, što je bilo 12% od ondašnjih aktivnih međimurskih poduzeća. Ta su poduzeća sudjelovala u ukupnom prihodu tadašnje općine Čakovec udjelom od 9,2%, a u ukupnom broju zaposlenih udjelom od čak 15,6%.

Tijekom devedesetih godina dramatično je propao Građevinski kombinat Međimurje, dotadašnji sinonim međimurskog graditeljstva. Međutim, time nije nestala i graditeljska tradicija jer je ta ista već upoko-

jena tvrtka (temeljem ljudi koji su u njoj nekada radili) postala rasadnikom niza novih poduzeća, nastalih u zadnjih pet do sedam godina. Švenda ističe da je početkom 2001. godine u Međimurju bilo registrirano preko 350 graditeljskih tvrtki, a od toga broja polovica aktivno posluje u području izgradnje objekata, instalacijskih radova i završnih graditeljskih radova. Prema mjerilu veličine, od 174 aktivne tvrtke, tri su srednje veličine, a 171 tvrtka pripada u mala poduzeća.

Zanimljivo je još istaknuti i slijedeće. Prvo, činjenicu da su graditeljske tvrtke krajem 2000. godine zapošljavale oko 2.100 radnika, što je otprilike desetina od ukupnog broja zaposlenih u gospodarstvu Međimurja. Drugo, činjenicu da su te iste tvrtke u 2000. godini ostvarile 600 milijuna kuna ukupnog prihoda, što je 10% ukupnoga prihoda Međimurske županije te godine. No, "trećinu ukupne realizacije u graditeljstvu odnosi se na tri srednje tvrtke, dok se dvije trećine odnose na 171 malu tvrtku" (Švenda, 2002.:3). Treće, samo 15% od ostvarenog prihoda međimurske graditeljske tvrtke ostvarile su na području svoje županije. Prema tome, 85% prihoda u graditeljstvu ostvareno je izvan Međimurja, najvećim dijelom u drugim hrvatskim županijama koje su međimurske graditelje prepoznale kao kakvoćom rada pouzdane poslovne partnere (usp. Švenda, 2002.).

LITERATURA I IZVORI

- Cimerman, F. (2002.), *Razvoj obrtništva i poduzetništva u Međimurju*, Čakovec, 22. veljače 2002., mimeo, 11. stranica.
- DZS (2002.), *Statističke informacije 2002.*, Zagreb, 2002.
- HGK-ŽK Čakovec (2001.), *Pregled gospodarskih kretanja za razdoblje I-XII/2000.*, Čakovec, svibanj 2001.
- Obrtnička komora Međimurske županije (2001.), *Katalog obrtništva Međimurja*, Obrtnička komora Međimurske županije, Čakovec.
- Švenda, J. (2002.), *Značaj graditeljstva u gospodarstvu međimurske županije*, Društvo građevinskih inženjera i tehničara Međimurja, 2002., mimeo, 3 stranice.
- www.dsz.hr/popis.
- www.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec.
- www.zupanija-medjimurska.hr/.

Drago
ČENGIĆ

RAZVOJ
PODUZETNIŠTVA U
MEĐIMURJU IZ
PODUZETNIČKE
PERSPEKTIVE

Temeljna je *svrha ovoga rada da se opišu i proanaliziraju neka temeljna obilježja dosadašnjega razvoja Međimurja - iz poduzetničke perspektive*. To znači da ćemo se u daljnjem izlaganju pretežno oslanjati na mišljenja obrtnika/poduzetnika koja smo prikupili tijekom 2002. godine za (višekratnoga) empirijskoga istraživanja stanja i perspektiva poduzetništva u Međimurju. Ta ćemo mišljenja, gdje god je moguće, uspoređivati i s podacima iz drugih izvora (službenih, statističkih, podataka iz drugih istraživanja), kako bismo poduzetničku "sliku poduzetništva" učinili što vjerodostojnijom.

Naznačenu svrhu rada pokušat ćemo dosegnuti ostvarivanjem *nekoliko bitnih ciljeva* u ovom tekstu. Prvo, prikazat ćemo neka od raspoloživih sociodemografskih i socijalnih obilježja međimurskih poduzetnika temeljem naših podataka; drugo, u radu ćemo ukratko opisati i analizirati poduzetništva (obrte i poduzeća) i u njima zaposlenu radnu snagu; treće, pokušat ćemo - sukladno raspoloživim podacima - nešto više reći i o razvojnim resursima (potencijalima) međimurskih poduzetnika, obilježjima tržišta na kojima posluju te nekim dimenzijama poslovne suradnje s inozemnim poduzećima; četvrto, u osnovnim crtama prikazat ćemo i (poduzetničku) percepciju države i lokalnoga okružja kao bitnih činitelja poduzetničkoga razvoja; peto, posebnu pozornost obratit ćemo činiteljima (zaprekama) sadašnjega i mogućega razvoja analiziranih poduzetništava. Na kraju, u zaključnim napomenama, pokušat ćemo ukazati na one činitelje rasta obrta i poduzeća koji, prema mišljenju međimurskih poduzetnika, imaju najveće (bilo negativno, bilo pozitivno) značenje za budući gospodarski i poduzetnički razvoj Međimurske županije.

NEKOLIKO NAPOMENA O UZORKU PODUZEĆA I RABLJENIM PODACIMA

U međimurskom gospodarstvu, prema podacima Zavoda za platni promet, u kategoriji *registriranih pravnih osoba u 2000. godini aktivno je djelovalo (u svim oblicima vlasništva) oko 1.450 poslovnih subjekata*. Prema kriterijima za razvrstavanje poduzeća, šezdeset i šest pripada velikima i srednjima, a ostala malim poduzećima. Njima treba dodati i obrtnike. Prema službenim podacima, Međimurje ima 1.950 obrtnika: 30% u proizvodnim djelatnostima, 25% u različitim uslugama, 21% u trgovini, 12% u transportu itd. (usp. Obrtnička komora Međimurske županije, 2001.).

Prema *tipu djelatnosti*, od ukupnoga broja pravnih osoba u gospodarstvu županije – u prerađivačkoj industriji ih je oko 20%, u djelatnosti trgovine oko 38%, u graditeljstvu 12%, u poslovanju nekretninama 13%, u poljodjelstvu 3%, u ugostiteljstvu 4%, u području prometa, skladištenja i veza oko 5% itd.

Tablica 1.
Struktura zaposlenih prema veličini poduzeća u Međimurskoj županiji 2000. godine (%)

Veličina poduzeća	Broj poduzeća	Udio (%)	Broj zaposlenih	Udio (%)
0	136	9,39	0	0,00
1 - 5	901	62,18	1.979	9,20
6 - 20	288	19,88	2.942	13,67
21 - 50	58	4,00	1.844	8,57
51 - 250	49	3,38	5.700	26,49
251 - 500	9	0,62	3.244	15,08
501 - 1.000	8	0,55	5.810	26,10
Ukupno	1.449	100,00	21.519	100,00

Izvor: ZAP - Glavni ured u Zagrebu, 2000.

Mjerimo li veličinu poduzeća brojem zaposlenih (tablica 1.), proizlazi da u malim poduzećima Međimurja (do 50 zaposlenih) radi 31,4% radne snage, u srednje velikima (51 do 250 zaposlenih) 26,5%, a u velikim poduzećima (s više od 251 zaposlenih) radi 42,1% ukupne radne snage u privredi te županije. Kad je riječ o raspodjeli međimurskih poduzeća u klasičnim kategorijama “malog” i “velikog” poduzetništva, iz iste tablice uočavamo da su 95,4% međimurskih poduzeća – mala poduzeća (zapošljavajući

do 50 zaposlenih), 3,4% su srednjevelika poduzeća (51 do 250 zaposlenih), a samo 1,2% pripada velikim poduzećima (koja zapošljavaju više od 250 radnika) (tablica 1.). Predočeni kontekstualni podaci bili su važni i za definiranje dva uzorka ispitanika za (dva) empirijska istraživanja, vremenski nešto razdvojena, koja smo proveli među poduzetnicima Međimurja tijekom 2002. godine. Valja podsjetiti na to da poduzetništvo ne obuhvaća samo mala i srednja poduzeća već i brojne obrtničke radionice koje danas u Hrvatskoj mogu imati i više od stotinu zaposlenih radnika. Zato smo se, *pri definiranju* (prvoga) *uzorka* obrtničkih radionica i malih i srednjih poduzeća za potrebe našega empirijskog istraživanja, služili s dva izvora: a) popisom poduzeća registriranih u Hrvatskoj gospodarskoj komori – Županijskoj komori u Čakovcu (N = 1.466, podaci iz 2000. godine) i b) Katalogom obrtništva Međimurja (30 obrtnika, podaci iz 2001. godine). Na temelju tih izvora, na kraju smo *izabrali uzorak od 230 poduzetništava* čije smo vlasnike i menadžere anketirali.

Tip poduzetništva (legalni oblik)	(%)	Djelatnost obrta/poduzeća	(%)
1. obrt	15,0	1. proizvodnja/prerađivačka industrija	24,9
2. trgovačko društvo (d.o.o., d.d.)	81,3	2. građevinarstvo	15,5
3. poljoprivredno poduzetništvo i ostalo	3,7	3. trgovina i usluge	46,5
		4. ostale djelatnosti	12,7

N = 213

Tablica 2.
 Struktura uzorka poduzeća
 prema institucionalnom tipu
 poduzetništva i djelatnosti (%)

Prikupljanje empirijskih podataka obavljeno je tijekom siječnja i (u najvećoj mjeri) veljače 2002. godine. Osim anketnih upitnika, u istraživanju smo podatke prikupljali i uz pomoć intervjua s pojedinim poduzetnicima, obrtnicima, članovima Međimurskoga poduzetničkog centra, Međimurske županije, Obrtničke komore te pojedinim konzultantima. Ukupno je prikupljeno 213 upotrebljivih anketnih upitnika i obavljeno (u više navrata) 12 dubinskih (in-depth) intervjua (usp. strukturu uzorka u tablici 2.)

Smatramo da, prema tipu djelatnosti, naš uzorak relativno vjerno odražava strukturu međimurskoga gospodarstva prema djelatnostima obrta/poduzeća. Kad je riječ o veličini poduzetništava, u našem uzorku obrtnika i drugih poduzetnika nalazimo više od polovice predstavnika tzv. mikropoduzetništva. Naime, u ostvarenom uzorku na kraju ispitivanja imali smo 56,4% vlasnika obrta/poduzeća s manje od deset radnika (tablica 3.). Nakon njih, tu su i tipični vlasnici malih poduzeća, s 11 do 50 zaposlenih radnika (31,8%) te 11,8% vlasnika srednjih poduzeća.

Tablica 3.
Broj zaposlenih radnika
(uključujući i vlasnika) (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. od 1 do 10 radnika	56,4	41,5	122,2	3,0	10,0
2. od 11 do 49 radnika	31,8				
3. 50 radnika i više	11,8				

Minimum = 1, maksimum = 1.028

Ostvarena struktura uzorka odraz je činjenice da su u njemu namjerno podzastupljena velika poduzeća; iskustvo je potvrdilo da su i oni na čiju smo suradnju računali (vlasnici malih poduzeća) bili dosta nespremni za kontakt s istraživačima i anketarima. No, općenito govoreći, vlasnici manjih i srednjih poduzeća bili su spremniji za suradnju u ovom istraživanju od menadžera iz velikih poduzeća.

Kad je riječ o našem drugom istraživanju (iz listopada 2002. godine), njime smo htjeli, uz pomoć anketnoga ispitivanja i provedene panel-rasprave, dobiti detaljnije podatke o slici međimurskih resursa u očima tzv. relevantne javnosti (lokalni poduzetnici, menadžeri, stručnjaci i javni djelatnici). Taj smo uzorak odabrali uz pomoć informacija iz Međimurskoga poduzetničkog centra iz Čakovca i temeljem našega poznavanja relevantnih članova lokalnih stručnih i institucija vlasti. Iako smo anketne upitnike slali na više od 80 adresa, na kraju smo upotrebljive i korisne podatke o ovoj temi dobili od svega 41 ispitanika. Njima ćemo se također, iako u manjoj mjeri, služiti u ovoj analizi.

NEKA SOCIODEMOGRAFSKA I SOCIJALNA OBILJEŽJA MEĐIMURSKIH PODUZETNIKA

Temeljna sociodemografska i socijalna obilježja međimurskih poduzetnika, glavnih sudionika našega istraživanja poduzetništva u Međimurju tijekom 2002. godine, upozoravaju nas na neke sociološki važne dimenzije međimurskoga razvoja u posljednjih desetak godina. Bitno je pitanje ovdje, s obzirom na moguće zahtjeve za modernizacijom načina djelovanja u poduzetničkom sektoru, dominira li međimurskim poduzetništvom mlađa ili pak tzv. starija generacija poduzetnika?

Prema spolnim obilježjima, među međimurskim poduzetnicima dominiraju muškarci (ima ih 74,6% prema 24,4% žena), iako ne tako dramatično kao u menadžerskim strukturama naših velikih poduzeća, sudeći prema nekim istraživanjima iz sredine devedesetih godina (usp. Čengić, 1995.). U našem uzorku našli smo gotovo četvrtinu žena-poduzetnica, a u istraživanjima hrvatskih menadžera broj žena nije bio viši od 10% ispitanika u analiziranim uzorcima.

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 35 godina	14,2	44,4	8,3	48,0	45,0
2. 36 do 45 godina	37,9				
3. 46 do 63 godine	47,9				

Tablica 4.
Dobna struktura ispitanika (%)

Prosječna je dob naših ispitanika oko 44 godine života, iako među njima nalazimo i znatan broj ispitanika s 48 navršениh godina života (usp. vrijednosti za aritmetičku sredinu i mode u tablici 4.). Doista, znatan dio anketiranih poduzetnika nalazi se u zreloj životnoj dobi, jer gotovo 48% poduzetnika ima između 46 i 63 godine života. S tim u vezi, logično je da relativno najveći broj anketiranih ima između 21 i 30 godina radnog staža (40%; aritmetička sredina pritom iznosi $M = 22,5$ godina). S radnim stažom većim od 21 godine našli smo u našem uzorku čak 58,6% ispitanika. Uzeti zajedno, ovi podaci znače da smo podatke prikupljali od dobno i radno vrlo zrelih ljudi koji su svoja mišljenja (stavove) o poduzetništvu stvorili u dužem radnom i poduzetničkom iskustvu. Time njihova svjedočenja o razvo-

ju međimurskoga poduzetništva, latentno, imaju još veću težinu.

Ne smijemo, međutim, pritom zaboraviti i na “drugu stranu” ovih podataka. Naime, iako je na prvi pogled među našim ispitanicima relativno mnogo osoba između 46 i 63 godine života (47,9%), među njima zapravo pretežu relativno mlađi ljudi: 52,1% poduzetnika mlađe je od 45 godina. Smatramo da to upućuje na relativno mlad, ali poslovno, dobno i generacijski već iskusn naraštaj međimurskih poduzetnika. U prilog tom zaključku govore i neki podaci o godinama njihove “poduzetničke socijalizacije”. Naime, gotovo jedna trećina anketiranih (30,8%) bavila se određenim oblikom poduzetništva već u dobi od 15 do 25 godina, najčešće obavljajući neke poslove u krugu obiteljskoga obrta/poduzeća. Istodobno, više od polovice ispitanika (53,6%, M = 29,0; mode = 28,0; median = 28,0) smatra da se određenim oblikom poduzetništva počelo baviti između 26. i 35. godine života! Dakle, najintenzivnije razdoblje “poduzetničke inicijacije” zapravo je razdoblje oko 30. godine života, što nije moguće – držimo – bez većega broja obiteljskih obrta i tvrtka na području Međimurja.

S obzirom na bračni status, naši podaci ne otkrivaju neke velike novosti, jer gotovo 90% ispitanika pripadaju velikoj populaciji “oženjenih/udanih” ljudi. Žive u kućanstvima s prosječno četiri člana (46,9% ispitanika), a gotovo jedna petina poduzetnika (24,3%) živi u kućanstvima s više od pet, a manje od jedanaest članova. Ovi podaci sugeriraju da obitelj ima veliko značenje u životu međimurskoga poduzetnika (što dokazuje i percepcija temeljnih vrijednosti – usp. rad S. Poljanec-Borić u ovoj knjizi i tablice s podacima u *Prilozima*).

U prilog tezi o relativnoj životnoj mladosti, ali i dobnoj zrelosti međimurske poduzetničke elite govore i podaci o njezinoj obrazovnoj strukturi (tablica 5.).

Tablica 5.
Podjela ispitanika prema
najvišoj završenoj školi (%)

	Završena škola ispitanika	Završena škola oca
1. bez škole/nepotpuna osnovna škola	0,0	12,6
2. potpuna osnovna škola	0,0	20,2
3. srednja škola (KV, VKV, SSS)	44,1	52,6
4. viša škola	26,3	8,0
5. fakultet, magisterij, doktorat	29,1	4,2

Po našem mišljenju je ona relativno vrlo povoljna. Prvo, uočiti ćemo da su očevi sadašnjih poduzetnika mahom imali srednjoškolsko obrazovanje i/ili čak neki niži rang obrazovanja. Međutim, relativna većina sadašnjih poduzetnika ima višeškolsko i/ili fakultetsko obrazovanje. Naime, gotovo 30% ispitanika završilo je fakultet i/ili neki viši oblik naobrazbe, a 26,3% ima neku višu školu. Jasno, i ovdje nalazimo relativno velik broj poduzetnika sa završenom srednjom školom (44,1%)!

1. tehnička	44,6
2. ekonomska	37,1
3. ostale struke	18,3

Tablica 6.

Podjela ispitanika prema stručnoj spremi stečenoj školovanjem (%)

S obzirom na stručni profil, to su osobe koje su nositelji ili neke od tehničkih struka (44,6%), ili pak neke od ekonomskih struka (37,1%). Prema svojim roditeljima, velik dio ispitanika ostvario je važan obrazovni iskorak, statusno napredujući od osnovnoškolske i srednjoškolske naobrazbe roditelja do fakultetskih diploma.¹ Dakle, međimurski poduzetnici iz našeg uzorka relativno su mlađi, već iskusni poslovni ljudi, od kojih je najveći broj (55,4%) višega i fakultetskog obrazovanja.

NEKA OBILJEŽJA MEĐIMURSKOG PODUZETNIŠTVA

Jedno je od važnijih teorijskih ali i praktičnih pitanja u sociologiji postsocijalizma upravo pitanje o stvarnom vremenu nastanka sadašnjih “poduzeća kapitala” i naravi postsocijalističke poduzetničke i menadžerske elite. Na ovo pitanje, kako je bilo usmjereno drugim ciljevima, naše istraživanje ne može detaljno odgovoriti (usp. i napomene u Bilješcima). Ipak, i naše istraživanje potvrđuje, kao što je to i u nekim drugim istraživanjima o razvoju hrvatskoga poduzetništva i menadžerske elite (usp. Sekulić – Šporer, 2000.), da je najveći broj međimurskih poduzetništava nastao tijekom prošloga desetljeća (tablica 7.). Gotovo 67% obrta/poduzeća iz našega uzorka nastalo je između 1991. i 2001. godine. No, *ono što je možda specifičnost Međimurja prema drugim hrvatskim županijama jest činjenica da ovdje nalazimo i trećinu poduzetnika koji su svoje obrte/poduzeća osnovali još za vrijeme socijalizma*

(prije 1991. godine). Ta činjenica govori u prilog tezi o relativno jačem razvoju poduzetništva u Međimurju i u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Uzroke tomu ne treba tražiti u smišljenoj državnoj politici poticanja maloga poduzetništva, već ponajprije u nešto većem stupnju političkoga liberalizma u međimurskom kraju u kojem se još 80-ih godina na obrtnike i “privatnike” gledalo pozitivnije no u drugim krajevima Hrvatske.

Tablica 7.
 Godina početka stvarnoga
 rada obrta/poduzeća (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 1874–1990.	33,2	1989.	13,7	1992.	1992.
2. 1991–2001.	66,8				

Tezu o *endogenom razvoju dobroga dijela međimurskog poduzetništva* na svoj način potvrđuje i dio podataka iz sljedeće tablice (tablica 8.).

Tablica 8.
 Glavni izvori financiranja u
 početku poslovanja
 obrta/poduzeća (%)

Rang	Da	Ne
1. vlastita ušteđevina	62,0	35,2
2. posuđeni novac od obitelji/blizih rođaka	30,5	67,1
3. krediti poslovnih banaka/financijskih institucija	26,8	70,9
4. novac posuđen od prijatelja	6,6	91,1
5. novac drugih privatnih osoba/investitora	5,6	92,0
6. nešto drugo	4,7	93,0
7. krediti gradova/županija za malo gospodarstvo	1,4	95,8
8. kredit Hrvatskog zavoda za zapošljavanje	0,5	97,2
* ova tvrtka nije obrt/malo poduzeće	2,8	94,8

Među glavnim izvorima financiranja u početku poslovanja obrta/poduzeća ističu se ponajprije vlastita ušteđena sredstva (62%) te posuđeni novac od obitelji/najbližih rođaka (30,5%). Mahom su, uz istodobnu pomoć tih financijskih (sociološki: primarnih!) izvora, osnivana poduzeća krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošloga stoljeća, a jedan je dio mlađih poduzeća osnivan i uz pomoć kredita poslovnih banaka/financijskih institucija (26,8%).

Ovdje je zanimljivo vidjeti i koji su motivi bili odlučujući za osnivanje sadašnjih obrta i poduzeća. Jesu li sadašnja poduzetništva osnivana samo radi samoza-

pošljavanja ili su posrijedi bili i neki drugi, mahom poslovnih razlozi?

Tablica 9.
Percepcija motiva za osnivanje sadašnjega obrta/poduzeća (%)

Rang/Motivi	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. htjeli ste iskoristiti osobna znanja i sposobnosti	4,2	3,3	6,6	33,3	50,7	4,2
2. htjeli ste tako ostvariti svoje ideje/zamisli	5,6	5,2	9,4	24,9	51,6	4,1
3. htjeli ste biti svoj "gazda"	19,7	10,3	17,8	19,2	30,0	3,3
3. htjeli ste izazovan/netipičan posao	18,3	7,5	25,4	18,3	25,8	3,3
4. htjeli ste voditi ljude ka pravim ciljevima	15,0	12,2	28,6	22,5	18,8	3,2
5. jedino ste tako mogli zaraditi za život	26,8	8,9	16,4	20,2	24,9	3,1
6. htjeli ste zaraditi mnogo novca za svoju obitelj	17,4	9,4	39,0	19,7	11,3	3,0
7. htjeli ste kao poduzetnik steći određeni ugled	24,4	13,6	32,9	15,0	9,9	2,7
8. htjeli ste nastaviti obiteljsku tradiciju	67,1	9,9	5,2	6,1	8,0	1,7

Prema odgovorima ispitanika (tablica 9.) zaključujemo da se među najvažnijim motivima za osnivanje sadašnjih poduzeća nalaze zapravo određeni "samoaktualizacijski motivi". Naime, u više od 50% slučajeva najvažnijim motivima za osnivanje obrta/poduzeća označeni su ideja za "iskorištenjem osobnih znanja i sposobnosti" (ona je "vrlo važan" razlog za 50,7% ispitanika) i želja da se osnivanjem poduzetništva ostvare neke "svoje ideje/zamisli" (koja je "vrlo važan" razlog za 51,6% ispitanika). *Bez sumnje, jedan je dio ispitanika osnovao sadašnja poduzeća i iz puke egzistencijalne potrebe ("vrlo važan" razlog za gotovo četvrtinu ispitanika), no oni koji su jedino na taj način "mogli zaraditi za život" ipak su u manjini.*

Među međimurskim poduzetnicima iz našega uzorka našli smo i 13,2% ispitanika koji su prije rada u sadašnjem obrtu/poduzeću radili u inozemstvu duže od godinu dana. Iz toga zaključujemo da jedan dio naših ispitanika ima i određeno iskustvo s međunarodnim tržištem rada, a vjerojatno i načinima poslovanja. Dodajmo tome još i ovaj podatak: više od 30% naših ispitanika prije rada (ili pak osnivanja) u sadašnjem obrtu/poduzeću već je bilo zaposleno u nekom drugom tipu

obrta/poduzeća. Većina ih je radila u tuđoj (privatnoj) obrtničkoj radionici, da bi se kasnije osamostalili u vlastitim poduzećima. Takva radna i životna iskustva mogu umnogome pomoći u sadašnjim poslovnim prilikama, a osobito u različitim ulogama koje se od malih poduzetnika očekuju. Naime, većina tih poduzetnika je u svojim obrtima/poduzećima u ulozi “Katica za sve”: 50,2% “radi sve poslove – prema potrebama” u svojem poduzeću, a 36,6% *samo* “vodi posao i neposredno rukovodi ljudima”. Drugim riječima, izrazita većina naših ispitanika u višestrukoj je ulozi i vlasnika i menadžera “općega tipa” u poduzetništvima koja vode.²

Podatak da gotovo 28% ispitanika izjavljuje da je netko u njihovoj obitelji (roditelji, braća ili sestre) već prije imao vlastitu obrtničku radionicu/poduzeće također svjedoči o poduzetničkoj tradiciji u međimurskim obiteljima – barem u dva posljednja naraštaja! Prema sadašnjoj vlasničkoj strukturi, relativna većina analiziranih obrta/poduzeća ima za vlasnike – pojedince (44,1%), a jedna četvrtina su u obiteljskom vlasništvu (24,9%) (tablica 10.). Zapravo, *gledamo li na zaposlenu radnu snagu, međimurskim poduzetništvom vladaju obiteljske tvrtke.*

Tablica 10.
Sadašnja vlasnička struktura
obrta/poduzeća (%)

1. vlasništvo pojedinca	44,1
2. vlasništvo više pojedinaca iz obitelji	24,9
3. ostalo (suvlasništvo, menadžeri)	31,0

Naime, u 62% analiziranih poduzetništava radi nekoliko članova obitelji, a u 38% nitko osim vlasnika – menadžera. U 131 obrtu/poduzeću, u kojemu radi obiteljska radna snaga, u najvećem je broju riječ o jednoj do dvije osobe (74,8%), a u jednoj četvrtini takvih poduzeća radi između tri do pet članova obitelji (25,2% od 131 obrta/poduzeća). To znači da se i jedan dio menadžerskih uloga dijeli s najbližim članovima obitelji, iako i u tim situacijama odgovornost odlučivanja pada samo na leđa vlasnika obrta/poduzeća.

Dok je obrazovna struktura anketiranih poduzetnika relativno vrlo visoka, obrazovna struktura u njihovim poduzećima zaposlene radne snage je relativno niska. Prema tipu obrazovanja (tablica 11.) riječ je u golemoj većini radnika sa srednjom stručnom spremom (70%), od-

1. radnici sa srednjom stručnom spremom	70,0
2. visokokvalificirani radnici	11,4
3. radnici s višom stručnom spremom/fakultetskom naobrazbom	11,3
4. nešto drugo	7,3

Tablica 11.
Dominantan tip zaposlene
radne snage (%)

nosno o visokokvalificiranim radnicima (11,4%). *Samo 11,3% zaposlene radne snage ima završenu višu školu i/ili fakultetsku naobrazbu, što može biti ograničavajući razvojni resurs u budućnosti.* Vjerojatno je među njima i jedan dio vlasnika analiziranih obrta i poduzeća!

Zaključimo: relativna većina međimurskih malih poduzeća nastala je kao sastavni dio postsocijalističke vlasničke i ekonomske rekonstrukcije hrvatskoga društva – nakon 1990. godine. Dio poduzetništava ipak ima važnu tradiciju razvoja i prije te godine. Velikim dijelom to su obiteljske tvrtke, vođene relativno obrazovanim vlasnicima/menadžerima, i tvrtke koje dominantno zapošljavaju radnu snagu sa srednjoškolskim obrazovanjem.

PODUZETNIČKI RESURSI I TRŽIŠTE

Pod poduzetničkim resursima ovdje podrazumijevamo funkcionalna znanja koja su pojedincima potrebna za bavljenje poduzetništvom i neka obilježja poduzeća zbog kojih su poduzetnici manje ili više uspješni u tržišnom nadmetanju. Kad je riječ o tržištu, ovdje ćemo vidjeti koja su ključna obilježja tržišta na kojem posluju međimurski poduzetnici iz našega uzorka i koja su obilježja dosadašnje poslovne suradnje s inozemnim poslovnim partnerima.

Percepcija osobnih i resursa poduzeća

Prema fragmentarnim istraživanjima i procjenama koje je sastavila Poslovna škola Hita-Consulting (doduše na prigodnim uzorcima poduzetnika i menadžera – usp. Tadin, Parnica, 2002.) u Hrvatskoj danas: a) poduzetnici traže dodatnu izobrazbu iz područja prodaje, marketinga, informatike, financija, računovodstva te poslova izvoza i uvoza te b) najčešće vještine iz kojih se traži dodatna izobrazba su ponajprije komunikacijske vještine, a nakon toga vještine rukovođenja i vođenja, odlučivanja i planiranja.

Tablica 12.

Procjena funkcionalnih znanja potrebnih za vođenje obrta/poduzeća uz pomoć školskih ocjena od 1 do 5 (%)

Rang/Funkcionalna područja	1	2	3	4	5	M
1. prodaja/marketing	0,9	1,4	25,4	50,7	21,1	3,9
2. znanja i vještine rukovođenja/menadžmenta	0,5	2,8	28,6	48,4	18,8	3,8
3. tehničko/tehnološka znanja	3,3	8,0	27,7	37,1	22,1	3,7
4. financije i upravljanje ulaganjima	1,9	10,3	35,2	35,7	16,0	3,5
5. uporaba računala	9,4	19,2	30,5	24,4	15,5	3,2
5. poslovi izvoza i uvoza	12,2	16,4	26,8	26,8	15,5	3,2
6. računovodstvo	3,8	12,7	52,1	25,8	5,2	3,1
7. pravo i pravni propisi	9,9	24,4	44,1	16,4	3,8	2,8

Iz mišljenja naših ispitanika (tablica 12.) proizlazi da su njihova znanja upravo iz tih funkcionalnih područja najpotpunija! To – rekli bismo i pretjerano – samopozdanje tumačimo s dvije varijable. Prvo, s činjenicom da je znatan dio naših poduzetnika dosada uspijevao opstati na tržištu zahvaljujući svojoj procjeni poslovne situacije i umješnosti prodaje svoje proizvodnje/usluga. Drugo, s činjenicom da je dobar dio međimurskih poduzetnika po obrazovanju tehničke struke. Prethodno obrazovanje i usporedno stjecanje poslovno-poduzetničkog iskustva u svijetu malih poduzeća omogućilo im je da dobar dio svojih znanja i primijene u vlastitoj proizvodnji i poslovanju. To je, pak, povratno utjecalo na visoko vrednovanje i tehničko-tehnoloških znanja kao dijela osobnoga obrazovnog i “životnog” kapitala naših ispitanika.

Kad je riječ o *razvojnim resursima poduzeća* naših ispitanika, prije bilo kakva njihova opisa valja istaknuti nekoliko općih napomena. Dio ekonomskih analitičara razvoja malih i srednjih poduzeća smatra da postoje neka njihova obilježja, tipična za većinu postsocijalističkih zemalja. Tako Brezinski i Fritch (1996., usp. i Bartlett, Franičević, 1999.), na temelju nalaza iz ranih devedesetih, ističu: a) da je od ukupnoga broja osnovanih malih i srednjih poduzeća stvarno poslujućih – relativno malo, b) da su to uistinu (brojem radnika i angažiranim kapitalom) vrlo mala poduzeća, c) da mahom djeluju u području trgovine na malo i u uslugama, a znatno manje u prerađivačkim djelatnostima, d) da su usko povezana sa

“sivom ekonomijom” (unofficial economy) i e) da su izrazito podijeljena na ona koja jedva opstaju na tržištu i ona koja imaju određene potencijale rasta. Prema mišljenju Bartletta i Franičevića (1999., usp. i njihov rad iz 2001. godine), ta su obilježja malih i srednjih poduzeća prisutna i u Hrvatskoj.

Iako je razložno pretpostaviti da i u Međimurju dio obrtnika i vlasnika malih poduzeća djeluju (i) kao akteri “sive ekonomije” (usp. tablice o vanjskim zaprekama rasta, u kasnijem izlaganju), naši podaci ne mogu potvrditi dimenzije takve pojave. Iz rečenoga je vidljivo i to da i ovdje dio obrta/poduzeća pripada sitnom poduzetništvu. *Međutim, čini nam se da je ono što posebno odvaja Međimurje od većine drugih hrvatskih županija sljedeće: a) relativno velik udio proizvodnih/prerađivačkih tvrtka u odnosu na uslužna poduzetništva (usp. tablicu 2.) i b) relativno velik broj uspješno poslujućih malih tvrtka* – sudeći prema izjavama naših ispitanika (usp. tablicu 13.).

Bez sumnje, i naši podaci potvrđuju da od ukupnog broja anketiranih poduzetnika njih čak 46,5% djeluje u području trgovine i usluga, no ne smijemo zaboraviti da usporedo s njima u području prerađivačke industrije i graditeljstva (građevinarstva) posluje 40,4% poduzetnika. S druge strane, podsjetimo na to da je (prema podacima ZAP-a, Glavni ured u Zagrebu, 2001.) u ukupnom prihodu Međimurske županije u 2000. godini prerađivačka industrija sudjelovala s 39,6%, a udjel trgovine na veliko i malo u isto je doba iznosio 34,2%. Takvu relativnu dominaciju proizvodnje nad drugim djelatnostima u prihodima lokalnih jedinica vlasti rijetko ćemo naći u drugim hrvatskim županijama

1. poslovanje s gubicima/uz pokrivanje troškova	34,4
2. poslovanje s dobiti do 5%	38,3
3. poslovanje s dobiti od 5% i više	26,8
4. nešto drugo	0,5

Tablica 13.
Percepcija poslovanja u
posljednje tri godine (%)

Više od 65% obrta/poduzeća posluje u posljednje tri godine s određenom dobiti, a među 34,4% koji imaju poteškoća u poslovanju ipak je najveći broj onih koji posluju tako da “jedva pokrivaju troškove

poslovanja” (usp. tablicu 13.). To znači da nisu klasični “gubitnici”, već prije tvrtke kojima su svakodnevni problemi poslovanja onemogućili poslovni razvoj. Iz toga zaključujemo da *među međimurskim poduzetnicima nalazimo relativno velik broj “poduzetnika rasta”* (usp. i tablicu 14.). Podaci o prošlim i budućim investicijama također potvrđuju tu tezu. Primjerice, 69% poduzetnika imalo je određena ulaganja u posljednje tri godine, a prosječna vrijednost tih ulaganja bila je oko 195.956,9 USD (1.665.634,00 kuna). Zapravo, kako je modalna vrijednost ulaganja bliža sumi od 58.823,5 USD (500.000,00 kn), smatramo da je veća skupina poduzetnika ulagala između 47.058,8 i 58.823,5 USD.

Tablica 14.
 Percepcija kretanja bitnih
 dimenzija poslovanja u idućih
 godinu dana (%)

	Smanjit će se	Ostat će isti	Povećat će se	M
1. broj Vaših proizvoda/usluga na tržištu	4,7	34,3	60,1	2,5
2. ulaganja u poduzeće	10,3	38,5	50,2	2,4
3.5 dobit/profit	16,0	40,4	42,7	2,3
3.5 broj zaposlenih	12,7	45,1	41,8	2,3

Važno je istaknuti da relativno velik broj poduzetnika misli ulagati u poduzeće i u idućih godinu dana - čak 55,9% ide u nova ulaganja. Najviše će se ulagati u radne strojeve, opremu, alate (45,1%), u građevinske objekte (28,6%), u obrtna sredstva (22,5%), a nešto manje u istraživanje i razvoj novih proizvoda (10,3%) i u zemljište (8,9%). Planirana ulaganja prosječno su ista kao ona prijašnjih godina (M = 192.582,1 USD ili 1.636.948,00 kuna), no među njima nalazimo relativno veći broj poduzetnika koji će ulagati oko 117.647,0 USD (mode = 1.000.000,00 kuna) (usp. tablice o ulaganjima u *Prilozima*). Jasno, u ulaganja vjerojatno ne idu i oni koji izjavljuju (a takvih je čak 22,9%) da su njihovi proizvodni kapaciteti iskorišteni do jedva 50% od ukupno raspoloživih proizvodnih/uslužnih mogućnosti.

Ipak, gledajući u cjelini, naši podaci sugeriraju zaključak da je u dobrog dijela međimurskih poduzetnika u tijeku proces tehnološke modernizacije sredstava za rad. *Međutim, zabrinjavajuće je da se, iako 60,1% predviđa da će se u idućem razdoblju znatno povećati broj*

njihovih proizvoda na tržištu (tablica 14.), vrlo malo namjerava ulagati u istraživanje i razvoj novih proizvoda. Nije jasno, iz ovih podataka, znači li to da sadašnji proizvođači/usluge imaju još važne tržišne potencijale ili pak naši ispitanici imaju posve krive razvojne prioritete.

Ovdje je još jedno pitanje važno: na kakvim se financijskim izvorima temelje buduća ulaganja – na vlastitim ili na sredstvima posuđenim iz drugih izvora?

Rang/Izvori za ulaganja	Da	Ne
1. krediti od banaka u zemlji	58,7	41,3
2. buduća ulaganja financiramo iz vlastitih sredstava	31,9	68,1
3. ulaganja poslovnih partnera iz inozemstva	7,5	92,5
4. krediti privatnih osoba	4,7	95,3
5. krediti od poslovnih partnera (obrnika, poduzeća)	2,3	97,7
5. ulaganja poslovnih partnera iz zemlje	2,3	97,7
6. nešto drugo	0,9	99,1
* ne idemo u nove investicije	28,2	71,8

Tablica 15.
 Financijski izvori za buduća ulaganja (%)

Tablica 15. upozorava nas na to da su *glavni izvori novih ulaganja krediti od banaka u zemlji (58,7% slučajeva) i u manjoj mjeri vlastita sredstva (31,9%)*. (Također uočavamo da 28,2% poduzeća uopće ne planira nova ulaganja!) Iako je ohrabrujuće da se gotovo jedna trećina budućih ulaganja pokriva vlastitom (prethodnom) dobiti, relativno velik udio bankovnih sredstava u budućim ulaganjima *upozorava na veliku "izloženost bankama"* u pogledu pribavljanja ulagačkih sredstava. Ne budu li nova ulaganja bila doista uspješna i nisu li trenutačna zaduženja financirana s podnošljivim kamatnim stopama, nova zaduženja mogu u većoj mjeri opteretiti buduće poslovanje do broga dijela naših poduzetnika.³

Percepcija tržišta

Od brojnih shvaćanja tržišta ovdje smo se odlučili za neke klasične tipologije, razlikujući domaća i strana tržišta te primarna (gdje se plasira većina proizvoda/usluga) i sekundarna tržišta (ona na koja se plasira

manja količina proizvoda/usluga). Sasvim je sigurno da postoji određena, iako ne nužno i s tendencijom pravilnosti, veza između veličine poduzeća i tipa tržišta na kojem poduzeće djeluje. Pretpostavili smo da manja poduzeća ipak češće prodaju svoje proizvode/usluge na lokalnim tržištima, a veća poduzeća na većim (nacionalnim/internacionalnim) tržištima.

Tablica 16.
Primarna tržišta za prodaju
proizvoda/usluga (%)

1. lokalno tržište (mjesto boravka, županija)	32,4
2. regionalno tržište (nekoliko županija)	28,6
3. cijela zemlja	29,6
4. inozemstvo	9,4

Tablica 16. pokazuje da su primarna tržišta za prodaju usluga i proizvoda međimurskih poduzetnika različita. Podijeljena su na lokalno tržište, regionalno i nacionalno tržište – u podjednakim udjelima (od 32,4% do 29,6%) te u samo 9,4% slučajeva i na inozemno tržište. Ipak, od 68 poduzeća, koja su ujedno i izvoznici, 19,2% ostvaruju na inozemnom tržištu od 26% do 50% ukupnoga prometa u posljednjih godinu dana, a 28% i između 51% i 100% od ukupno ostvarenoga prometa u posljednjih godinu dana. Svakako, *domaće je tržište više nego dominantno, tako da nije čudno što isti obrtnici i poduzetnici na njemu ostvaruju najveći dio prihoda*. Drugo, u okviru tako dominantnoga domaćeg tržišta najveći udio ipak zauzima lokalno i regionalno tržište, što opet ima i određene posljedice za mogućnosti međusobne suradnje poduzetnika.

Na svim tržištima postoji, prema mišljenju 83,6% anketiranih poduzetnika, vrlo jaka konkurencija. Kad je riječ o broju konkurenata, gotovo trećina poduzetnika (32,4%) misli da na svojem tržištu ima do pet konkurenata, od šest do deset konkurenata uočava 30,7% poduzetnika, a ima i onih koji se na tržištu susreću s 11 i više konkurenata. Iako se prosječan broj tržišnih takmaca kreće oko 70, vrijednosti moda i mediana upozoravaju na to da se većina poduzetnika na tržištima susreće s oko 10 konkurenata.

Među tipovima najjačih konkurenata nalaze se istodobno: 1) mali i srednji obrti/poduzeća (u 57,7% slučajeva), 2) velika domaća poduzeća (u 31,5% slučajeva) te 3) velika međunarodna poduzeća/interna-

Rang	Da	Ne
1. mali i srednji obrti/poduzeća	57,7	42,3
2. velika domaća poduzeća	31,5	68,5
3. velika međunarodna poduzeća/internacionalne kompanije	30,5	69,5
4. netko drugi	8,0	92,0
5. u našoj djelatnosti konkurencija nije izrazita	4,7	95,3

Tablica 17.

Tipovi najjačih konkurenata anketiranih poduzetnika (%)

cionalne kompanije (u 30,5% slučajeva) (usp. tablicu 17). Zaključujemo, dakle, da su tržišni takmaci međimurskih poduzetnika relativno različiti po svojoj tržišnoj snazi, ali među njima velika domaća i inozemna poduzeća svakako provode dodatan pritisak na domaće poduzetnike da ulažu i u tehnološki razvoj i bolje upravljaju postojećim ljudskim i financijskim resursima.

Provedene statističke analize (hi-kvadrat analiza, analiza varijance) ukazuju na nekoliko zanimljivih nalaza. Prvo, poduzetnici sa srednjoškolskim obrazovanjem u najvećem broju posluju na lokalnom tržištu (46,7%, Pearson $hi^2 = 19,533$, $p < .003$). Istodobno, osobe s višom školom u relativno najvećem broju posluju na nacionalnom tržištu (35,7%), a potom i na regionalnom tržištu (28,6%). Osobe s fakultetskom naobrazbom vode poduzeća koja posluju u najvećem broju na regionalnom tržištu (37,1%), međutim, dobar ih je broj i na nacionalnom tržištu (37,1%). U ovoj obrazovnoj kategoriji nalazimo i relativno najviše onih vlasnika/menadžera koji rade u poduzećima s većim udjelima na inozemnim tržištima (14,5%). Iz tih podataka zaključujemo (iako uz dozu opreza) da poduzetnici s višim obrazovanjem imaju veću šansu razvoja poslovanja i na inozemnim tržištima.

Drugo, kad je riječ o poduzećima-gubitašima i poslovno uspješnim poduzećima, provedene statističke analize (hi^2 -analiza, analiza varijance) potvrđuju da su "gubitaši" u većoj mjeri vezani uz lokalno (47,2%) i regionalno tržište (25%, Pearson $hi^2 = 14,679$, $p < .023$), a rastuća poduzeća uz regionalno i nacionalno tržište. Poduzeća s dobiti manjom od 5% u gotovo su jednakom broju prisutna i na regionalnom i na nacionalnom tržištu (32,5%, 30%), a poslovno uspješna poduzeća, s dobiti većom od 5%, u većem broju rade na ci-

jelom području Hrvatske (41,1%) i u znatno manjem broju na regionalnim tržištima. "Poduzeća rasta", više od ostalih, djeluju i na inozemnim tržištima. Iz toga zaključujemo da je dobro poslovanje dijela međimurskih poduzetnika, između ostaloga, povezano i s tipom tržišta na kojem posluju: što više prodaju svoje proizvode/usluge na većim tržištima, veća je šansa da će i njihovo ukupno poslovanje biti uspješnije.

Poslovna suradnja s inozemnim tvrtkama

Brojna literatura, i ekonomska i sociološka, bavi se danas posebno ulogom poslovne suradnje između malih poduzeća te između domaćih i inozemnih poduzeća pomoću novih oblika umrežavanja i organizacije proizvodnje (usp. Langer, 1999.; Bartlett, Franičević, 2001.; Crnjak – Karanović, 2001.; Tiberi, 2001.). Gotovo u pravilu, takvi radovi završavaju preporukama da su zapadna iskustva i modeli proizvodne suradnje i poslovnog umrežavanja korisni "modeli oponašanja" i za postsocijalističke poduzetnike.

Sporno je, ipak, je li bilo čije tuđe iskustvo moguće primijeniti u postsocijalističkim prilikama posve mehanički, ne gledajući na konkretne prilike u kojima rade domaći poduzetnici i menadžeri. Na to upozoravaju neke posljednje analize ovoga problema. Primjerice, Bartlett i Franičević (2001.) smatraju da suradnja i umrežavanje donose postsocijalističkim poduzećima određene prednosti, ali i određene opasnosti. Oni upozoravaju na to da su moguće koristi od umrežavanja sljedeće: a) umrežavanje potiče proces inoviranja i učenja, b) može povećati učinkovitost i fleksibilnost poduzeća u situacijama u kojima ona imaju komplementarna područja specijalizacije, c) poslovne mreže mogu pojačati diobu rizika između više malih tvrtka, d) umrežavanje omogućuje i malim poduzećima da kombiniraju prednosti proizvodnje malih serija s različitim koristima od proizvodnje u velikim serijama i trženja na velikim tržištima.

No, s druge strane, kreatori mogućih politika (policy makers) moraju biti svjesni i nekih opasnosti od pukoga preslikavanja vanjskih modela mreža, i to najmanje iz dva važna razloga. Naime, mreže su kompleksne i vrlo raznolike s obzirom na njihovo pojav-

ljivanje, ciljeve, ponašanje i trajanje i, istodobno, relativna učinkovitost različitih oblika industrijske organizacije ovisna je o velikom broju lokalno prisutnih činitelja (Bartlett i Franičević, 2001.). *Po našem mišljenju, ne/sklonost i malih i velikih poduzeća prema suradnji i uporabi poslovno-društvenih mreža kao mogućega izvora profitnih, dohodovnih i/ili tržišnih prednosti izrazito je evolucijskoga karaktera.* Ona je ovisna, ponajprije, o prethodnom razvoju tvrtke, obilježjima tržišta na kojima djeluje, mogućnostima zarade na temelju poznatih načina djelovanja i vlastitoj vlasničkoj strukturi.

Kad je riječ o *suradnji međimurskih poduzetnika s inozemnim partnerima*, naši podaci sugeriraju zaključak da se s inozemnim partnerima najčešće surađuje izvozom: Njemačku (26 poduzeća), Sloveniju (19 poduzeća), Austriju (17 poduzeća), Bosnu i Hercegovinu (14 poduzeća – u ovoj je zemlji zabilježen i slučaj sub-contractinga za tekstilno poduzeće iz Čakovca!), Italiju (11 poduzeća). U najvećem broju glavni su inozemni partneri mala i srednja poduzeća (24,4%), a znatno rjeđe velike nacionalne kompanije (5,2%) te velike multinacionalne kompanije koje posluju u tim zemljama (3,8%). *Prema intervjuiima s poduzetnicima i menadžerima, zaključujemo da svi oblici izvozne proizvodne suradnje imaju dugu pretpovijest, zasnivaju se na međusobnom poznavanju vlasnika i menadžera (ponegdje još iz razdoblja socijalizma) i ne žele se tako lako prekidati radi aranžmana s nekim novim (a nepoznatim) partnerima.*

Pogledamo li glavne oblike suradnje s inozemnim tvrtkama (tablica 18.), uočavamo da *najveći broj izvoznika samostalno izvozi u inozemstvo (23,5%), i to u određenom obliku proizvodne kooperacije.* Vrlo je malo samostalnih izvoznčkih tvrtka (*tzv. tvrtka-vođa*) koje izvoze u inozemstvo, a unutar zemlje dislociraju proizvodnju podugovarateljskim ugovorima (sub-contracting): takvih je u našem uzorku samo 2,3%. No, primjećujemo i nekoliko tvrtka koje – kao podugovorne tvrtke – izvoze u inozemstvo preko nekih drugih tvrtka (4,7%).

Prema tomu, temeljem naših podataka nismo ustanovili jače suradničke poslovne mreže između međimurskih poduzetnika, ili pak između njih i poslovnih partnera. *Suradnja s inozemnim poslovnim partnerima događa se kao posve samostalan projekt, bez dodatnog poticaja međusob-*

Tablica 18.
 Glavni oblici suradnje s
 inozemnim partnerima (%)

1. tvrtka – samostalni izvoznik (direktni partner inozemnim tvrtkama)	23,5
2. tvrtka – podugovaratelj u izvoznom poslu	4,7
3. tvrtka – samostalni izvoznik i u dogovoru s tvrtkama – podugovarateljima u zemlji	2,6
4. tvrtka koja nije izvoznik	57,7

noj suradnji između domaćih tvrtka. Kad je riječ o budućnosti suradnje s inozemnim poduzećima, zanimljiv je još jedan podatak (tablica 19.).

Tablica 19.
 Hoće li u iduće tri godine
 neka inozemna tvrtka ulagati
 znatnije u obrt/poduzeće
 radi... (%)

A. zajedničkog poslovanja u Hrvatskoj		B. zajedničkog poslovanja izvan Hrvatske	
1. da	18,3	1. da	12,7
2. ne	76,1	2. ne	81,2

Iz ovih podataka slijedi da samo manji dio poduzetnika i u budućnosti računa na suradnju s inozemnim poduzećima. No, to će se u manjoj mjeri događati radi zajedničkog poslovanja izvan Hrvatske (u samo 12,7% slučajeva) a češće poradi zajedničkog poslovanja u samoj Hrvatskoj (18,3%). *To znači da će jedan dio međimurskih poduzeća (vjerojatno su takva češća u području trgovine i usluga, nego u proizvodnji) i u skoroj budućnosti biti umrežen u poslovne planove širenja inozemnih tvrtka na hrvatskomu tržištu. Za razvoj i međimurskoga i hrvatskoga poduzetništva bilo bi znatno bolje da je situacija posve obrnuta – da pretežu situacije u kojima će suradnja s inozemnim poduzećima biti odskočna daska za osvajanje novih tržišta, ali ovaj puta izvan naše zemlje.*

Zašto je sklonost (i) međimurskih poduzetnika poslovnom umrežavanju, i nakon tako velike konkurencije na domaćem i inozemnom tržištu i prisutnosti različitih zapreka rastu poduzeća (kako ćemo uskoro vidjeti), ipak relativno mala? Za to postoji, po našem mišljenju, nekoliko mogućih objašnjenja. Prvo, moguće je da jedan dio poduzetnika, a među njima je, prema našim podacima, dobar dio obrtnika i specifičnih proizvodnih tvrtka, ipak na tržištu ima monopolne položaje koji ih posebno ne tjeraju na međusobnu suradnju i udruživanja. Drugo, stvaranje poslovnih mreža, u situaciji u kojoj država ne nudi opipljive dodatne koristi me-

đusobnom udruživanju poduzetnika, vremenski i radnim angažmanom je zahtjevan proces. Većina poduzetnika za to “nema vremena”. *Treće, naraslo nepovjerenje između poslovnih partnera*, koje je vidljivo i u velikim problemima s naplatom potraživanja, proizvodi “lančanu reakciju”, tako da se rađa nepovjerenje prema bilo kakvim novim oblicima poslovne i/ili industrijske organizacije.

Četvrto, na razini vrijednosti podsjetimo na to da je većina međimurskih poduzetnika osnovala sadašnja poduzetništva ponajviše zato što su htjeli iskoristiti osobna znanja i sposobnosti (84%, M = 4,2 na ljestvici od 1 do 5), ostvariti vlastite poslovne ideje (76,5%, M = 4,1) i “biti sami svoje gazde” (49,2%, M = 3,3). Velik dio, sasvim sigurno, moguće nove oblike poslovne suradnje doživljava i kao prijetnju vlastitoj poslovnoj autonomiji i osobnoj nezavisnosti. Taj moment također proizvodi latentnu, ali trajnu, sumnju prema idejama jačega zajedničkoga nastupa prema trećim stranama – bilo da je riječ o partnerima u zemlji, bilo pak o onima iz inozemstva.

PERCEPCIJA LOKALNOGA OKRUŽJA I DRŽAVE KAO ČINITELJA PODUZETNIČKOG RAZVOJA

Ako neko okružje drži do svojega gospodarskoga razvoja, za pretpostaviti je da drži i do mišljenja onih društvenih skupina o čijoj učinkovitosti ovisi upravo ukupni gospodarski i društveni razvoj. Može li se ta hipoteza potvrditi i na primjeru Međimurja, odnosno naših ispitanika? Barem dio odgovora na to pitanje pružaju nam sljedeći podaci.

Percepcija lokalnoga okružja

Prvo, poduzetnici su vrlo kritički raspoloženi prema lokalnoj politici, držeći je odvojenom od svijeta poduzetništva i – neprepoznatljivom u njezinim važnim etičkim dimenzijama (usp. tablicu 20.).

Gotovo 50% doživljava lokalnu politiku “ni kao poštenu ni kao nepoštenu”, a podjednak broj smatra je i nepoštenom i poštenom (19,1%, odnosno 20,2%). Kritičko raspoloženje prema lokalnoj politici odražava u jednakoj mjeri i odvojenost svijeta poduzetnika od svijeta politike, koliko i nedefiniranost te iste poli-

Tablica 20.
Percepcija lokalne politike (%)

nepoštena	1	2	3	4	5	poštena	M
	15,0	14,1	49,8	14,1	6,1		2,8

tike u ključnim mjerama potpore razvoju poduzetništva u lokalnim okvirima. Kad bi poduzetnici osjećali veću pomoć od političke strukture u rješavanju svojih ključnih problema, vjerojatno bi i njihov doživljaj te politike bio konkretniji i - pozitivniji! Prema tomu, čini se da lokalna politika ipak nedostavno "osluškuje" probleme i potrebe poduzetnika, kada je oni ne doživljavaju kao relevantnog partnera u rješavanju vlastitih dosadašnjih poslovnih i inih problema.

Tablica 21.
Percepcija ključnih činitelja važnih za uspjeh i napredovanje u lokalnom okruženju (%)

Drugo, doživljaj lokalnog okruženja, kad je riječ o samom poduzetništvu i nekim sociokulturnim obilježjima toga okruženja, nije pod velikim utjecajem njihova stava prema lokalnoj politici.

Rang/Činitelji uspjeha	Posve nevažno	1	2	3	4	5	Vrlo važno	M
1. snalažljivost		1,4	1,4	9,4	32,9	54,9		4,4
2. znanje i stručnost		1,9	4,2	16,0	31,9	45,5		4,1
3. novac		3,8	3,8	21,1	30,5	40,4		4,0
4. poštenje, zalaganje i korektnost		6,1	7,5	13,1	31,0	42,3		3,9
5. sretan stjecaj okolnosti		3,8	12,7	34,7	26,3	22,1		3,5
6. osobne i obiteljske veze/poznanstva		8,9	12,2	27,7	29,1	20,7		3,4
7. stranačka i politička pripadnost		27,2	19,7	24,4	16,4	11,3		2,6
8. bezobzirnost		36,2	22,5	20,7	11,7	7,5		2,3

Napomena: Ispitanici su činitelje uspjeha/napredovanja ocjenjivali uz pomoć ljestvice kojoj najmanja vrijednost (= 1) označava najmanji stupanj važnosti činitelja, a najveća vrijednost (= 5) označava najveći stupanj važnosti toga činitelja.

Među ključne činitelje uspjeha i napredovanja (tablica 21.) najčešće se ubrajaju snalažljivost (dakle, i pojedinačna odgovornost za sebe i svoje odluke!), znanje i stručnost, novac te poštenje, zalaganje i korektnost. Isto su mišljenje o tomu iskazali i pripadnici relevantne međimurske javnosti u listopadu 2002. godine. Oni smatraju da, dodajmo, u činitelje uspjeha nikako ne ulaze članstvo u lokalnim neformalnim skupinama (klikama) ili pak isključiva pripadnost međimurskim obiteljima. Prilično velika sukladnost mišljenja među međimurskim poduzetnicima u ocjenama ključnih sociokulturnih varijabla lokalnoga okruženja ukazuje na dvije stvari: a)

da je lokalno okružje otvoreno prema naporima pojedinaca da uspiju u životu i poslu “na pošten i radišan način” i b) da novac ima važnu ulogu, ne samo kao čimbenik socijalne diferencijacije nego i kao sredstvo životnoga uspjeha u određenim okvirima.

Treće, smatramo da je takva percepcija činitelja uspjeha i napredovanja u lokalnom okružju umnogome povezana i s vrlo jasnom idejom da je dosadašnji razvoj poduzetništva u Međimurju ponajprije proizvod napornoga rada lokalnog stanovništva, a nikako nekih drugih okolnosti.

Rang	Da	Ne
1. radišnost i marljivost domaćih ljudi	83,6	16,0
2. tradicija proizvodnog obrta/poduzetništva u obiteljima	49,8	49,8
3. znanja razvijena u ljudi za duga rada u inozemstvu	39,4	60,1
4. sposobnost domaćih ljudi da razumiju i razviju nove potrebe u svojih kupaca	37,6	62,0
5. raspoloživi kapital u domaćih ljudi	18,8	80,8
6. pogodan zemljopisni položaj uz granicu/izloženost vanjskim utjecajima	9,9	89,7
7. dostupnost komunalne infrastrukture (struja, plin, kanalizacija, voda...)	4,7	94,8
8. poticanje razvoja obrta/poduzetništva još za stare vlasti u socijalizmu	4,2	95,3
9. spremnost poduzetnika da međusobno surađuju	3,8	95,8
*. ne smatram da je poduzetništvo ovdje vrlo razvijeno	8,0	91,5

Tablica 22.

Percepcija razloga razvijenosti poduzetništva u Međimurju (%)

U bitne razloge razvijenosti poduzetništva u Međimurju ubrajaju se (tablica 22.): 1) radišnost i marljivost domaćih ljudi – 83,6% ljudi ističe to kao razlog razvijenosti poduzetništva, 2) tradicija proizvodnog obrta/poduzetništva u obiteljima – taj razlog drži važnim 49,8% ispitanih; 3) znanja razvijena u ljudi za duga rada u inozemstvu – taj razlog spominje 39,4% ispitanika te 4) sposobnost domaćih ljudi da razumiju i razviju nove potrebe u svojih kupaca – 37,6% anketiranih ističe upravo to kao čimbenik razvoja poduzetništva u tom kraju.

Prema tomu, *međimurski poduzetnici – svjesni svoje tradicije – smatraju da je poduzetnička razvijenost njihova*

kraja utemeljena ponajprije na radišnosti i marljivosti njih samih i njihovih roditelja te na znanju i sposobnostima koje su, kao specifičan kulturni kapital, njihovi prethodnici donijeli iz inozemstva za povratka u "domaći kraj". Istodobno, kao posve beznačajni činitelji poduzetničkoga razvoja ističu se: međusobna suradnja poduzetnika, poticanje razvoja obrta/poduzetništva još za socijalizma, dostupnost postojeće komunalne infrastrukture te pogodan prostorni položaj uz državnu granicu!

No, ovdje treba istaknuti još jednu poruku međimurskih poduzetnika, upućenu lokalnoj političkoj, ali i gospodarskoj strukturi. Ta *poruka glasi: iako je međimursko poduzetništvo relativno vrlo razvijeno, ono pokazuje ozbiljne znakove usporavanja rasta, pa čak i zaostajanja - usporede li se njegovi trenutačni ekonomski rezultati s raspoloživim resursima*. Tu poruku iščitavamo iz podataka istraživanja dobivenih i u proljeće i u jesen 2002. godine. *Prvo* - ispitivani su poduzetnici početkom 2002. godine u relativno velikom broju (63,4%) ocijenili da je međimursko poduzetništvo najrazvijenije u zemlji. Međutim, gotovo jedna četvrtina poduzetnika (22,5%!) ne misli tako ili ne može dati svoju ocjenu razvoja poduzetništva u Međimurju. *Pretpostavljamo da zapravo postoji velik dio poduzetnika koji sumnjaju u sadašnji i budući rast poduzetništva u Međimurju, o čemu bi prvom prilikom valjalo ozbiljno razgovarati*.

Drugo, slično misle i sudionici istraživanja iz listopada ove godine: 12,2% pripadnika relevantne javnosti Međimurja smatra da je Međimurje gospodarski nazadovalo, a 22% da se tek "donekle razvijalo" (usp. tablice u *Prilozima*). I ovi podaci sugeriraju da sve relevantne međimurske institucije i pojedinci moraju povesti ozbiljan razgovor o budućnosti poduzetništva u Međimurju i ključnim zaprekama njegova razvoja.

Percepcija države

Sukladno vrlo izraženoj sklonosti prihvaćanju tradicionalnih (poštenje, ljubav, djeca, brak) i intelektualnih vrijednosti (rad, znanje i stručnost), *naši su ispitanici vrlo visoko vrednovali i sve one vrijednosti koje otvaraju prostor slobodi poduzetništva, a smanjuju paternalističku i klijentelističku ulogu države u gospodarstvu*.

Tablica 23.
Percepcija nekih mišljenja o odnosu države i tržišta (%)

Rang	Uopće se ne slažem	1	2	3	4	5	Potpuno se slažem	M
1. banke moraju biti potpuno neovisne		1,9	4,7	13,1	19,7	59,6		4,3
2. gotovo sva poduzeća valja privatizirati		11,3	7,5	19,7	21,6	39,0		3,7
3. država mora kontrolirati cijene		33,3	18,8	23,9	12,7	8,9		2,4
4. neuspješna poduzeća koja zapošljavaju velik broj radnika ne treba zatvarati, već im treba financijski pomagati		51,6	13,1	17,8	4,7	10,3		2,1
4. menadžeri velikih poduzeća moraju biti u dobrim odnosima s ljudima iz vlade/vlasti		48,4	13,1	23,0	9,4	5,2		2,1
5. stranka kojoj je povjerena vlast u zemlji ima puno pravo odlučivati o tomu što je dobro, a što nije dobro u gospodarstvu		58,2	11,7	16,4	5,2	7,0		1,9
6. država treba imenovati menadžere u velikim poduzećima		66,2	10,8	12,2	4,2	5,2		1,7

*Kad je riječ o odnosu države i tržišnih načela, oni su dosljedno na strani tržišta. Po njihovu mišljenju, banke trebaju biti potpuno neovisne (59,6% posve se slaže s tom tvrdnjom – usp. tablicu 23.), što je, priznajmo, uglavnom već ostvareno i u Hrvatskoj. Također, relativna se većina zalaže i za potpunu privatizaciju “gotovo svih poduzeća” (39%), što istodobno znači da neke (za državu/građane važne) i ne bi trebalo privatizirati. Važno je istaknuti da se oni *protive i političkom klijentelizmu*, što se vidi iz podataka da se 58,2% poduzetnika ne slaže s idejom da vladajuće političke stranke “vedre i oblače” u gospodarstvu bez participacije drugih društvenih aktera te iz istodobnog protivljenja čak 66,2% ispitanika ideji i praksi da država imenuje menadžere u velikim poduzećima!*

To ne znači da su oni a priori protiv svake uloge države. *Poželjna funkcija države u njihovim se očima veže ponajprije uz funkcionalno uklanjanje zapreka normalnom funkcioniranju poduzetničkog procesa. To se vidi iz njihova odgovora na pitanje kojim bi se mjerama u kratkom vremenu moglo ubrzati zapošljavanje u njihovim poduzećima (tablica 24).*

Tablica 24.
 Percepcija mjera za relativno
 brzo povećanje broja
 zaposlenih u obrtu/poduzeću
 (%)

Rang/Mjere	Da	Ne
1. postići bržu naplatu potraživanja od kupaca/partnera	56,3	43,7
2. kreditirati s nižim kamatnim stopama	51,6	48,4
3. dati porezne olakšice poduzetnicima	46,0	54,0
4. osigurati jednokratnu financijsku pomoć države za nova radna mjesta	21,6	78,4
5. brže odobravati investicijske kredite u bankama	14,1	85,9
6. sklopiti ugovore o suradnji s domaćim tvrtkama	13,1	86,9
7. lakše dobivati garancije za kredite	12,2	87,8
8. financijski poticati izvoz u inozemstvo	10,8	89,2
9. sklopiti ugovore o suradnji s inozemnim tvrtkama	10,3	89,7
10. osigurati jeftinu komunalnu infrastrukturu	9,4	90,6
11. osigurati dugoročni najam nekretnina u vlasništvu države	3,3	96,7
* ne razmišljamo o većem broju radnika	10,3	89,7

Ponajprije, poruka je međimurskih poduzetnika i središnjoj i lokalnoj državnoj vlasti – *država bi morala osigurati bržu naplatu potraživanja od kupaca/poslovnih partnera (56,3%), kreditirati poduzetnike s nižim kamatnim stopama (51,6%) i dati porezne olakšice poduzetnicima*. Njihova percepcija ključnih zapreka bržem zapošljavanju govori o ulozi države u zaštiti vlasničkih prava (problem nenaplaćenih potraživanja), ali i cijelomu financijskom sustavu koji još uvijek cijenom kapitala nije prilagođen potrebama malog poduzetništva. Istodobno, ona govori i o brojnim drugim zaprekama razvoju poduzetništva, o čemu ćemo nešto više reći u nastavku izlaganja.⁵

BITNI ČINITELJI RAZVOJA MEĐIMURSKOG PODUZETNIŠTVA

Pitanje koje želimo ovdje postaviti jest zapravo sljedeće: *kada bi država preko noći i uspjela riješiti problem nenaplaćenih potraživanja, bi li odmah nakon toga svi problemi rasta i razvoja međimurskih poduzetnika bili riješeni?* Sumnjamo u to iz više razloga. Prvo, zapreke rastu poduzeća su mnogo brojnije no što naši ispitanici impliciraju svojim odgovorima na pitanje o bržem zapošljavanju. Drugo, zapreke rastu nisu samo vanjske nego i unutarnje, pripadjuće samoj naravi po-

duzetništva i osobi koja ga vodi. Treće, zapreke rastu su i kontingentne u određenoj mjeri, jer su ovisne o brojnim lokalnim prilikama, a ne samo o institucionalnim rješenjima u okviru jedinstvenoga ekonomskog/nacionalnog prostora.

Polazeći od činjenice da mala i srednja poduzeća u postsocijalističkim zemljama ne uspijevaju otvoriti dosta novih radnih mjesta te od teorija rasta malih i srednjih poduzeća (theories of SMEs growth), Bartlett i Bukvič (2001.) su moguće zapreke rastu klasificirali u pet tipova. To su institucionalne zapreke (institutional barriers), vanjske (tržišne) zapreke, financijske zapreke, zapreke unutarne naravi (vezane uz obilježja tvrtke kao takve) i socijalne zapreke rastu.⁶

Prema njihovu istraživanju, provedenom u Sloveniji 2000. godine, *slovenski poduzetnici u deset najvećih zapreka rastu svojih poduzeća ubrajaju*: 1) kašnjenje naplate za prodanu robu/usluge (49,1%, M = 3.92 na ljestvici od 1 do 5!), 2) visoke troškove otpremnine kad je riječ o otkazu, 3) (pre)velike troškove kredita, 4) visoke troškove osiguranja kredita, 5) sporu birokraciju, 6) visoke troškove socijalnoga osiguranja, 7) obveze pribavljanja silnih dozvola, 8) visoke poreze na dobit, 9) krute zakone o zapošljavanju (zahtijevaju previše dozvola!), i 10) visoke pristojbe banaka za njihove usluge (30%, M = 3.41 na ljestvici od 1 do 5).

Naši podaci za Međimurje, slijedeći klasifikaciju zapreka kod Bartletta i Bukviča, pokazuju da su među *unutarnjim zaprekama* rastu za hrvatske poduzetnike najveće zapreke: 1) visoki troškovi rada (bruto plaće) – 38,5% ispitanika drži tu varijablu visokom/vrlo visokom zaprekom rastu i poslovnom uspjehu poduzeća (M = 4,0 na ljestvici od 1 do 5) i 2) loša prodaja/marketing proizvoda – 23% ispitanika drži tu varijablu visokom/vrlo visokom zaprekom rastu i poslovnom uspjehu njihovih poduzeća (M = 3,3) (tablica 25.).

Ova posljednja zapreka nema toliki intenzitet važnosti kao prva zapreka. *U usporedbi sa slovenskim poduzetnicima, hrvatski obrtnici i poduzetnici među unutarnjim zaprekama ističu ne samo izvana nametnuta ograničenja već i ograničenja koja proizlaze iz njihova ranijega razvoja i upravljačkih nedostataka.* Visoki troškovi rada zapravo se kao problem najviše spominju (sudeći po

Tablica 25.

Percepcija zapreka rastu poduzeća u Sloveniji i Medimurju (Hrvatska) (%)

Slovenija			Medimurje (Hrvatska)		
<i>I. Unutarnje zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>	<i>Unutarnje zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>
1. visoki troškovi otkaza radnoj snazi	47,1	4.16	1. visoki troškovi rada (bruto plaće)	38,5	4.0
2. visoki troškovi rada (bruto plaće)	22,7	3.31	2. slaba prodaja/marketing	23,0	3.3
			3. slaba kakvoća opreme	21,1	3.0
<i>II. Vanjske zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>	<i>Vanjske zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>
1. kasna naplata prodanih proizvoda	49,1	3.92	1. kasna naplata prodanih proizvoda	60,1	4.3
2. visoki troškovi socijalnog osiguranja	39,2	3.84	2. nelojalna konkurencija/siva ekonomija	50,7	4.1
3. visoki porezi na dobit	36,8	3.60	3. visoki porezi na dohodak	46,9	4.1
			4. visoki porezi na dobit	43,2	4.0
			5. visoki troškovi zdravstvenog osiguranja	31,5	3.8
			6. dostupnost sirovina	24,4	2.9
			7. visoki troškovi mirovinskog osiguranja	23,9	3.5
<i>III. Financijske zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>	<i>Financijske zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>
1. veliki troškovi uzetih kredita	44,2	3.87	1. manjak poreznih olakšica za ulaganja	54,9	4.3
2. visoki troškovi osiguranja kredita	41,1	3.71	2. visoki troškovi osiguranja kredita	51,2	4.1
3. visoke pristojbe banaka za njihove usluge	30,0	3.41	3. visoke pristojbe banaka za njihove usluge	47,4	4.1
4. bankovna birokracija	26,4	3.16	4. manjak novca za tekuće poslovanje	45,1	4.0
			4. nevoljkost banaka da financiraju obrtnike/poduzetnike	45,1	3.9
			5. manjak ulagačkog kapitala	43,7	3.9
			6. spor proces dobivanja kredita	36,2	3.7
			7. veliki troškovi uzetih kredita	34,7	3.5
			8. bankovna birokracija	30,0	3.6
<i>IV. Institucionalne zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>	<i>Institucionalne zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>
1. birokracija	39,4	3.68	1. neučinkoviti sudovi	53,5	4.0
2. prikupljanje velikog broja dozvola	37,3	3.64	2. spora birokracija	39,0	3.7
			3. jaka konkurencija	36,6	3.9
			4. sporo dobivanje dozvola i potvrda	23,9	3.2
			5. nedostatak javnih služba/centara za pomoć obrtnicima/ poduzetnicima	22,1	3.1
			6. manjak financijskih informacija	20,7	3.6
<i>V. Socijalne zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>	<i>Socijalne zapreke</i>	<i>Vrlo velike zapreke (%)</i>	<i>M</i>
1. izostanak državne potpore	28,1	3.25	1. izostanak potpore lokalnih vlasti	25,4	3.5
			2. izostanak povjerenja u društvu	21,6	3.5
			2. izostanak potpore komore/udruga	21,6	3.4
			3. nesklonost poduzetnika udruživanju...	21,1	3.4

intervjuima s lokalnim stručnjacima i poslovnim savjetnicima) zbog vrlo visokih “troškova zdravstvenog osiguranja” i visokih “troškova mirovinskog osiguranja”.

Faktorska struktura unutarnjih zapreka prikazana je u tablici 26.

Varijable	F1	F2	F3
manjak prostora	-	-	0,820
loša prodaja/marketing proizvoda	-	0,455	-
visoki troškovi rada (bruto plaće)	-	0,785	-
loši odnosi s radnicima	0,578	-	-
manjak tehničkih kapaciteta	-	-	0,792
visoki troškovi otkaza radnoj snazi	-	0,757	-
zastarjela oprema/strojevi	0,537	-	-
manjak prilika za izobrazbu	0,805	-	-
manjak vremena za rukovođenje	0,772	-	-
nedovoljno kvalificirani radnici	0,650	-	-
slaba uporaba računala/informatizacije u poslovanju	0,748	-	-
manjak obiteljske radne snage	-	-	-
<i>Postotak objašnjene varijance</i>	<i>37,7</i>	<i>10,3</i>	<i>8,7</i>

Tablica 26.
 Faktorska struktura unutarnjih zapreka rasta (varimax rotacija, zasićenja > 0.40)

Dobivene odgovore o unutarnjim zaprekama rasta u najvećoj mjeri objašnjavaju tri “dubinska” činitelja. Prvi govori o samoj osobi poduzetnika, a povezuje varijable kao što su: manjak prilika za izobrazbu, manjak vremena za rukovođenje i slaba informatizacija poslovanja. Prema tomu, on govori zapravo o *obrazovno-upravljačkom zastarijevanju sadašnjih znanja vlasnika poduzeća*. U drugom su činitelju udružene tri varijable, ali najveća zasićenja pokazuju visoki troškovi rada i visoki troškovi otkaza radnoj snazi. Zato ga možemo nazvati *činiteljem visokih troškova rada*. U trećem činitelju “najutjecajnije” su varijable manjak prostora i manjak tehničkih kapaciteta, tako da ga možemo nazvati *činiteljem nedostatnih prostorno-tehničkih kapaciteta*. Ta tri činitelja objašnjavaju zajedno 56,8% varijance svih odgovora na pitanje o unutarnjim zaprekama rasta međimurskih poduzeća. Oni upozoravaju na to da se i iza loše prodaje proizvoda, odnosno slabog marketinga, kriju zapravo posve osobni nedo-

staci vodećih ljudi poduzeća i njihova nemoć da hvataju korak s potrebom sve brže modernizacije i osobnih i resursa poduzetništva koje vode.

Velik broj *vanjskih zapreka* drži se, također, vrlo visokim zaprekama rastu poduzeća. Pogledamo li strukturu sedam varijabla na međimurskoj strani, koje predstavljaju vanjske zapreke rastu u tablici 25., uočiti ćemo da slovenski i međimurski poduzetnici identificiraju relativno slične probleme među vanjskim zaprekama rastu (kasna naplata za isporučene proizvode/usluge, visoki troškovi socijalnog osiguranja – vlastitoga i radnika, visoki porezi na dobit/dohodak itd.). *Ipak, u Hrvatskoj su ti problemi prisutniji nego u Sloveniji.* Ovaj nalaz sugerira da državne institucije vjerojatno ipak nešto bolje funkcioniraju u Sloveniji nego u Hrvatskoj, pogotovo kad je riječ o politikama potpore lokalnim poduzetnicima, ili pak o borbi protiv “sive ekonomije” (usp. i: Tearney, Vitezić, 1999.).

Faktorska struktura vanjskih zapreka rastu poduzeća prikazana je u tablici 27.

Tablica 27.
 Faktorska struktura vanjskih
 zapreka rastu (varimax rotacija,
 zasićenja > 0.40)

Varijable	F1	F2	F3	F4
dostupnost sirovina	-	-	0,711	-
nelojalna konkurencija/siva ekonomija	-	-	-	0,816
manjak znanja u rukovodećih ljudi	-	0,679	-	-
manjak potražnje za proizvodima	-	0,451	0,492	-
neplaćanja za prodane proizvode/usluge	-	-	-	0,599
poteškoće u izvozu robe i usluga	-	-	0,769	-
visoki troškovi mirovinskog osiguranja	0,774	-	-	-
visoki porezi na dobit	0,832	-	-	-
visoki porezi na dohodak	0,888	-	-	-
visoki troškovi zdravstvenog osiguranja	0,799	-	-	-
visoka cijena proizvoda/usluga	-	0,796	-	-
<i>Postotak objašnjene varijance</i>	<i>30,7</i>	<i>15,0</i>	<i>10,1</i>	<i>9,3</i>

U prvom činitelju povezane su varijable koje predstavljaju klasične probleme maloga poduzetništva (visoki porezi na dohodak/dobit, visoki troškovi zdravstvenoga i mirovinskog osiguranja): riječ je o poreznim stavkama propisanim državnim odlukama koje u bitnome određuju položaj malih poduzetnika

na tržištu. S pravom možemo taj činitelj imenovati *činiteljem obveznih državnih davanja*. Dio poduzeća ima u samom početku poslovanja tako malu akumulativnu moć da im obvezna državna davanja onemogućuju ne samo razvoj već i normalno poslovanje. Od toga do svakodnevne potrage za “radnim kapitalom” (obrotnim sredstvima) mali je korak!

Drugi činitelj govori uglavnom o visokim cijenama poduzetničkih proizvoda/usluga (iako je povezan i s manjkom znanja u rukovodećih ljudi i smanjenom potražnjom za proizvodima) i možemo ga zvati *činiteljem previsokih cijena*. Treći činitelj povezuje nekoliko varijabla, od poteškoća u izvozu robe i usluga, manjka sirovina do (opet) smanjene potražnje za proizvodima. Uz dužnu mjeru opreza, ovaj činitelj ponajviše određuje *smanjena dostupnost inozemnoga tržišta*. Četvrti činitelj objašnjava najmanje varijance (a sva četiri objašnjavaju 65,1% varijance svih varijabla) i možemo ga jednostavno zvati *činiteljem nelojalne konkurencije*. Nažalost, on je danas sveprisutan i u drugim dijelovima zemlje, a ne samo u Međimurju.

Financijske zapreke su najbrojniji tip zapreka koje smo identificirali ovim istraživanjem. Dok su slovenski poduzetnici kao najizrazitije (“vrlo velike”) financijske zapreke naveli troškove kreditiranja i visoke troškove osiguranja kredita (44,2%, 41,1%), međimurski su poduzetnici – osim tih zapreka – naveli još i: izostanak olakšica za nova ulaganja (54,9%), ignoriranje malih poduzetnika od banaka i bankovnog sustava (45,1%), manjak kapitala za svakodnevno poslovanje (45,1%) itd.

Faktorska struktura financijskih zapreka rastu poduzeća prikazana je u tablici 28.

Kao što je vidljivo iz tablice 28., jedanaest varijabla ovdje se povezalo u dva činitelja. Čini nam se da je drugi činitelj relativno nevažan u odnosu na prvi; on objašnjava vrlo mali postotak varijance (9,2%), a donekle je i teško objašnjiv. Naime, u našem smo uzorku imali vrlo malo velikih poduzeća koja bi, pretpostavljamo, mogla razmišljati o prodaji dionica vlastita poduzeća kako bi na taj način došla do potrebnih ulagačkih sredstava.

No, prvi je činitelj zasićen s devet varijabla, a sve se one odnose, na ovaj ili onaj način, na banke i po-

Tablica 28.
 Faktorska struktura financijskih
 zapreka rastu (varimax rotacija,
 zasićenja > 0.40)

Varijable	F1	F2
veliki troškovi uzetih kredita	0,731	-
manjak poreznih olakšica za ulaganja	0,473	0,448
nevoljkost banaka da financiraju obrtnike/poduzetnike	0,595	-
manjak kapitala za ulaganja	0,781	-
visoke pristojbe banaka za njihove usluge	0,796	-
visoki troškovi osiguranja kredita	0,820	-
visoki troškovi izrade poslovnog plana	0,657	-
spor proces dobivanja kredita	0,751	-
manjak novca za tekuće poslovanje	0,710	-
bankovna birokracija	0,757	-
manjak partnera za kupnju dionica poduzetnikova poduzeća	-	0,910
<i>Postotak objašnjene varijance</i>	<i>50,3</i>	<i>9,2</i>

trebna kreditna sredstva. Taj činitelj objašnjava 50,3% varijance i možda ga je najprimjerenije nazvati *činiteljem ovisnosti o bankovnom kapitalu*. On, na svoj način, dodatno potkrepljuje i tezu o prevelikoj “izloženosti” međimurskih malih poduzeća vanjskim izvorima financijskih sredstava, što u određenoj kompoziciji prilika može potkopati razvojnu stabilnost tog tipa poduzetništva.

Vjerujemo da se struktura financijskih zapreka, uočena u Međimurju (tablica 25.), može objasniti i s dva šira činitelja. Prvo, činjenicom da je većina hrvatskih banaka (koje su sada gotovo 90% u inozemnom vlasništvu) još uvijek u svojim kreditnim politikama mnogo sklonija kreditiranju velikih poduzeća i građana nego malih poduzetnika. Iako je kreditiranje obrtnika i manjih poduzetnika započelo, u nešto većoj mjeri u posljednje dvije godine, još uvijek je to za dio poduzetnika (ovisno i o tipu njihove proizvodnje) kreditiranje s relativno visokim kamatama. Još uvijek nemamo dosta banaka koje bi tom tipu poduzetnika ponudile povoljne i samo njima prilagođene (tailor-made) kreditne linije! Drugo, moramo podsjetiti na to da lokalni poduzetnici snažno vjeruju da lokalne vlasti i središnja vlada (u Zagrebu) nepravedno pružaju ulagačke olakšice inozemnom kapitalu, na štetu domaćih poduzetnika. U više navrata (u razgovorima) oni

su istaknuli da uvjeti ulaganja trebaju biti za sve jednaki! I to je jedan od razloga zašto su međimurski poduzetnici većinu svojih žalba, kad je riječ o financijskim zaprekama rastu poduzeća, adresirali zapravo na državu i na “hrvatske banke”.

Općenito govoreći, usporedimo li sve tipove uočenih zapreka i na slovenskoj i na hrvatskoj/međimurskoj strani, pokazuje se nekoliko uočljivih razlika u percepciji zapreka rastu (tablica 16.). Prvo, *hrvatski/međimurski poduzetnici u vođenju svojih poduzeća i u svakodnevnom poslovanju nailaze na brojnije zapreke rastu nego njihovi slovenski kolege*. Drugo, *u odnosu na Sloveniju, u Hrvatskoj su financijske i vanjske zapreke znatno češće i jačeg intenziteta*. Treće, suprotno slovenskoj situaciji, *u međimurskim su prilikama među institucionalnim zaprekama rastu posebno istaknuti i neučinkovitost sudstva* (problem koji, na teorijskoj razini, zapravo govori o zaštiti vlasničkih prava), *spora birokracija te jaka konkurencija*. I, na kraju, dok slovenski poduzetnici ipak uživaju određenu potporu/zaštitu na nacionalnoj razini, *međimurski poduzetnici su izrazito kritični prema ponašanju države - i kad je riječ o središnjoj i kad je riječ o lokalnoj vlasti*. Istodobno su nezadovoljni izostankom različite potpore (od moralne do financijske) lokalnih vlasti, ali i izostankom povjerenja u društvu. Taj je posljednji problem snažno povezan s kašnjenjem njihovih poslovnih partnera u plaćanju isporučene robe/usluga. No, na široj (socijalnoj) razini on pokazuje na pojedine dimenzije “hrvatskoga socijalnog kapitala” koji ne potiče suradnju i poštivanje pravila dobre poslovne prakse među poduzetnicima.

U svojoj najnovijoj studiji o zaprekama razvoju malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i u Sloveniji Bartlett je zaključio (usp. Bartlett, 2002.) da “ukupni rezultati istraživanja ukazuju na bitnu ulogu financijskih zapreka u usporavanju rasta i novoga zapošljavanja u tim zemljama jugoistočne Europe”. On također misli da novi istraživački nalazi zapravo podržavaju zagovornike politike “*financiraj prije svega*”, kao jedine relevantne za razvoj maloga i srednjeg poduzetništva u tim postsocijalističkim zemljama. Iako naše istraživanje ne predstavlja Hrvatsku u cjelini, podaci za Međimurje također potvrđuju taj pristup u mogućem daljnjem razvoju

ovoga tipa poduzetništva. Prema tomu, potrebno je što prije, zajedničkom suradnjom međimurske vlasti i poduzetničkih udruženja, razmotriti mjere kojima bi se omogućilo primjerenije financiranje međimorskog poduzetništva ovoga tipa te tako na što realniji način pomoglo razvojnim planovima međimorskih malih i srednjih poduzetnika.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

U ovom smo radu htjeli opisati i proanalizirati neka temeljna obilježja dosadašnjeg razvoja Međimurja - iz poduzetničke perspektive, služeći se pritom uglavnom empirijskim podacima iz naših (više-kratnih) istraživanja poduzetništva u Međimurju tijekom 2002. godine.

Naši su nalazi, temeljeći se na onom bitnom u njima, sljedeći.

Prvo. U gospodarskoj strukturi Međimurja dominiraju mikro i mala poduzetništva: 95,4% međimorskih poduzeća pripada toj kategoriji poduzeća, zapošljavajući do 50 zaposlenih. Od ostalih, 3,4% su srednjevlika poduzeća (koja zapošljavaju od 51 do 250 zaposlenih), a samo 1,2% međimorskih poduzeća pripada velikim poduzećima (koja zapošljavaju više od 250 radnika).

Drugo. Kad je riječ o sociodemografskom profilu međimorskih poduzetnika, među njima relativno dominiraju nešto mlađi ljudi: 52,1% poduzetnika mlađe je od 45 godina. To upućuje na relativno mlad, ali poslovno, dobno i generacijski već iskusan naraštaj međimorskih poduzetnika. U prilog tom zaključku govore i neki podaci o godinama njihove "poduzetničke socijalizacije" koji pokazuju da se gotovo trećina anketiranih bavila određenim oblikom poduzetništva već u dobi od 15 do 25 godina, najčešće obavljajući neke poslove u krugu obiteljskoga obrta/poduzeća.

S obzirom na stručni profil, to su osobe koje su nositelji ili neke od tehničkih struka (44,6%), ili pak neke od ekonomskih struka (37,1%). U odnosu na svoje roditelje, velik dio ispitanika ostvario je velik obrazovni, a time i statusni iskorak, napredujući od osnovnoškolske i srednjoškolske naobrazbe roditelja do fakultetskih diploma.

Treće. Naše istraživanje također potvrđuje, kao što je to i u nekim drugim istraživanjima hrvatskoga po-

poduzetništva i menadžerske elite, da je najveći broj međimurskih poduzetništava nastao tijekom prošloga desetljeća. Naime, gotovo 67% obrta/poduzeća iz našega uzorka nastalo je između 1991. i 2001. godine. No, ono što je možda specifičnost Međimurja prema drugim hrvatskim županijama jest činjenica da ovdje nalazimo i trećinu poduzetnika koji su svoje obrte/poduzeća osnovali još za vrijeme socijalizma (prije 1991. godine). Ta činjenica (kao i način utemeljenja vlastitih obrta i poduzeća – uglavnom uz pomoć osobne i obiteljske uštedevine) govori u prilog tezi o relativno jačem razvoju poduzetništva u Međimurju i u vrijeme socijalističke Jugoslavije.

Četvrto. Dok je obrazovna struktura anketiranih poduzetnika relativno vrlo visoka, *obrazovna struktura u njihovim poduzećima zaposlene radne snage je relativno niska.* Prema tipu obrazovanja, riječ je u golemoj većini radnika sa srednjom stručnom spremom (70%), odnosno o visokokvalificiranim radnicima (11,4%). *Samo 11,3% zaposlene radne snage ima završenu višu školu i/ili fakultetsku naobrazbu, što može biti ograničavajući razvojni resurs u budućnosti.* Vjerojatno je među njima i jedan dio vlasnika analiziranih obrta i poduzeća!

Peto. Kad je riječ o osobnim i resursima poduzeća, naši ispitanici vrlo visoko – i, po našem mišljenju, u znatnoj mjeri i neopravdano – vrednuju svoja znanja i vještine iz marketinga i rukovođenja poduzećem. Prema našim uvidima, ta su znanja najčešće proizvod prethodnoga (fakultetskog) obrazovanja i višegodišnjega snalaženja na tržištu (tj. “učenja – kroz – činjenje”), a u manjoj mjeri sustavnog ulaganja u dodatne poduzetničke i menadžerske vještine. Veliko je pitanje jesu li i znanja vlasnika, a posebno obrazovanost rabljene radne snage, dostatni za nova tržišta i nove razvojne izazove u skoroj budućnosti!

Provedene statističke analize upozoravaju na to da obrazovaniji vlasnici češće rukovode poduzećima koja posluju na inozemnim tržištima. *Iz tih podataka zaključujemo (iako uz dozu opreza) da poduzetnici s višim obrazovanjem imaju veću šansu razvoja poslovanja i na inozemnim tržištima.*

Šesto. U odnosu na druge hrvatske županije, *Međimurje obilježavaju i: a) relativno velik udjel proizvodnih/prerađivačkih tvrtka u odnosu na uslužna poduzet-*

ništva, b) relativno velik broj uspješno poslujućih malih obrta i poduzeća. Među ovima posljednjima identificirali smo "poduzetnika rasta", o čemu na svoj način svjedoče podaci o ostvarenoj dobiti u posljednje tri godine te podaci o prošlim i budućim ulaganjima. Poslovno uspješnija poduzeća (s dobiti većom od 5%) u većem broju rade na cijelom području Hrvatske (41,1%) i u znatno manjem broju na regionalnim tržištima. "Poduzeća rasta" više od ostalih djeluju i na inozemnim tržištima. Iz toga zaključujemo da je dobro poslovanje dijela međimurskih poduzetnika, između ostaloga, povezano i s tipom tržišta na kojem posluju: što više prodaju svoje proizvode/usluge na većim tržištima, veća je šansa da će njihovo ukupno poslovanje biti uspješnije.

Međutim, zabrinjavajuće su dvije usporedne pojave. Prva: iako 60,1% poduzetnika predviđa da će se u idućem razdoblju znatno povećati broj njihovih proizvoda na tržištu, vrlo malo se namjerava ulagati u istraživanje i razvoj novih proizvoda. Druga: glavni izvori novih ulaganja su krediti banaka (58,7% slučajeva) i u manjoj mjeri vlastita sredstva (31,9%), što ukazuje na veliku "izloženost poduzeća bankama" u pogledu pribavljanja ulagačkih sredstava i na smanjenu akumulaciju dobiti u prethodnim poslovnim godinama.

Sedmo. Temeljem naših podataka nismo ustanovili jače suradničke poslovne mreže između međimurskih poduzetnika, ili, pak, između njih i poslovnih partnera. Suradnja s inozemnim poslovnim partnerima događa se kao posve samostalan projekt, bez dodatnog poticaja međusobnoj suradnji između domaćih tvrtka. Iako manji dio poduzetnika i u budućnosti računa na suradnju s inozemnim poduzećima, ona će se u manjoj mjeri događati radi zajedničkoga poslovanja izvan Hrvatske (samo u 12,7% slučajeva) a češće poradi zajedničkoga poslovanja u samoj Hrvatskoj (18,3%).

To znači da će jedan dio međimurskih tvrtka i u skoroj budućnosti biti umrežen u poslovne planove širenja inozemnih tvrtka na hrvatskomu tržištu. Za razvoj i međimurskoga i hrvatskoga poduzetništva bilo bi znatno bolje da je situacija posve obrnuta – da pretežu situacije u kojima će suradnja s inozemnim poduzećima biti odskočna daska za osvajanje novih, mahom inozemnih tržišta.

Osmo. Poduzetnici su kritični prema lokalnoj politici i ne doživljavaju je kao relevantnog (čitaj: zainteresiranog) partnera u rješavanju svojih dosadašnjih poslovnih i širih gospodarskih problema. Političkoj i upravljačkoj eliti Međimurja ovdje je upućena vrlo važna i snažna poruka. Ta poruka glasi: *iako je međimursko poduzetništvo relativno razvijeno u odnosu na neke druge hrvatske županije, ono pokazuje ozbiljne znakove usporavanja rasta, pa čak i zaostajanja – usporede li se njegovi trenutačni ekonomski rezultati s raspoloživim resursima.*

Pretpostavljamo da zapravo postoji velik dio poduzetnika koji sumnjaju u sadašnji i budući rast poduzetništva u Međimurju, o čemu bi valjalo prvom prilikom ozbiljno razgovarati. O tomu, na svoj način, govore i podaci iz posljednjih analiza četiri stotine najvećih hrvatskih poduzeća za 2001. godinu (Privredni vjesnik, 2002.). Međimurska županija je od 1994. do 2000. godine imala u prosjeku jedanaest poduzeća među četiri stotine najvećih (mjereno po ukupnom prihodu) hrvatskih poduzeća. No, u 2001. godini taj je broj najvećih međimurskih poduzeća smanjen na samo sedam. Ti su podaci ne samo pokazatelji izmijenjene gospodarske strukture Međimurja, već i sporog restrukturiranja i upravljačke modernizacije velikih poduzeća.

Deveto. Naša usporedna analiza međimurskih (hrvatskih) i slovenskih zapreka rasta malih i srednjih poduzeća dovela je do nekoliko općih nalaza. *Hrvatski/međimurski poduzetnici u vođenju svojih poduzeća i u svakodnevnom poslovanju nailaze na brojnije zapreke rasta nego njihovi slovenski kolege. Zatim, u odnosu na Sloveniju, u Hrvatskoj su financijske i vanjske zapreke znatno češće i jačeg intenziteta. Među financijskim zaprekama rastu u Međimurju najvažnija je upravo stalno prisutna ovisnost o bankovnom kapitalu. Taj činitelj na svoj način dodatno potkrepljuje i tezu o prevelikoj "izloženosti" međimurskih malih poduzeća vanjskim izvorima financijskih sredstava. Dodatno, suprotno slovenskoj situaciji, u međimurskim su prilikama među institucionalnim zaprekama rasta posebno istaknuti i neučinkovitost sudstva, spora birokracija te jaka konkurencija.*

I, na kraju, dok slovenski poduzetnici ipak uživaju određenu potporu/zaštitu na nacionalnoj razini,

međimurski poduzetnici su izrazito kritični prema ponašanju države – i kad je riječ o središnjoj i kad je riječ o lokalnoj vlasti. Istodobno su nezadovoljni izostankom različite potpore (od moralne do financijske) lokalnih vlasti, ali i izostankom povjerenja u društvu.

Deseto. Kad je riječ o zaprekama rastu poduzeća, faktorska je analiza otkrila još neke specifičnosti međimurske situacije prema slovenskoj. Primjerice, među unutarnjim zaprekama rastu na latentnoj razini identificirana su tri važna izvora zapreka rastu. To su: a) *obrazovno-upravljačko zastarijevanje sadašnjih znanja vlasnika poduzeća*, b) *visoki troškovi rada*, i c) *nedostazni prostorno-tehnički kapaciteti obrta i poduzeća*. Ti činitelji upozoravaju na to da se i iza loše prodaje proizvoda, odnosno slaboga marketinga kriju zapravo posve osobni nedostaci vodećih ljudi poduzeća i njihova nemoć da hvataju korak s potrebom sve brže modernizacije i osobnih i resursa poduzetništva koje vode.

Jedanaesto. Naša analiza ukazuje na latentna proturječja dosadašnjega razvoja poduzetništva u Međimurju i na već vrlo vidljive razvojne napetosti s kojima se i međimursko gospodarstvo i njegovo poduzetništvo suočava. Ona pokazuje, nadalje, da ima vrlo mnogo razloga da se svi relevantni akteri lokalnoga društvenoga, političkoga i gospodarskog života Međimurja uključe u izgradnju *novoga razvojnog saveza*. To je savez koji će svoje djelovanje utemeljiti na politici *“mobilizacije – za – razvoj”*. Takva politika će vrlo skoro morati položiti svoje prethodne račune, ali i predstaviti svoje buduće ciljeve, ne samo pred poduzetnicima već i pred građanima Međimurja.

BILJEŠKE

¹ Podjela ispitanika prema tipu naselja rođenja pokazuje da je 58,2% poduzetnika rođeno na selu, a 38% u manjem gradu (veličine Čakovca ili Varaždina); samo 2,8% ispitanika rođeno je u nekom od velikih hrvatskih gradova. Njihovi su očevi, prema mjestu rođenja, u izrazitoj mjeri ruralnoga podrijetla: 78,4% rođeno ih je na selu, a svega 18,8% u manjim gradovima.

S obzirom na procjenu životnog standarda vlastite obitelji, relativna većina, ili 60,1%, smatra da je on “nešto/znatno iznad prosječnoga” u njihovu okruženju, a jedna trećina smatra da je posve prosječan. Ovu procjenu donekle podupiru podaci o prosječnom broju članova obitelji koji imaju stalne mjesečne prihode. Naime, u prosjeku 2,5 člano-

va obitelji/kućanstva ima stalne mjesečne prihode; podaci govore o tomu da ima čak 24,4% kućanstava u kojima stalne mjesečne prihode imaju najmanje tri člana kućanstva i 13,1% kućanstava u kojima stalne mjesečne prihode ostvaruje četiri do šest članova kućanstva. Imajući u vidu i ove podatke, ne iznenađuje nas optimizam naših ispitanika u pogledu neposredne budućnosti; 70% ispitanika smatra da će u sljedeće tri godine životni standard njihove obitelji/kućanstva biti približno isti kao i sada, a 22,1% da će on biti i bolji nego li je sadašnji!

² Kad je riječ o socioprofesionalnim i društvenim skupinama iz kojih se formira međimurska poduzetnička elita, naše istraživanje - iako lokalnoga karaktera i rađeno s drugom nakanom - ipak ukazuje na određene tipove poduzeća/sektora rada iz kojih se novače obrtnici i mali poduzetnici. Naime, *najveći broj međimurskih poduzetnika dolazi iz redova nekadašnjih službenika, voditelja odjela i menadžera u državnim poduzećima/institucijama ili državnoj upravi - 50,7%! No, isto je tako veći broj poduzetnika do sadašnjega statusa došao radeći u (vlastitoj i/ili tuđoj) obrtničkoj radionici ili poduzeću. Naime, gotovo jedna trećina poduzetnika "novači" se u sadašnje poduzetnike iz - obrtničko-poduzetničkih slojeva (30,1%).*

Obrazovanje i ovdje djeluje kao važna razlikovna varijabla. Primjerice, poduzetnici koji su i prije sadašnjega statusa radili u privatnom sektoru u relativno najvećem broju imaju srednjoškolsku naobrazbu (Pearson $h^2 = 16,113$, $p < .003$). Međutim, državna su poduzeća relativno najveći izvor poduzetnika u osoba s nekom od viših škola: čak 65,5% osoba s višom školom radilo je prije sadašnjega obrta/poduzeća u nekom državnom poduzeću i/ili ustanovi. Kad je riječ o fakultetski obrazovanim poduzetnicima, i oni su se u najvećem broju "novačili" iz redova državnih menadžera/službenika (50%), no tu je i 29% osoba koje prije ili uopće nisu radile (završeni studenti), tek su se vratile iz inozemstva, ili su bile nezaposlene.

Prema tomu, *naši podaci u određenoj mjeri također potvrđuju Sekulić-Šporerićine teze prema kojima je novonastala poduzetnička elita konglomerat bivših "nomenklature kadrova" ("de novo poduzetnika") i "autonomno nastalih poduzetnika" koji su u međimurskom slučaju relativno brojni i s važnom obrtničko-poduzetničkom tradicijom* (usp. Sekulić - Šporer, 2000.) Te bi zaključke, ipak, valjalo još detaljnije provjeriti u nekom budućem istraživanju, reprezentativnom u ključnim obilježjima za cijelu zemlju!

³ Naša su zapažanja sukladna i temeljnim zaključcima analize o osnovnim financijskim rezultatima poslovanja međimurskih gospodarstvenika u 2000. godini. Prema toj analizi, financijsko stanje međimorskog poduzetništva obilježava nekoliko procesa.

Prvo, unatoč naznakama boljeg poslovanja u 2000. godini u odnosu na 1999-u (jer je ukupno ostvarena dobit nakon tri godine "negativnog" poslovanja nadmašila gubitke!), ukupne obveze poduzetnika od 3,3 milijarde kuna još su uvijek bile dvostruko veće od sume ukupnih potraživanja (od 1,5 milijardi kuna). Prema mišljenju autora analize, to znači "da ovdje nije u pitanju samo unutarsektorska međuzaduženost poduzetnika, već su poduzetnici, s polovicom svojih obveza, zaduženi prema drugim sektorima, prvenstveno bankarskom" (usp. HGK-ŽK Čakovec, 2001.).

Drugo, na kraju poslovne 2000. godine financijski znatno stabilnija bila su velika i srednja poduzeća u odnosu na mala, jer su dugotrajno vezana sredstva (fiksnu imovinu i zalihe) u cijelosti pokrivala dugo-

ročnim izvorima. Također se pokazalo da su srednja i velika poduzeća samostaljnija u financiranju poslovnih procesa, jer su iskazala višu zastupljenost vlastitoga kapitala u ukupnim izvorima financiranja nego mali poduzetnici. Mala su poduzeća od samoga osnivanja potkapitalizirana, a u nedostatku vlastitoga kapitala primarni izvor financiranja poslovanja su upravo obveze, tj. tuđi (bankovni) novac!

Treće, malo je poduzetništvo ipak bolje od velikih tvrtka kad je riječ o pokazatelju rentabilnosti/profitabilnosti. Naime, stupanj profitabilnosti kapitala u njih je znatno viši nego u velikih, a pogotovo srednjih poduzetnika. "Za srednje je poduzetnike već godinama karakterističan iznimno nizak stupanj efikasnosti korištenja imovine, ali i niska stopa neto profitne marže kao sintetički pokazatelj učinkovitosti menadžmenta" (usp. HGK-ŽK Čakovec, 2001.).

⁴ Ne treba ni spominjati da je mišljenje naših ispitanika o poduzetnicima vrlo povoljno, jer ih doživljavaju uglavnom kao "radišne", kao nositelje razvoja lokalnog gospodarstva i kao inteligentne osobe, a manje kao pripadnike lokalnih političkih skupina, nepoštene ljude i kao puke zlorabitelje tuđega rada. Pretpostavljamo da je ova slika, razumljivo, donekle idealizirana, ali - i to je analitički - očekivano "pretjerivanje" (usp. tablice u *Prilozima*).

⁵ Među glavnim razlozima neuspjeha poduzetnika u lokalnoj sredini ispitanici među prvima ističu: 1) lošu naplatu isporučene robe/usluga (56,8%), 2) osobnu nesposobnost poduzetnika u vođenju i organizaciji poduzeća (52,6%), a tek potom i 3) veliku potrošnju za privatne (i obiteljske) potrebe (34,3%) te 4) preveliko zaduživanje u prijašnjim fazama rada (33,8%) (usp. tablice u *Prilozima*).

⁶ Kad je riječ o Hrvatskoj, dosad nemamo jasnoga odgovora na pitanje koji tip poduzeća u nas prevladava - gubitaši ili poduzeća rasta, iako postoje određena zapažanja o zaprekama rastu takvih poduzeća. Problem zapreka rastu povezan je najčešće s problemom uloge države u poticanju razvoja malih i srednjih poduzeća. Pitanje je, naime, kako bi država trebala poticati rast poduzeća i uklanjati postojeće zapreke rastu: samo uz pomoć makroekonomske regulacije (očuvanjem makroekonomske stabilnosti) i/ili, pak, i posebnim politikama razvoja poduzetništva na nacionalnoj i lokalnoj razini (industrijska politika, druge posebne politike, itd.). Ako se ustanovi da nam trebaju i određeni oblici posebnih propoduzetničkih politika na lokalnoj razini, postavlja se pitanje kakva je, u sadašnjim prilikama, "transformacijska/razvojna sposobnost" naših lokalnih političkih elita i administracije, toliko potrebna za definiranje i provedbu realnih politika razvoja poduzetništva (transformative capacity; usp. Bateman, Vehovec, 1999.).

LITERATURA I IZVORI

Alimova, T., Buev, V., Golikova, V. (1995.), Problems of Small Business Formation in the Transition Period, *Communist Economics & Economic Transformation*, vol 7, No. 1., pp. 67-82.

Bartlett, W., Bukvić, V. (2001.), Barriers to SME Growth in Slovenia, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 198-201 + extended paper on CD ROM.

Bartlett, W., Franičević, V. (1999.), Emerging Policies towards Enterprise Promotion of Small Firms in Croatia, in: *** (1999), *Enterprise*

- in Transition. Third International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Šibenik, May 27-29, 1999., pp. 467-470 + extended paper on CD ROM.
- Bartlett, W., Franičević, V. (2001.), Policy Support for Small Firm Networks in the Economies in Transition - Issues and Dilemmas, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 423-425 + extended paper on CD.
- Bartlett, W., Prašnikar, J. (1995.), Small Firms and Economic Transformation in Slovenia, *Communist Economies & Economic Transformation*, vol 7, No. 1., pp. 83-103.
- Bateman, M. (2001.), Small Enterprise Development Policy and the Reconstruction of the Yugoslav Successor States: "A Local Developmental State" Policy Model, in: (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 1-43.
- Bateman, M. (2000.), Small Enterprise Development Policy in the Transition Economies: Progress with the Wrong Model?, *Zagreb International Review of Business and Economics*, 2 (1).
- Bateman, M., Vehovec, M. (1999.), The Evolution of Local Supplier Clusters: Evidence of a Bottom-up Strategy for the Shipbuilding Industry in Croatia, in: *** (1999.), *Enterprise in Transition. Third International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Šibenik, May 27-29, 1999. pp. 471-474 + extended paper on CD ROM.
- Brezinski, H., Fritsch, M. (ed.) (1996.), *The Economic Impact of New Firms in Post-Socialist Countries. Bottom-up Transformation in Eastern Europe.*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, Brookfield, USA.
- Cimerman, F. (2002.), *Razvoj obrtništva i poduzetništva u Međimurju*, Čakovec, 22. veljače 2002., mimeo, 11. stranica.
- Crnjak-Karanović, B. (2001.), Get In or Get Lost: Is International Networking Essential for Companies in Small Transitional Countries?, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 416-417 + extended paper on CD ROM.
- Čengić, D. (1995.), *Manageri i privatizacija. Sociološki aspekti pružimanja poduzeća*, Alinea, Zagreb.
- Čengić, D., Rogić, I. (ur.) (1999.), *Privatizacija i javnost*, Institut Ivo Pilar, Zagreb.
- Danson, M. W. (1996.), *Small Firm Formation and Regional Economic Development*, Routledge, London and New York.
- Dubini, P. (1989.), The Influence of Motivation and Environment on Business Start-ups: Some Hints for Public Policies, *Journal of Business Venturing*, 4 (1): 11-26
- DZS (2002.), *Statističke informacije 2002.*, Zagreb, 2002
- Franičević, V. (2001.), Some Considerations on Post-Socialist Entrepreneurship, paper presented on: *International Conference "Post-Communist transition Ten Years Later. Challenges and Outcomes for Europe and the Role of CEI"*, Forle, 2-3 february 2001, 26 p.

- Franičević, V., Bartlett, W. (2001.), Small Firm Networking and Economies in Transition: An Overview of Theories, Issues and Policies, Zagreb, *Zagreb International Review of Economics and Business*, Vol. 4, No. 1., pp. 63-89
- Hanley, E. (2000.), Self-employment in Post-communist Eastern Europe: A Refuge from Poverty or Road to Riches?, *Communist and Post-Communist Studies*, 33 (3): 379-402.
- HGK (2001.), *Neki aspekti gospodarskih gibanja po županijama*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb.
- HGK-ŽK Čakovec (2001.), *Pregled gospodarskih kretanja za razdoblje I-XII/2000.*, Čakovec, svibanj 2001. HOK (1999.), *Stanje obrtništva i prijedlog mjera Hrvatske obrtničke komore za razvoj obrtništva*, HOK, Zagreb, studeni 1999., 31 p.
- HŽ (2000.), *EuroCity*, Zima/Winter 2000 (tema: Međimurska županija), HŽ, Zagreb, pp. 7-37.
- Johnson, P., Loveman G. (1995.), *Starting Over in Eastern Europe: Entrepreneurship and Economic Revival*, Harvard Business School, Boston.
- Jokić-Horvat, B. (1992.), Analiza slučajeva poduzetništva u Međimurju, u: Čengić, D. (ur.) (1992), *Kako do uspješnog poduzeća?*, HGK, HUM-Croma, Zagreb, pp. 229-236.
- Knego, N. (2001.), Company Size and Its Effect on the Business Results of the Croatian Economy, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 54-55 + extended paper on CD ROM.
- Kovačević Z., Obadić, A. (2001.), The Importance of Small and Medium Enterprises for Croatian Development, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001, pp. 434-435 + extended paper on CD ROM.
- Langer, J. (2001.), Austria's Business Relations to Slovenia - Meeting with Another Culture?, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 217-218 + extended paper on CD ROM.
- Langer, J. (1999.), Cross-Border networking of Business Organisations in the Alps-Adriatic region - How is it in Southern Austria?, in: *** (1999.), *Enterprise in Transition. Third International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Šibenik, May 27-29, 1999. pp. 507-510 + extended paper on CD ROM.
- Međimurska županija (2001.), *Osnovni financijski rezultati poslovanja Međimurskih poduzetnika u 2000. godini*, mimeo.
- MOMSP (2001.), *Analiza stanja u malom gospodarstvu*, Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo RH, Zagreb, svibanj 2001.
- MOMSP (2001.), *Program razvoja malog gospodarstva*, Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo RH, Zagreb, lipanj 2001.
- Obrtnička komora Međimurske županije (2001.), *Katalog obrtništva Međimurja*, Obrtnička komora Međimurske županije, Čakovec.
- OECD (1998.), *Fostering Entrepreneurship*, Paris, OECD
- Privredni vjesnik* (2001.), *400 najvećih hrvatskih tvrtki*, Privredni vjesnik - Specijalno izdanje, Zagreb, 2. srpnja 2001.

- Renko, N., Pavičić, J., Pecotich, A. (1999.), Development of Entrepreneurship in Croatia: Environmental Influences, in: *** (1999.), *Enterprise in Transition. Third International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split – Šibenik, May 27-29, 1999. pp. 521-524 + extended paper on CD ROM.
- Rona-Tas, A. (2001.), Path-Dependence and Capital Theory: Sociology of the Post-Communist Economic Transformation, in: <http://hi.rutgers.edu/szelenyi60/rona-tas.html>, pp. 14.
- Sekulić, D., Šporer, Ž (2000.), Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj, Zagreb, *Revija za sociologiju*, vol. 31, No. 1-2, pp. 1-20.
- Smallbone, D., Welter, F. (2001.), The Role of Government in SME Development in the Transition Economies of Central and Eastern Europe and the Newly Independent States, in: (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split – Hvar, May 24-26, 2001., pp. 238-240 + extended paper on CD ROM.
- Szelenyi, I., Szelenyi, S., Kovach, I. (1995.), The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy, *Theory and Society*, vol. 24-25, October 1995.
- Švenda, J. (2002.), Značaj graditeljstva u gospodarstvu međimurske županije, Društvo građevinskih inženjera i tehničara Međimurja, 2002., mimeo, 3 stranice. Tadin, H., Parnica, Z. (2002.), Poduzetništvo u visokoj naobrazbi, Zagreb, *Ekonomija*, vol. 9, br. 3, str. 663-670.
- Tajnikar, M. (1992.), Glavne značajke poticajnih politika za razvoj malog gospodarstva (primjer Slovenije), u: Čengić, D. (ur.), *Kako do uspješnog poduzeća?*, HUM-Croma, Zagreb, str. 41-46. Tearney, G. M., Vitezić, N. (1999.), The Growth of Small Business: A Study of its Development in Croatia and Slovenia, in: *** (1999.), *Enterprise in Transition. Third International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split – Šibenik, May 27-29, 1999. pp. 538-541 + extended paper on CD ROM.
- Tiberi V. P. (2001.), Foreign Investments and Networking in Eastern Europe. The Experience of Some Firms Located in Friuli Venezia Giulia, in: *** (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split – Hvar, May 24-26, 2001., pp. 244-247 + extended paper on CD ROM.
- ZAP (2001.), *Informacija o osnovnim financijskim rezultatima poduzetnika RH u 2000. godini*, ZAP – Središnji ured Zagreb, srpanj 2001.
- Županov, J. (2001.), Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić, D., Rogić, I. (ur.) (2001.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, pp. 11-36.
- www.dsz.hr/popis
www.dsz.hr/popiswww.hgk.hr/komora/hrv/zupkom/Cakovec
www.zupanja-medjimurska.hr/

III.

PERCEPCIJA
MEĐIMURSKIH
RESURSA
I
STRATEŠKIH
PRAVACA
RAZVOJA

Saša
POLJANEC-BORIĆ

PODUZETNIČKI
VRIJEDNOSNI SKLOP,
RESURSI I
KONKURENTSKI
RAZVOJ MEĐIMURSKE
ŽUPANIJE

Namjera je ovog rada pokazati, na temelju tri sukcesivno provedena istraživanja (Institut Pilar 2002.a,b,c), da određena socioprofesionalna skupina, u ovom slučaju međimurski poduzetnici, posjeduje prepoznatljiv motivacijski sklop koji se može dovesti u vezu *i s Maslowljevom motivacijskom shemom* (Maslow, 1982.) *i s vrijednosnim orijentacijama tipičnim za moderna, odnosno postmoderna društva* (Inglehart, 1997.).

U radu se također pokazuje da se prepoznatljiv poduzetnički vrijednosni sklop u Međimurju, u velikoj mjeri, oslanja na *poseban zavičajni duh/ethos "radišnost"* koji se tumači kao sociokulturni kapital, a predstavlja *temeljni izvor pojedinačnoga poduzetničkog uspjeha, ali i stjecanja konkurentne prednosti čitave županije* (Institut Pilar, 2002.b). Kako se, naime, odnos *ukupnoga, aktivnog i zaposlenog stanovništva* smatra bitnim za potvrđivanje povećane ekonomske efikasnosti županije kao analitičke jedinice, u radu se utvrđuje pojačana ekonomska efikasnost Međimurske županije prema izabranim, "konkurentskim", hrvatskim županijama. Budući da se povećana ekonomska efikasnost tumači kao *"konkurentna moć"*, u ovom se radu eksplicitno tumače neke dimenzije Porterove (1998.) teorije konkurentnosti. Smisao spomenutoga tumačenja je ukazivanje na *složenost pojma konkurentnosti* te na pojam *"produktivnosti"* kao središnji element konkurentnosti, odnosno pojačane ekonomske efikasnosti u odnosu na okružje.

Daljnja analiza pokazuje da povećana efikasnost dovodi Međimursku županiju u poziciju "vođe" (leadera) među odabranim županijama sjeverne Hrvatske. Ta pozicija vođe, zbog internoga strukturnog pritiska prema ekonomskom rastu kao društvenom projektu

(Inglehart, 1997.), proizvodi učinak “ranog pokretača” (early begginer) (Porter, 1998.). Kako zbog svoje jedinstvene pozicije Međimurska županija mora problem “konkurentnosti”/povećane ekonomske efikasnosti promatrati iz međunarodne perspektive, proširujući svoj analitički obzor izvan kruga nacionalne države, u radu se sugerira fokusiranje pozornosti na šire regionalno *Alpe-Adria područje*. U tom se smislu, u završnom dijelu rada, komentiraju rezultati istraživanja koji ispituju internu percepciju konkurentnosti Međimurske županije prema nacionalnom i *Alpe-Adria* okviru. Budući da analize pokazuju nisku homogenost odgovora vezanih uz pitanja razvoja, u zaključku se sugerira oslanjanje na tehniku “planiranja uz pomoć scenarija” (Tipurić, 1999.), kako bi Međimurska županija mogla spremnije odgovoriti izazovima rastuće konkurencije uvjetovane globalizacijom.

SLIKA PODUZETNIČKOG VRIJEDNOSNOG SKLOPA U MEĐIMURJU

Valja na ovom mjestu ustvrditi da se, uvidom u odgovore proizašle iz nekoliko skupina pitanja, u istraživanju poduzetništva u Međimurju (Institut Pilar, 2002.a) može “zaokružiti” relativno jasna slika o *specifičnom vrijednosnom sklopu koji postoji u međimurskih poduzetnika*. Ipak, nužno je upozoriti da tezu o prepoznatljivim vrijednosnim orijentacijama međimurskih poduzetnika, koja bi mogla biti podlogom za raspravu o konkurentnosti, u Međimurskoj županiji valja graditi polako.

Zbog toga se, odmah na početku, donosi rezultat istraživanja koji pokazuje da je u Međimurju, kao uostalom i u drugim hrvatskim krajevima, “poduzetništvo” novije socijalno iskustvo, jer je najveći dio aktualnoga međimurskog “poduzetničkog kruga” stvoren poslije 1991. godine (67% ispitanika izjavljuje da su svoje obrte/poduzeća otvorili u razdoblju između 1991. i 2002., pri čemu najviše njih 1992. godine). Među onima, pak, koji su svoje tvrtke osnovali prije 1990. godine, većina ih je osnovana 1989. godine, dakle, neposredno prije početka nacionalnoga osamostaljenja i demokratskih promjena u Hrvatskoj (Institut Pilar, 2002.a, 1). Početni je kapital za pokretanje

vlastitoga posla uglavnom proizašao iz pretvaranja osobne uštedevine u poduzetnički (inicijalni) kapital (62% ispitanika uložilo je u početak poslovanja vlastitu uštedevinu), a ne iz nekoga razvijenog domaćeg ili stranog financijskog sustava – a većina je ispitanika (69,5%) izjavila da u trenutku otvaranja svoje tvrtke nije imala poduzetničke tradicije u obitelji (Institut Pilar, 2002.a, 2).

Iz toga se može zaključiti da je proces razvoja poduzetništva u Međimurju nužno povezati s nagovještajem/uvođenjem demokratskoga sustava u zemlju, isto kao što i spremnost građana da ulaganjem vlastita novca (uštedevine) u pokretanje poslovanja prihvate poduzetnički rizik upućuje na zaključak o *postojanju sociopsihološke podloge za investicijsko (rizično) ponašanje, unatoč činjenici da ih, u okruženju, očekuju suboptimalni uvjeti u institucionalnom smislu, s obzirom na općepoznatu neprilagođenost društvenih institucija poduzetničkom ponašanju* (Županov, 1983.:116–129).

I doista, promotre li se odgovori dobiveni na pitanje o motivima za osnivanje sadašnjega obrta/poduzeća za koja se, već je rečeno, pokazalo da su, u većini osnovana 1992. godine, vidljivo je da “ostvarenje svojih zamisli”, odnosno “iskorištavanje svojih znanja i sposobnosti” ispitanici smatraju najvažnijim motivima za upuštanje u poduzetnički pothvat, pa ih tako “važnim” ili “vrlo važnim” (aritmetička sredina odgovora na skali odgovora od 1 do 5 iznosi 4,1, odnosno 4,2) drži više od polovice ispitanika (Institut Pilar, 2002.a, 4). Zanimljivo je, pritom, da element materijalnoga probitka predstavlja jedan od najniže rangiranih motiva za upuštanje u poduzetnički pothvat, jer ga najveći broj ispitanika (39%) ocjenjuje “ni važnim ni nevažnim”, 31% ispitanika ga smatra važnim, a čak njih 27% drži taj motiv nevažnim. To upućuje na zaključak da je *potreba za “samoaktualizacijom”* (Maslow, 1982., 92) bitan motiv koji je ispitanike u Međimurju potaknuo na poduzetničko ponašanje, pa se to može smatrati važnim nalazom koji bi za potrebe usporedbe, ali i za potrebe donošenja dalekosežnijih zaključaka iz područja sociologije organizacije, valjalo provjeriti i u drugim hrvatskim županijama.

Naime, taj nalaz snažno podupire teorijski koncept koji je razvio Inglehart (1997.) a koji *postulira*

“motivaciju postignuća” kao temeljnu “modernizacijsku” vrijednost na individualnoj razini, ali o tome kasnije. Ovdje, u nastavku, o još nekim nalazima koji donose uvid u “motivaciju postignuća” kao temeljnu individualnu vrijednost međimurskih poduzetnika.

U tom je smislu zanimljivo da ovo istraživanje u Međimurju, “otkriva” individualnu motivaciju za poduzetništvom, unatoč činjenici da je percepcija okruženja u kojem ono djeluje daleko od “blistave”. Tako je, primjerice, iz promatranja odabranih obilježja i vrijednosti pojedinaca i institucija jasno da ispitanici, u većoj mjeri, vrednuju interpersonalne odnose pojedinaca nego odnos institucija prema pojedincima. I dok 46% ispitanika drži da ljudima treba vjerovati, prema 16% onih koji drže da ljudima ne treba vjerovati, te dok većina ispitanika (36%) tvrdi da njihovi prijatelji i znanci uglavnom prijavljuju sve prihode poreznoj upravi, a nešto manji dio njih (34%) drži da poduzetnici u Međimurju nešto prijavljuju, a nešto ne prijavljuju, najmanji dio ispitanika tvrdi (29%) da u toj županiji postoji velika porezna evazija. Nasuprot tomu, najveći se broj ispitanika (54%) divergentno odnosi prema zakonima, tj. malo ih poštuje malo ih ne poštuje, sugerirajući tako upitan odnos prema pravnoj regulativi, dakle institucionalnom okruženju u svojoj poslovnoj okolini (Institut Pilar, 2002.a, 3).

Upita li se, pak, poduzetnike u Međimurju što misle o politici u okruženju u kojem žive, većina ga ocjenjuje ni poštenim ni nepoštenim, pri čemu aritmetička sredina od 2,8 na skali od 1 do 5 (1 = nepoštena, a 5 = poštena) sugerira veću grupaciju odgovora na strani “nepoštenoga”. Pomisli li se, pritom, da ti odgovori upućuju na zahtjev za pojačanim nadzorom policije, rezultati će to poreći jer većina ispitanika (49%) drži da policija ne bi trebala u javnom i poslovnom životu imati veće ovlasti. Napokon, odgovori na pitanje o čimbenicima koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća pokazuju da “izostanak potpore lokalne vlasti” najveći broj ispitanika (51%) vrednuje važnom zaprekom poduzetničkom razvoju, a još uvjerljiviji sociološki nalaz predstavlja rezultat po kojem čak 53% ispitanika drži da njihov poduzetnički uspjeh ometa *izostanak povjerenja u društvu* (Institut Pilar, 2002., 3).

Tako se *nedostatak povjerenja u institucije, kao i nedostatak organske društvene solidarnosti, u ovom istraživanju potvrđuju kao temeljne zapreke razvoju poduzetništva, pa bi svakako vrijedilo neka buduća istraživanja iz područja sociologije organizacije usmjeriti na probleme socijalne kohezije i društvene solidarnosti u Hrvatskoj.* Iako bi se moglo ovaj nalaz dovesti u vezu s tezom o “polumodernom” sociološkom statusu hrvatskoga društva (Županov, 2001.), ipak se na ovom mjestu neće detaljnije razrađivati ta teza, jer je temeljni interes ovoga rada upozoriti na *problem razvoja konkurentnosti Međimurske županije, a ne na sociološki “status” hrvatskoga društva.*

Činjenica, pak, da su se svi ispitanici odlučili na poduzetničku aktivnost usprkos relativno negativnoj percepciji institucionalnoga okružja ili, usprkos nepovjerenju u vrijednosti koje postoje u okružju, snažno sugerira zaključak da je potreba za “samoaktualizacijom” jača od straha koji proizvodi institucionalna suboptimalnost. U tom se smislu može zaključiti da je “poduzetnička vrijednosna orijentacija” u Međimurju *strukturni element koji, u društvu, djeluje kao intervenirajuća varijabla.*

Zbog toga *rezultati provedenoga istraživanja uvjerljivo sugeriraju zaključak da je “poduzetništvo” u Međimurju više rezultat spremnosti i moći pojedinaca da se, zbog potrebe za samoaktualizacijom, u uvjetima građanskih sloboda,¹ upuste u rizik stvaranja novih (dodanih) vrijednosti (added value), nego rezultat konjunktturnih ekonomskih okolnosti ili institucionalnih uvjeta koji su doveli do toga da se jedan dio populacije odlučio posvetiti poduzetništvu.*

Stječe se, naime, dojam da su ispitanici u Međimurju većinom bili *spremni na poduzetničko ponašanje jednostavno zato što ono konvergira prema potrebi za “slobodom pojedinca” koja se sociološki može objasniti kao strukturni pritisak “modernizacije”* te da su se na poduzetništvo odlučili usprkos suboptimalnim uvjetima na tzv. socijetalnoj razini, dakle na razini pravnih i političkih institucija, ocijenivši da je njihova poduzetnička moć i građansko pravo jača od institucionalnih (socijetalnih) zapreka poduzetničkom razvoju koje, očito, postoje u okolini. Štoviše, čini se da je, iz rezultata, razvidno da poduzetnici drže da je njihovo po-

našanje prema institucijama (primjerice, plaćanjem poreza) više u okvirima uređenoga ponašanja nego što je odnos institucija prema njima (primjerice, potpora lokalne vlasti poduzetnicima).²

U takvim se uvjetima postavlja vjerodostojno sociološko pitanje: “Što su *korijeni* povjerenja u vlastite snage koje očito deklariraju međimurski poduzetnici?” Ili drukčije: “Ima li to povjerenje u vlastite snage u svojem ‘potkontekstu’ neki ‘ethos’ koji poduzetnici prepoznaju i procjenjuju ga važnijim od barijera koje nameće institucionalno okruženje?” Iako je sigurno da bi odgovor na ova pitanja valjalo potražiti, ponajprije, u području socijalne psihologije, ipak je, na ovom mjestu, važno upozoriti na neke rezultate ovoga istraživanja koji nude moguće odgovore.

“RADIŠNOST” KAO DUH/ETHOS ŽUPANIJE

Iz prikaza najučestalijih odgovora koje su ispitanici odabrali, želeći odrediti razloge natprosječne razvijenosti poduzetništva u Međimurju, važno je prikazati sljedeću tablicu, obrađenu tako da rangira rezultate po postignutim postocima:

Tablica 1.
Percepcija razloga razvijenosti
poduzetništva u Međimurju (%)

	Da	Ne
1. radišnost i marljivost domaćih ljudi	83,6	16,4
2. tradicija proizvodnoga obrta/poduzetništva u obiteljima	49,8	50,2
3. znanja razvijena u ljudi za duga rada u inozemstvu	39,4	60,6
4. sposobnost domaćih ljudi da razumiju i razviju nove potrebe u svojih kupaca	37,6	62,4
5. raspoloživi kapital u domaćih ljudi	18,8	81,2
6. pogodan zemljopisni položaj/izloženost vanjskim utjecajima	9,9	90,1
7. ne smatram da je poduzetništvo ovdje vrlo razvijeno	8,5	91,5
8. dostupnost komunalne infrastrukture	4,7	95,3
9. poticanje razvoja obrta/poduzetništva još za stare vlasti - u socijalizmu	4,2	95,7
10. spremnost poduzetnika da međusobno surađuju	3,8	96,2

Izvor: Temeljni rezultati istraživanja poduzetništva u Međimurju, Institut Pilar, 2002., 10.

Iz prikazane je tablice jasno da ispitanici – poduzetnici *razvijenost poduzetništva u Međimurju, koju oni sami percipiraju kao iznadprosječnu u Hrvatskoj, pripisuju ponajprije interioriziranim vrijednostima pojedinaca*, dakle specifičnom *radnom ethosu* koji je, proizlazi iz odgovora, zavičajno obojen jer je *karakterističan za domaće ljude i, prema tome, djelomično “societalan” jer je “prepoznatljiv” u široj društvenoj okolini kao tipičan.*

Rang odgovora, izražen u postocima, svjedoči da ova interiorizirana vrijednost – *marljivost* – kao životni stav predstavlja, gotovo konsenzusom, najvažniji razlog za uspjeh poduzetništva u Međimurju, jer ga takvim smatra čak 84% ispitanika, a element *“tradicije proizvodnoga obrta/poduzetništva u obiteljima”*, iako drugi po rangu razloga za uspjeh poduzetništva u Međimurju, dobiva nešto manje od 50% pozitivnih odgovora ispitanika.

Kako se vidi u nastavku prikazanih rangova, na trećem mjestu nalazi se element *kompetencije*, jer opciju *“znanja razvijena kod ljudi za duga rada u inozemstvu”* navodi kao važan razlog 39% ispitanika, a element tržišne senzibilizacije važnim za razvoj poduzetništva drži 38% ispitanika.

Materijalni uvjeti, određeni kao *“raspoloživost kapitala”*, nalaze se, predvidljivo, na sredini po važnosti za razvoj poduzetništva, ali ih važnima drži tek 19% ispitanika, a ostale ponuđene opcije kojima se nastoji objasniti razloge natprosječne razvijenosti *“poduzetništva”* u Međimurju, prema cijeloj Hrvatskoj, imaju minimalno značenje. Tako, suprotno tradicionalnom mišljenju da blizina *“zapadnih granica”* znači i veću razvijenost, zemljopisni položaj Međimurja važnim razvojnim čimbenikom drži tek 10% ispitanika, razvijenost komunalne infrastrukture tek 5% ispitanika, a *“poduzetničko”* naslijeđe iz doba *“stare socijalističke vlasti”* 4% ispitanika. Napokon, element socijalne kohezije koja bi se ogledala u spremnosti poduzetnika da međusobno surađuju važnim razvojnim čimbenikom smatra također tek 3,8% ispitanika.

Nedvojbeno je, dakle, da se prvim i bitnim razlogom uspjeha *“poduzetništva”* u Međimurju smatra individualna (interiorizirana) vrlina *“marljivost”* koja ima određeno societalno značenje, jer predstavlja *neku vrstu načina života*. Tu vrlinu podržava, po mišljenju

ispitanika, (*obrtnička*) tradicija koja se ocjenjuje važnom, pa je, vjerojatno, ta “mješavina” radišnosti i očuvane obrtničke tradicije onaj “duh” županije koji postoji kao društvena stvarnost i podržava pojedince sa snažnom “motivacijom postignuća” u uvjerenju da će investicijsko (rizično) ponašanje naići na plodno tlo.

Opisanom “amalgamu” valja pridodati *element kompetentnosti* koji se vezuje uz vrednovanje znanja stečenih radom na Zapadu, u uvjetima tržišne ekonomije, kako bi se dobila slika “klime” koja Međimurje čini, po mišljenju samih ispitanika, drukčijim od ostalih okružja u Hrvatskoj te povoljnim područjem da se u njemu upusti u – *poduzetnički rizik*. Budući da ništa od aktualnoga lokalnog institucionalnog okvira, osim građanskoga prava na vlasništvo, po mišljenju ispitanika ne predstavlja važan razvojni impuls za poduzetništvo, može se zaključiti da individualni vrijednosni credo ili “motivacija postignuća” nalazi, u Međimurju, svojega strukturnog “partnera” u društvenom kodu “radišnosti”, pa bi se taj element “radišnosti” mogao nazvati *sociokulturnim kapitalom* koji očito postoji na societalnoj razini kao *snažna intervenirajuća varijabla u društvenoj strukturi i kao određen zalog da individualni naponi neće ostati bez društvene potpore, iako ona nije eksplicitno prisutna u institucionalnom obliku*.

Ipak, iako ispitanici drže da lokalni institucionalni okvir nema razvojnu vrijednost, tablica koja slijedi pokazuje da *lokalno okružje ne postavlja prepoznatljive barijere poduzetničkom razvoju*. Naime, iako se iz odgovora ispitanika ponovno može iščitati orijentacija k osobnim kvalitetama i kompetenciji kao temeljnim preduvjetima za razvoj poduzetništva, ipak je jasno da u percepciji ispitanika lokalna institucionalna situacija ne predstavlja barijeru poduzetničkom razvoju. Dapače, čini se da odgovori na pitanje o bitnim čimbenicima, važnim za uspjeh i napredovanje u lokalnom okružju, sugeriraju konstituiranje čimbenika koji ukazuje na to da su individualne kvalitete pojedinca odlučujuće za uspjeh u lokalnom okružju, u situaciji u kojoj se institucionalne barijere ne doživljavaju kao ograničavajući element.

Postotna distribucija odgovora u prikazanoj tablici, isto kao i izračunana aritmetička sredina, nedvosmisleno pokazuju da: snalažljivost, znanje i struč-

Rang	Ocjene					
	1	2	3	4	5	M
1. snalažljivost	1,4	1,4	9,4	32,9	54,9	4,4
2. znanje i stručnost	1,9	4,2	16,0	31,9	45,5	4,1
3. novac	3,8	3,8	21,1	30,5	40,4	4,0
4. poštenje	6,1	7,5	13,1	31,0	42,3	3,9
5. sreća	3,8	12,7	34,7	26,3	22,1	3,5
6. veze	8,9	12,2	27,7	29,1	20,7	3,4
7. politička pripadnost	27,2	19,7	24,4	16,4	11,3	2,6
8. bezobzirnost	36,2	22,5	20,7	11,7	7,5	2,3

Tablica 2.

Percepcija bitnih čimbenika važnih za uspjeh i napredovanje u lokalnom okružju (%)

Izvor: * Institut Pilar, 2002.:5. ** Tumač ljestvice za ocjenu činitelja napredovanja: 1 = posve nevažno, 2 = nevažno, 3 = ni nevažno ni važno, 4 = važno, 5 = vrlo važno; M = aritmetička sredina.

nost, novac te poštenje, zalaganje i korektnost predstavljaju sklop koji važnim ili vrlo važnim za napredovanje u lokalnom okružju drži najveći broj ispitanika. Na ponuđenoj skali od 1 do 5 (pri čemu 1 = nimalo važno, a 5 = vrlo važno), najvažnijom osobinom za uspjeh u lokalnom okružju smatra se “snalažljivost” (aritmetička sredina 4,4), jer je takvom smatra čak 88% ispitanika. Na drugom mjestu nalazi se “kompetencija”, odnosno opcija “znanje i stručnost” (aritmetička sredina 4,1) koju važnom za uspjeh smatra 76% ispitanika. Kapital, odnosno opciju “novac” smatra važnim 71% ispitanika (aritmetička sredina 4,0), a poštenje, zalaganje i korektnost odlučujućim smatra 73% ispitanika (aritmetička sredina 3,9).

Budući da je razlika u rasponu aritmetičkih sredina dobivenih pri obradi ostalih odgovora takva da se jedino još kod opcija “sretan stjecaj okolnosti” i “osobne i obiteljske veze i poznanstva” može naći više onih koji ih smatraju važnima, nego onih koji ih smatraju nevažnima za uspjeh u lokalnom okružju, jasno je da je “uspjeh”, prema opažanju samih poduzetnika, primarno ovisan o osobinama pojedinca te, eventualno, ali u manjoj mjeri, o obiteljskom naslijeđu, a ne o nekoj institucionalnoj situaciji koja bi predstavljala ili povoljnu klimu, ili pak izrazitu barijeru uspješnom razvoju. Osobito je važno na ovom mjestu istaknuti da se “stranačka i politička pripadnost”, koja se može interpretirati kao “klijentelizam”, i “bezobzirnost” kao opcija koja

sugerira smanjenu poduzetničku moralnu osjetljivost, smatraju u poduzetničkom okružju irelevantnima za uspjeh u lokalnoj okolini (aritmetičke sredine 2,6, odnosno 2,3) što se nalazi u izrazitoj opreci s uobičajenom (medijskom) slikom po kojoj je tranzicijsko poduzetništvo,³ u velikoj mjeri, klijentelističko i nemo-ralno.

Privodeći kraju ovu analizu bitnih vrijednosnih pretpostavaka za razvoj poduzetništva, koja je, da podsjetimo, nužna kako bi se dobio odgovor na pitanje o problemima konkurentskoga razvoja Međimurja kao županije, važno je, u nastavku, svratiti pozornost na još jedan nalaz ovoga istraživanja koji će u velikoj mjeri utvrditi “individualističku” poziciju koju, očito, poduzetnici smatraju temeljnom za razvoj i uspjeh poduzetništva u tom kraju. Naime, upitani da se međusobno ocijene, vrednujući osobine koje obilježavaju ostale poduzetnike, dakle, tržišnim rječnikom rečeno, međusobne konkurente, ispitanici daju sljedeće odgovore:

Tablica 3.
 Percepcija prisutnosti
 sljedećih obilježja u lokalnih
 poduzetnika

Rang	Ocjene					M
	1	2	3	4	5	
1. radišnost	0,9	1,9	12,7	32,4	50,7	4,3
2. inteligencija, pamet	1,4	5,6	33,8	41,3	15,5	3,6
3. unapređivanje gospodarstva	2,8	6,1	33,3	42,3	14,1	3,6
4. političke veze	12,7	14,1	34,3	23,0	14,1	3,1
5. iskorištavanje drugih	17,4	28,2	30,5	13,6	8,5	2,7
6. nepoštenje	21,6	31,0	31,5	8,9	5,2	2,4

Izvor: * Institut Pilar, 2002.:6. ** Tumač ljestvice za ocjenu činitelja napredovanja: 1 = posve nevažno, 2 = nevažno, 3 = ni nevažno ni važno, 4 = važno, 5 = vrlo važno; M = aritmetička sredina.

Prikazana vrijednost aritmetičkih sredina uvjerljivo pokazuje da poduzetnici u interpersonalnim odnosima prepoznaju “radišnost” kao temeljnu osobinu svojih konkurenata na prvom mjestu te da ta osobina stoji, kao *differentia specifica*, puno prije svih ostalih osobina koje rese “poduzetničku vrijednosnu orijentaciju” konkurenata u Međimurju. Ostala dva visoko rangirana obilježja poduzetničkog karaktera konkurenata koje kao posebne primjećuju ispitanici su “inteligencija” i želja za “unapređivanjem gospodarstva”, a

sklonost klijentelizmu registrira se prisutnom, ali se, kako očito sugerira aritmetička sredina (aritmetička sredina 3,1), ne smatra bitnim obilježjem konkurenata. Napokon, karakteristike kao što su “iskorištavanje drugih” te “nepoštenje” nisu, po mišljenju ispitanika, autentična obilježja poduzetnika – na što ukazuju prikazane aritmetičke sredine (iskorištavanje drugih = 2,7; nepoštenje = 2,4).

Kako tumačiti te nalaze? Ponajprije valja istaknuti da je interpersonalna percepcija ispitanika vezana uz moralnu sliku poduzetnika *vrijednosno pozitivna* te da poduzetništvo predstavlja, u neku ruku, barem u okviru promatrane socioprofesionalne skupine, *moralno neupitan ring koji ima jaku etičku i intelektualnu podlogu*. Iako ovaj nalaz korespondira s nalazima socioloških klasika koji povezuju uspon kapitalizma s vrijednosnim kompleksom označenim kao “*svjetovna askeza*” koju je u svakodnevni život uvela reformacija, *on pridonosi i spoznajama vezanim uz klasičnu sociološku teoriju* koja uspon kapitalizam povezuje s vrijednosnim utjecajem protestantske etike (Weber, 1989.) – *u Međimurju je, naime, stanovništvo već stoljećima većinski katoličko* – (Horvat, 1993.) i istraživanjima vezanim uz vrijednosne komplekse u hrvatskom društvu (Rihtman-Auguštin, 1988.; Županov, 1985.).

Naime, ono što se zasigurno može iščitati iz temeljnih nalaza ovoga istraživanja, imajući u vidu značenje koje poduzetnici pridaju “motivaciji postignuća”, je zaključak da *vrijednosni sklop koji deklariraju “poduzetnici” kao socioprofesionalna skupina u Međimurju njeguje vrijednost “individualizma” i “marljivosti”*. Taj vrijednosni sklop koji, možda, još traži svoje akademsko ime a koji deklarira *radišnost, postignuće i kompetenciju* kao temeljne karakteristike poduzetničkoga duha očito ima veliko značenje u promatranoj socioprofesionalnoj skupini u Međimurju, jer ga većina ispitanika prepoznaje kao *conditio sine qua non* “poduzetničkoga uspjeha”. Iako to ne znači da objašnjeni “poduzetnički vrijednosni sklop” ima šire – socijetalno – značenje, ovo ga istraživanje registrira kao činjenicu kojom valja upotpuniti raspravu o vrijednostima u hrvatskom društvu. Njega je, kako pokazuje ovo istraživanje, moguće i nadopuniti i proširiti temeljnim tradicionalnim vrijednostima koje se svakako prepo-

znaju u rangovima koji se nalaze u sljedećoj tablici. Iako iz metodoloških razloga nije, na temelju ovoga istraživanja, moguće ocijeniti “ponder” pojedine vrijednosti u jednom continuumu s obzirom na diskontinuirani oblik opcija koje su provedene u upitniku, ipak ih je vrijedno na ovom mjestu pokazati:

Tablica 4.
 Percepcija temeljnih vrijednosti
 uz pomoć ljestvice od 1 do 5
 (%) (rangirani rezultati)

Rang	Ocjena					M
	1	2	3	4	5	
1. poštenje	0,0	0,0	2,3	8,0	87,3	4,9
2. ljubav	0,5	0,0	8,0	33,3	55,9	4,9
3. djeca	1,4	0,0	1,4	8,0	87,8	4,8
4. rad	0,0	0,5	0,9	23,9	72,8	4,7
5. znanje i naobrazba	0,0	0,0	4,2	27,7	66,2	4,6
6. sloboda i neovisnost	0,5	0,5	4,7	25,4	67,6	4,6
7. brak		0,9	8,0	15,5	72,3	4,6
8. prijateljstvo		0,0	8,9	31,0	58,2	4,5
9. seksualni život	0,9	4,2	14,6	32,4	46,0	4,2
10. zaštita okoliša	2,3	2,3	13,1	31,5	48,8	4,2
11. slobodno vrijeme	1,4	4,2	24,9	33,8	33,3	4,0
12. novac	0,5	2,3	20,2	46,9	28,2	4,0
13. vjera	18,3	18,3	31,0	17,4	13,1	2,9
14. nacija	23,0	14,6	29,1	18,3	13,1	2,8
15. politika	28,2	22,5	32,9	8,9	5,2	2,4

Izvor: * Institut Pilar, 2002.:11. ** Tumač ljestvice za ocjenu činitelja napredovanja: 1 = posve nevažno, 2 = nevažno, 3 = ni nevažno ni važno, 4 = važno, 5 = vrlo važno; M = aritmetička sredina.

Prikazani rangovi, kao i distribucija odgovora pokazuju da je vrijednosni sklop koji karakterizira poduzetničku skupinu u Međimurju moguće okupiti oko temeljnih i tipičnih tradicionalnih vrijednosti “poštenje” (M = 4,9), “ljubav” (M = 4,9), “djeca” (M = 4,8), “rad” (M = 4,7), “brak” (M = 4,6), kojima se pridodaje očito interiorizirana racionalistička vrijednost “znanja i naobrazbe” (M = 4,6) te prosvjetiteljska vrijednost “slobode i neovisnosti” (M = 4,6). Tom sklopu visoko cijenjenih vrijednosti pripada još i “prijateljstvo” koje postiže graničnu aritmetičku sredinu (M = 4,5) koja sugerira da ispitanici i tu vrijednost drže vrlo važnom u svojem životu.

Sljedeća skupina vrijednosti koje bi se mogle nazvati “suvremenim vrijednostima kvalitete života”, a

koje bi Inglehart klasificirao kao “postmoderne”, okuplja sljedeće odabire: seksualni život (M = 4,2), zaštitu okoliša (M = 4,2), slobodno vrijeme (M = 4,0), novac (M = 4,0). Dobivene aritmetičke sredine uvjerljivo pokazuju da *postmodernističke vrijednosti kvalitete života u Međimurju predstavljaju važnu dimenziju poduzetničkoga obzora te kotiraju visoko, ali još uvijek nisu nadvladale tradicionalne, iako, zajedno s njima, čine prepoznatljiv sklop.*

Privrženost “vjeri” (M = 2,9), “naciji” (M = 2,8) i “politici” (M = 2,4) važnost pridaje najmanji broj ispitanika, iako prije pokazane interiorizirane vrijednosti pokazuju da je tu više riječ o odnosu prema *izvorima institucionalnoga autoriteta “vjere” “nacije” i “politike” nego o odnosu prema vrijednostima koje se tim pojmovima također podrazumijevaju.*

Imajući sve to u vidu, nužno je na kraju ovoga poglavlja postaviti pitanje: može li se, u nekoj komparativnoj analizi, provjeriti imaju li te međimurske poduzetničke vrijednosne orijentacije utjecaja na socio-demografsku strukturu u toj županiji? Prihvati li se, na ovom mjestu, teza da dosad komentirani odgovori ispitanika u dostatnoj mjeri sugeriraju spoznaju da među poduzetnicima u Međimurju postoji jasna svijest o tome da poduzetništvo *pretpostavlja* etičku i intelektualnu vrijednosnu orijentaciju koja ima šanse uspjeti u okružju *“ethosa radišnosti”*, koji postoji u Međimurju u obliku *sociokulturnoga kapitala*, nužno je u nastavku vidjeti postoje li neki objektivni pokazatelji koji upućuju na zaključak da *“ethos radišnosti”* i *“poduzetničke vrijednosne orijentacije”* donose *pozitivnu socioekonomsku bilancu* Međimurskoj županiji?

Zbog toga će se sljedeće poglavlje usmjeriti na neke aspekte komparativne nacionalne statistike koji će pomoći da se prikazana socioprofesionalna slika dovede do objektivnih okvira.

SOCIOLOŠKI POGLED NA MEĐIMURSKU “KONKURENTNOST”

Iako je teorija “konkurentnosti” *de facto* ekonomska tema i podrazumijeva u svojem osnovnom obliku, koji je devedesetih godina prošloga stoljeća razvio američki znanstvenik Michael Porter (1998.), postojanje strukture koja se sastoji od četiri determinante:

proizvodnih čimbenika, potražnje, strukture poduzeća i rivaliteta te povezanih i podržavajućih industrija (Porter, 1998.:72), čini se da je moguće ustanoviti sociološke kriterije koji mogu ukazati na eventualno postojanje konkurentne strukture na nekom području. Naime, racionalno je pretpostaviti da neki demografski pokazatelji, u kombinaciji s ekonomskim pokazateljima, mogu neizravno ukazati na postojanje određene konkurentne strukture na odabranom prostoru. Stoga će se, u nastavku, prikazati relevantni pokazatelji popisa iz 2001. godine koji govore o broju stanovnika u hrvatskim županijama te o broju aktivnoga i zaposlenoga stanovništva.

Tablica 5.
 Stanovništvo prema broju,
 aktivnosti i zaposlenosti u
 hrvatskim županijama (2001.)

Županije	Ukupan broj	Aktivno stanovništvo	Zaposleno stanovništvo
<i>Republika Hrvatska</i>	4.437.460	1.952.619	1.553.643
Zagrebačka	309.696	114.406	119.656
Krapinsko-zagorska	142.432	69.480	60.117
Sisačko-moslavačka	185.387	75.951	56.883
Karlovačka	141.787	62.295	47.662
Varaždinska	184.769	81.828	68.362
Koprivničko-križevačka	124.467	57.127	48.071
Bjelovarsko-bilogorska	133.084	63.963	53.797
Primorsko-goranska	305.505	141.139	113.424
Ličko-senjska	53.677	20.561	15.904
Virovitičko-podravska	93.389	39.098	31.214
Požeško-slavonska	85.831	34.954	28.080
Brodsko-posavska	176.765	71.519	53.546
Zadarska	162.045	65.154	47.132
Osječko-baranjska	330.506	137.948	104.521
Šibensko-kninska	112.891	44.892	30.990
Vukovarsko-srijemska	204.768	82.798	60.876
Splitsko-dalmatinska	463.676	194.082	143.526
Istarska	206.344	95.694	79.876
Dubrovačko-neretvanska	122.870	52.242	39.848
Međimurska	118.426	61.302	53.886
Grad Zagreb	779.145	356.186	296.272

Izvor: Stanovništvo prema starosti, spolu, aktivnosti i mjestu stanovanja, Popis 2001. (DSZ, 2001.)

Kao što je iz prikazanoga razvidno, na ovom su mjestu doneseni podaci za 20 hrvatskih županija i grad Zagreb. Brojke pokazuju da se Međimurska županija, s ukupno 118.426 žitelja, nalazi na 17. mjestu po broju stanovnika u Hrvatskoj te da manje stanovnika od ove županije imaju samo Šibensko-kninska (112.891); Virovitičko-podravaska (93.389); Požeško-slavonska (85.831) te Ličko-senjska (53.677) županija.

Županija	Stanovnika/km ²	Broj gradova	Broj naselja
<i>Republika Hrvatska</i>	77,5	123	6.752
Zagrebačka	98,8	8	697
Krapinsko-zagorska	115,5	7	423
Sisačko-moslavačka	41,3	6	456
Karlovačka	38,7	5	649
Varaždinska	145,8	6	301
Koprivničko-križevačka	71,4	3	264
Bjelovarsko-bilogorska	49,8	5	323
Primorsko-goranska	84,8	14	536
Ličko-senjska	9,8	4	252
Virovitičko-podravaska	45,7	3	190
Požeško-slavonska	46,4	4	277
Brodsko-posavska	85,3	2	185
Zadarska	43,6	6	221
Osječko-baranjska	78,7	7	264
Šibensko-kninska	37,4	5	196
Vukovarsko-srijemska	80,8	4	85
Splitsko-dalmatinska	101,0	16	367
Istarska	73,1	9	648
Dubrovačko-neretvanska	68,4	5	227
Međimurska	159,2	3	128
Grad Zagreb	1.203,2	1	70

Tablica 6.
 Županije, gustoća naseljenosti,
 broj gradova i naselja

Izvor: Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja (Teritorijalni ustroj prema stanju 31. ožujka 2001.), Državni zavod za statistiku, 2001.

Promotri li se, pak, podaci koji se odnose na gustoću naseljenosti, broj gradova i naselja, vidjet će se da je, izuzme li se grad Zagreb, Međimurska županija jedna od četiri hrvatske županije s najmanjim brojem

gradova, jedna od dvije hrvatske županije s najmanjim brojem naselja, ali zato *prva hrvatska županija po prosječnoj naseljenosti po km²*, izuzme li se, iz razumljivih razloga, pokazatelj za grad Zagreb.

Budući da gustoća naseljenosti obično upućuje na neki atraktivan čimbenik na nekom prostoru koji se, kad je riječ o Međimurju, *ne može povezati s efektima urbanizacije* (tablica 6.), u nastavku će se više pozornosti pridati županijama koje imaju usporediv broj stanovnika s Međimurjem i slične prirodne uvjete, kako bi relativni pokazatelji ukazali na eventualno postojanje dimenzije “konkurentnosti” na području Međimurja. Stoga će se pokazati strukturni odnos ukupnoga broja pučanstva prema broju aktivnih, odnosno zaposlenih stanovnika pojedine odabrane županije.

Tablica 7.
 Stanovništvo prema broju, aktivnosti i zaposlenosti u odabranim županijama (popis 2001.) (%)

	Ukupan broj	Aktivnih/ Ukupan broj	Zaposlenih/ Aktivnih
Županije	Ukupno	Ukupno	Ukupno
Varaždinska	184.769	44,3	83,5
Krapinsko-zagorska	142.432	48,8	86,5
Bjelovarsko-bilogorska	133.084	48,0	84,1
Koprivničko-križevačka	124.467	45,6	84,1
<i>Međimurska</i>	<i>118.426</i>	<i>51,7</i>	<i>87,9</i>
Virovitičko-podravaska	93.389	41,9	79,8

Izvor: Tablica 5.

Relativni pokazatelji nedvosmisleno upućuju na zaključak da *Međimurska županija prikazuje najpovoljniji odnos između ukupnoga broja stanovnika i broja aktivnog stanovništva te, s druge strane, najpovoljniji odnos između ukupnoga aktivnog i zaposlenog stanovništva. Zamjetne postotne razlike u broju aktivnih, odnosno zaposlenih stanovnika koje Međimurje bilježi u odnosu na susjedne županije – Varaždinsku i Krapinsko-zagorsku s kojima dijeli vrlo slične regionalne karakteristike koje se mogu skupiti pod zajedničkim nazivom “hrvatski sjever”* (Matica Hrvatska, 2000.), nužno nameću sljedeće pitanje: odakle proizlazi drukčija ekonomska efikasnost Međimurja prema drugim hrvatskim županijama, osobito onima koje su mu po regionalnom karakteru bliske?

Uzmu li se pritom u obzir i sljedeći izvedeni pokazatelji, postat će jasno da su razvojne razlike između Međimurja i ostalih hrvatskih županija više nego jasno vidljive.

Županije	%
Varaždinska	37,0
Krapinsko-zagorska	42,2
Bjelovarsko-bilogorska	40,4
Koprivničko-križevačka	38,6
<i>Međimurska</i>	<i>45,5</i>
Virovitičko-podravka	33,4

Izvor: Tablica 6.

Tablica 8.

Udio zaposlenih u ukupnom broju stanovnika (%)

Očito je da Međimurje prednjači u broju zaposlenih u odnosu na broj stanovnika pred svim prikazanim hrvatskim županijama. Ta činjenica sugerira sociološki zaključak da u Međimurju postoji poseban (rudimentaran?) oblik konkurentne strukture koji potiče ekonomsku aktivnost te koji, sukladno tomu, ima važne sociodemografske učinke. I dok se, u prethodnom dijelu ovoga rada pokazalo da među međimurskim poduzetnicima postoji jako uvjerenje o vrijednosnim konvergencijama koje poduzetnike čine određenom, u Međimurju⁴ diferenciranom profesionalnom skupinom, ovi pokazatelji upućuju na zaključak da neki oblik *strukturno prisutne "konstante" stvara povećanu ekonomsku aktivnost* u istim ili sličnim uvjetima u kojima djeluju i ostale (susjedne) županije – pa je očito riječ o povećanoj moći ove županije da – *konkurira ostalim hrvatskim županijama i, sukladno tomu, stječe – konkurentsku prednost.*

Čini se da je, na ovom mjestu, korisno prikazati tablice s nekim ekonomskim i nekim demografskim činjenicama.

Županije	Ukupno	Velika poduzeća	Srednja poduzeća	Mala poduzeća
Varaždinska	1.971	20	79	1.872
Krapinsko-zagorska	1.028	14	53	961
Bjelovarsko-bilogorska	1.053	11	51	991
Koprivničko-križevačka	944	13	39	892
<i>Međimurska</i>	<i>1.478</i>	<i>15</i>	<i>41</i>	<i>1.422</i>
Virovitičko-podravka	500	14	28	458

Izvor: Družić, I. (ur.) (1998.), str. 97.

Tablica 9.

Broj poduzeća po odabranim županijama 1996.

Prikazana tablica nedvosmisleno pokazuje da se među županijama s usporedivim brojem stanovnika te s usporedivom prirodnom osnovom dvije županije – Varaždinska i Međimurska – ističu u ukupnom broju poduzeća u 1996. godini. Štoviše, Međimurska županija, iako površinom gotovo dva puta manja od Varaždinske (Varaždinska 1.260 km²; Međimurska 730 km²) posjeduje tek pet velikih poduzeća manje. Zanimljivo je, također, da Međimurska županija posjeduje prosječno 500 malih poduzeća više od svih ostalih promatranih županija (osim Varaždinske) koje redom imaju veći broj stanovnika od nje.

Tablica 10.
 Povratnici s rada u inozemstvu
 prema broju, aktivnosti i
 položaju u zaposlenosti

Županije	Ukupno	Aktivni	Zaposlenici	Poslodavci
Varaždinska	4.275	1.593	1.109	129
Krapinsko-zagorska	2.782	1.136	673	91
Bjelovarsko-bilogorska	3.455	1.647	1.324	55
Koprivničko-križevačka	3.345	1.494	1.147	61
<i>Međimurska</i>	<i>4.771</i>	<i>2.336</i>	<i>934</i>	<i>145</i>
Virovitičko-podravska	2.329	713	463	38

Izvor: Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva 2001.

Međimurska županija, imala je, među promatranim županijama, apsolutno najveći broj povratnika iz inozemstva, a među njima najveći broj aktivnih te *najveći broj poslodavaca*. Ti podaci, kao i oni ih prethodne tablice, jasno ukazuju na to da se povećana gustoća naseljenosti koja se, prema drugim županijama, bilježi u Međimurju, može povezati s ekonomskom efikasnošću i/ili kvalitetom života koja djeluje kao “pull” mehanizam na području Međimurske županije, osobito zbog pokazatelja koji bilježi, upravo u toj županiji, najveći broj poslodavaca među svim promatranim kontinentalnim hrvatskim županijama.

Želi li se, stoga, ukratko sažeti što pokazuju dosad prikazani usporedni podaci, valja istaknuti/ponoviti tri sljedeća zaključka:

- 1) Međimurje, koje se po broju stanovnika nalazi *na petom mjestu* među šest promatranih županija, bilo je 1996. *drugo po broju od ukupno registriranih poduzeća* (uključivši velika, srednja i mala poduzeća).
- 2) Međimurje, koje je *drugo po broju od ukupno registriranih poduzeća* u promatranim županijama, ima *ap-*

solutno najveći broj registriranih povratnika iz inozemstva prema popisu 2001. godine, a među njima najveći broj aktivnih povratnika te *najveći broj registriranih povratnika-poslodavaca* u odnosu na sedam promatranih županija.

- 3) Međimurje koje je drugo po broju od ukupno registriranih poduzeća u šest promatranih županija, najveće po broju povratnika te najveće po broju poslodavaca u šest promatranih županija, ima *najveći postotak zaposlenosti u odnosu na ukupan broj stanovnika u šest promatranih županija*.

Iako su ti zaključci utemeljeni na statističkim pokazateljima koji ne ukazuju na čvrste korelacije između određenih varijabla (primjerice, već je sada sasvim sigurno da broj otvorenih poduzeća ne mora korelirati s brojem zaposlenih, kao što je to, primjerice, u Dubrovačko-neretvanskoj županiji koja registrira više otvorenih poduzeća nego Međimurska županija) (Družić, 1998.), *ipak je više nego jasno da sociodemografski pokazatelji, zajedno s nekim ekonomskim pokazateljima vezanim uz broj poduzeća, ukazuju na elemente povećane efikasnosti na prostoru Međimurske županije koja se može tumačiti kao - konkurentnost*.

Ako, dakle, u Međimurju postoji određena konkurentna struktura koja je efikasnija od drugih županijskih struktura u usporedivoj nacionalnoj okolini, ako se ta efikasnija struktura može dovesti u vezu s brojem poduzetnika u odnosu na broj stanovnika⁵ te ako je poduzetnička socioprofesionalna skupina cjelina s posebnim vrijednosnim sklopom, postavlja se pitanje: *što učiniti da se efikasnost zadrži i vrijednosni sklop podrži, jer je očigledno da ga sami poduzetnici određuju temeljnim za poduzetnički uspjeh?* To pitanje postaje još aktualnije uzmu li se u obzir nalazi već spominjanoga Inglehartova istraživanja (1997.) u kojem je opširno dokumentirana teza da su *modernizacijske i postmodernizacijske vrijednosti visoko korelirane s ekonomskim razvojem*.

Preciznije, riječ je o nalazu koji pokazuje da je per capita bruto društveni proizvod⁶ koreliran s modernizacijskim vrijednostima s koeficijentom korelacije od 0.60 dok je s postmodernizacijskim vrijednostima koreliran s još višim koeficijentom korelacije od 0.78. Budući da Inglehart temeljnom modernizacij-

skom vrijednošću smatra, na individualnoj razini, “motivaciju dostignuća” (Inglehart, 1997.:76) koja se može dovesti u jasnu teorijsko-operativnu vezu s Maslowljevom potrebom za “samoaktualizacijom”, za pretpostaviti je da će ta individualna vrijednost tražiti svoje societalne paralele i na razini onoga što Inglehart naziva “sržnim društvenim projektom” (“the core social project”) i na razini “sustava autoriteta” (“authority system”) koji legitimira “sržni društveni projekt”.

Kako je, prema Inglehartovu mišljenju, temeljni “vrijednosni društveni projekt” koji prati “motivaciju postignuća” projekt “maksimiziranja ekonomskog rasta” koji, pak, na razini autoriteta (legitimatora) *pretpostavlja institucionalni racionalni-legalni autoritet svakom drugom tipu autoriteta*, za pretpostaviti je da će, u Međimurju utvrđena *moderna individualistička vrijednosna orijentacija i motivacija postignuća “pritiskati” društvene/županijske institucije da, prije ili kasnije, formuliraju “ekonomski rast” kao sržni društveni projekt, a takvo će novo pozicioniranje/deklariranje županijske poslovne misije pritiskati širi, nacionalni sustav na ubrzanu izgradnju racionalnoga legalnog autoriteta koji će pogodovati potrebi za ekonomskim rastom.*

Budući da ekonomski rast, u uvjetima globalnoga tržišta, bitno ovisi ne samo o društvenom projektu (institucijama) i legalnom autoritetu (pravnoj državi) već i o *sposobnosti za “konkurentnost” koja izvire iz savršenosti “konkurentskoga dijamanta”* (Porter, 1998.:127), nužno je, u nastavku, iznijeti nekoliko bitnih Porterovih postavaka, kako bi se temeljni nalazi ovog istraživanja mogli lakše teorijski povezati s problemom “konkurentnosti”.

PORTEROV POGLED NA KONKURENTNOST

Kad je 1990. godine Michael. E Porter objavio svoju knjigu *The Competitive Advantage of Nations (Konkurentna prednost nacija)* koja je postala ekonomskim bestselerom kraja 20 stoljeća, sam je, u predgovoru izdanja iz 1998., napisao da je osnovni cilj knjige “*objasniti ulogu koju u konkurentskom uspjehu nacionalnih tvrtka u pojedinima djelatnostima igraju nacionalno ekonomsko okruženje te nacionalne institucije i mjere*”. Postav-

ljajući već u prvom poglavlju “The Need for a New Paradigm” (*Potreba za novom paradigmom*) pitanja: “Kako možemo objasniti razloge zbog kojih je Njemačka domovina toliko svjetski vodećih proizvođača tiskovina, luksuznih automobila i kemijskih proizvoda? Zašto je malena Švicarska domovina toliko međunarodnih vodećih tvrtka u farmaceutskoj industriji, proizvodnji čokolade i trgovini?” (1998.:1). Porter zaključuje: “Odgovori na ova pitanja su očito neobično važni za tvrtke koje se sve više moraju natjecati na međunarodnim tržištima... Utjecaj “domovinskog okružja” u stvaranju konkurentne prednosti u pojedinim područjima je vrlo važan za visinu i stopu dohvatljivoga rasta produktivnosti. Ali ono što nedostaje je uvjerljivo objašnjenje o utjecaju nacije” (1998.:1–2).

Zbog toga Porter nadalje upućuje: “Potraga za uvjerljivim objašnjenjem nacionalnoga i poduzetničkog uspjeha mora početi pravim postavljanjem problema. Glavni ekonomski cilj nacije je proizvesti visok i rastući životni standard za svoje građane. Sposobnost da se to učini ne ovisi o amorfnom pojmu ‘konkurentnosti’ nego o produktivnosti kojom se nacionalni resursi (rad i kapital) služe. Produktivnost je vrijednost ‘outputa’ proizvedena po jedinici rada ili kapitala. Ona ovisi i o kvaliteti i osobinama proizvoda (što određuje cijenu koja se može postići) i o učinkovitosti s kojom se ti proizvodi produciraju” (1998.:6). U tom se smislu jedinim smislenim pojmom konkurentnosti na nacionalnoj razini može smatrati pojam “nacionalne produktivnosti” jer “...rast životnog standarda ovisi o sposobnosti nacionalnih tvrtka da dostignu visoku razinu produktivnosti i da u je vremenskom rasponu povećavaju” (1998.:6).

Rast životnog standarda pojedinih nacija “sudbinski” je vezan uz rast produktivnosti koji se postiže “podizanjem kvalitete proizvoda, dodavanjem poželjnih oblika proizvodu, poboljšanjem tehnologije proizvoda ili poticanjem učinkovitosti proizvodnje. Nacionalna tvrtka također mora razviti potrebne sposobnosti da bi se natjecala u jače sofisticiranim segmentima industrije gdje je produktivnost općenito veća. Istodobno, ekonomija koja se sama poboljšava je ona koja ima sposobnost uspješno se natjecati u potpuno novim i sofisticiranim industrijama. Čineći to, ona apsorbira ljudske resurse koji su oslobođeni u proce-

su poboljšanja produktivnosti u postojećim sektorima. U tom smislu je samo po sebi razumljivo da su za nacionalni dohodak bitni visoko produktivni a ne bilo koji poslovi pa je zbog toga besmisleno pokušavati objasniti 'konkurentnost' na nacionalnoj razini" (Porter, 1998.:4).

Tragajući za temeljnom analitičkom jedinicom na kojoj je moguće provjeriti i dokazati teoriju nacionalne konkurentnosti, Porter kaže: "*Temeljna jedinica za razumijevanje konkurencije je industrija. Industrija (proizvoda ili usluga) je skupina konkurenata koji proizvode stvari ili usluge koje jedne drugima neposredno konkuri- raju*" (1998.:33). Dva temeljna uvjeta utječu na izbor kompetitivne strategije. Prvi je *struktura industrije* u kojoj se tvrtka natječe, a drugi je *pozicioniranje* unutar industrije. Niti sve industrije nude iste mogućnosti za ostvarivanje profita, niti su sva pozicioniranja unutar industrije jednako profitabilna. Neke su industrije profitabilnije od drugih, isto kao što su i neke pozicije unutar pojedinih industrija profitabilnije od drugih. Struktura industrije i konkurentska pozicija su dinamičke kategorije, a pojedinačna tvrtka može utjecati na obje. U tom smislu kompetitivna strategija podrazumijeva razumijevanje strukture industrije i načina na koji se ona mijenja: "*U svakoj industriji, bila ona domaća ili međunarodna, priroda je konkurencije određena s pet konkurentskih sila: 1) prijetnjom od novih ulaza, 2) prijetnjom supstituirajućih proizvoda ili usluga, 3) pregovaračkom snagom opskrbljivača, 4) pregovaračkom snagom kupaca i 5) rivalitetom između postojećih konkurenata*" (1998.:34-35).

Snaga svake od pet konkurentskih sila je funkcija industrijske strukture, što znači da je ta snaga *de facto* ono što čini ekonomski i tehnički podkontekst industrije. Osim što moraju odgovoriti i utjecati na industrijsku strukturu, tvrtke moraju izabrati poziciju unutar industrije: "*Pozicioniranje predstavlja ukupan pristup tvrtke konkurenciji... Samo srce pozicioniranja je konkurentska prednost... Postoje dva temeljna tipa konkurentske prednosti: niža cijena i diferencijacija*. Niža cijena je sposobnost tvrtke da oblikuje proizvode i uputi na tržište usporedivi proizvod učinkovitije nego njezini konkurenti... Diferencijacija je sposobnost da se osigura jedinstvena i superiorna vrijednost za kupca u

pogledu kvalitete proizvoda, posebnih oblika i usluga nakon prodaje... Konkurentska prednost bilo kojega od ova dva tipa prevodi se u veću produktivnost nego što je ona u konkurenata” (1998.:37).

Odredivši, dakle, strukturu industrije i pozicioniranje određene tvrtke kao okvir unutar kojega valja promatrati nastanak konkurentске prednosti, Porter se, u nastavku, koncentrira na lociranje “izvora” konkurentске prednosti. U tom smislu sugerira da konkurentska prednost izrasta iz načina na koji “tvrtke organiziraju i izvode specifične aktivnosti.” Cjelina tih aktivnosti zapravo tvori tzv. “vrijednosni lanac” koji se sastoji od: tekuće proizvodnje, marketinga, isporuke, održavanja (primarne aktivnosti) i kupovine inputa, tehnologije, ljudskih resursa i ukupne infrastrukture koja podržava te aktivnosti potpore (1998.: 37-42).

Tvrtke postižu konkurentsku prednost smišljajući i ostvarujući nove načine za upravljanje navedenim aktivnostima, odnosno, upotrebljavajući nove proizvode, nove tehnologije, ili, pak, mijenjajući inpute koje unose u proizvodnju. Tvrtka je, napokon, više nego samo zbroj svih mogućih opisanih aktivnosti, ona je međusobno povezana “vezama”, pa se i u načinu na koji se upravlja tim vezama može stvoriti konkurentska prednost. Tako se čini logičnim zaključiti da stjecanje konkurentске prednosti zahtijeva da se vrijednosnim lancem tvrtke upravlja kao sustavom, a ne kao odvojenim dijelovima. Onaj tko upravlja “vrijednosnim lancem” tvrtke mora znati da operira u nečem što Porter naziva – vrijednosnim sustavom – koji čine “vrijednosni lanci”: dobavljača, tvrtke, kanala distribucije i kupaca. Zbog toga je konkurentska prednost sve više ovisna o tomu kako dobro tvrtka upravlja čitavim sustavom.

Kako bi, dakle, tvrtka u tim uvjetima stvorila prednost, ona mora pronaći nove načine da se natječe i donijeti ih na tržište, što samo po sebi predstavlja – inovaciju. *Najpoznatiji inovativni postupci su: 1) nove tehnologije, 2) nove ili promjenjive kupovne potrebe, 3) pojave novih segmenata industrije, 4) promjena i dostupnost u troškovima inputa, 5) promjene u državnoj regulativi.* Tri su zlatna pravila, prema Porterovu mišljenju, nužna za stjecanje i održavanje prednosti. Naime, oni proizvođači koji uočavaju da su spomenute struktur-

ne promjene okidači za razvoj pojedinačnih poduzeća moraju poduzeti tri ključna koraka da bi ostvarili prednost.

Prvo, u velikom broju industrija, “rani pokretači” (early movers) zadržavali su svoju vodeću poziciju desetljećima: njemačke i švicarske kompanije (Bayer, Hoechst, BASF, Sandoz, Ciba, i Geigy, kasnije su se spojile u Ciba-Geigy) održale su pozicije međunarodnih lidera od prije Prvoga svjetskog rata. Procter & Gamble, Unilever i Colgate bili su internacionalni lideri kad je riječ o deterdžentima od 1930. godine (1998.:47). Tzv. rani pokretači zadobivaju prednost ponajprije u tomu što iskorištavaju “ekonomiju razmjera”, reduciraju troškove kumulativnim učenjem, ustanovljavaju imena brandova i odnosa s kupcima bez izravne konkurencije, izabiru distribucijske kanale te postižu najbolje lokacije za svoje objekte. Najveća se kompetitivna prednost postiže u onim industrijama u kojima je “economy of scale” važna i u kojima su kupci sumnjičavi i konzervativni u odnosu na mogućnost da se mijenjaju dobavljači.

Drugo, konkurentska se prednost gradi i uočavanjem i inzistiranjem *na inovaciji*. U načelu, inovacija najčešće proizlazi iz straha od gubitka i usko je vezana uz konkurentnost okoline u kojoj tvrtka djeluje. Gotovo bez iznimke inovacija je rezultat neuobičajenoga napora. Vrlo je važno pritom koliko *nacionalne okoline podupiru pojavljivanje “outsidera” iz nacije, štiteći gubitak pozicija u etabliranim i novim industrijama u odnosu na tvrtke iz drugih nacija, što ima važan utjecaj na nacionalni prosperitet.* (1998.:49)

Treće, održavanje konkurentске prednosti, samo po sebi, ovisi o tri uvjeta. Prvi je de facto sam “izvor” konkurentске prednosti, naime, činjenica njegove hijerarhije. Ako je riječ, primjerice, o tzv. prednostima “nižega reda”, kao što su one utemeljene na nižim troškovima rada ili jeftinim sirovinama, njih je relativno lagano imitirati. Nasuprot tome, prednosti “višega reda” obično ovise o dužim razdobljima održavanja i kumulativnog investiranja u fizičke objekte i specijalizirane način učenja, istraživanja i razvoja ili marketinga. Druga odrednica održavanja konkurentске prednosti je broj pojedinačnih izvora konkurentnosti koje tvrtka posjeduje, a treći i najvažniji način da se

održati konkurentna prednost je stalno *popravljanje i poboljšavanje* prednosti.

Sažme li se sve u jednoj riječi, *može se reći da održavanje prednosti zahtijeva stalnu promjenu ili, drugim riječima rečeno, zahtijeva ponašanje po kojem tvrtka mora ponajprije koristiti (eksploatirati), a ne ignorirati trendove u industriji* (Porter, 1998.).

PODUZEĆA I NJIHOVA PRODUKTIVNOST KAO IZVOR KONKURENTNOSTI

Što zaključiti iz ovoga kratkog prikaza koji ni u čemu ne nastoji iznijeti cjelinu Porterove teorije, već samo ukazati na bitnu dimenziju koju ta teorija unosi u perspektivu ovoga istraživanja – da je produktivnost poduzeća srž problema konkurentnosti.

Budući da se pokazalo da Međimurska županija očito posjeduje efikasniju ekonomsku strukturu od drugih promatranih hrvatskih županija, logično je pretpostaviti da je to zbog toga što su međimurska poduzeća prosječno produktivnija od onih u ostalim promatranim hrvatskim županijama. To znači da međimurska poduzetnička skupina djeluje u okolini u kojoj, u ekonomskom smislu, nadmašuje svoje neposredno okružje: a) ili zbog naslijeđenih čimbenika (sociokulturni kapital), b) ili zato što je prednost stvorena u određenom razdoblju (razdoblje konjunktura, inovacije, ubrzane modernizacije), c) ili zbog toga što sami poduzetnici djeluju u županiji, poslije 1990. godine, kao jaka intervenirajuća varijabla, d) ili zbog sva tri razloga zajedno.

Ako 56% ispitanika/poduzetnika planira daljnje investicije u kapitalnu opremu i obrtna sredstva (Institut Pilar, 2002.a, 5), jasno je da poduzetnici u Međimurju namjeravaju povećavati produktivnost pa, prema tomu, i povećavati pritisak na formuliranje ekonomskoga rasta kao sržnog društvenog projekta u županiji. Kako je ovdje pokazano da je Međimurska županija, u odnosu na svoje okružje, u konkurentskom smislu već u poziciji “vođe” (leadera), razložno je zaključiti da će ta pozicija “vođe” utjecati na spoznaju o *razvojnom diskontinuitetu Međimurske županije u odnosu na nacionalno okružje*.

To će pak stvoriti potrebu da *ta županija počne sama rješavati postojeći i nadolazeći nov strukturni pritisak*

za ekonomskim rastom. Budući da Porterova teorija pokazuje da je temelj za razumijevanja konkurentnosti "skupina konkurenata koji proizvode stvari ili usluge koje jedne drugima konkuriraju" (Porter, 1998.:33), *poznavajući pritom strukturu čitave industrije u kojoj odabrana skupina konkurenata djeluje*, opravdano je očekivati da će međimurska skupina konkurenata u pojedinim industrijskim strukturama morati promatrati svoju konkurentsku poziciju, ne samo u odnosu na svoje nacionalno okruženje nego i u odnosu na blisko međunarodno okruženje, kako bi dobili pun uvid u strukturu čitave industrije i otvorili sebi mogućnost za odgovarajuće konkurentsko pozicioniranje u budućnosti.

Učine li to međimurski poduzetnici, županija će se također morati pozicionirati kao konkurentska cjelina u odnosu na druge nacionalne i međunarodne županije, kako bi svojoj poduzetničkoj socioprofesionalnoj skupini omogućila uspjeh bez kojega se neće moći niti zadržati, niti razviti već stečena prednost. Zbog toga će se u Međimurskoj županiji, kao administrativnom državnom sustavu, pojaviti potreba za inovacijom kao temeljnim elementom održavanja konkurentnosti, tj. rasta produktivnosti. Budući da Porter promjenu "državne regulative" drži jednim od pet najpoznatijih postupaka za uvođenje "inovacije" u sustav – *županija je, kao element države, pozvana ugraditi element inovacije u stvaranje lokalne samouprave*.

Tako se od početne analize vrijednosnoga sklopa poduzetničke socioprofesionalne skupine, uz pomoć Inglehartove modernizacijske/postmodernizacijske vrijednosne teorije i Porterove teorije konkurentnosti, dolazi do *problema konkurentskoga razvoja specifične analitičke jedinice – u ovom slučaju Međimurske županije*. U tom se smislu pokazuje da Porterova teorija, u kontekstu ovoga istraživanja, omogućuje proširivanje spoznaja dobivenih sociološkim istraživanjem na ekonomski plan, otvarajući tako prostor za planiranje razvojnih poteza u budućnosti. Bitno je pritom upozoriti na to da konkurentski pristup razvojnim problemima Međimurja implicira, u određenim okolnostima koje vladaju u okruženju, proširivanje analitičkoga okvira u kojem se kreće ova županija – izvan granica Hrvatske. No, kako problem analize konkurencije nije tema ovoga rada, ovdje će se tek spomenuti da će

eventualni daljnji ekonomski uspon Međimurja dovesti do potrebe ekonomskoga uspoređivanja te županije u “*Alpe-Adria perspektivi*”, jednostavno zato što već postojeći pokazatelji upućuju na zaključak da Međimurje kao jedinica lokalne samouprave ima malo konkurenata u Hrvatskoj.

Kako Radna zajednica Alpe-Adria okuplja 15 županija/provincija iz zapadne i srednje Europe te dvije države: Sloveniju i Hrvatsku, opravdano je očekivati da će se eventualni konkurenti Međimurju moći lakše identificirati *u onim državama u kojima je bruto društveni proizvod veći nego u Hrvatskoj, a to su, u prvom redu, Slovenija, Austrija i Italija.* Zbog toga je već sada vrijeme da se u pitanjima ekonomske efikasnosti, Međimurska županija počne konkurentski pozicionirati u odnosu na bliske županije u neposrednom međunarodnom okružju. Istraživanje koje je Institut Pilar proveo, uzimajući u obzir upravo te pretpostavke (Institut Pilar, 2002.b), pokazat će, u nastavku, analizom ranga razvojnih aspiracija i ostalih relevantnih pokazatelja, i točnost navedenih pretpostavaka i internu percepciju konkurentске moći Međimurja u Alpe-Adria okružju.

PERCEPCIJA MEĐIMURSKIH RESURSA I LOKALNI RANG RAZVOJNIH ASPIRACIJA

Istraživanje odabranoga uzorka koje je, nastavljajući se na prethodno istraživanje poduzetništva (Pilar, 2002.a), u listopadu 2002. proveo Institut Ivo Pilar (Pilar, 2002.b), pokazuje kako, u Međimurju, u tzv. elitnom segmentu društvene strukture,⁷ usporedo postoje očekivanja: a) da će Međimurje biti “među prve tri najrazvijenije hrvatske županije u sljedećih 10 godina” (ovu opciju bira 41% ispitanika), odnosno b) da se Međimurje “u razvojnom smislu neće posebno razlikovati od prosječnih hrvatskih županija” (ovu opciju bira 32% ispitanika) (Institut Pilar, 2002.b, 1).

I dok se očekivanje vezano uz razvojno dominiranje Međimurja u sljedećih 10 godina u Hrvatskoj (zajedno s još dvije županije) može dovesti u vezu s odgovorima na pitanje o percepciji njegova konkurentskoga položaja u odnosu na izabrane hrvatske županije, očekivanje vezano uz “razvojno uprosječi-

vanje Međimurja” u određenoj je opreci s odgovorima na ostala pitanja u upitniku. Naime, upitani da ocijene gospodarski najrazvijenije županije u Hrvatskoj, ispitanici su postupili na sljedeći način: gotovo 54% ispitanika drži da je u Hrvatskoj najrazvijenija Zagrebačka⁸ županija, tj. grad Zagreb, potom slijedi Istarska županija koju najrazvijenijom drži 19% ispitanika, a Međimurska županija zauzima treće mjesto, jer je najrazvijenijom drži 15% ispitanika (Institut Pilar, 2002.b, 1). Ostale županije, Varaždinska i Primorsko-goranska, nisu, u većoj mjeri, doživljene kao najrazvijenije, jer je njih odabralo tek 10%, odnosno 2% ispitanika. Uzme li se, pritom, u obzir da je Zagreb, zahvaljujući preklapanju s pojmom Zagrebačke županije, “privukao” većinu odgovora, a imajući u vidu “razvojnu” neusporedivost urbane konfiguracije glavnoga grada s pretežito ruralnom konfiguracijom ostalih promatranih županija, jasno je da ovako očišćena interpretacija omogućuje zaključak po kojem se Istarska i Međimurska županija, u ovom uzorku, *aktualno smatraju najrazvijenijim hrvatskim županijama*, pri čemu, u poimanju ispitanika malo prednjači Istra, iako to poimanje sociodemografski pokazatelji u potpunosti ne potvrđuju (DZS, 2001.). U tom je smislu *relativno upitna konzistentnost* odgovora na prvo pitanje, komentirano na početku ovoga dijela, *prema kojemu čak 32% ispitanika drži da se, u razvojnom smislu, Međimurje neće razlikovati od prosjeka hrvatskih županija*.

Budući da aktualna percepcija “rangira” Međimurje u status najrazvijenijih te da vrijednosni sklop poduzetnika predstavlja strukturni pritisak prema definiranju ekonomskoga rasta kao sržnog društvenog projekta, valjalo bi detaljnije istražiti *kako to da velik dio elitne lokalne društvene strukture očekuje razvojni diskontinuiranoga razvojnog procesa*. Iako je očito da tzv. “pesimistična” skupina ispitanika nema većinu u uzorku, ipak se ona pojavljuje kao jasna konfiguracija, jer ju je moguće izlučiti i u drugim pitanjima.

Tako je, primjerice, u odgovorima na pitanje posvećeno percepciji razvijenosti Međimurja u odnosu na najbliže slovenske županije, 56% ispitanika odgovorilo da je Međimurje u odnosu na njih gospodarski izjednačeno, a 37% ispitanika drži da je Međimurje

gospodarski slabije razvijeno u odnosu na najbliže slovenske županije. Napokon, tek 5% ispitanika smatra da je Međimurje gospodarski razvijenije od najbližih slovenskih županija (Institut Pilar, 2002.b, 1).

Očito je, dakle, da *percepcija razvojnih kretanja i percepcija konkurentnoga statusa Međimurske županije nema homogeni oblik*, jer se u uzorku pojavljuje jaka skupina koja osporava mnijenje po kojem Međimurje: a) osigurava razvojno vodstvo u Hrvatskoj u sljedećih deset godina, b) aktualno konkurrira slovenskim županijama koje bi, s obzirom na bitnu razliku u per capita BDP-a između Slovenije i Hrvatske⁹ morale biti razvijenije od hrvatskih županija.

Kad bi, naime, percepcija tih razvojnih obilježja u uzorku bila homogenija, postojala bi čvrsta osnova za socioekonomsku pretpostavku da je međimurski BDP negdje na razini slovenskoga, dakle, u svakom slučaju, bitno viši nego hrvatski nacionalni prosjek. Kako se, međutim, u dva prethodno komentirana slučaja neprestano pojavljuje element osporavanja “razvojne moći” Međimurja u, kao što je već naglašeno, elitnim segmentima lokalne društvene strukture, *zaključak o konkurentnosti Međimurja u odnosu na slovenske županije valja uzeti sa “zrnom soli”*.

Zanimljivo je, međutim, da je percepcija razvijenosti Međimurja u odnosu na najbliže mađarske županije puno homogenija,¹⁰ nego kad je riječ o slovenskim županijama. Iz odgovora ispitanika više je nego jasno da Međimurje može, bez sumnje, konkurirati mađarskim obližnjim županijama, jer 46% ispitanika drži da je Međimurje gospodarski razvijenije od njih, 39% ispitanika smatra da je ono u odnosu na mađarske županije gospodarski izjednačeno, a tek 12% ispitanika drži da je ono gospodarski slabije razvijeno.

Upitani, pak, da procijene razvojni uzor kojem bi kao županija trebali težiti, ispitanici, zanimljivo je, ponajprije izabiru “slične austrijske županije/pokrajine” (39%), potom slične županije/pokrajine u zajednici Alpe-Adria (19%) te, napokon, najbliže slovenske županije/pokrajine (15%). Zanimljivo je da ispitanici u manjoj mjeri cijene nacionalne razvojne uzore, jer bi se za Istarsku županiju, kao razvojni uzor, odlučilo tek 10% ispitanika, a za Varaždinsku – tek 7%. Zagrebačku županiju kao razvojni uzor bira tek 5% ispita-

nika, a slične njemačke županije/pokrajine u obzir uzima mali broj ispitanika – njih 2%. Napokon, bitno je istaknuti da niti jedan ispitanik ne vidi najbliže mađarske županije kao bilo kakav razvojni uzor za Međimurje, pa odgovori na ta pitanja jasno pokazuju rang aspiracija koji, u potkontekstu, *upravlja elitnim dijelom međimurske društvene strukture* (Institut Pilar, 2002.b, 2).

Razvidno je dakle, da se *razvojni uzor vidi, ponajprije i bez rezerva, u županijama iz Austrije koja je već članica Europske Unije*, unatoč tome što se slovenske županije “granično” doživljavaju kao jednake i/ili razvijenije od Međimurja. Zanimljivo je da se tri najviše rangirana razvojna uzora *vide izvan granica Hrvatske, usprkos prethodno komentiranom nalazu po kojem Međimurska županija u razvojnom smislu zaostaje za – Istarskom*. Napokon, prikazani rezultati iz kojih se vidi da mali broj ispitanika razmišlja o njemačkim razvojnim dometima te da baš nitko ne uzima u obzir mogućnost da se mađarske županije uspostave kao razvojni uzori, sugeriraju da se elitna međimurska društvena struktura, vjerojatno nesvjesno, *konkurentski pozicionira u odnosu na prostor Srednje Europe, i to na njezin najrazvijeniji dio, onaj austrijski*, koji je slijedom integracijskih procesa već postao formalnim članom Europske Unije a čiji BDP/per capita aktualno iznosi 25.740 US\$ i kao takav svrstava Austriju na dvanaesto mjesto po najvišem životnom standardu na svijetu (*Economist*, 2002.:26).

Čini se da ovaj nalaz potvrđuje hipotezu proizašlu iz prije komentiranog istraživanja (Pilar, 2002.a) po kojoj postojanje poduzetničke skupine stvara strukturni pritisak prema ekonomskom rastu kao “društvenom projektu”. Naime, prikazan rang razvojnih aspiracija više nego jasno pokazuje da su elementi toga društvenog projekta već prisutni u uzorku u obliku rudimentarnoga “austrijskog” razvojnog scenarija. U tom je smislu bitno istaknuti da, unatoč relativno divergentnoj ocjeni: a) konkurentskog statusa Međimurja u odnosu na bliske slovenske županije, b) međimurske razvojne budućnosti, najveći broj ispitanika poželjni razvojni uzor smješta *izvan granica Hrvatske, u najbliskiju zemlju Europske Unije*.

To znači da u Međimurju elitni segment društvene strukture smatra poželjnim dosegnuti standard koji se u ekonomskom smislu ostvaruje pri razini BDP-a koji je oko pet puta veći per capita, nego aktualni hrvatski BDP, pa je stoga razumljivo da većina ispitanika, njih 66%, proteklo, desetgodišnje razvojno razdoblje ocjenjuje razdobljem gospodarskoga uspona koji je, međutim, još daleko ispod lokalnih mogućnosti (Institut Pilar, 2002.b, 1). Budući da se, dakle, u ovom istraživanju posredno registrira *velika praznina između percepcije aktualne konkurentske snage Međimurja i razvojnih aspiracija Međimurja*, korisno je, u nastavku, promotriti gdje su, po mišljenju ispitanika, mogući izvori njegove konkurentske prednosti u odnosu na susjedne slovenske i mađarske županije koji bi mogli omogućiti životni standard kojem, očito, teže ispitanici.

Upitani da navedu djelatnosti u kojima je Međimurje gospodarski razvijenije od susjednih županija, ispitanici su se izjasnili ovako:

Rang djelatnosti	%
1. tradicionalno obrtništvo/zanatstvo	43,6
2. graditeljski obrt/industrija	12,8
3. trgovina i druge uslužne djelatnosti	12,8
4. metalna i strojogradna industrija	10,3
5. informatički obrt/industrija	7,7
6. poljoprivredna proizvodnja	2,6
6. tekstilna industrija	2,6
7. ni u jednoj djelatnosti Međimurje nije u prednosti	7,3

Izvor: Institut Pilar, 2002.b, 2, Tablica 7.

Tablica 11.

Percepcija djelatnosti u kojima je Međimurje gospodarski razvijenije od susjednih županija, uključujući i slovenske i mađarske županije (%)

Razvidno je da *ispitanici međimursku konkurentsku prednost vide ponajprije u radno intenzivnim manufakturnim djelatnostima* koje po definiciji nisu visoko tehnologizirane (obrotništvo 44%) te u manjoj mjeri u graditeljstvu (13%), trgovini, drugim uslužnim djelatnostima (13%) te obradi metala i strojogradnji (10%). *Iz konkurentske su razvojne perspektive posve isključeni poljoprivredna i tekstilna industrija*, a mali broj ispitanika (8%) drži da neku vrstu konkurentske moći posjeduje informatički obrt/industrija. S obzirom na prethodno komentirane rezultate o razvojnim aspiracijama

ispitanika, valja, nakon prikaza ove tablice, primijetiti da koncentriranje konkurentske prednosti isključivo oko manufakturnih proizvodnih procesa može bitno ugroziti prepoznate razvojne aspiracije ispitanika. Naime, isključivanje tehnoloških elemenata razvoja smanjuje mogućnost sudjelovanja lokalne proizvodnje u ekonomiji razmjera¹¹ koja, poznato je, ima i interne i eksterne razvojne učinke.

Očito je da taj element manjka tehnoloških elemenata konkurentske prednosti percipiraju i ispitanici, pa stoga ne treba čuditi da su odgovori ispitanika o percepciji temeljnih obilježja Međimurja visoko rangirali potrebu za “strateškim ulagačima”.

Tablica 12.
 Percepcija ključnih obilježja
 Međimurja

Rang obilježja	1	2	3	M
1. to je zavičaj vrijednih ljudi	0,0	2,4	95,1	2,97
2. to je kraj očuvane prirode	4,9	36,3	51,2	2,50
3. to je kraj kojem trebaju strateški ulagači	12,2	36,6	43,9	2,34
4. to je razvojni primjer za cijelu zemlju	7,3	56,1	31,7	2,25
5. to je kraj koji ima razvojnu viziju	9,8	68,3	17,1	2,07
6. to je kraj dobro organizirane uprave	29,3	46,3	17,1	1,87
7. to je kraj nesposobnih upravljača	58,5	34,1	0,0	2,37

Napomena: * Ispitanici su odgovarali uz pomoć ljestvice od 1 do 3, pri čemu brojevi znače sljedeće: 1 = ne povezujem to obilježje s Međimurjem, 2 = donekle povezujem to obilježje s Međimurjem, 3 = posve povezujem to obilježje s Međimurjem. M = aritmetička sredina! ** Kako svi ispitanici nisu odgovorili na pojedina pitanja, zbroj postotaka ne doseže nužno 100%. (Izvor: Institut Pilar, 2002. b, 1)

U prikazanom rasporedu odgovora dobro se, u razdiobi postotaka, ali i u vrijednosti aritmetičkih sredina, vidi da prva tri rangirana obilježja s kojima se slaže najveći broj ispitanika aktualnu sliku Međimurja pozitivno konotiraju, ponajprije na razini sociokulturnoga kapitala (“to je zavičaj vrijednih ljudi” = 95%) te na razini prirodnoga kapitala, iako u manjoj mjeri (“to je kraj očuvane prirode” = 51%). Na trećem se, pak, mjestu nalazi opcija koja *jasno sugerira manjak proizvodnog procesa vezanoga uz ekonomiju razmjera*, jer se s obilježjem Međimurja kao “kraja kojem trebaju strateški ulagači” posve slaže 44% ispitanika, a to obilježje “donekle” povezuje s Međimurjem 37% ispitanika. To znači da *većina ispitanika “osjeća” problem*

“nedostatka strateškog ulagača”, gotovo u istoj mjeri u kojoj osjeća i vrijednost prirodnoga kapitala svojega zavičaja. Kako je, pak, statistička obrada pokazala da se većina ispitanika koncentrira na opciji 3 (3 = posve povezujem to obilježje s Međimurjem), samo u prva tri obilježja, vezana uz sociokulturni i prirodni kapital te uz nedostatak strateških ulagača, može se zaključiti da se temeljnim razvojnim ulogom Međimurja u budućem razdoblju smatra sociokulturni i prirodni kapital, dakle ljudi i zemlja, a ostale elemente ekonomije ili treći čimbenik proizvodnje mora donijeti “strateški ulagač”.

Takav zaključak potvrđuje i nastavak tablice 12. iz kojega je razvidno da institucionalnu superiornost županije u kontekstu nacionalne konkurentске perspektive nije spremna potvrditi većina ispitanika, jer najveći broj odgovora u opcijama od 4 do 6, za razliku od prethodne grupe odgovora, dobiva odgovor 2 = donekle povezujem to obilježje s Međimurjem (“to je razvojni primjer za cijelu zemlju” 56%; “to je kraj koji ima razvojnu viziju” 68%; “to je kraj dobro organizirane uprave” 46%). To znači da organizacijski ili institucionalni elementi za razvoj nisu ocijenjeni istovjetno kao čimbenici proizvodnje, pa, dakle, ne predstavljaju jasnu prednost u budućem razvoju. Ipak, najveći broj ispitanika, njih 58%, drži da se Međimurje ne može poistovjetiti s tvrdnjom da je “to kraj nesposobnih upravljača”, pa se može zaključiti da odbijanje negativno konotiranih ocjena vezanih uz upravljanje/donošenje odluka u Međimurju “nagrađuje” upravo djelovanje lokalnih poduzetnika i drugih donositelja odluka koji se mogu u širem smislu smatrati “upravljačima”.

Ovaj bi nalaz mogao sugerirati da lokalna društvena elita prepoznaje uzlazne razvojne trendove na području županije, osobito imajući u vidu činjenicu da 66% ispitanika ocjenjuje da se Međimurje u proteklih deset godina “gospodarski razvijalo, ali još uvijek puno ispod svojih mogućnosti” (Institut Pilar, 2002.b, 1) i da su ti uzlazni trendovi dosta ispod razvojnih očekivanja koja postoje u Međimurju. Taj i takav razvojni uspon, kao što je prikazano i u prethodnom dijelu ovoga teksta, a višekratno je potvrđeno i u ovom istraživanju, vezuje se ponajprije uz efekte sociokulturnoga kapitala, tj. “radišnosti” kao zavičajnoga et-hosa.

Ono što je, međutim, novo u odnosu na prethodne analize jest spoznaja da dosadašnji razvoj:

- a) ne ispunjava razvojne aspiracije lokalne naobražene elite koja kao “internu mjeru razvojnog uspjeha” smatra standard koji se postiže u Austriji,
- b) još uvijek ne definira diferencirane razvojne čimbenike kao poluge budućega razvoja, nego se čvrsto drži “zemlje” (prirodnoga kapitala) i rada/marljivosti (sociokulturnoga kapitala),
- c) registrira potrebu “za strateškim ulagačem” koji će važnom kapitalnom investicijom riješiti problem “tehnologije” koja ne figurira kao element konkurentске prednosti na aktualnoj razvojnoj razini,
- d) ukazuje na opću sklonost uzorka da ne – osporava aktualnu konkurentsku moć županije u odnosu na županije u Sloveniji koja, sukladno objektivnim ekonomskim pokazateljima, ima gotovo dvostruko veći standard od Hrvatske,
- e) registrira postojanje jake skupine koja pozitivnu razvojnu ocjenu u posljednjih deset godina dovodi u pitanje, isto kao i moć županije da konkuriра slovenskim županijama,
- f) ukazuje na postojanje samoprocjene koja Međimurje svrstava, isključivši Zagreb, na drugo mjesto po razvijenosti u Hrvatskoj, iza Istarske županije.

Budući da se iz toga može naslutiti da će “supstantivni razvojni smjer” odrediti *strateški ulagač čiji će dolazak, nesumnjivo, s obzirom na rang razvojnih aspiracija*, podržati relevantna struktura predstavljena u uzorku, rukovodeći se pritom načelima koja, u institucionalnom smislu postavlja *Istra kao lider*,¹² *razložno je ispitati što ispitanici smatraju mogućim izvorima konkurentске prednosti za Međimurje*. Pretpostavlja se, naime, da će upravo ispitivanje tih pretpostavaka lakše otkriti smjer iz kojega bi valjalo prihvatiti “strateškog ulagača”, želi li se poštovati mišljenje uz koje je prionulo 78% ispitanika, a koje prihvaća tvrdnju da je “globalizacija proces koji se ne može zaustaviti i od naše sposobnosti ovisi hoćemo li je iskoristiti” (Institut Pilar, 2002.b, 1).

PERCEPCIJA IZVORA KONKURENTSKE PREDNOSTI U SLJEDEĆIH DESET GODINA

Prije nego li se nastavi s analizom izvora konkurent-ske prednosti koja, po mišljenju ispitanika, čini “raz-vojni okvir”, valja istaknuti da je, u ovim pitanjima, uočljiva puno veća disperzija odgovora nego u ocjeni razvojnih resursa, odnosno u određivanju lokalnog ranga aspiracija.

Razvojni čimbenik	%
1. radišnost obrtnika/vlasnika malih poduzeća	26,8
2. spremnost međimurskih poduzetnika i menadžera da međusobno surađuju radi osvajanja novih tržišta	24,4
3. pogodan zemljopisni položaj uz granicu	12,2
4. rad visokonaobraženih stručnjaka/znanstvenika	7,3
4. proizvodne i uslužne inovacije	7,3
4. inozemni kapital/inozemna ulaganja	7,3
5. rad naobraženih industrijskih radnika	4,9
6. mehanizirana poljoprivredna proizvodnja	2,4
6. upravljačke sposobnosti županijske/gradskih uprava	2,4
6. razvijena komunalna infrastruktura	2,4
6. nešto drugo	2,4
* ekstenzivno stočarstvo/tradicionalna poljoprivreda	0,0
* tržišno poznate marke proizvoda/usluga	0,0
* upravljačke sposobnosti menadžera velikih poduzeća	0,0
* raspoloživi kapital u rukama domaćih ljudi	0,0
* dostupni bankovni/financijski/državni kapital	0,0

Izvor: Institut Pilar, Projekt Poduzetništvo u Međimurju, Upitnik MRes 2002.:3, Tablica 13.

Tablica 13.

Percepcija najvažnijih čimbenika/resursa za gospodarski razvoj Međimurja u sljedećih deset godina (%)

Kao što se iz tablice vidi da su odgovori na po-nuđene opcije puno manje homogeni nego što su pri-je bili, tako je također uočljivo da ethos “radišnosti” smanjuje svoje značenje u procjenama najvažnijih čimbenika gospodarskog razvoja u sljedećih deset go-dina. I dok je za ovaj individualni strukturni element, kao čimbenik razvoja u posljednjih deset godina, op-tiralo do 68% ispitanika (Institut Pilar, 2002.a, 6; 2002.b, 3), a osnovnim ga obilježjem zavičaja, vidjeli smo u tablici 12., smatra 95% ispitanika, *čimbenikom razvoja u budućnosti smatra ga tek 27% ispitanika.*

Važna je novost koju čitamo u ovoj tablici činje-nica da se kao najvažniji čimbenik gospodarskoga raz-voja Međimurja, u sljedećih deset godina, prvi put pojavljuje element *organske društvene solidarnosti* (Durk-

heim, 1960.). Naime, tvrdnja “spremnost međimur-
 skih poduzetnika i menadžera da međusobno sura-
 đuju radi osvajanja novih tržišta” – koja sugerira po-
 trebu suradnje i koju kao čimbenik razvoja označava
 24% ispitanika dosad se uopće nije smatrala važnim
 razvojnim čimbenikom (Institut Pilar, 2002.a). Očito
 je, stoga, da deset godina razvoja na “zalihama” socio-
 kulturnoga kapitala (“marljivosti”) rađa potrebu za
 kooperativnošću uvjetovanom nužnošću “osvajanja no-
 vih tržišta”, dakle nužnošću za – *ekspanzijom tj. rastom.*

Bez obzira na činjenicu što taj razvojni preduvjet
 drži važnim tek 24% ispitanika, ovaj je nalaz važan u
 kontekstu već spomenute velike disperzije odgovora u
 pitanjima projekcija daljnega razvoja. Ima li se, pri-
 tom, na umu činjenica da “pogodan zemljopisni po-
 ložaj”, koji je kao čimbenik budućega razvoja rangi-
 ran na treće mjesto, dobiva, u prikazanoj tablici, tek
 12% odgovora, jasno je da podjednako homogenizi-
 ranje odgovora oko pitanja “radišnosti” i “koopera-
 tivnosti” predstavlja jasan sociološki znak da u uzor-
 ku postoji svijest kako će, u budućnosti, element indi-
 vidualne “marljivosti” biti nužno povezati s nekom
 vrstom *interesnoga udruživanja kako bi se osigurao rast i
 razvoj osvajanjem novih tržišta.*

Tablica 14.
 Djelatnosti u kojima bi se
 moglo u idućih deset godina
 zaposliti najviše novih radnika
 u Međimurju

Djelatnost	%
1. u obrtima/industrijama temeljenima na izvornim međimurskim/hrvatskim proizvodima	29,3
2. u graditeljstvu	22,0
3. u modernoj industrijskoj proizvodnji specifičnih proizvoda	12,2
4. u proizvodnji zdrave hrane	14,6
5. u tradicionalnom obrtništvu	7,3
6. u tehnološki modernoj tekstilnoj industriji	4,9
7. u industriji masovne proizvodnje	2,4
7. u izobrazbi radne snage	2,4
7. u nekoj drugoj djelatnosti	2,4
* u ekstenzivnom stočarstvu (tzv. prirodni uzgoj stoke)	0,0
* u visokomehaniziranoj poljoprivredi na velikim površinama	0,0
* u zdravstvenom turizmu i uslugama	0,0
* u specijalističkim oblicima izobrazbe – vrsnoćom najboljih u nacionalnim okvirima	0,0
* u turizmu oslonjenom na turistički originalne usluge i odredišta, jedinstvenom u međunarodnim okvirima	0,0
* u javnoj upravi/slужbama	0,0
* u razvoju specijalnih institucija za planiranje razvoja Međimurja	0,0

Ova tablica predvidljivo, slično kao i prethodna, pokazuje veću disperziju odgovora nego sve tablice koje se odnose na ocjene vezane uz prethodna zbivanja. Tako u ovoj tablici niti jedna opcija ne uspijeva homogenizirati odgovore na razini većoj od 30%. Ipak, iz rezultata je razvidno da se većina odgovora svrstava oko četiri djelatnosti koje će u budućnosti zapošljavati radnu snagu u Međimurju. To su:

- a) obrti/industrije temeljene na izvornim međimurskim/hrvatskim proizvodima (29%),
- b) graditeljstvo (22%),
- c) proizvodnja zdrave hrane (15%),
- d) moderna industrijska proizvodnja specifičnih proizvoda (12%).

Istodobno, prema percepcijama ispitanika, novi urbanistički plan, u odnosu na prethodni, pronosi *daljnji proces urbanizacije* (Institut Pilar, 2002.b, 5) jer, po mišljenju/očekivanju ispitanika, predviđa:

- a) povećanje zona poslovno-industrijske izgradnje (da = 66%),
- b) povećanje zona stambeno-poslovne izgradnje (da = 49%),
- c) povećanje zona uslužnih površina (da = 46%),
- d) povećanje zona stambene izgradnje (da = 44%),
- e) povećanje zona prometnih površina (da = 44%).

Kako mišljenje ispitanika pokazuje da novi *urbanistički plan ispisuje koncept totalne modernizacije Međimurja*, nije potpuno jasno kako će se postići učinak u proizvodnji “*zdrave hrane*” koja se javlja kao treća najhomogenija razvojna opcija za budućnost, a koja je u svojoj srži “postmoderni” razvojni odбір.

Želi li se, napokon, u strukturnom smislu predočiti percepcija ispitanika o temeljnim prednostima i nedostacima poduzeća/institucija u Međimurskoj županiji, u odnosu na konkurenciju, valja prikazati sljedeću tablicu:

Tablica 15.
 Percepcija temeljnih prednosti
 i nedostataka poduzeća/
 institucija u odnosu na
 konkurenciju/slične institucije
 (%)

Rang/Obilježje	Postotak ispitanika koji misli da postoji konkurentna prednost
1. kakvoća vaših proizvoda/usluga	82,9
2. tehnička/stručna znanja zaposlenih	73,2
3. odnosi s potrošačima/klijentima	61,0
4. poznavanje tržišta/raspoloženja javnosti	58,5
5. cijena, dostupnost vaših proizvoda i usluga	56,1
6. sposobnost vlasnika, uprave, menadžera	53,7
7. potpora i razumijevanje u obitelji	34,1
8. marketinško propagandne aktivnosti	29,3
9. raspoloživi kapital u poduzeću ili instituciji	24,4
10. pristup kapitalu izvan poduzeća ili institucije	19,5
11. poznavanje važnih političara/menadžera	7,3

Izvor: Institut Pilar, 2002.b, 6.

Nedvojbeno je, dakle, da u percepciji ispitanika međimurski konkurentski potencijal izrasta i iz “diferencijacije po kvaliteti” (Porter, 1998.; Tipurić, 1999.) i iz “diferencijacije po cijeni” (Porter, 1998.; Tipurić, 1999.). Iako iz ovog istraživanja nije razvidno u kojim se područjima percipira ta diferencijacija, očito je da je svijest o njoj prisutna u elitnom segmentu međimurske društvene strukture, pa takvo mnijenje predstavlja dobru osnovu za *konkurentsko pozicioniranje Međimurja kao - županije kvalitete*.

No, može li se, doista, iz dosadašnje analize zaključiti da na razini percepcije izvora konkurentskih prednosti, na kojima je moguće u budućnosti temeljiti razvoj Međimurja, nema većih divergencija? Ipak se čini da to *nije moguće*. Posve je, naime, jasno da se, u kvalitativnom smislu, Međimurje samoocjenjuje kao “lider” (Međimurje = županija kvalitete), ali nužno je ponovno upozoriti na to da u odgovorima na pitanja o izvorima konkurentске prednosti koji mogu biti nositelji razvoja Međimurja u budućnosti:

- a) postoji znatno veća disperzija odgovora nego u odgovorima na pitanja o izvorima dosad postignute razvojne prednosti,
- b) ne postoji homogena skupina ispitanika koja bi s konkretnom razvojnom opcijom dominirala uzor-

kom, štoviše, niti jedan odgovor ne okuplja više od 30% uzorka,

- c) postoji indikacija da se tradicionalni izvor prednosti, utemeljen na sociokultunom kapitalu “radišnosti” smatra nedostatnim za ostvarivanje novoga razvojnog ciklusa,
- d) postoji indikacija da uspostavljanje kooperativnih procesa otvara mogućnost ekspanzije na nova tržišta,
- e) postoji indikacija da se nemogućnost donošenja homogenih razvojnih odluka formulira kao potreba za strateškim ulagačem, bez jasne vizije o djelatnosti u koju bi on morao uložiti.

Ovaj sažet prikaz tumačenja rezultata istraživanja upućuje na zaključak da mišljenju o stečenoj razvojnoj prednosti, koje je registrirano i opisano u prvom dijelu ovoga teksta te ponovno potvrđeno u analizi izvora konkurentске prednosti, *nedostaje uvjerljiv razvojni scenarij koji bi mogao homogenizirati relativno raznolike razvojne ideje koje se artikuliraju u uzorku s niskom razinom homogenosti (isključivo nižom od 30%)*. Stoga se *pitanje planiranja uz pomoć scenarija*¹³ (Jensen, 1999.; Tipurić, 1999.) pojavljuje kao *conditio sine qua non* formuliranja jasne razvojne vizije za Međimurje.

Naime, ovdje prikazana niska razina homogenosti u percipiranju supstantivnih/tematskih razvojnih opcija za Međimurje sugerira da *u elitnim segmentima međimurske društvene strukture postoji manjak razvojnih vizija zbog nedostatno artikuliranih ciljeva koji se žele postići*. Iako ovo istraživanje u određenoj mjeri otkriva rang aspiracija koji ispitanici posjeduju – *životni standard sličan austrijskom, ono ipak ne otkriva dostatno homogeno artikulirane razvojne putove* koji bi taj rang aspiracija mogli zadovoljiti. Jedino što se ovim istraživanjem, u vezi s razvojem, sa sigurnošću utvrdilo jest da se *razvojni proces s obzirom na sadržaj novoga urbanističkog plana, bezrezervno kreće putovima “jake urbanizacije”*. Zbog toga je dodatno ispitivanje kontrolne skupine, provedeno u panel-raspravi, usmjerilo ovu analizu prema artikuliranju elemenata razvojnog scenarija koji mogu poslužiti kao podloga realnom planiranju.

KONTROLNA SKUPINA, IDEJA “RAZVOJNE AGENCIJE” I “PLANIRANJE UZ POMOĆ SCENARIJA”

Imajući u vidu činjenicu da je prethodno komentirano istraživanje uvjerljivo pokazalo da u uzorku koji predstavlja elitni segment društvene strukture ne postoji jasan razvojni smjer ili, kraće, da su, pod uvjetom da su na tragu općeg koncepta modernizacije, sve opcije otvorene, kao dodatak istraživanju organizirana je panel-rasprava radi dobivanja maksimalno ujednačenih ocjena sudionika o *sljedećim pitanjima*: 1) Je li Međimurje u posljednjih deset godina gospodarski nazadovalo ili je napredovalo? Zašto?; 2) Koje će djelatnosti najviše utjecati na gospodarski razvoj Međimurja u idućih deset godina? Zašto?; 3) Koji su resursi/čimbenici najvažniji za gospodarski razvoj Međimurja u idućih deset godina? Zašto?; 4) Koja su tržišta odlučujuća za budući gospodarski razvoj Međimurja? Zašto?; 5) Koje gospodarske i društvene/državne institucije trebaju pomoći razvoj gospodarstva Međimurja u budućnosti? Zašto?

Ispitanici, njih osam, na pitanja su odgovarali najprije pismeno. Za odgovore na pitanja imali su 25 minuta vremena, nakon čega su pismene odgovore predali voditeljima panel-rasprave. Odgovori su potom, za vrijeme pauze od 30 minuta, “pretočeni” u tablice, kao varijable s pridruženom skalom koja je ispitivala intenzitet slaganja s pojedinom tvrdnjom. U otvorenoj su raspravi, potom, ispitanici pojedinačno pred svima određivali intenzitet slaganja s pojedinim tvrdnjama proizašlim iz odgovora na postavljena pitanja.

Tablica 16.
Ocjena gospodarskih kretanja
u Međimurju u posljednjih
deset godina prema
sudionicima panel rasprave

Tvrdnje	Stupanj slaganja		
	Ne slažem se	Ni da ni ne	Slažem se
a) Međimurje je napredovalo	0	1	7
b) Međimurje je nazadovalo	4	0	4
c) Međimurje je i napredovalo i nazadovalo	0	0	8

Napomena: Ispitanici su se morali izjasniti o svakoj ponuđenoj tvrdnji. Zbog toga zbroj odgovora valja pratiti samo horizontalno.

Budući da su ispitanici morali izraziti intenzitet slaganja sa svakom od ponuđenih opcija, odgovori

pokazuju da najveći stupanj međusobnoga slaganja donosi stav prema tvrdnji po kojoj je Međimurje u posljednjih 10 godina i napredovalo i nazadovalo. Upitani da objasne svoj stav i pismeno i usmeno, ispitanici su ga objasnili tvrdnjom da je Međimurje napredovalo u razvoju maloga i srednjeg poduzetništva, ali je nazadovalo u pitanjima razvoja velikih tvrtka koje pritiska breme sumnjive “privatizacije” i “jak” tečaj kune koji je mahom doveo do uništavanja tih velikih tvrtka. Takvo podvojeno iskustvo čini da se posljednjih 10 godina ne vidi kao jasno razdoblje uspona. Ipak, koncentracija odgovora u prvoj ponuđenoj opciji, u kojoj se nudi odgovor “napredovalo”, pokazuje da je većina ispitanika sklona proteklo razdoblje ocijeniti uspješnim, u većoj mjeri nego što je spremna proteklo razdoblje ocijeniti neuspješnim, jer se za opciju “nazadovalo” odlučila tek polovica ispitanika.

Djelatnosti	Stupanj utjecaja/važnosti		
	Vrlo mali	Nešto veći	Najveći
a) metalne	0	3	5
b) građevinarstvo	0	2	6
c) vinogradarstvo	2	5	1
d) malo poduzetništvo	0	2	6
e) srednje poduzetništvo	0	1	7
f) velike tvrtke	2	4	2
g) tehničke struke	0	6	2
h) prehrana/poljoprivreda	0	3	5
i) usluge	0	4	4
j) trgovina	2	6	0
k) financije	0	4	4
l) tekstilna industrija	6	1	1
m) kožna industrija	7	1	0
n) obrt	0	4	4
o) informatika	0	3	5
p) turizam	1	6	1

Tablica 17.
 Utjecaj pojedinih djelatnosti i oblika poduzetništva na gospodarski razvoj Međimurja u idućih deset godina

Ova tablica prilično jasno pokazuje gdje postoji, a gdje ne postoji slaganje ispitanika kad je riječ o razvojnim opcijama koje su oni sami, u pismenim odgovorima na pitanje, ponudili za raspravu. Tako je ja-

sno da se među djelatnosti koje mogu biti nositelji razvoja Međimurja u budućnosti svakako ubrajaju: a) *građevinarstvo*, b) *metalne djelatnosti*, c) *prehrana/poljoprivreda* i d) *informatika*. Zsigurno, prema mišljenju ispitanika, *ne mogu biti nositelji razvoja* u budućnosti: a) kožna industrija i b) tekstilna industrija. Poželjni organizacijski oblik poduzeća koji će u budućnosti biti nositelj razvoja u Međimurju je srednje poduzetništvo i malo poduzetništvo.

Tablica 18.
 Resursi/čimbenici najvažniji za
 gospodarski razvoj Međimurja
 u idućih deset godina

Resursi/čimbenici	Važnost resursa		
	Nevažnost	Donekle	Najvažnije
a) marljivost	0	3	5
b) prometna povezanost s drugim državama	1	3	4
c) kompetencija	0	1	7
d) dogovor lokalne politike o strategiji razvoja	0	3	5
e) visokonaobraženi ljudi-lideri	0	3	5
f) specijalizirani radnici	0	1	7
g) djelovanje prava	0	2	6
h) pozitivno okruženje i klima	0	5	3
i) povoljnije kreditiranje	1	4	3
j) zemljopisni položaj	1	5	2
k) otvaranje poslovnih prostora i industrijskih zona	1	3	4
l) efikasan pravni sustav	0	2	6
m) zadržavanje visokoobrazovanih ljudi	1	0	7

Izvor: Institut Pilar, 2002.c.

Najvažniji razvojni čimbenici, pokazuje tablica, ubrajaju se u područje "ljudskih resursa", jer se najveći broj ispitanika slaže u tomu da su temeljni resursi: a) kompetencija, b) specijalizirani radnici, c) zadržavanje visokonaobraženih ljudi. Nadalje, za razvoj je jednako bitan: a) efikasan pravni sustav i b) djelovanje prava. Napokon, na trećem mjestu nalazi se a) marljivost, b) dogovor lokalne politike o strategiji razvoja i c) visokonaobraženi ljudi – lideri kao izvor razvojnog potencijala.

Očito je da kontrolna skupina pokazuje sklonost diverzificiranju čimbenika razvoja, a upadljivo je da

prethodno favoriziranje individualne vrline “radišnosti” biva zamijenjeno zahtjevom za – kompetencijom.

Tržišta	Ne slažem se	Ni da ni ne	Slažem se
a) Hrvatska	0	1	7
b) srednja Europa (Slovenija, Mađarska, Austrija)	0	3	5
c) jugoistočna Europa (Jugoslavija i ostale zemlje)	1	2	5
d) istočna Europa (uključujući Rusiju)	5	2	1
e) Europska Unija	0	5	3

Tablica 19.
 Tržišta odlučujuća za budući
 gospodarski razvoj Međimurja

Za Međimurje su važna tri tržišta: a) hrvatsko, b) srednjoeuropsko i c) jugoistočnoeuropsko, čime se potvrđuje hipoteza iskazana u prvomu dijelu ovoga teksta prema kojoj će se analiza konkurencije u budućnosti morati raditi u okviru Alpe-Adria regije.

Institucije	Ne slažem se	Ni da ni ne	Slažem se
a) Međimurski poduzetnički centar	0	2	6
b) HOK Čakovec	0	4	4
c) lokalna uprava i samouprava	0	6	2
d) ministarstva, Vlada, Sabor RH	0	1	7
e) pravosuđe	2	3	3
f) razvojni fondovi	1	3	4
g) HBOR	6	2	0
h) sustav školstva	0	1	7
i) znanost	0	3	5
j) gradovi i mjesne zajednice	0	6	2
k) Međimurska razvojna agencija	0	0	8
l) HGK	0	4	4

Tablica 20.
 Gospodarske i
 društvene/državne institucije
 trebaju pomoći razvoju
 gospodarstva Međimurja u
 budućnosti

Izvor: Institut Pilar, 2002.c

Rezultati očitno pokazuju da kontrolna skupina priželjkuje novu instituciju koja će podržavati razvoj, jer je najveće slaganje postignuto vezano uz osnivanje nove “Međimurske razvojne agencije”. Ta se ideja čini logičnom s obzirom na prethodne nalaze ovog istraživanja iz kojih se jasno vidi da u Međimurju postoji: a) jaki strukturni pritisak na ekonomski rast, b) niska homogenost odgovora u oblikovanju scenarija djelatnosti koje će odrediti budućnost Međimurja, c) potre-

ba za strateškim ulagačem. Imamo li na umu činjenicu da Međimurje pokazuje znakove konkurentске prednosti koji nisu “tipični” za ostale hrvatske županije, čini se da je izražavanje potrebe za stvaranjem “razvojne agencije” sukladno internom pritisku na ekonomski rast.

Iako identificiranje prepreka nije bilo dijelom ispitivanja, pismeni odgovori ispitanika pokazali su da gotovo svi, svjesno ili nesvjesno, u odgovorima spominju određene prepreke. Zbog toga su voditelji panela odlučili uvrstiti u razgovor i izjašnjavanje o najčešće spominjanim “preprekama”.

Tablica 21.
 Percepcija prepreka razvoju
 Međimurja

Prepreke	Jačina prepreka		
	Slaba	Jača	Najjača
a) manjak strateških ulagača	3	4	1
b) zapostavljanje županije od središnje vlasti	3	2	3
c) manjak odlučnosti i smjelosti u županiji	4	1	3
d) nedostatak kadrova	0	6	2
e) nedostatak novca	2	6	0
f) manjak hrabrosti u investitora	1	5	2
g) nerazumijevanje Zagreba	6	2	0

Izvor: Institut Pilar, 2002.c.

Čini se da je najteže postići suglasnost o tomu što u najvećoj mjeri stvara razvojne prepreke. Očito je, stoga, da je riječ o spletu ometajućih okolnosti različitoga intenziteta. Mišljenje ispitanika sugerira da je odnos između županijskih i središnje vlasti neka objektivna prepreka jer se: a) zapostavljanje županije od središnje vlasti te b) manjak hrabrosti i odlučnosti u županiji pojavljuju kao najjače prepreke. Zanimljivo je, međutim, da tri opcije: a) nedostatak novca, b) nedostatak kadrova i c) manjak hrabrosti investitora, dobivaju većinsku srednju ocjenu te se smatraju jakim preprekama, pa se može pretpostaviti da bi se razvojna agencija morala kretati upravo u okvirima odnosa sa središnjom vlašću, planiranja razvojnih scenarija i ohrabrivanja/trazjenja strateškog investitora.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve navedeno, razložno je, na kraju, upozoriti na činjenicu da ovo istraživanje ima svoju neposrednu akademsku i praktičnu korist.

Kad je u pitanju akademski domet ovoga istraživanja, ono predstavlja dobru osnovu za dokazivanje teze po kojoj pojava poduzetničke grupacije u nekoj analitičkoj cjelini strukturno vodi do formuliranja “ekonomskoga rasta” kao temeljnog društvenog projekta cjeline u kojoj poduzetnička grupacija djeluje. *Zbog takve strukturne situacije problem “konkurentnosti”, kako proizlazi iz prikazanog teorijskog izvoda, prati one društvene strukture u kojima poduzetničke skupine definiraju motivaciju “postignuća” kao bitnu za svoje poduzetničko djelovanje.* Tako se može zaključiti da ovo istraživanje sugerira (iako to eksplicitno ne dokazuje) da je problem “konkurentnosti”, kao ekonomska tema, u nekoj vezi sa sociološkom temom “motivacije postignuća” te da se on pojavljuje tamo gdje se “motivacija postignuća” evidentira u društvenoj strukturi.

Budući da je ovo istraživanje takvu motivaciju više nego jasno evidentiralo u odgovorima ispitanika, valja zaključiti da se u Međimurskoj županiji paralelno može evidentirati i problem konkurentnosti, pa će ova županija biti prva od šest promatranih županija koja će se s njim intelektualno suočiti. Zbog toga valja očekivati da će ta županija, među prvima u Hrvatskoj, morati donijeti konkurentna rješenja koja će pomoći rastu lokalnog poduzetništva te jasno oblikovati scenarije razvoja unutar svoje lokalne samouprave.

Kad je, pak, riječ o praktičnoj koristi, *opravdano je zaključiti da elementi međimurske ekonomske efikasnosti opravdavaju raspravu o osnivanju razvojne agencije.* Teško je, naime, zamisliti da će se netipični strukturni pritisak za ekonomskim rastom i tržišnom ekspanzijom moći riješiti unutar zadanih administrativnih razvojnih okvira. Naime, razvojne teme koje animiraju nacionalnu javnost rijetko tematiziraju potrebu ekonomskoga rasta zbog interesa privatnog poduzetništva te zbog ranga aspiracija pojedinaca.

Kako se u ovom radu više puta naglašavala prednost koju, u ekonomiji, postižu “rani pokretači”, nema razloga da se o scenarijima razvoja, razvojnoj agenciji i konkurentskom pozicioniranju Međimurja u odnosu na šire okruženje ne počne javno raspravljati.

- ¹ Kao što je poznato, građanske slobode podrazumijevaju pravo na privatno vlasništvo (Katunarić, 2001.).
- ² Budući da se nerazumijevanje lokalne vlasti za poduzetničke naume javlja kao konstanta u sociološkim istraživanjima (Bartlett, Bukvić, 2001.), bilo bi zanimljivo doznati što točno lokalni poduzetnici podrazumijevaju pod "potporom" lokalnih vlasti.
- ³ Tranzicijskim se poduzetništvom u ovom tekstu smatra ono poduzetničko iskustvo čiji početak koincidira s velikim privatizacijskim valom koji započinje početkom devedesetih godina prošloga stoljeća u istočnoj Europi. (Estrin, 1993.) Opći, pak, prije komentirani nalazi ovoga istraživanja koji pokazuju čvrstu vezu novoga međimurskog poduzetničkog iskustva s demokratskim promjenama u Hrvatskoj iz 1991. godine, dopuštaju da se međimursko poduzetništvo karakterizira - tranzicijskim.
- ⁴ Ovdje valja podsjetiti na temeljne nalaze istraživanja po kojima čak 60% ispitanika drži da žive bolje od prosjeka u državi, 69% ispitanika drži međimursko poduzetništvo najrazvijenijim u državi, a 56% ih planira proširenje svojega posla, odnosno investicije u kapitalnu opremu i obrtna sredstva. Usporedi: Institut Pilar, 2002., tablice 9, 23. i 46. iz već citiranog istraživanja.
- ⁵ Ovdje iz metodoloških razloga valja uzimati u obzir i pokazatelje iz tablice 9. koji govore o broju registriranih poduzeća i pokazatelje iz tablice 10. koji govore o broju aktivnih povratnika te broju povratnika poduzetnika.
- ⁶ Bruto društveni proizvod je ekonomski agregatni pokazatelj koji uključuje četiri glavna sastavna dijela: osobnu potrošnju na dobra i usluge, bruto domaće privatne investicije, državne rashode na dobra i usluge, neto izvoz umanjen za uvoz (Kovačević, 1999.).
- ⁷ Ovdje valja upozoriti na činjenicu da je obrazovna struktura ispitanika znatno različita od obrazovne strukture stanovnika Međimurske županije. Naime, u uzorku uključenom u istraživanje Instituta Ivo Pilar čak 82,9% ispitanika imalo je višu školu ili fakultet, a čak je njih 7,3% imalo specijalizaciju, magisterij ili doktorat (Pilar, 2002.b, 7). Nasuprot tomu, rezultati popisa 2002. godine (DSZ, 2001.) pokazuju da u Međimurju čak 48% stanovništva ima završenu tek osnovnu školu, 45% stanovništva završenu srednju školu, a tek 7% stanovništva ima završenu višu školu ili fakultet. (DSZ, 2001.). U tom smislu, uzimajući u obzir kriterij "naobrazbe", odabrani uzorak u ovom istraživanju zahvaća elitni segment međimurske društvene strukture.
- ⁸ Vrlo je vjerojatno da su, u ovom istraživanju, ispitanici zamijenili "Zagrebačku županiju" s "gradom Zagrebom". Naime, svi relevantni statistički pokazatelji upućuju na vodstvo grada Zagreba, ali i na izrazitu prednost Međimurske županije u odnosu na Zagrebačku u pokazateljima razvijenosti. Zbog toga je opravdano pretpostaviti da su ispitanici, birajući opciju Zagrebačka županija, zapravo mislili na grad Zagreb.
- ⁹ Slovenija aktualno bilježi BDP/per capita od 10.100 US\$, a Hrvatska ostvaruje BDP/per capita od 4.580 US\$. Prema istom izvoru Mađarska aktualno bilježi BDP/per capita od 4.810 US\$. (Izvor: *Economist*, 2002., 26).
- ¹⁰ Ovdje valja podsjetiti da Mađarska bilježi nešto viši BDP per capita od Hrvatske. Usprkos tome, ispitanici ne nalaze motiva oblikovati svoj rang aspiracija uspoređujući se s bliskim mađarskim županijama.

- ¹¹ Ekonomija razmjera se razvija tamo gdje su čimbenici proizvodnje (rad i kapital) u takvom odnosu da prosječna cijena proizvodnje pada kako broj proizvoda raste. Npr. tvrtka koja ne podvostruči troškove, a istodobno podvostruči proizvodnju, ubraja se u kategoriju “ekonomije razmjera”. U tom smislu postoje sljedeći tzv. interni primjeri efekta ekonomije razmjera: a) ako su visoki fiksni troškovi (npr. u željezari), veća proizvodnja smanjuje količinu fiksnog troška po jedinici proizvoda, b) velika poduzeća mogu razvojem tehnika proizvodnje povećavati produktivnost na bazi linije/specijalizacije, c) samo velike tvrtke mogu podnijeti visoke troškove istraživanja i razvoja bez kojih je nemoguće postići inovativnost u proizvodnji, a, samim time, i održavati konkurentnost. Eksterni efekti ekonomije razmjera proizlaze iz razvoja pomoćnih usluga koje nastaju zbog velike potrebe za “inputom” koju interno proizvodi “ekonomija razmjera”. Naime, formira se obrazovana radna snaga, stvara se industrija komponenata napravljenih tako da opskrbljuju točno određenim potrebnim dijelovima, izgrađuje se infrastruktura koja opslužuje sržne i prateće djelatnosti što potiče ekonomski rast. Upravo se u ekonomiji razmjera objašnjava jasno prepoznatljiva tendencija da tvrtke teže razvoju u geografskim “clusterima” čime se objašnjava vodeća uloga velikih tvrtka u svjetskoj ekonomiji. (Bannock, Baxter, Davis, 1988.:122-123)
- ¹² Ovdje valja imati na umu da je Porter (1998.) u svojoj teoriji “konkurentskoga dijamanta” upozorio na učinak koji za konkurentsku prednost ima efekt “ranog pokretača”, tj. onoga koji na neki način prvi uspostavi neki “proizvodni algoritam”. Taj je efekt, naime, jedan on načina da se konkurentska prednost: a) uspostavi, b) dugo održava. Budući da se Istra u ovom uzorku percipira kao razvijenija od Međimurja, racionalno je pretpostaviti da će Međimurje, koje ispitanici, u odnosu na Istru procjenjuju kao “sljedbenika” (followera) preuzimati istarska razvojna rješenja i prilagođivati ih svojim potrebama.
- ¹³ Riječ je o tehnici koja omogućuje: gledanje daleko unaprijed, široko gledanje na stvari (uzimanje u obzir interakcija), duboko gledanje na stvari (pronalaženje čimbenika i trendova koji su važni), prihvaćanje rizika, uzimanje u obzir ljudskoga čimbenika, a donosi interno konzistentno viđenje onoga što bi budućnost mogla biti (Tipurić, 1999.).

LITERATURA I IZVORI

- Bannock, G., Baxter, R. E., Davis, E. (1998.), *Dictionary of Economics*, Penguin.
- Bartlett, W., Bukvić, V. (2001.), Barriers to SME Growth in Slovenia, in: (2001.), *Enterprise in Transition. Fourth International Conference on Enterprise in Transition.*, The Faculty of Economics, University of Split, Split - Hvar, May 24-26, 2001., pp. 198-201 + extended paper on CD ROM.
- Družić, I. (ur.) (1998.), *Hrvatsko gospodarstvo*, Politička kultura, Zagreb.
- Durkheim, E. (1960.), *De la Division du travail social*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Economist (2002.), *Pocket World in Figures*, London.
- Estrin, S. (1993.), Privatization in Central and Eastern Europe, in: Puhovski, Ž. (ed.) (1993.), *Politics and Economics of Transition*, Informator, Zagreb.

- Horvat, R. (1993.), *Poviest Međimurja*, pretpisak, Matica Hrvatska, Čakovec.
- Institut Pilar (2002.a), *Temeljni rezultati istraživanja poduzetništva u Međimurju*, Zagreb.
- Institut Pilar (2002.b), *Projekt istraživanja poduzetništva*, Upitnik MRes.
- Institut Pilar (2002.c), *Protokol i rezultati rasprave*, Čakovec, 7. listopada 2002.
- Inglehart, R. (1997.), *Modernization and Postmodernization. Social, Cultural and Economic Change in 43 Societies*, Princeton University Press.
- Jensen, R. (1999.), *The Dream Society*, McGraw-Hill.
- Katunarić, V. (2001.) Političke elite, nacionalni konsenzus i razvoj, u: Čengić, D., Rogić, I. (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut Pilar, Zagreb.
- Kovačević, B. (1998.), *Počela ekonomije*, Zagreb.
- Maslow, A. (1982.), *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd.
- Matica Hrvatska (2000.), *Hrvatski sjever*, 1-4., Čakovec.
- Porter, M. (1998.), *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, NY.
- Rihtman-Auguštin, D. (1988.), *Etnologija naše svakodnevice*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tipurić, D. (1999.), *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb.
- Weber, M. (1988.), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo.
- www.alpeadria.org
- Županov, J. (1983.), *Marginalije o društvenoj krizi*, Globus, Zagreb.
- Županov, J. (1985.), *Samoupravljanje i društvena moć*, Globus, Zagreb.
- Županov, J. (2001.), Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić, D., Rogić, I. (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut Pilar, Zagreb.

Ivan
ROGIĆ

GLAVNI AKTERI
ENDOGENOG
LOKALNOG
RAZVITKA U
MEĐIMURJU

Najkraće rečeno, prakse izazivanja endogenog lokalnog razvitka naslanjaju se na tri sposobnosti lokalnog društva; to su (i) sposobnost promjene razvojnog pogona “iznutra”, na temelju lokalne akumulacije potrebnih poticaja i impetusa; (ii) sposobnost reagiranja i elastičnog posvajanja vanjskih izazova; (iii) sposobnost oblikovanja lokalnih institucionalnih sklopova i pravila koji bi poslužili kao socijalna infrastruktura takva razvitka (vidjeti Maleković, 2002.). Endogeno izazivanje lokalnog razvitka *nije istovrsno* oblikovanju zatvorena lokalnog gospodarstva. Posrijedi je jedan od više likova postmoderne rekonstrukcije razvojne racionalnosti. On se od likova “klasične” modernizacije razlikuje, ponajprije, po tomu što, sukladno generaliziranom iskustvu postmoderniteta, u procesu modernizacije uključuje socijalne sudionike s jasnije “kordinanom” socijalnom, kulturnom i ekologijskom osnovom.

Pri tomu se, dakako, *ne kida* veza između modernizacije, kao programa opće rekonstrukcije društva sukladno parametrima razvojne autonomije, i društvene sposobnosti oblikovanja razvojnih alternativa, izravno položenih na akumulaciju tehničkih uspjeha. Kida se, naprotiv, veza između programa modernizacije i posve apstraktna, pače dogmatična, legitimiranja razvojnih sudionika; bitno je sredstvo takva legitimiranja mjera udaljenosti razvojnog sudionika od svijeta života: koliko je udaljeniji, toliko je njegova autonomija “izvornija”. Zahvaljujući tomu, prema modernizacijskom rubu pomaknuti su svi sektori “tvrđe” *životne provjere* kakvoće modernizacijskih učinaka; ili, drukčije rečeno, *modernizacija se mjerila samom sobom*. Bilanca i arheologija društvenog ruba, neovisno o to-

mu jesu li njegovi likovi socijalni, ekologijski, periferijski ili, štoviše, imaginarni, pokazala je, međutim, da je skicirani model razvojne provjere, blago rečeno, “prekratak”.

Program postmoderne preobrazbe razvojnih praksa i strategija obuhvatio je, stoga, nove likove i mjera razvojnog osjetljivosti. Na tom tragu, lokalni razvitak nije više svodljiv na likove direktivnog pritiska “odozgo” pod kojim se, po pravilu, mrve strukture lokalnog života. Nego je izvedenica *suradnje* lokalnih razvojnih sudionika i generaliziranih silnica modernizacije. S pomoću mehanizama te suradnje akumulirana se sposobnost društva i nad/društva (metadruštva) da se ponaša razvojno autonomno diferencirano socijalizira, ekologijski pacifizira, lokalno optimizira, i, napokon, selektivno projektira. Očito je da se takvo posredovanje na lokalnoj razini ne može uspješno obaviti bez autonomne sposobnosti lokalnoga društva da spomenutu razvojnu suradnju koristi kao središnji mehanizam izazivanja i samostvaranja mjerodavnih razvojnih mreža u navlastitim granicama. Njegova životna, ekologijska i sociokulturna konkretnost (određenost) postaje, dakle, posebnim izvorom razvojne racionalnosti i – prednosti.

Posve je očito da svi sudionici lokalnoga društva *nisu jednako sposobni* za naznačene poslove. Odgovor na pitanje: koji su najsposobniji? najbolje pripremaju (poduzeta) istraživanja. Jer se oni mogu nalaziti koliko u formalnim institucijama toliko i u neformalnim mrežama, koliko u središtima akumulacije institucionalne društvene moći toliko i po institucionalnoj i socijalnoj periferiji, koliko na novim popisima poduzetničkih uspješnika toliko i u raznolikim “inkubatorima” izvan razvojnih mreža i sektora. Budući da su takva istraživanja, po pravilu, rijetka, uvidi koji stoje na raspolaganju nemaju uvijek potrebnu sustavnu kakvoću. *Zato se i u ovom radu ograničujemo na opis osnovnih (sudionika). Izostavljena je analiza poduzetničkih sudionika, jer o njezinim rezultatima izvješćuju drugi tekstovi u knjizi. Pozornost je, dakle, usmjerena na stanovništvo lokalne zajednice te na glavne sudionike u ustroju lokalne samouprave: županiju; grad i općine.* Odbir, ponavljamo, nije posljedica analitičkog predumišljaja, nego raspoloživih mogućnosti.

Za razliku od nekoliko drugih županijskih jedinica u županijskom ustroju u Hrvatskoj, međimurska je naslonjena na lokalnu zajednicu koja se “prirodno” samooznačuje zajednicom. Spojnica je u tradicionalnoj identifikaciji s Međimurjem. Zato držimo zasnovanom hipotezu da je, unatoč modernoj fragmentaciji (prisutnoj, uostalom, i na drugim hrvatskim područjima), zasnovano govoriti o međimurskoj lokalnoj zajednici kao *zbijskoj tvorevini* koja odredljivo diferencira socijalno ponašanje uključenih članova. Polazeći od skicirane hipoteze čini se korisnijim sustavnije opisati *čimbenike akumulacije socijalnog i kulturnog kapitala u njoj* negoli ponuditi opći portret radnog kontingenta.

(i) *Tradicija pismenosti*. U mnogim je suvremenim analitičkim prijedorima glavni “predmet” – pismenost. Pri tomu je pozornost usmjerena na njezine razvojne implikacije te na nove likove koji dopuštaju raspravu o stanovitoj *evoluciji* temeljnih likova pismenosti. Podaci s kojima raspolažemo ograničuju nas ovdje na osnovnu raspravu o njezinim razvojnim implikacijama. Tri su podatka posebno uočljiva promatra li se međimursko stanovništvo u usporednoj perspektivi (vidjeti tablice u dodatku teksta N. Kerovec u ovoj knjizi): vidljiv je mali udio nepismenih, među najmanjima je u Hrvatskoj; vidljiv je i mali udio ljudi s višom i visokom naobrazbom; među skromnijima je u Hrvatskoj; dominantna je skupina sa završenom osnovnom i srednjom školom.

Srodne razdiobe prisutne su i na drugim hrvatskim područjima. Ali su međusobne razlike i više nego poučne. One izravno ukazuju da je na području Međimurja nepismenost iskorijenjena *relativno rano*, približno u isto vrijeme kada je iskorijenjena na sjevernom hrvatskom primorju i u istarskoj unutrašnjosti. K tomu, pokazuju da je evolucija pismenosti po “okomici” ostala relativno skromna. Svakako da na nju utječe razdioba društvene moći. Ali, koliko je vidljivo, skromni udio ljudi s višom i visokom naobrazbom u međimurskoj zajednici ne može se primjereno protumačiti samo time. Štoviše, rano iskorjenjivanje nepismenosti vjerojatnom čini hipotezu da je Međi-

murcima viša naobrazba bila *pristupačnija* negoli skupinama s drugih hrvatskih područja. Zbog toga se mora računati i s dodatnom hipotezom; po njoj je međimursko “povjerenje” u osnovnu/srednju naobrazbu posljedica *racionalna uvida* da je takva naobrazba dostatna za oblikovati poželjni životni i socijalni položaj i perspektivu. Skicirani stav dodatno implicira i ocjenu da je za pojedinca općenito puno bolje završiti naobrazbeno razdoblje *što prije*; drukčije rečeno, da je socijalno poželjno *životno se osamostaliti koliko je moguće ranije*.

Naznačeni nalaz “riva” u središte analitičke pozornosti, vidljivo je, hitnu da osoba što prije ostvari/oblikuje *životnu autonomiju*. Hitnja se, dakako, može protumačiti tlakom socijalnih ovisnosti koje su upisane u kolektivno pamćenje međimurske lokalne zajednice. No, poznato je, djelovanje iskustva ovisnosti nije toliko nedvosmisleno da bi neposredno određivalo i predložak ukidanja same ovisnosti. Korijen predloška mora se, stoga, potražiti drugdje. Skloniji smo hipotezi da mu je korijen u strukturno postojanoj, “anarhoidnoj”, sklonosti seljačkog svijeta likovima autonomije, analognim likovima autonomije malih zemljišnih vlasnika. Koliko je zbiljski domašaj te autonomije skromniji, toliko je očitija pripravnost socijalnih sudionika njezine likove na imaginarnoj razini dodatno “popravlјati”. Zato se njezin sadržaj u socijalnom iskustvu pojedinaca i skupina, po pravilu, javlja označen izrazito povoljnim pridjevima. Zaoštrenije rečeno, učvršćivanje osobne životne autonomije doživlјuje se kao jedna vrst generalizirane dužnosti, neovisno o tomu u kakvim se posebnim prilikama sam imperativ pretvara u konkretno djelovanje.

(ii) *Profesionalna tradicija*. Iz podataka spomenutih u prethodećem odjeljku proizlazi i hipoteza da je *obrtnička/srednjetehnička naobrazba optimalan oblik naobrazbe za većinski udio Međimuraca*. Hipoteza izravno upućuje na pitanje o osnovnim predlošcima profesionalne diferencijacije u međimurskom društvu. Podaci o agrarnoj prenapućenosti (Laci, 1994.) pokazuju da se diferencijacija nije mogla konzervirati shemom seljak – seljak. Biti, dakle, rođen na zemlji još ne implicira i zajamčenu mogućnost životnog osamostalјivanja u liku seljaka. Namjesto položaja malog posjedni-

ka, osvajaju se analogni položaji autonomnih profesionalaca u drugim poslovima. Pri tomu, profesionalno znanje i umijeće igra ulogu neotuđiva vlasništva, analogna vlasništvu nad zemljom.

Profesionalna fragmentacija seljačkog svijeta u Hrvatskoj tradicionalno se oblikovala na temelju nekoliko osnovnih shema. To su: seljak – seljak; seljak – obrtnik; seljak – činovnik; seljak – vojnik; seljak – intelektualni ekspert s društvenom misijom (liječnik, svećenik, inženjer, profesor, veterinar itd.). Po prvoj shemi profesionalno se diferencira samo ona skupina koja i dalje ostaje u ulozi posjednika zemlje, budući da je agrarna gustoća, kako je naznačeno, prevelika, broj novih kandidata s izgleđima na uspjeh je relativno ograničen. Mogućnosti što ih nude shema seljak – činovnik i seljak – vojnik bolje uspijevaju, poznato je, na područjima s “tvrđom” tradicijom seljačke ovisnosti o birokraciji ili vojnoj upravi; drukčije rečeno, bolje uspijevaju tamo gdje je asimetrična nadmoć državnih institucionalnih sklopova izrazita. U takvu okviru osobni profesionalni napredak *ne ukida ovisnosti*, a nema ni zadaću ukinuti ih, nego se napretkom redistribuira društvena moć koja “kola” u određenoj profesionalnoj mreži, pa se ovisnosti, ako ništa drugo, mogu staviti pod osobni nadzor i pretvoriti u što manje tegobno (jer je seljak profesionalno transformiran u – staleškog gospodina). Takve su sheme, podaci pokazuju, češće na područjima kakva su, primjerice, ličko, kordunsko i srodna.

Organizacija profesionalnog napretka po shemi seljak – intelektualni ekspert s društvenom misijom ima jednu konstrukcijsku manu: vježba traje odveć dugo, k tomu, ostvareni profesionalni položaj nije bez rizika tipično svezan sa svakom profesijom koja je, zbog djelovanja posebnih društvenih okolnosti, zadržala određenu misiju. Prije spomenuti podaci o pismenosti pokazuju da je tu shemu rabio manjinski broj Međimuraca. *Većinski se, pak, odlučio za shemu: seljak – obrtnik*. Ona počiva na najmanjem utrošku vremena i napora, a na drugoj strani, ona, barem načelno, nagovješćuje raznolike mogućnosti izgrađivanja osobne autonomije. Mogućnosti su, dakako, ponajprije posljedica specifične *tehničke kompetencije* koju shema implicira i jamči. Ali su, na drugoj strani, posljedica i

trajno prisutna *tržišta* koje djeluje *relativno neovisno* o voljama državnih vlasti ili srodnih sudionika.

Izneseno tumačenje može se poremetiti tvrdnjom kako je posrijedi zgoljna posljedica direktivnog autoriteta kojim u socijalističkom razdoblju raspolaže industrija. Budući da se međimurska industrijska struktura tada stvara, pretežno, u prerađivačkim granama, gdje je na cijeni tehnička kompetencija industrijskih zanata, Međimurci su pod diktatom industrije *morali* prihvatiti ponuđeni način profesionalnog napretka. Tvrdnja nije posve netočna. Ali ne objašnjava zašto je mali udio Međimuraca stekao višu i visoku naobrazbu; u obližnjem Zagrebu “tržište” za nju je i više nego prostrano, a nije bez cijene ni na inozemnom, napose njemačkom. Manje nedoumica ostavlja hipoteza da je profesionalni napredak u okviru sheme seljak – obrtnik, po ocjeni Međimuraca, *najizravnije* podređen praktičnu ostvarivanju osobne životne autonomije, a s minimalnim podvrgavanjem volji i nadzoru formalnih institucija kakve su dominantne u prethodnom predlošku. Činjenica da množina takvih profesionalaca radi sve do godine 1990., u državnim/društvenim radnim organizacijama ne doživljuje se na isti način kao rad u upravi ili u vojsci. Ako ništa drugo, rad “u fušu” oblikuje *drugu scenu profesionalne autonomije, ovisnu samo o osobnu umijeću i tržištu*.

Na djelu je, dakle, dublje povjerenje u obrtničku profesiju. Ono, vidi se, počiva na dva, *jednako vrijedna* uporišta. Prvo je uporište raspolaganje profesionalnim umijećem za koje drugi nisu sposobni. Odatle i sigurnost posjednika umijeća u društvenoj razmjeni znanja. Drugo je veza s tržištem koju ni jedna formalna institucija ne nadzire; kakvoća veze izravno ovisi o kakvoći profesionalna odnosa obrtnika spram korisnika njegovih usluga. Nije teško uočiti da je u jezgri takva povjerenja *poduzetnički patos*. U socijalističkom razdoblju on nema sistemsku legitimaciju, pa je osuđen na jednu vrst rubnog kontinuiteta, po “džepovima” poretka. Ali, nakon godine 1990., i promjene općeg predloška upravljanja društvom, on se javlja u novoj ulozi pokretača gospodarskih putanja i promjena. U takvu se okviru može i izravnije svezati s cjelnom životna položaja pojedinca.

Razdioba odgovora na pitanje br. 15. (vidjeti tablicu u Prilozima) upitanih poduzetnika pokazuje da su u pokretanju obrta igrali *važnu ulogu* razlozi kakvi su, primjerice, aktiviranje znanja i sposobnosti, potvrda ideja i zamisli, ili osobna autonomija, negoli sama hitnja da se na taj način zarađuje za život. Takva razdioba nužno pretpostavlja proces “premještanja” obrtničke autonomije na položaj predložka koji jamči ne samo poželjan ekonomski uspjeh nego i *oblikovanje poželjna načina života* kojemu je u središtu osobna autonomija i raznoliki likovi njezina, ne posve konvencionalna, održavanja i upotpunjavanja.

Svakako da je skicirani predložak profesionalizacije po domaćajima ograničen. Izvori kompetencije s kojom se računa, kao i samo tržište, imaju vrijednost ponajviše u granicama klasična fordizma kao općeg predložka oblikovanja industrije u razdoblju modernizacije. Postmoderni okret, poznato je, smanjuje i autoritet i šanse fordizmu. S njim slabi i razvojna perspektiva predložka. Ali, na drugoj strani, ostaje *neokrnjena veza između profesije i osobne slobode*. U iskustvu Međimuraca, osobna se sloboda, ponajprije, ostvaruje - profesijom. Po kakvoći ta činjenica uvjerljivo nadmašuje zastarijevanje klasičnih likova obrtničke vrsnoće.

(iii) *Urbano iskustvo*. Urbano se iskustvo konvencionalno spominje na popisu čimbenika koji olakšavaju uspon i razvitak poduzetničkih stilova u gospodarstvu i društvu. Pri tomu se navlastito ističu dvije činjenice. Prva pokazuje da je zamisao o autonomnu pojedincu regulativna zamisao gradskog poretka. To znači da poredak takvo ponašanje izazivlje i reproducira. Druga činjenica pokazuje da je, barem načelno promatrano, građanin prisiljen “izmisliti” svoju budućnost akumulirajući u vlastitoj egzistenciji poduzetničke uspjehe koje je sam proizveo i oblikovao. Sukladno tomu, grad je zasnovano promatrati kao jednu vrst socijalnog izazivača iliti “socijalne tvornice” poduzetničkog ponašanja. Dakako, brojna suvremena iskustva, napose u malim gradovima i velegradovima, pokazuju da je, nerijetko, grad uspješnijim središtem akumulacije rentnih sudionika negoli poduzetničkih. No, neovisno o tomu, još nije uvjerljivo

ugrožena tvrdnja o gradu kao radionici poduzetničkih stilova i uspjeha.

Promotre li se podaci o lokalnoj urbanizaciji u Međimurju, jedva da je ozbiljnije moguće govoriti o urbanom iskustvu Međimuraca kao mjerodavnoj varijabli. Na području su samo tri grada: Čakovec, Prelog i Mursko Središće. Čakovec je po veličini mali/srednji grad s ukupno 16.000 stanovnika, po popisu godine 1991. Prelog je mali grad s 4.274 stanovnika, po istom popisu. Mursko Središće je, također, mali grad s 3.331 stanovnikom, po istom popisu. Većinski udio međimurskog stanovništva, dakle, živi u mreži negradskih naselja: mješovitih (gradskih/seoskih) i seoskih. U naseljskoj su mreži najbrojnija mala naselja u rasponu 500 - 3.000 stanovnika. (Klarić - Kukuz, 2002.) Očekivati od takve mreže veće modernizacijske učinke posve je iluzorno.

Ipak, nije nekorisno imati na umu dvije činjenice. Prva pokazuje da je u neposrednoj blizini Čakovca (zapravo u jednoj vrsti konurbacije) grad Varaždin. Njegov urbani autoritet, kao i položaj nacionalnog središta, svakako je snažio urbane silnice na međimurskom području, unatoč skiciranoj nejakoj urbanoj mreži. Zato je i opća privlačnost gradskih životnih stilova veća nego što se, po izloženim podacima, može očekivati. Druga činjenica pokazuje da su silnice urbanog ponašanja djelovale u negradskim naseljima na, prividno, neočekivan način. Posrijedi je, u seoskom svijetu inače konvencionalna, činjenica da se njegovi brojni životni slojevi *oblikuju neovisno* o poljodjelstvu, premda je zemlja za množinu glavnim izvorom prihoda. Dakle, već i profesionalna, a da ne govorimo i o strukturnoj, diferencijacija seoskog svijeta uključuje urbane silnice, *nužne* u oblikovanju likova i zadaća niza posebnih profesija.

Na toj podlozi u međimurskim se naseljima odigrala jedna vrst tihe urbanizacije koja svoje najveće učinke duguje dugotrajnu *procesu urbane osmoze* (nasuprot urbanoj invaziji pretežno u socijalističkom razdoblju). Njezin je središnji lik *seljak - građanin*. S građaninom dijeli srodnu predodžbu o životnoj autonomiji i o poduzetničkoj ustrajnosti kao temelju životnog uspjeha te predodžbu o nužnoj kakvoći života

u kući i na okućnici. Od njega se razlikuje po svojoj vezi, kadšto samo simboličnoj, sa zemljom. Ali je, pokazalo se, takav okvir dostatno prostran za oblikovati raznolike poduzetničke pokušaje. Oni samo rijetko nadmašuju okvire malih pothvata. Ali ih, nedvojbeno, njihova kakvoća odvaja od seoskog okoliša. U socijalističkom razdoblju taj se hibrid posebno učvršćuje na temelju rada dvojnog kućanstva (industrija – poljodjelstvo; usluge – poljodjelstvo). Zato je razložna hipoteza da je akumulacija urbanog iskustva u međimurskoj lokalnoj zajednici *veća* od razine koju, posredno, sugeriraju odnosi u naseljskoj mreži.

Promotre li se, pak, podaci o *posrednoj* urbanizaciji, iznesena hipoteza dobiva dodatnu potporu. Posredna urbanizacija očituje se u broju međimurskih stanovnika koji su, tijekom višegodišnjeg razdoblja, radili i živjeli u većim/velikim gradskim središtima po zapadnoeuropskim zemljama. U zaključnim decenijama socijalističkog razdoblja obično se udio takvih, zabilježenih inače pod rubrikom: radnici na privremenom radu u inozemstvu, zadržava oko 30% međimurskog radnog kontingenta. Oni se, osim kao “žrtve” oskudne domaće ekonomije, mogu promatrati i kao *snažan izvor socijalnih i razvojnih inovacija* u matičnu društvu. U tom je pogledu njihova uloga srodna ulozi pomoraca na transoceanskim brodovima u modernizaciji hrvatskih primorskih naselja u razdoblju koje prethodi masovnoj industrijalizaciji.

(iv) *Civilno domoljublje*. U kolektivnom iskustvu međimurske zajednice nije vidljiva predodžba o posebnoj, *spasonosnoj*, ulozi Međimurja u hrvatskom društvu. Na drugoj strani, takve su zamisli vidljive, primjerice, u kolektivnoj imaginaciji razvojnih sudionika s hrvatskog juga, ili s ličkog područja, pa, ako se hoće i s istarskog (ideja da je istarsko društvo predvodnik u europeizaciji hrvatskog društva). Promotri li se ta činjenica negativno, dobiva se uvid da međimurska zajednica ne pokazuje sklonost javnom oblikovanju posebna simbolična statusa u hrvatskom društvu na temelju posebnih zasluga ili posebnih prava. Koliko je vidljivo, ona ne sudjeluje u nacionalnom natjecanju za eshatologijske atribute i priznanja. Predložak s pomoću kojega ona oblikuje svoj odnos spram

ostatka hrvatskog društva najmanje je netočno nazvati *civilnim domoljubljem*. Posrijedi je jedna vrst ne/herojske identifikacije s njim.

Tri činjenice izravno osnažuju skicirani predložak. Prva pokazuje da su u međimurskoj zajednici Hrvati tradicionalno većinskom etničkom skupinom. Unatoč promjenama društvenog okvira (Hrvatska – Ugarska – Hrvatska), većinska socijalna mreža uspješno priječi konfliktnu etničku dezintegraciju iznutra. Zahvaljujući tomu, likovi nacionalne identifikacije oblikuju se, uglavnom, u civilnim mrežama, sukladno općim ritmovima građanske evolucije u srednjoeuropskom krugu država i nacija. Vjerojatno je i zato konstituiranje političkih sudionika oslobođeno od posebnih mesijanskih obveza i atributa. U središtu njihove pozornosti *tradicionalno su gospodarska i kulturna pitanja*. Na toj podlozi i opća predodžba o zadaćama političkog sektora ne nadmašuje tehničke granice sektorskog portreta koji, doduše, nije uvijek posve sukladan mjerilima građanske časti, ali je posao koji se, ipak, mora legitimirati kroz praktične učinke korisne za zajednicu. Zahvaljujući tomu, politički sektor se bitno ne odvaja od ostalih sektora u kojima se potiče i usmjeruje razvitak. Presijeca ih jedinstvena atribucija javnih poslova koji se temelje na radu i umijeću.

Druga činjenica pokazuje da je kulturna modernizacija u Hrvatskoj osnažila jednu unutarnju razliku koja, faktički, podupire oblikovanje brojnih “manjinskih” kulturnih sklopova. Posrijedi je, poznato je, standardizacija javnog jezika u Hrvatskoj na predlošku “južnih” književnih jezika. Zahvaljujući tomu, međimurska kajkavska baština osnažila je, u iskustvu međimurske zajednice, likove lokalne posebnosti, *nesvodljive* na opće hrvatske predloške. Na toj podlozi bolje uspijevaju oblici identifikacije stanovništva s *nacionalnom državom kao javnom ustanovom* nego oblici identifikacije koji zahtijevaju nove “velike priče” o kolektivnom podrijetlu i sudbini apstraktno shvaćenog nacionalnog korpusa. Samorazumljivo je da je takva identifikacija čvršća koliko je država, kao javna ustanova, uspješnijim organizatorom društvene perspektive.

Treća činjenica pokazuje da je rubni, pogranični, položaj Međimurja ojačao kolektivni uvid kako je u

međimurskoj povijesti glavna konstanta – rubnost. To znači da se posljedice rubnosti lokalno podnose *neovisno o tomu* u kojemu se, konkretnom, političkom sklopu područje trenutačno nalazi. Taj uvid, naslonjen na socijalno iskustvo što su ga potaknule činjenice skicirane u prethodeća dva ulomka, učvršćuje stav da se Međimurje, koliko je moguće samostalno, mora izboriti za svoju razvojnu perspektivu. U osnovi, sociokulturna osnova koja osnažuje oblikovanje autonomije pojedinca profesijom, *prenosi se i na kolektivnu razinu*. Pa se i od međimurskih kolektivnih sudionika zahtijeva da oblikuju međimursku razvojnu samostalnost na temelju racionalna odmjeravanja mogućnosti što ih reproduciraju gospodarski, politički i kulturni sektor. Predložak djeluje i tijekom socijalističkog razdoblja, unatoč činjenici što su glavne legitimacije tadašnjeg poretka ili utopijskog ili kolonijalnog podrijetla. U njihovoj sjeni nužan je, koliko-toliko, autonoman rad na kakvoći svakodnevice. Civilno domoljublje pokazalo se na tom području uspješnijim socijalnim pokretačem nego drugi likovi identifikacije s globalnim društvom.

(v) *Povjerenje u rad*. U stručnoj literaturi povjerenje u rad po pravilu se izvodi iz prisutnosti “protestantske etike” u određenu društvu. U međimurskom slučaju taj stav podupire i činjenica da je međimursko društvo bilo, na kraće vrijeme, izravno izloženo djelovanju protestantizma (u 17. i 18. stoljeću) te činjenica da je u susjednoj Ugarskoj protestantizam stekao stabilno socijalno uporište. Koliko je vidljivo na temelju činjenica, teško je uvjerljivo govoriti o protestantskom korijenu povjerenja u rad u sjevernoj Hrvatskoj.

Dvije činjenice treba svakako imati u vidu. (a) Na hrvatskom sjeveru, unatoč carskom obuzdavanju monopola magnatskih feudalnih obitelji, “produženo” trajanje feudalnoga svijeta pristupačnost raznolikim socijalnim rentama dugoročno drži pod ekskluzivnim nadzorom. Drukčije rečeno, rente su za množinu stanovništva nepristupačne. (b) Evolucija regulativne ideje građanstva, o autonomnu pojedincu, *brža je* od ritma promjena socijalne strukture. Na toj podlozi nastaje stoljetni strukturni nesklad između sociokulturne zamisli o autonomnu pojedincu i socijalne zbilje gdje se rente selektivno raspoređuju. Oblikovanje

osobne autonomije radom, budući da on ovisi ponajprije o samom pojedincu, pokazuje se u takvu kontekstu *racionalnim* rješenjem. (Racionalnost je dodatno učvršćena činjenicom da na hrvatskom sjeveru ni vojna služba nije izgledna.)

Uočiti je da rješenje nastaje novom socijalnom “legurom” koja izravno spaja *zamisao o pojedinačnoj slobodi i radnu praksu*. Spoj se, pokazano je u prethodnim ulomcima, nužno posreduje profesionalnim umijećem. Time se postiže priznanje na tržištu, a istodobno se reducira i opasnost od rentijerskog nasilja. Većina hrvatskog stanovništva na sjeveru nema na raspolaganju druge mogućnosti, budući da je društveno gospodarstvo višestruko iscrpljeno i ratovima i rentijerskim nadzorom poljodjelstva. Povjerenje u rad, dakle, javlja se kao jedna vrst – “socijalnog izlaza za nuždu”.

Neovisno o ustrajnosti raznolikih rentijerskih i kolonijalnih politika tijekom 20. stoljeća, povjerenje u rad ustalilo se ponajviše u socijalnoj anamnezi onih skupina u hrvatskom društvu *koje žele ostati na određenoj socijalnoj udaljenosti od klijentskih mreža*. Zato se povjerenje u rad socijalno ne raspoređuje “linearno”, ovisno o socijalnoj strukturi. *Nego se raspoređuje – “nelinearno”*, ovisno, nerijetko, o posve paradoksalnim čimbenicima. Podaci dobiveni anketiranjem međimurskih poduzetnika pokazuju (vidjeti razdiobu odgovora na pitanje 47.) da se uvjerljiva većina razloga razvijena poduzetništva u Međimurju obrazlaže “radnošću i marljivošću domaćih ljudi”. Imaju li se na umu prije skicirani čimbenici akumulacije sociokulturnog kapitala, razložnom izgleda hipoteza da je radišnost/marljivost jedini, ili barem najvrijedniji, način koji stoji na raspolaganju tamošnjem stanovništvu za oblikovati autonomni životni položaj. Koliko se pak taj položaj želi držati udaljenim od klijentskih mreža, pokazuje i razdioba odgovora na pitanje 37. Većinske dragovoljne organizacije u koje su anketirani poduzetnici upisani su ili *profesionalne* ili *rekreacijske/sportske*.

Prije spomenuta “nelinearna” hipoteza ne dopušta zaključak da će slično reagirati anketirani poduzetnici sa susjednih područja. Ili da sličnih reakcija neće biti na hrvatskim južnim područjima. Drukčije reče-

no, socijalni spoj zamisli o pojedinačnoj slobodi i radne prakse teorijski se može očekivati na bilo kojemu socijalnom i ekologijskom odsječku hrvatskoga društva. No, očito je da je spoj vjerojatniji tamo gdje regulativnim predodžbama o osobnoj slobodi i autonomiji *ne stoje na raspolaganju druga sredstva osim samog pojedinca kao radne jezgre*. Profesionalna (samo)izgradnja izravno određuje kako će pojedinac u ulozi radne jezgre biti uporabljen u oblikovanju vlastite autonomije: rizično ili oprezno. Ali njezina prisutnost već pretpostavlja da spomenuti spoj djeluje. Dakako da je skicirani proces moguće predočiti i s pomoću likova religijske mašte. No vidljivo je da se njegov osnovni okvir može naznačiti i bez njihove potpore. Ne držimo zato vjerojatnom tvrdnju da su Međimurci bliži “protestantskoj etici” od nekih drugih teritorijalnih skupina u Hrvatskoj. Bit će da su, na temelju akumulirane pismenosti, “samo” racionalno odabrali glavno raspoloživo sredstvo oblikovanja osobne i razvojne autonomije na duži rok.

(vi) *Malogradska obitelj kao organizator “habitusa”*. Osnovna socijalna ustanova na koju se međimursko poduzetništvo naslanja je – *obitelj*. Ona je izvorom poduzetničke tradicije; opskrbljivačkom radnom snagom; solidarnom mrežom itd. No, koliko je vidljivo, njezina je glavna uloga i u oblikovanju “habitusa” pojedinca. Posrijedi je analitički pojam kojim se opisuje jedinstven predložak znanja, umijeća, norma, javno poželjnih oblika komuniciranja i srodnih sastavnica koje socijalna struktura “utiskuje” u pojedinca “dizajnirajući ga” za ulogu i položaj u određenu društvu. (Kulturni se kapital, poznato je, ostvaruje na tri osnovna načina: utjelovljuje se; institucionalno se kristalizira; ekologijski se opredmećuje.) Taj posao u međimurskom društvu ponajviše obavlja obitelj. No, pri tomu je potrebno upozoriti na dvije činjenice.

Prva činjenica pokazuje da se i sama obitelj iznutra samooblikuje po projektiranom predlošku, a ne po raspoloživoj empirijskoj osnovi. Zato, idealnotipično promatrano, obitelj poslove na oblikovanju habitusa svojih članova organizira *djelujući kao malogradska obitelj*. Zahvaljujući tomu, prije skicirane profesionalne aspiracije i postaju samorazumljive onima koji su dužni aspirirati.

Druga činjenica pokazuje da je obitelj izložena tipičnim dezintegracijskim silnicama, vidljivim inače u svakom udžbeničkom popisu. Zato je zasnovano zapitati se: koliko je obitelj, uopće, mjerodavna u oblikovanju habitusa pojedinca? Koliko je vidljivo, njezin autoritet u tom pogledu *ne izvire* neposredno iz kakvoće njezina dnevnog funkcioniranja. Držimo vjerojatnijim da proizlazi iz činjenice da je sama obitelj, *organizirajući dvojno kućanstvo* (rad na zemlji i rad u nepoljodjelskim sektorima) nekom vrsti poduzetničkog sudionika. Zato su odnosi između članova određeni i specifičnom racionalnošću koja se *ne može izvesti iz osobnih odnosa*. Na takvoj podlozi zasnovano je predočiti obitelj kao “poduzetnika u sjeni”, s kojim svaki pojedini član može računati bezuvjetno. Nema činjeničnih uporišta koja omogućuju portretirati međimursku obitelj izvan naznačenih granica.

(vii) *Granice akumulacije*. Skicirani predložak akumulacije sociokulturnog kapitala ima nekoliko jasno odredljivih ograničenja. Na prvom je mjestu *ograničeni pojam naobrazbe*. Ona je, vidjelo se, reducirana na sadržaj obrtničke/tehničke naobrazbe na razini srednje škole. Takvo znanje bolje je prilagođeno tradicionalnim, fordističkim tehničkim i proizvodnim okolnostima, negoli onima koje nagovještuje postmodernizam. K tomu, ono je pogodnije za *imitirane* negoli za inovativne poduzetničke stilove. Već i zbog toga ograničene su mogućnosti oblikovanja endogenih razvojnih silnica i likova.

Na drugom je mjestu *ograničena predodžba o različiti poduzeća*. Predložak je pogodniji za oblikovanje malog poduzetništva s, vidjelo se, obiteljskom pričuvom u sjeni. Međutim, “horizontalno” širenje sitnog poduzetništva, bez oblikovanja krupnijih poduzetničkih sudionika i adresa može biti pejzaž *novog siromaštva*, a ne autentični lik novog, endogeno poticanog, razvitka. Posrijedi je jednostavna činjenica da se u takvoj mreži množe imitirani likovi poduzetničke prakse, s malom sposobnošću “elastična” reagiranja na postmodernizacijske izazove. Mjerodavne analize pokazuju (vidjeti Castells, 2000.) da su se uspješne mreže malog poduzetništva, po pravilu, oblikovale osloncem na nekoliko stožernih tvrtaka sposobnih, ponajprije, ulagati u istraživanja i rizike.

Na trećem je mjestu *manjak potpornih institucija*. Koliko je vidljivo iz predočene skice, akumulacija je oblikovana u nekoj vrsti “kućne radinosti” gdje stožernu ulogu ima obitelj. Institucije poretka prisutne su posve rubno, a odnos spram njih prožet je dubljim *nepovjerenjem*. Budući da su one, po pravilu, među sudionicima samo rubno zainteresiranima za razvojnu i životnu autonomiju lokalne zajednice, nepovjerenje i nije nezaslužno. Ali, na drugoj strani, bez njihove potpore nije moguća *okomita prerazdioba* likova lokalnog razvitka. Bez njih on, dakle, ostaje pretežno ovisan o, uglavnom, konkurentno slabo sposobnim sudionicima.

ŽUPANIJA

U ustroju vlasti u Hrvatskoj županija ima dvovrstu zadaću. Prva je teritorijalno homogenizirati poredak; to znači da se glavne funkcije sustava moraju prakticirati homogeno, neovisno o utjecaju posebnih mjesnih okolnosti (primjerice, sud, financije, policija itd.). Druga je zadaća oblikovati raznolike poticaje sudionicima lokalnog razvitka, kakvih drugdje nema. Rad na potonjoj potiče brojna pitanja o praktičnim odnosima države i tržišta u oblikovanju lokalnog razvitka.

U analitičkoj literaturi središnje mjesto imaju dva osnovna pristupa. Prvi je konvergencijski, a počiva na teorijskoj predrasudi da je tržište racionalan sudionik društvene zbilje. Drugi je divergencijski, intervencionistički, a počiva, također, na teorijskoj predrasudi da je moguće “odozgo” konstruirati sudionike lokalnog razvitka (vidjeti o tome Čavrak, 2002.). U postmodernoj perspektivi naznačeni se odnos posreduje uvidom da je samoniklost (endogeno podrijetlo) lokalnih razvojnih sudionika *nulti uvjet* uspješne uspostave mreža i likova mjesne razvojne racionalnosti. Sukladno tomu, naznačena teorijska disjunkcija gubi unutarnju napetost. To znači da se, ovisno o evoluciji endogenih razvojnih sudionika, stvaraju i konkretni modaliteti odnosa između države i tržišta. U protivnom, opravdanije je govoriti o oblicima unutarnje kolonizacije koji se legitimiraju bilo tržištem bilo državnom skrbi.

Glavna implikacija prethodećeg ulomka sabire se u stavu da je prostrano područje razvojnog djelovanja

županije. Već i razdioba podataka dobivena anketiranjem međimurskih poduzetnika pokazuje da im je takvo djelovanje potrebno. Koliko je vidljivo, anketirani drže glavnim zaprekama/ograničenjima ove: (i) nepovoljni porezi, i državni i mjesni; (ii) lihvarski krediti; (iii) slaba kakvoća upravnih i sudskih institucija; (iv) manjak socijalnog povjerenja u njihov (poduzetnički) rad te manjak mjesne potpore; (v) siva ekonomija.

Nije teško uočiti da pomoć županije može biti prilično velika u uklanjanju svake spomenute. Pri tomu se otvara prostrana perspektiva djelovanja županije kao jedne vrsti poduzetnika, analogna gradu/poduzetniku (vidjeti Rogić, 2002.). Poduzetnički označitelj nije, dakako, posve opravdan, jer ni grad ni županija nisu poduzeća. Ali, na drugoj strani, ni grad ni županija ne mogu bez aktivna oblikovanja razvojne perspektive sudionika koji djeluju u njima. Pri tomu, nije, uopće, nužno da djeluju kao monopolne intervencionističke adrese po predlošku klasične keynsianske države.

Koliko je vidljivo, na tragu su, barem načelno, takvih zamisli i zakonske odluke o decentralizaciji regionalne samouprave u Hrvatskoj. Premda se zbiljski učinci većine takvih odluka svode na veće lokalne ovlasti i obveze, ali bez sukladna poviška financijskih prava lokalnih sudionika, nije netočno ustvrditi da se one naslanjaju na drukčiji horizont razumijevanja razvojne uloge lokalnih zajednica. Očekivati, stoga, da će mnoge biti na financijskoj šteti, jer, jednostavno, povećane ovlasti i obveze neće imati čime alimentirati, svakako je razložno. Jer, razdioba šteta i koristi, izazvanih decentralizacijom, nije simetrična. To znači da je razložno pretpostaviti kako na popisu glavnih razloga decentralizacije dobrobitak lokalnih zajednica nije na prvom mjestu. (Pače, smanjenje proračunskih obveza središnje državne vlasti izgleda važnijim.) Ali, novi normativni položaj, ako ništa drugo, osnažuje lokalne aspiracije na relativno autonomno djelovanje u nizu posebnih razvojnih sektora.

Drukčije rečeno, linearno su razmijenjene apstraktne šanse (lokalna zajednica) za manje obveze središnje državne vlasti u financiranju javnih usluga (u njima). Ponovimo, međutim, da se ta razmjena

može dvostruko kodirati. Pragmatično promatrana, ona je, svakako, jednom vrsti cinične dosjetke na štetu kakvoće života u lokalnim jedinicama. Razvojno, pak, promatrano, ona je mobilizacijskim gestom koja barem jedan broj lokalnih zajednica, navlastito većih gradova i uspješnijih županija, “premješta” u ulogu autentična razvojna sudionika.

Idući tim tragom, u ovom ćemo ulomku nabaciti osnovne mogućnosti koje na raspolaganju stoje i međimurskoj županiji. Pri tomu ćemo se ograničiti na one osnovne, koje županija može iskoristiti rabeći sada raspoložive ovlasti. Pak, iscrpniji popis načelnih mogućnosti razvojnog angažmana županije, kao sudionika odgovorna za *regionalni razvitak*, može se naći u analitičkoj literaturi predmet koje je poticanje i usmjeravanje regionalnih procesa (vidjeti o tome u Maleković, 2002.).

(i) *Poboljšanje kakvoće rada državnih ustanova.* Na području županije djeluju brojne državne ustanove rad kojih se, kako je naznačeno, zbiva neovisno o lokalnim utjecajima i konfiguracijama. U brojnim anketnim nalazima, a i anketni odgovori međimurskih poduzetnika, kako je naznačeno, to potvrđuju, ističe se kako je kakvoća njihova rada substandardna. Na jednoj strani substandardnost proizvodi negativne učinke u empirijskoj preraszdiobi ljudskih prava (primjerice, neučinkoviti sudovi). No, na drugoj strani, substandardnost djeluje kao *autonomni razvojni čimbenik*, razvojna zapreka s kojom treba računati. Županijske ovlasti, dakako, ne protežu se i na ovlasti potrebne za unutarnje uređivanje rada samih ustanova. Ali županije mogu znatno utjecati na izvanjsku zbilju, *i tehničku i socijalnu*, ciljajući poboljšati njihovu kakvoću.

Primjerice, unatoč tomu što su hrvatski sudovi “zagušeni” raznolikim trgovačkim i imovinskim sporovima, nije zabilježen primjer sustavnog županijskog rada na stvaranju lokalne socijalne atmosfere povjerenja te različitih mreža prijesudske pomirbe ili nagodbe. Također, premda je zelenaštvo znatno oštetilo kakvoću odnosa između gospodarskih sudionika općenito, pa su zbog toga pretrpjela štete i županijska gospodarstva, sa županijskih adresa nije potaknuta ni jedna uvjerljiva antizelenaška kampanja. Nije, pokraj ostaloga, i zbog toga što između županijske admini-

stracije i raznolikih civilnih mreža nema potrebne suradnje. U oblikovanju razvojna ponašanja županije, ona je, međutim, nužna. Ukratko, raznoliki oblici suradnje županijske administracije i lokalne zajednice mogu *posredno* znatno utjecati na poboljšanje kakvoće rada javnih ustanova. Prije skicirani čimbenici akumulacije sociokulturnog kapitala na području Međimurja pokazuju da potrebne oblike kooperacije između civilnih mreža i županijske administracije nije lako potaknuti. Teškoća nije posljedica manjka sociokulturnoga kapitala – koliko je vidljivo njega ima dosta. Ali nedostaju provjerena uporišta *razmjene* između pojedinih razvojnih sudionika i županijskih vlasti.

(ii) *Porezna konkurentnost*. Opće uporište “poduzetničkog” djelovanja i grada i županije očituje se u mogućnosti oblikovanja *razvojnih razlika*. (Njih ne treba brkati sa socijalnim razlikama koje izravno zadiru u likove društvene pravde.) Posrijedi je praksa množenja raznolikih izvora konkurentnosti usmjerenih *imaginarnom*, dakle teorijski mogućem, korisniku. Jedno od takvih područja je i porezno. Nije, zacijelo, potrebno spominjati poučne primjere lokalnoga razvitka, zasnovane na promišljenoj lokalnoj poreznoj politici. Premda su ovlasti zadiranja lokalnih jedinica u porezne režime u Hrvatskoj relativno male, njihova inteligentna uporaba osigurava brojne razvojne prednosti. Dvije su važnije od drugih: prva se očituje u većoj privlačnosti lokalnoga područja za sudionike s većom financijskom snagom; druga se očituje u oblikovanju novih mreža utjecaja lokalnih sudionika, ili ti, u povećanju socijalnog kapitala.

Dva su glavna lika porezne konkurentnosti. Prvi se očituje u stvaranju povoljnijih poreznih režima, općenito, u granicama područja s regionalnom samoupravom. Drugi se očituje u stvaranju povoljnijih poreznih režima na području, ali za odabrane skupine (primjerice, umjetnici, znanstveni autori, obrtnici itd.). Na toj podlozi moguće je razviti raznolike tipove socijalnih poticaja i oblika privrženosti lokalnom području. U tom je pogledu, štoviše, međimurski položaj bolji nego položaj nekih drugih rubnih hrvatskih županija (vukovarske, slavonskobrodske itd.), jer je Međimurje na vanjskom rubu većega (zagrebačkog) tržišta, pa može izravno koristiti brojne učinke koje ono predvidljivo proizvodi.

(iii) *Socijalna facilitacija poduzetništva.* Socijalna facilitacija je tehnička označnica za raznolike procese socijalne potpore pojedinim aktivnostima eda bi se one prakticirale uspješnije i – ugodnije. Njome nisu obuhvaćene, kako bi se na prvi pogled moglo zaključiti, i posebne socijalne povlastice poduzetničkih skupina.

Već i spomenuti anketni podaci, dobiveni anketiranjem međimurskih poduzetnika, pokazuju da oni nedvosmisleno uočavaju odsutnost brojnih institucija za potporu. Oni češće nego druge spominju adrese na kojima bi mogli dobiti potrebne *poslovne informacije i poslovne savjete*. Predočimo li taj manjak cjelovitije, postaje očito da brojni poduzetnici djeluju odsječeni ne samo od tekućih poslovnih informacija nego i od šire socijalne infrastrukture potrebne za pravodobnu obnovu znanja, veza, inicijativa itd. Uočljivo je da se manjak oštrije doživljuje u manjim središtima, gdje je ionako manja socijalna gustoća. Budući da je međimurska naseljska mreža, kako je naznačeno, određena pretežno malim naseljima, pristupačnost tamošnjih poduzetnika potrebnim znanjima, savjetima, vezama itd. toliko je slabija.

Na toj podlozi djeluje refleks iste razvojne nejednakosti koja generalno pogađa socijalne skupine zavičajne na nejednako razvijenim područjima. Nije prijeporno da se strukturni izvori takve nejednakosti ne mogu uklanjati u kratkoročnu obzoru djelovanja pojedinih socijalnih sudionika. Ali je nedvojbeno moguće, na temelju razvojne inicijative županije, ukloniti brojne učinke te nejednakosti koji pripadaju “mekim” nedostacima. Sukladno tomu, ne držimo odveć tegobnim pothvatom stvaranje nove županijske mreže radi cjelovite socijalne potpore poduzetničkim sudionicima. Mreža se, dakako, mora nasloniti na autoritet županijskih vlasti. Ali mora biti i neovisna o strogo administrativnim pravilima kojima je uređen rad županijske uprave. Tom položaju najsrodnije su raznolike *agencije* kojima se konvencionalno lokalne zajednice u razvijenijim zemljama služe za stvaranje stabilne institucionalne potpore pojedinim sudionicima lokalnog razvitka, ili pojedinim smjerovima toga razvitka.

(iv) *Poboljšanje kakvoće rada županijskih institucija.* Raznoliki praktični uvidi pokazuju da se mreže poti-

caja i institucija, potrebne za socijalnu facilitaciju poduzetništva, ne mogu uspješno oblikovati bez *istodobna* poboljšanja rada županijskih institucija. Taj je zahtjev izravno polemičan s dosadašnjim položajem većine hrvatskih županija. Empirijski položaj većine županijskih uprava određen je činjenicom da županijom dominira veće urbano središte. Njegovi razvojni ritmovi i mehanizmi društvene moći obično natkrijuju rad županijskih ustanova. Zahvaljujući tomu, one se, zazbilja, pojavljuju kao jedna vrst rubnih sudionika društvenih promjena pod nadzorom grada. Samo u ograničenom broju slučajeva silnice djelovanja županije jasnije se odvajaju od silnica djelovanja gradskih razvojnih sudionika.

Međimurska je županija u tom pogledu *različita* od skicirane većinske skupine hrvatskih županija. Njome *ne dominira* ni jedan veliki grad koji bi svojom razvojnom snagom bio sposoban podrediti županiju. Već i zato ona ima mogućnosti konstituirati se kao zbiljski razvojni sudionik čije institucije nisu tek administrativni likovi nego zbiljski proizvođači potrebnih promjena. Štoviše, za ljubav zavodljivih analogija, dopušteno je ustvrditi kako se područje međimurske županije može promatrati *i kao jedinstven/imaginarni grad srednje veličine*. U takvu kontekstu županijske institucije lakše zadobivaju i realni predmet djelovanja i praktično odredljive svrhe. Na toj podlozi provediva su i zbiljska poboljšanja kakvoće njihova rada. Sam program nije jednodimenzionalan. Jedan njegov cilj svakako pogađa aktualne prilike u postojećim institucijama. Ali važniji je dodatni cilj koji se može, po prilici, formulirati ovako: poboljšanje kakvoće rada županijskih institucija mora biti “u funkciji” ukidanja (prije opisanih) ograničenja u akumulaciji sociokulturnoga kapitala u međimurskoj lokalnoj zajednici. Uspostavi li se ta veza, program poboljšanja dobiva dugoročnu racionalnu osnovu, posve neovisnu o prigodnim administrativnim kampanjama.

(v) *Potpora novim djelatnostima i poduzetničkim pravcima*. Podaci pokazuju da se međimursko poduzetništvo razvilo, pretežno, na tradicionalnim industrijskim djelatnostima (tekstilna industrija, građevinska, kovinoprerađivačka itd.). Potporu “u sjeni” pružala mu je, dakako, poljoprivreda. Prije izneseni podaci o

akumulaciji sociokulturnog kapitala pokazuju da se praksa spomenutih djelatnosti oblikovala u okvirima *prostodušne fordističke tehničke tradicije*, gdje se rad po zadanom predlošku lakše i uspješnije socijalizira nego pokušaji da se oblikuje “izvorni” međimurski proizvod. Industrijske strategije u socijalističkom razdoblju izravno su se naslonile na tu činjenicu. Zahvaljujući tomu, nastala je asimetrična shema. Na jednoj njezinoj strani akumulirane su snažne aspiracije na životnu autonomiju “po hitnom postupku”; na drugoj njezinoj strani akumulirano je povjerenje u, pretežno tradicionalne, industrijske postupke, *ukorijenjene u periferijskom fordizmu*. Premda, kako anketni podaci pokazuju, međimurski poduzetnici rado ističu kako su sposobni uočiti nove korisničke želje i aspiracije, nije vjerojatna pretpostavka da je, zbog toga, i njihova poduzetnička praksa znatno kreativnija. *Jer je njezin tehnički obzor izravno omeđen “srednjoškolskom” predodžbom o periferijskom fordizmu kao optimalnom liku lokalne industrijske politike.*

Na toj podlozi istraživanje novih poduzetničkih pravaca svakako je otežano. Tomu pridonosi i konfuzna “industrijska filozofija” na nacionalnoj razini. Već bi i zato jedna od glavnih razvojnih zadaća županije trebala biti *aktivna potpora istraživanjima novih poduzetničkih smjerova i djelatnosti*. Podaci dobiveni istraživanjima u nekoliko hrvatskih gradova pokazuju da se razvojna kakvoća takvih smjerova javno mjeri s nekoliko osnovnih mjerila: primjerice, broj novih radnih mjesta; ekologijska osjetljivost; privlačnost novih djelatnosti mlađem lokalnom stanovništvu; lakša prilagodba lokalnog radnog kontingenta i srodna. Svakako da je uporabljivost spomenutih mjerila nejednaka, posebice primjenjuju li se u srednjoročnom obzoru djelovanja novih pravaca. No ta činjenica i nije najvažnija. Važna je, naprotiv, *kakvoća veze između sociokulturnoga kapitala lokalne zajednice i novih poduzetničkih smjerova*. Anketni odgovori upitanih poduzetnika mogu se, osim kao indikatori posebnih manjkova u potrebnim znanjima i informacijama, pročitati i kao posredni zahtjevi da se na županijskoj razini uspostavi stabilan institucionalni “most” između akumulacije sociokulturnoga kapitala u lokalnim mrežama i inovacijskog djelovanja u poduzetničkom sektoru.

Očekivati da će skiciranu zadaću uspjeti obaviti županija vlastitim silama nije, dakako, zasnovano. Takva zadaća nadmašuje aktualne mogućnosti većine županija. Ali je, na temelju razvojne suradnje između pojedinih sudionika nacionalne razvojne politike, sudionika razvojnih praksa pojedinih urbanih središta te županija, moguće izgraditi potrebnu "infrastrukturu". Na predloške takve suradnje upućuju i primjeri stvaranja razvojnih inovacija u lokalnim zajednicama razvijenijih zemalja. Nije, dakako, za sve *pojedinačne* izume nužna skicirana "alijansa". Ali je za osnovne odluke o tome kako će se podupirati novi poduzetnički pravci, i koji, potrebno oblikovati uvjerljivi razvojni horizont.

Njegova nulta razina otpočimlje tamo gdje i *kritika monofunkcionog lokalnog gospodarstva*. Pak, njegova projektivna razina otpočimlje tamo gdje i kritička rasprava o *razvojnom identitetu* županije. Prije spomenuti podaci poučavaju da se njegovo konstituiranje *ne može odvojiti* od ekolozijske i socijalne osjetljivosti. (Sukladno tomu, djelatnosti koje računaju s predatorskim pravilima i praksama ne mogu biti njegovom osnovom.) No, na drugoj strani, *ne može se ni ponoviti kao unutarnji oblik konzerviranja sociokulturnoga kapitala stečenog fordističkom modernizacijom*, na čemu, nerijetko, ustrajavaju pojedini sudionici korporacijskoga sektora. Spomenute "negativne" odrednice nisu dostatne za uvjerljive izvedbene odgovore. Ali su nedvojbeno u jezgri minimalnih uporišta na temelju kojih županija može/treba odigrati ulogu (jednog od) izazivača novih razvojnih likova i impetusa.

(vi) *Projektiranje infrastrukture*. Temeljni je modernizacijski postulat nacionalne države da je ona *infrastrukturna zajednica* (vidjeti Rogić, 2000.). Slična odredba pogađa i županijsko područje. Na više primjera vidljivo je kako hrvatske županije praktično funkcioniraju samo kao administrativne jedinice; pri tomu u njihovoj unutrašnjosti djeluju snažne sile otpora (primjerice, Ličko-senjska županija; Sisačko-moslavačka županija itd.). One, dakle, nisu konstituirane kao zbiljske infrastrukturne jedinice koje tehničku racionalnost oblikuju "odozdo", na temelju postojećih i projektiranih infrastrukturnih mreža. Već i zbog toga imaju poteškoća u oblikovanju osnovnih razvojnih

silnica. Institucionalno konstruiranje županijske cjelovitosti “odozgo” te poteškoće ne može ukloniti, a nerijetko ih ne može ni ublažiti.

Dodatna činjenica s kojom se, na međimurskom području, mora računati je *naseljska mreža bez izrazita urbanog monopola*. Premda, kako je naznačeno, položaj grada Čakovca u konurbaciji s Varaždinom, gradu osigurava nadmoćan položaj, polarizacijska mu sposobnost nije tolika da se model njegove urbanizacije može uporabiti za infrastrukturnu integraciju cijele županije. Infrastrukturna politika, dakle, upućena je na suradnju s naseljskom mrežom kao cjelinom.

Važnost infrastrukturne politike kao čimbenika poduzetništva posebno povećava činjenica da je županija izravno svezana sa središnjim infrastrukturnim hrvatskim koridorom sjever – jug. To je, poznato je, autocesta Rijeka – Zagreb – Goričan – Ugarska. Na tom koridoru već u bliskoj budućnosti *koncentrirat će se brojne poduzetničke adrese, osobito one koje aspiriraju biti međunarodno konkurentne*. Ide li se tim tragom, nije teško predočiti koliko infrastrukturna županijska politika u Međimurju može biti važan čimbenik gospodarske revitalizacije. K tomu, ona može olakšati i uklanjanje (prije spomenutih) ograničenja u akumulaciji socijalnog kapitala na županijskom području.

(vii) *Zaštita baštine*. U socijalističkoj modernizaciji zaštita baštine bila je ili “neracionalan” trošak ili “ideologijska” zapreka. Tek je razvitak turizma od šezdesetih godina dalje uspio djelomično promijeniti te predrasude. Promjeni je pogodovala i činjenica da od šezdesetih godina dalje, posebice u sklopu poduzetništva velikih gradova, u sastavu međunarodnog gospodarstva jača tzv. *industrija doživljaja, industrija iskustva*. Ona se izravno konstituira na simboličnoj dramizaciji pojedinih kulturnih ili prirodnih sklopova, a zahvaljujući novostvorenoj privlačnoj snazi tih sklopova oblikuju se različita tržišta usluga. Implikacija promjene izravno pogađa razumijevanje zaštite baštine (i prirodne i kulturne). Zaštita nije samo načelni akt državne vlasti “odozgo” kojim se pojedini prirodni ili kulturni sklop *odvaja* od životnih silnica i svakodnevnih praksa. On se stavlja pod zaštitu eda bi, naprotiv, bio, na drugoj razini, ponovno uključen u te prakse; ali sada kao *razvojno dobro*. Na toj podlozi

osnažile su se, primjerice, posebne strategije razvitka turizma, zdravstva, kulturnog poduzetništva itd.

Postmoderna rasprava dodatno je proširila obzor razumijevanja zaštićena dobra. U atlas su upisana ne samo zaštićena dobra prirodna ili kulturna podrijetla nego i *pojedini životni stilovi*, karakteristični ili za pojedine socijalne skupine ili za pojedine etničke skupine (primjerice životni stilovi seoskog svijeta, manjina itd.). Time je stavljena u izgled i mogućnost da se pojedini identiteti, etnički, socijalni, regionalni itd., javu u ulozi zaštićenih dobara sa sposobnošću izazivanja razvojnih poticaja. U hrvatskim prilikama, koliko je vidljivo, županije su pogodne adrese za usmjeravanje politike zaštite u naznačenu smjeru. Povezana s prije naznačenom obvezom poboljšanja kakvoće rada županijskih institucija te s infrastrukturnom politikom, županijska praksa zaštite može biti moćnim pomagalom revitalizacije i obnove. U tom pogledu u hrvatskim prilikama treba učiti na primjeru dubrovačkog iskustva.

(viii) *Upravljanje lokalnim razvitkom (lokalni menadžment)*. Izgrađivanje i sustava i sklopa upravljanja lokalnim razvitkom u prilikama kakve su hrvatske izazivlje županije na djelovanje na dvije osnovne razine.

Na prvoj razini, županija se javlja kao *pokretač rekonstrukcije - zbiljske regije*. To ne znači da županija postaje regijom. Hrvatske županije samo su u rijetkim slučajevima izjednačive sa zbiljskim regijama (Istra, primjerice). U nekim slučajevima mogu se identificirati i kao zbiljske subregije (Međimurje, primjerice). No, u većini slučajeva one su upravljačke jedinice koje tek trebaju, oblikujući raznolike razvojne saveze, potaknuti diferencijaciju regionalnih mreža kojima pripadaju. Identifikacija tih mreža ne implicira i obvezu županije da se samoukine.

Razvojni savezi mogu počivati na mrežama sudionika različita podrijetla. U savez ih, međutim, uključuju pojedini razvojni ciljevi oblikovani na temelju međuovisnosti teritorij - lokalna zajednica - budućnost. Zato se granice zbiljske regije mogu pokazati na posve neočekivanim stranama i područjima. Primjerice, granice regije prometnog koridora Rijeka - Zagreb - Goričan - Ugarska pružaju se u smjerovima posve nekonvencionalnim za predmodernu razumijevanje

regije kao teritorijalne jedinice homogene po odabranom prirodnom mjerilu. Postmoderna predodžba o regiji srodnija je jednoj vrsti *interesne udruge* teritorijalnih sudionika negoli jedinici izravno ovisnoj o prirodnim čimbenicima. Zato o regiji treba misliti kao o “otvorenoj” tvorevini. I, svakako, pluralno. (Jer, jedan teritorijalni sudionik može zainteresirano sudjelovati u raznolikim razvojnim savezima, konstituirajući raznolike regionalne mreže.)

Koliko podaci pokazuju, Međimurska županija nije dosada poklanjala veću pozornost opisanim po-tragama. No obvezivanje ulogom razvojnog sudionika implicira i obvezu sustavnijeg istraživanja takvih mogućnosti. Bitno je uočiti da se time prekoračuje u *imaginarno* “dovršavanje” regionalnih razlika, sukladno sposobnosti lokalnih sudionika da – “koloniziraju” budućnost.

Na drugoj razini, županija se javlja kao *najmanje nepravedan* pokretač i nadzornik *sinergijskih mreža u lokalnom društvu*. Posrijedi je, dakle, uloga “ujedinitelja” i koordinatora raznolikih poduzetničkih aspiracija, programa i potpora. Prirodni kandidati na takvu ulogu u lokalnom društvu, osim županije, još su gradovi, općine ili pojedine korporacijske mreže koje su, zahvaljujući tradicionalnom monopolu, postale “prirodnim” čuvarima likova lokalnoga razvitka (primjerice, turizam na otocima; kovinska industrija u nekoliko srednjih gradova; petrokemija na kutinskom području itd.).

Zašto su županije najmanje nepravedne? Ostane li ta uloga pod nadzorom monopolne korporacijske mreže, posebni sektorski interesi, po pravilu, potiskuju raznolikije silnice lokalne zajednice, pa se zaključni odnos ne može odijeliti od odnosa svojstvena “mekom” kolonijalizmu lokalnoga područja. Zauzme li istu ulogu grad, uloga postaje uporištem stabilne teritorijalne prerađiobe šteta na račun negradskog područja. Drukčije rečeno, ono postaje “pričuvnim” područjem grada za prijenos u gradu rizičnih ili nepoželjnih sklopova i aktivnosti. Zaključno se uspostavlja odnos srodan prijašnjem. Zauzme li istu ulogu općina, njezin odveć reducirani lokalni horizont jedva dopušta doprijeti do mogućnosti sinergijskoga spajanja lokalnih sudionika na zajedničkim razvojnim zadaćama.

Koliko je vidljivo, županija je, po općim obilježjima matične uloge, najmanje udaljena od lika svima jednako (ne)prihvatljiva koordinatora lokalnih razvojnih napora. Dakako, teorijski su mogući raznoliki oblici zlouporabe te mogućnosti. Ali je neprijeporno da je razvojno djelovanje županijskih sudionika ponajviše usmjereno *cjelini* životnih i razvojnih uvjeta lokalne zajednice. Zato je i njihova uloga koordinatora i skupljača razvojnih inicijativa najmanje oštećena partikularnim praksama, jasnije vidljivim u djelovanju ostalih. Dakako, ta se uloga, u prilikama kada područjem vlada veliki grad, može nazrijeti samo načelno. Ali na području horizontalno otvorenom, bez dugoročnih monopola, kakvo je i međimursko, ona ima racionalnu legitimaciju.

GRAD

Već smo u odjeljku o urbanom iskustvu lokalne zajednice pripomenuli da na području Međimurja nema velikih gradova te da je ukupan broj gradskih naselja skroman (tri grada). Većina međimurskog stanovništva je, dakle, na negradskom području. Uzme li se ta činjenica u obzir, razvojna legitimacija međimurskih gradova postaje manje uvjerljiva. No, pri tomu treba razlikovati dvije skupine obilježja koje su u njezinoj podlozi.

Prva skupina obilježja opisuje gradsku strukturu kao posebnu socijalnu/ekologijsku zbilju koja, zahvaljujući tim obilježjima, djeluje u ulozi autonomna proizvođača modernizacije. Takva su obilježja, poznato je, socijalna, funkcionalna i institucionalna gustoća, ubrzano socijalno vrijeme, integrirana imaginarna razina zbilje, labirintsko množenje životnih razlika i srodne. Promatraju li se međimurski gradovi na taj način, lako je uočiti da se samo u sretnim slučajevima pokazuju ulomci takvih osobina u njihovoj zbilji. Već i zbog toga oni *nisu uvjerljivi* u ulozi autonomnih proizvođača pojedinih sastavnica modernosti. Djelomičnom je iznimkom grad Čakovec. Ni u njemu spomenute odrednice nisu posebno dojmljive. Ali projektirana veza s gradom Varaždinom dopušta mu učvrstiti autoritet grada na razini koju ostala dva ne samo da ne mogu dosegnuti nego ni projektirati.

Druga skupina obilježja opisuju gradsku strukturu kao *prirodni okvir* oblikovanja nove tehničke strukture: industrijskoga sektora. Premda je proces industrijalizacije otpočeo u razdoblju prije socijalističkog, u ovom je postao glavnim sadržajem modernizacije. Zahvaljujući tomu, spomenuti su gradovi zadobili autoritet središnjih industrijskih adresa koje u lokalnim okvirima monopolno raspolažu socijalnom perspektivom. Zapošljavanje u industrijskom sektoru nije ostalo ograničeno na skupine stanovnika samih gradskih naselja. Ono se proteglo i na skupine stalno nastanjene na negradskom području. Promjena je, poznato je, učvrstila važnost mješovitog kućanstva kao stožerne socijalne ustanove međimurskog seoskog svijeta. Ona je, na jednoj strani, osigurala unutarne konzerviranje seoskog svijeta, održavajući njegovu razvojnu snagu pretežno na okućnom gospodarstvu (već *tipološki* malom). Pak, na drugoj, osigurala je stalnu raspoloživost/pristupačnost jeftine radne snage poretkom favoriziranu industrijskom sektoru. U ulozi organizatora industrijske perspektive područja, kakve prije industrijalizacije nije bilo, međimurski su gradovi, dakle, uvjerljiviji. Iz te skupine razvojnih uspjeha proizlazi i njihova kandidatura za ulogu mjerodavnih razvojnih sudionika u međimurskoj lokalnoj zajednici.

Nije zanemarljiva ni posebna, *premda pomoćna*, uloga međimurskih gradova u transferu međimurskog radnog kontingenta u razvijene industrije u zapadnoj Europi. Koliko je vidljivo, transfer je poseban po tomu što u njemu sudjeluje i znatan broj onih koji namjeravaju u inozemstvu ostati "privremeno", točno sukladno općoj službenoj etiketi, pa se opet "privremeno" vratiti i onda ponoviti kružnu putanju. Zahvaljujući tomu, o izvozu industrijskoga radništva u zapadno inozemstvo, osim u prispodobama kolonijalne ekonomije, moguće je govoriti i, kako je već naznačeno, pojmovnikom *usporodne urbanizacije*.

Postmoderni iscrpljivanje fordističke industrijalizacije (osim kao predložka pogodna za "jeftinu istočnu radnu snagu") autoritet međimurskih gradova, učvršćen na industrijalizaciji, predvidljivo stavlja na kušnju. Dva su osnovna razloga. Prvi pokazuje da se osloncem na takvu industrijsku strukturu ne mogu projektirati stabilni razvojni uspjesi (osim kao jedna

vrst vatrogasne politike). Drugi pokazuje da je evolucija socijalnih skupina u postmodernom smjeru, s povećanom važnošću kakvoće života i životne autonomije, oblikovala nova mjerila socijalne prihvatljivosti industrijske strukture. Drukčije rečeno, postmoderni rez proizvodi nova regulativna pravila industrije politike. Industrija više nije ni direktivnim (zapovjednim) sektorom gospodarstva ni ekskluzivnim sadržajem gradske modernizacije. Njezino je “prirodno” mjesto subregionalna mreža.

Rez, dakle, *strukturno odvaja* grad i industriju. Dakako, ona se i dalje javlja kao funkcionalni sadržaj urbanizacije. Ali grad više nije njezinom ekskluzivnom adresom. Izvangradska naseljska mreža u subregiji može ponuditi sektoru i prihvatljivija i korisnija rješenja. Razdvajanjem se u gradskoj zbilji oblikuju nova strategijska pitanja. Neovisno o tomu kako se ona praktično formuliraju (u rasponu od pitanja o novoj industriji znanja do pitanja o novoj tercijarnoj gradskoj mreži), posve je očito da se gradsko samopouzdanje više ne može izvesti iz ostvarene sektorske veličine industrije, nego, naprotiv, iz sposobnosti grada da autonomno oblikuje navlastite odgovore na postmoderne promjene. Drukčije rečeno, *razvojna imaginacija (pa ma što ona značila) postupno se premješta prema ulozu temeljnoga gradskog dobra*.

Imaju li međimurski gradovi otvorene putove prema tom dobru? Prije izložena analitička skica akumulacije sociokulturnoga kapitala u međimurskoj lokalnoj zajednici pokazuje da su putovi toliko otvoreni koliko je ostvaren kontinuitet predodžbe o osobnoj i životnoj autonomiji u djelovanju članova lokalne zajednice, navlastito u djelovanju njezinih poduzetnika. Ali i da su toliko zatvoreni, koliko je zatvorena mogućnost “vertikalne” rekonstrukcije sociokulturnoga kapitala, navlastito znanja potrebna i za primjerenu socijalizaciju novih tehničkih likova u svakodnevicu i za njihov strategijski nadzor. Taj uvid prirodno upućuje gradove na djelovanje kojemu je osnovni cilj oblikovanje nove *institucionalne i funkcionalne razine*. Njezina jezgra su *naobrazba, usluge i selekcionirana industrija* koja se oblikuje u *inkubacijskoj mreži* novih naobrazbenih i uslužnih institucija. Dakako, uspjeh takve preobrazbe ovisi izravno o nadzoru dru-

štvene moći kojom grad raspolaže. U međimurskim gradovima njezina je veličina, odmjeri li se samo za-
daćom, skromna. Zato će proces biti predvidljivo us-
poren i obilježen jednom vrstom “suživota” s indu-
strijskom arheologijom. Ali, na drugoj strani, ta okol-
nost izravno nagoni međimurske gradove (kao uosta-
lom i hrvatske) na dugoročnu mobilizaciju. Na toj
podlozi oni se prirodno javljaju kao lokalni razvojni
akteri.

Ide li se skiciranim tragom, dobivaju se tri osnov-
na kruga djelovanja međimurskih gradova kao endo-
genih lokalnih razvojnih aktera. Skicirat ćemo, ukra-
tko, svaki posebno.

(i) *Gradska repeticija županijskih mogućnosti.* Grad
ima sposobnost *ponoviti*, dakako samo na gradskoj ra-
zini, oblike razvojnog djelovanja opisane u pretho-
dećem odjeljku kao pomagala na raspolaganju župa-
niji. Popisu još može dodati sustavni napor na po-
boljšanju kakvoće rada gradskih ustanova. Dakako,
gradska se i županijska razina djelovanja ne mogu iz-
jednačiti. Ako ništa drugo, županijski je rad suočen sa
zbiljom veće teritorijalne mreže te sa sudionicima raz-
nolika podrijetla. Grad je, naprotiv, teritorijalno “sa-
žet”, no s, nerijetko, zdravijom financijskom osno-
vom. Zbog toga se u pojedine pothvate može upustiti
odlučnije nego županija. Posve je očito da se optima-
lan oblik djelovanja postiže *sustavnom suradnjom* grad-
skih i županijskih sudionika. Budući da se na empi-
rijskoj razini njihov rad samo djelomično poklapa,
nije ni nužno sadržaj suradnje mehanički širiti na sve
ono što su obvezatni učiniti i grad i županija. Dostat-
no je suradnjom oblikovati likove djelovanja u samoj
jezgri razvojne obveze. Ponajprije su to osnovna sin-
taktička pravila djelovanja, institucionalna konfigura-
cija, predlošci ujedinjavanja društvene moći potrebne
za postići određene ciljeve te prioritetni oblici efika-
snije akumulacije sociokulturnoga kapitala na župa-
nijskom/gradskom području.

Međimurska zbilja ne dopušta zaključak da su svi
gradovi u županiji jednako sposobni za skicirano part-
nerstvo. Kako je već prije naznačeno, mogućnosti Ča-
kovca su veće negoli ostala dva grada. Zato se partner-
stvo ponajprije treba oblikovati u “dvojcu” županija –
grad Čakovec. Poticajna iskustva i provjereni predlo-

šci mogu se, potom, skrupuloznije rabiti i u ostalim gradovima. Naznaka, dakako, ne implicira da je obvezujuća procedura "jedan po jedan". Implicira tek da je razložno očekivati od suradnje županija - Čakovec raznolikije i šire uporabljive koristi.

(ii) *Poticaaj gradskom poduzetništvu.* U analitičkoj literaturi vidljivo je da grad raspolaže autonomnim mogućnostima razvojne akceleracije, neovisnim o zbilji šire regionalne jedinice u kojoj je smješten. Pri tomu se ističu četiri osnovna sektora djelovanja: oblikovanje gradskog gospodarskog sklopa *po mjeri međunarodnog tržišta*; oblikovanje nove prostorne organizacije grada za *ekonomiju doživljaja*; povišak utjecaja i moći u *komunikacijskim, financijskim i upravnim mrežama*; novo partnerstvo s *nacionalnom vlašću* (vidjeti Rogić, Mišetić, 2002.). Nije teško uočiti da je skicirani sadržaj gradskog poduzetništva ponajprije opis praksa oblikovanih u velikim urbanim središtima koja su sposobna u međunarodnoj razmjeni djelovati samostalno, bez pomoći ili posredovanja nacionalnih mreža kojima matično pripadaju. Budući da hrvatski gradovi nisu takvi, njihove sposobnosti oblikovanja tipičnih likova gradskog poduzetništva ostaju predvidljivo "prekratke" (s iznimkom nekoliko većih).

No, unatoč tomu, nije moguće izazove gradskog poduzetništva ni odbaciti s etiketom: nerealni. Naprotiv, gradsko poduzetništvo, skupljeno na spomenuta četiri osnovna sektora, izravno djeluje kao *generalizirani horizont novih razvojnih izazova* bez kojih se *ne može konstituirati* ni gradsko samopouzdanje ni povoljna perspektiva.

Drukčije rečeno, neovisno o tomu koliko su i međimurski gradovi udaljeni od mogućnosti koje implicira gradsko poduzetništvo, izazovi što ih ono nameće i upućuje gradovima postaju osnovom novih dugoročnih razvojnih ciljeva, ili, osnovom nove gradske razvojne racionalnosti. Koliko je vidljivo, svaki posebni spomenuti sektor gradskog poduzetništva *izravno je komplementaran* prije skiciranim županijskim mogućnostima/obvezama. Predvidljivo je da će njihovo ostvarivanje, na drugoj strani, biti podređeno skromnijim ukupnim mogućnostima županijskoga i hrvatskog društva. Ali, time nije osporena vrijednost gradskog poduzetništva u ulozi generatora nove grad-

ske razvojne racionalnosti. Gradovi će ili djelovati kao poduzetnici ili će se izložiti rizicima involucije koja će ih svesti na mjesnog recipijenta njima kao-tičnih učinaka. Na tom stupnju urbane involucije, podaci pokazuju, grad živi od milodara, a ne od poduzetništva.

(iii) *Upravljanje industrijskom zastarjelošću.* Prije izloženi podaci o akumulaciji subkulturnoga kapitala na području županije, te izravna ovisnost međimurskih gradova o industrijskoj strukturi, oblikovanoj na predlošku periferijskog fordizma, upućuju na to da je snažna poduzetnička akceleracija u međimurskim gradovima *malo vjerojatna*. Tlak konzervirajućih likova tog kapitala te činjenica da periferijski fordizam, uspješnije nego drugi predlošci industrijske politike, zadovoljava potrebe za masovnim zapošljavanjem, *izravno su svezani s tradicionalnom industrijskom predodžbom o socijalnoj i životnoj sigurnosti pojedinca*. Na toj je podlozi manje vjerojatan i inovacijski poduzetnički stil. Vjerojatniji je, naprotiv, poduzetnički stil kojemu je glavni cilj životna autonomija naspram direktivnih volja industrijskoga sektora, ali oblikovana na podlozi “srednjoškolske” predodžbe o profesionalnoj izvrsnosti i *socijalno* produžene trajnosti periferijskoga fordizma u industrijskom sektoru.

Time pred poduzetništvo hrvatskih gradova (a i županija) izbija posve nova zadaća: *upravljati zastarjelošću eda bi se uklonila opasnost od njezine evolucije u središnju razvojnu zapreku*. Drukčije rečeno, gradu se nameće posve specifična zadaća. Ona, na jednoj strani, obvezuje na poticaje klasičnom i gradskom poduzetništvu. Ali, na drugoj strani, zato što su programi poticaja istodobno i programi povećanja područja i broja socijalnih rizika, ona obvezuje i na racionalno upravljanje razvojnom zastarjelošću kako njegovi glavni likovi ne bi evoluirali u konfliktnu zapreku. Reći da, zbog toga, snaženje poduzetništva treba biti i socijalno i ekologijski osjetljivo, nije dostatno. Nije, jer proces postmodernizacije, koji se na taj način ustaljuje kao uporište razvojne racionalnosti, nameće *izvedbeno* određivanje likova osjetljivosti u horizontu *poduzetničke* obnove.

Koliko je skicirana gradska zadaća ostala nejasna, pokazuje i praksa “zbrinjavanja” gubitnika u procesi-

ma tehničke transformacije tradicionalnoga industrijskog sektora u tekućem razdoblju. Gubitnici se etiketiraju naslovom: socijalna žrtva, i postaju korisnicima pojedinih oblika (premda, svakako, nedostatnih) državne socijalne skrbi. Promatra li se proces iz postmodernizacijske perspektive, nije teško uočiti da se na taj način zastarjelost – produžila. Provedena je, doduše, tehnička rekonstrukcija pojedinog pogona. Ali je, na drugoj strani, posredno obuhvatila *i tehničko i funkcionalno aziliranje* jednoga dijela radno sposobna stanovništva čime se, zbiljski, povećava broj onih koji žive od – rente. (U ovom slučaju rentira se nezaposlenička bijeda). Ukupna bilanca nije, dakle, nova razvojna akceleracija, *nego povećana pasivnost*; nju sada ne uzdržava tradicionalni industrijski sektor nego državna socijalna skrb (no nerijetko ni ona).

Gradska poduzetnička obnova u postmodernoj predodžbi, naprotiv, sastavnicom tehničke rekonstrukcije industrijskoga sklopa drži *i rekonstrukciju sociokulturnoga kapitala industrijskih zaposlenika*. Rekonstrukcijom sociokulturnoga kapitala zaposlenik ne stječe i zajamčeno pravo na prošlo/buduće radno mjesto. Ali mu novi sociokulturni kapital, kojim sada raspolaze, omogućuje ukloniti opasnost od aziliranja i *ostati funkcionalno integriran u novu industrijsku zbilju*. Podaci pokazuju da je za naznačeni smjer (post)modernizacije industrijskog sektora državna skrb ostala, uglavnom, prekratka. Ostala je, oponašajući je, uglavnom i županijska. Grad, naprotiv, prihvaćajući novu ulogu organizatora postmodernizacije, kao sastavnice vlastitoga poduzetništva, stječe i polazne “kvalifikacije” za posao koordinatora i upravljača zastarjelošću. Štoviše, uspjesi u tom poslu mogu postati autonomnim izvorom obnove razvojnog autoriteta grada. Razlog je, zapravo, jednostavan. Po podrijetlu, grad je teritorijalnom korporacijom. To znači da je tehničko i funkcionalno aziliranje gradskog stanovništva prvi i glavni izvor njegove dezintegracije. I pogađa grad prije od države. Zato je grad i uvjerljivijim tumačem postmoderne racionalnosti od drugih razvojnih sudionika.

U sustavu organizacije lokalne uprave/samouprave u Hrvatskoj općina je jednom vrstom rezidualne tvorevine. Oblikuje se tamo gdje nije moguće ustanoviti minimalne uvjete za status grada. Ta činjenica izravno određuje i razvojni potencijal općine kao sudionika u društvenoj preobrazbi. Posrijedi je sudionik, negativno rečeno, *negradskog svijeta*. Najveći njegov dio, poznato je, zauzima *seoski svijet*. Stoga razvojni položaj seoskog svijeta izravno određuje i osnovu na kojoj općine mogu djelovati kao razvojni sudionici.

Sustavnije analize pokazuju da je u hrvatskom društvu seoski svijet uglavnom “prostor iza”. (Vidjeti Štambuk, Mišetić, Rogić, 2002.) On tijekom dužega razdoblja akumulira negativne učinke i socijalističke i predsocijalističke modernizacije. Negativni učinci nisu ograničeni samo na pojedine sektore gospodarskog posustajanja, nego su generalizirani, pa *strukturno presijecaju* seoski svijet na svim glavnim sektorima oblikovanja sposobnosti za razvitak, u rasponu od demografskog do ekološkog i kulturnog. Drukčije rečeno, seoski je svijet u hrvatskom društvu *u sutonskom razdoblju*, bez čvrstih uporišta potrebnog samopouzdanja.

Očekivati, stoga, da će općine odigrati važniju ulogu u poticanju endogenih poduzetničkih likova znači odvažiti se na jednu vrstu slabo, ili gotovo nika-ko obrazloživa optimizma. Najveća je poteškoća pri tomu manjak sociokulturnoga kapitala. Manjak se ne očituje samo u zastarjelosti pojedinih oblika znanja ili habitusa, *nego u iscrpljenosti mogućnosti njegova utje-
lovljivanja*. Općinama, dakle, ponajprije nedostaje razvojno sposobno stanovništvo. Modernizacijska je bilanca u tom pogledu izrazito asimetrična. Ne samo na štetu seoskoga svijeta nego i na štetu hrvatskoga društva u cjelini (s iznimkom nekoliko većih gradova).

Na međimurskom području, u granicama županije, nalaze se 22 općine. Prema podacima dobivenim popisom stanovništva 2001. (vidjeti Klarić-Kukuz, 2002.), na području općina (i negradskih naselja) živi 80,8% međimurskog stanovništva. Ostalih 19,2% živi u spomenuta tri gradska naselja. Kako je prije naznačeno, razdioba po shemi gradsko - negradsko sta-

novništvo ne poklapa se s razdiobom po shemi poljodjelsko – industrijsko stanovništvo, ili kojom drugom sličnom razdiobom. Razlog je u činjenici da je stanovništvo u općinskim naseljima (selima) organiziralo svakodnevni život na podlozi dvojnog kućanstva. Stoga se ista skupina javlja i u sektorima gradskog gospodarstva (pretežno tradicionalna industrija) i u poljodjelstvu. Prednost je takva predložka, poznato je, što se u njemu uspješno nadziru rizici koji bi proizašli iz činjenice da je kućanstvo jednosmjerno ovisno o radu u samo jednom sektoru. Manjak mu je, međutim, što konzervira sitno poljodjelsko gospodarstvo, pretežno na okućnici, i na taj način konkurentijski potencijal poljodjelstva svodi na simboličnu veličinu.

Koliko je vidljivo, međimursko poduzetništvo pretežno je ukorijenjeno u spomenuta tri grada. To ne znači da su svi poduzetnici s formalnim statusom i gradski stanovnici. No, većinski je dio svoje poduzetničke poslove razvio i oblikovao u granicama gradskog gospodarstva, računajući, ponajprije, na društveni okoliš međimurskih gradova. Primjeri poduzetništva po općinama pokazuju da ono nije izrazito ovisno o lokalnom tržištu. Ali je, nedvojbeno, manji udio stanovništva na seoskom području pripravan na poduzetnički način ponašanja. Prije spomenuta ograničenja, osobito u pogledu na pristupačnost znanjima, informacijama, savjetima i vezama na seoskom području, su i oštrija i ustrajnija. Zato su poduzetnički uspjesi vjerojatniji na tradicionalnim sektorima, kakvi su, primjerice, graditeljstvo ili obrtničke usluge u kućanskoj svakodnevici. Pak, oni ovisniji o raspolaganju novim uvidima i znanjima lakše uspijevaju u gradskoj zbilji. Na seoskom području su rjeđi i oblikovani su pod posebnim okolnostima.

Skicirana osnova razvojnog djelovanja općine omogućuje joj tri osnovne skupine potpornih poslova.

(i) *Općinska repeticija županijskih mogućnosti.* Uporabljivi naslov može izazvati zabunu. Ovlasti općine, kao i teritorijalni okvir njezina djelovanja, neusporedivo su skromnije, pa je već i pomisao na jednu vrstu usporedbe sa županijom problematična. No, naslovom se i ne cilja u tom smjeru, nego se upozoruje da

je opći predložak razvojne autonomije u općini strukturno sukladan predlošku mobilizacije u županiji. Napokon, većinu spomenutih mogućnosti županija ne može ostvariti bez suradnje s članicama općinske mreže, jer je županijski teritorij, osim posebnih županijskih zaštićenih područja, istovrstan općinskim teritorijima. Ostvarivanje spomenutih županijskih mogućnosti, dakle, kako nije teritorijalno apstraktno, prirodno se podvrgava lokalnoj provjeri *u horizontu lokalne racionalnosti*.

U takvu kontekstu posebnu vrijednost zadobivaju oni poduzetnički programi i zamisli koji uspješnije proizvode *povoljne izvanjske (eksterne) efekte u pojedinim općinama*, kakvi su, primjerice, poboljšanje lokalne infrastrukture, pružanje perspektive mlađem stanovništvu, unos novih spoznaja u lokalnu predodžbu o budućnosti, povećanje socijalne i ekologijske privlačnosti područja i slični. Većina se takvih učinaka skuplja oko dva osnovna (poželjna) tipa. Prvi tip učinaka izazivlje povoljne promjene u stanovništvu (eda bi se razvojno popravila njegova demografska obilježja). Drugi tip učinaka poboljšava predodžbu o području u javnoj komunikaciji. Zahvaljujući tomu, poboljšava se i ocjena mogućnosti područja za oblikovanjem novih razvojnih pothvata ili događaja. Međusobna semantička udaljenost skiciranih tipova dostatno je velika da se u međuprostoru mogu izgraditi viševrsni predlošci lokalne racionalnosti, dostatno za primjerenost i precizno vrednovanje najvećeg broja hipotetičnih poduzetničkih pokušaja. Zato je i općina, baš kao i županija, nužno upućena na osnaživanje i izazivanje civilnih mreža i lokalne javnosti.

(ii) *Seosko poduzetništvo*. Konvencionalna predodžba o poduzetništvu oslanja se na njegove sektorske i gospodarske parametre. U toj slici složenica: seosko poduzetništvo i nije posve prikladna. Njome, za svrhu ove analize, označujemo onaj skup poduzetničkih praksa i zamisli kojemu je cilj *postmoderna obnova seoskoga svijeta*. Analize pokazuju da se ta obnova ne može uspješno oblikovati reducira li se na prigodne gospodarske dosjetke. Njezina uspješna inačica implicira obvezu razvojnih sudionika da oblikuju *usporedne i međusobno sukladne prakse kulturne, gospodarske i socijal-*

ne preobrazbe seoskoga svijeta, kako bi se on osposobio za ulogu *razvojne alternative izravno svezane s likovima obzirnog/održivog razvitka*.

U prijašnjim smo ulomcima upozorili kako se ne može izvangradsko područje izjednačiti sa seoskim područjem. Premještanje industrijskoga sektora u subregionalnu naseljsku mrežu, dakle i u mrežu međimurskih općinskih naselja, jedan nemali dio seoskog svijeta trajno odvaja od njegove osnove. Sukladno tomu, mogućnosti postmoderne obnove seoskoga svijeta, gdje se on konstituira u likovima i po pravilima obzirna/održiva razvitka, *ne obuhvaćaju* cijeli izvangradski prostor. Jedna od važnijih odrednica postmoderniteta očituje se i u tome što se industrijski sektor trajno uključuje i u strukturu izvangradskog područja, pa praktično djeluje kao proizvodno dobro *bez ekskluzivne lokacijske adrese*: ona može biti gradska koliko i negradska. U tom okviru bolje uspijeva i klasično poduzetništvo. No područja i naseljske mreže bez takvih promjena mogu se uputiti autonomnim smjerom. U njemu orijentirajuće načelo nije industrijalizacija sela nego *revitalizacija ruralnih životnih stilova*. Posve je očito da je za tu vrstu "specijalizacije" potreban nov sociokulturni kapital. Bez njega nemaju izgleda ni posebni, iz revitalizacije izvedeni, primjeri poduzetništva. Zato općine, surađujući sa županijom, mogu, djelujući kao "agent" takve intencije, razviti i posebne strategije potpore. Sudi li se po "prirodnoj" razdiobi uloga i ovlasti u organizaciji lokalnoga razvitka, taj posao nema obaviti tko drugi.

(iii) *Zaštita lokalnih identiteta*. U analizi mogućnosti djelovanja županije na lokalnom razvitku upozorili smo na važnost aktivne zaštite prirodnih i kulturnih dobara. Njihova primjerena simbolična dramatiizacija dopušta njihovu vrijednost *imaginarno povećati* a zaštićena dobra prometnuti u moćne socijalne i kulturne magnete s brojnim poticajnim učincima i na lokalni i na nacionalni razvitak. U tom "paketu", dakaako, obvezatna je sudjelovati i općina, jer bez njezine suradnje i nije moguće lokacijski konkretno oblikovati skiciranu strategiju.

No, osim te razine vidljiva je i posve specifična lokalna razina na kojoj je regulacija svakodnevice izravno ovisna o likovima lokalnoga identiteta. Seosko

poduzetništvo, kao izraz intencije da se revitalizira postmoderno selo, ne može se uspješno poticati i izazivati bez komplementarne i sukladne aktivne zaštite lokalnih identiteta. Retrogradna interpretacija takve zaštite mogla bi osnažiti tendencije fosilizacije koje, predvidljivo, okončavaju u jednoj vrsti simulacije (i, zašto ne, manipulacije). Premda u lokalnim zajednicama, ima li se u vidu njihova demografska i socijalna iscrpljenost, takve tendencije nisu posve odsutne, njihova je razvojna uvjerljivost mala. Glavni im je manjak što jednu razvojnu mogućnost seoskog svijeta u sutonskom razdoblju pretvaraju u nov izvor direktivnih ovisnosti (slično industrijskom sektoru u razdoblju socijalističke modernizacije).

Aktivna zaštita lokalnih identiteta, naprotiv, ima poticajni cilj. Najveći dio njezina praktična sadržaja sastoji se od obnove sociokulturnoga kapitala, točnije njegova dva lika: utjelovljenoga i opredmećenoga. Time se prema lokalnoj zajednici, "unutra", otvara novo područje aspiracija, usluga i proizvodnih postupaka; pak, prema "van", područje se predstavlja u mreži posebnih atrakcija koje mogu biti moćnim pomagalom u stvaranju nove privlačnosti područja i njegove razvojne pristupačnosti i prikladnosti. Kombiniraju li se takvi likovi s ekolozijskim i kulturnim dobrima/atrakcijama na ukupnom području županije, spomenutim prije, a i susjednih županija, dobiva se snažan izvor novih razvojnih poticaja. I pouzdana poduzetnička osnova.

LITERATURA I IZVORI

- Castells, M. (2000.), *Uspón umreženog društva*, Golden Marketing, Zagreb.
- Čavrak, V. (2002.), Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske, Zagreb, *Ekonomija/Economics*, god. 9, br. 3, str. 645-662.
- DSZ (1994.), *Popis stanovništva i domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991.*, Dokumentacija 882, Zagreb.
- DSZ (2001.), Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001, Zagreb.
- Horvat, R. (1907.), *Povijest Međimurja*, Plazzerova knjižara, Varaždin.
- Klarić-Kukuz, Lj. (2002.), *Usporedna analiza razvitka gradova u Međimurju u 20. stoljeću*, diplomska radnja, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Laci, S. (1994.), Neke značajke suvremenog demografskog razvoja u Međimurju, u: Bartolić, Z. (ur.), *Hrvatski kajkavski kalendar*, Matica Hrvatska, Čakovec.

- Maleković, S. (2002.), Oslonac na razvitak “odozdo” i lokalne razvojne inicijative - moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza*, Institut Pilar, Zagreb.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Rogić, I., Mišetić, A. (2002.), Neka uporišta gradskog poduzetništva u Hrvatskoj, u: Čengić, D., Vehovec, M. (ur.), *Poduzetništvo, institucije i sociokulturni kapital*, Institut Pilar, Zagreb.
- Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) (2002.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Pilar, Zagreb.

IV.

ZAKLJUČNE

NAPOMENE

Drago
ČENGIĆ

Saša
POLJANEC-BORIĆ

Ivan
ROGIĆ

LOKALNI AKTERI
I NOVI RAZVOJNI
IZAZOVI:
PREPORUKE ZA
OBLIKOVANJE
RAZVOJNIH
ALTERNATIVA

0.

U proučavanju poduzetničkog razvoja Međimurja bili smo vođeni idejom da se trebaju identificirati temeljna uporišta njegova (mogućeg) razvoja u neposrednoj budućnosti, a završavamo upozorenjem da su njegova sadašnja razvojna ograničenja "otkloniva" samo *politikom mobilizacije - za - razvoj* u okviru koncepta endogenog razvoja Međimurja.

Na tragu polazne istraživačke ambicije posebnu pozornost svratili smo na: stanovništvo Međimurja kao razvojni resurs prvoga reda, temeljna obilježja međimurskog poduzetništva, glavne zapreke razvoju međimurskih obrta i poduzeća, sadašnji i poželjni odnos između sociokulturnih vrijednosti, endogenih resursa i konkurentskog razvoja Međimurske županije te moguću ulogu glavnih aktera endogenoga lokalnog razvoja.

U ovome prilogu pokušat ćemo bitne nalaze naše analize predložiti u obliku mogućih, načelnih uputa za djelovanje lokalnih aktera razvoja u smjeru jačanja lokalnih ekonomskih i razvojnih resursa, posebno poduzetničkih resursa Međimurja.

1.

Prema našim uvidima, iako je međimursko poduzetništvo još uvijek relativno razvijeno u odnosu na neke druge hrvatske županije, ono pokazuje ozbiljne znakove usporavanja rasta, pa čak i zaostajanja - u odnosu na raspoložive resurse. Najveće opasnosti budućega razvoja leže u slabom ulaganju u istraživanje i razvoj novih proizvoda i u velikoj "izloženosti poduzeća bankama", kad je riječ o pribavljanju sredstava za novi razvoj.

2.

Usporedna analiza međimurskih (hrvatskih) i slovenskih zapreka rasta malih i srednjih poduzeća pokazuje: a) da međimurski poduzetnici u vođenju svojih poduzeća i u svakodnevnom poslovanju nailaze na brojnije zapreke rastu nego njihovi slovenski kolege; b) da su u Međimurju (Hrvatskoj), u odnosu na Sloveniju, financijske i vanjske zapreke znatno češće i jačeg intenziteta; c) da se u međimurskim prilikama, suprotno slovenskoj situaciji, među institucionalnim zaprekama rastu posebno ističu i neučinkovitost sudstva, spora birokracija te jaka konkurencija; d) da su međimurski poduzetnici izrazito kritični prema ponašanju države – i kad je riječ o središnjoj i kad je riječ o lokalnoj vlasti. Istodobno su nezadovoljni izostankom različite potpore (od moralne do financijske) lokalnih vlasti te izostankom povjerenja u društvu.

3.

Ovo je istraživanje pokazalo da međimurski poduzetnici predstavljaju u lokalnoj socioprofesionalnoj strukturi specifičnu društvenu grupu koju obilježava jedinstveni vrijednosni sklop, utemeljen u “motivaciji postignuća” te oslonjen na zavičajni sociokulturni kapital “radišnost”. Taj i takav vrijednosni sklop “odgovoran” je za uspon i razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Međimurju u posljednjih deset godina. S druge strane, upravo se razvoj malog i srednjeg poduzetništva pojavljuje kao ključni razlog opće pozitivne percepcije razvojnog ciklusa Međimurja u posljednjem desetljeću, unatoč činjenici da ovu, uglavnom pozitivnu percepciju, “zastire” u dobroj mjeri, negativna percepcija privatizacije nekadašnjih velikih društvenih tvrtki.

Razvoj malog i srednjeg poduzetništva, s jedne strane, te učinci suboptimalne/devijantne privatizacije, s druge strane, stvaraju, u Međimurju, situaciju “status quo”, u uvjetima u kojima županija iskazuje premoćno “liderstvo” u okviru nacionalne analize konkurencije, uzmu li se u obzir konkretni sociodemografski ali i neki ekonomski pokazatelji. Naime, ekonomskim učincima suboptimalna (pa i promašena) privatizacija bivših velikih poduzeća koja nisu

uspjela, na vrijeme, izvršiti restrukturaciju u cilju povećanja konkurentnosti, pojačava potrebu za dolaskom “strateških partnera” na prostor županije, kako bi se naraslo malo i srednje poduzetništvo moglo na njega osloniti. Istovremeno, narasla ekonomska moć županije, “sudara” se s posustajanjem rasta u ostalim dijelovima Hrvatske, u kojima autohtone socioprofesionalne grupe, iz raznih razloga, još nisu proizvele rast na razini lokalne zajednice (županije).

4.

Kad je riječ o nekim teorijskim ishodištima naših analiza, podsjetimo da je jedna od središnjih zadaća programa i procesa (post)modernizacije osposobiti društvene sudionike za djelovanje na temelju *viška mogućnosti* (socijalnih, tehničkih, spoznajnih, novčanih). To znači da u skupinu glavnih modernizacijskih ciljeva *ne spada* i direktivno nametanje novih likova nužnosti, neovisno o tome legitimiraju li se one autoritetom industrije, politike ili kojeg drugog sektora društvene prakse. Prisutnost viška mogućnosti izravno se pokazuje u prisutnosti *broja i raspona razvojnih alternativa* koje pojedinom društvenom sudioniku stoje na raspolaganju u oblikovanju budućnosti. Drukčije rečeno, temeljna kakvoća jednog razvojnog programa i poduhvata mjeri se njegovom sposobnošću uspješnog oblikovanja razvojnih alternativa koje uključenim socijalnim sudionicima stavlja na raspolaganje (razvojni imunitet). To mjerilo prekoračuje razvojne uspjehe samo u pojedinim sektorima (produktivnost, standard, itd.).

Time se ne implicira da su takvi razvojni uspjesi nevažni. Nego se podsjeća da program (post)modernizacije cilja na više: na stabilnu društvenu proizvodnju viška razvojnih mogućnosti koja, povratno, jamči i potrebnu kakvoću rada na pojedinim sektorima. Time se slika ostvarenih/aktualnih uspjeha upotpunjuje uvidom u stupanj ostvarene razvojne autonomije, na temelju koje se oni postižu. Iliti: *ostvarena razvojna autonomija je središnji proizvod (post)modernizacije*. Podsjećamo, ona se najprije indicira sposobnošću za djelovanje u odnosu na budućnost i na postojeće razvojne zapreke. Takav cilj ne mogu zadati izolirano su-

dionici poduzetničkog sektora. Jer njegovo ostvarenje implicira generalnu mobilizaciju društvenih sudionika, provedivu, uglavnom, na temelju *suradnje* sva tri osnovna sektora: civilnog, javnog i korporacijskog. U iskustvu anketiranih poduzetnika jasno je uobličen uvid da njihova međusobna suradnja te suradnja s lokalnom upravom/samoupravom ima vrijednost jednog od važnih uporišta razvojne uspješnosti. Taj uvid *treba postati uporištem oblikovanja lokalne i županijske "suradničke" mreže* eda bi međimursko društvo uspješnije djelovalo kao jedna vrst "razvojnog stroja". U prijašnjim je analizama upozoreno na više mjesta na pojedine učinke slabe suradnje ili odsutnosti suradnje. Ne uklone li se posve je vjerojatno da će se pojaviti kao nova razvojna zapreka.

5.

Prema našim uvidima lokalna obrazovna društvena elita pokazuje nisku homogenost u promišljanju razvojnih odabira za lokalnu zajednicu. K tomu, postoji jaki "procjep" na nekoliko razina: a) između ranga aspiracija lokalne obrazovne elite i aktualnog stanja ekonomije u Hrvatskoj, b) između "ultra" modernističkih intencija novog urbanističkog plana (koji maksimalno promiče jaku daljnju urbanizaciju Međimurja) i "postmodernog" ekološkog razvojnog smjera koji sramežljivo, ali jasno, stremi prema vrhu razvojnih odabira za budućnost.

Međutim, moramo istaći da je prije svega aspiracijska osnova bitna za oblikovanje horizonta ciljeva jednog programa razvoja/razvitka. U odgovorima anketiranih poduzetnika najbrojnija je (ipak) skupina koja drži da se glavne aspiracije međimurskog razvitka moraju određivati u odmjeravanju s postignućima i uspjesima *austrijskih* županija; *slovenskih* županija; županija u zajednici Alpe-Adria. U spomenutim skupinama područja sa zamjetnim razvojnim uspjesima; k tome su u više navrata očitivala *razvojni imunitet* potreban za stabilnu razvojnu autonomiju. Uočenu tendenciju odmjeravanja s najuspješnijima na području: Sjeverne Italije – Austrije – Slovenije treba oblikovati kao novo *javno* uporište mjerila razvojne uspješnosti Međimurja. Na toj podlozi bitno se poboljšavaju i posebni sektorski kriteriji kakvoće razvitka.

U aspiracijskoj je osnovi vidljivo i posebno hti-
jenje (koje je u prethodnom razdoblju bilo teže uočli-
vo). Posrijedi je aspiracija da Međimurje razvije ulogu
hrvatskog predvodnika u razvitku uspješna poduzetni-
štva. U tome se odmjerava posebno sa sudionicima
podrijetlom s područja grada Zagreba i Zagrebačke
županije te Istarske županije. Taj natjecateljski smjer
*treba, nedvojbeno, poduprijeti raznolikim razvojnim save-
zima* kojima su u jezgri suradničke mreže međimur-
skog društva, premda one ne smiju ostati lokalno za-
tvorene.

6.

Kakvoća međimurskog sociokulturnog kapitala, poka-
zale su analize, *nije dostatna* za uspješno upravljanje
budućim razvitkom. Njegove su povoljne sastavnice
snažna sklonost individualnoj autonomiji, tradicija
radišnosti i marljivosti, poslovni ugled te kooperativ-
nost. Njegove su negativne sastavnice ograničena nao-
brazba sudionika te sklonost ekonomiji malih razmje-
ra (sitna poduzeća, sitne poduzetničke ideje, itd.). Pri-
je izložene analize pokazuju da će, nedvojbeno, ogra-
ničenja u sociokulturnom kapitalu u bliskoj buduć-
nosti prerasti u snažnu razvojnu zapreku. Potrebno
je, stoga, suradnjom u spomenutom sektorskom tro-
kutu (javni-civilni-korporacijski) oblikovati potrebne
promjene u akumulaciji sociokulturnog kapitala. U
tom pogledu poticajna je okolnost i činjenica što je
među anketiranim međimurskim poduzetnicima vid-
ljiva suglasnost da su u bliskoj budućnosti najhitnija
veća ulaganja u naobrazbu.

U osnovi potrebno je poboljšati akumulaciju so-
ciokulturnog kapitala na pet najvažnijih područja
praktičnih poslova. To su: (i) stvaranje *novih tehničke
kompetencije* potrebne za uspješni prijelaz iz periferij-
skog fordizma u novu industrijsku paradigmu; (ii)
stvaranje *upravljačke kompetencije* za upravljanje većim
poslovnim jedinicama (osim malim poduzećima); (iii)
stvaranje sociokulturnog kapitala *za djelovanje na tran-
snacionalnim tržištima*; (iv) stvaranje potrebnih znanja,
umijeća i kulturne osnove potrebne za oblikovanje
stabilne *lokalne razvojne suradnje* (lokalna koordinaci-
ja); (v) stvaranje posebnih mreža utjecaja/veza potreb-

nih za *povećati pristupačnost financijskim izvorima potrebnim za investiranje*. (Na ograničenost tih mreža/veza upozorili su brojni anketirani poduzetnici. Njihov uvid osnažuje hipotezu da ograničena pristupačnost novcu, *unatoč* ostalim razvojnim odrednicama i sposobnim subjektima endogenog razvitka, može prerasti u jaku razvojnu zapreku.) Na skiciranoj podlozi međimurski razvojni akteri mogu oblikovati raznolike mreže potrebnih institucija. No narav zadatka prirodno upućuje *na suradnju sa susjednom, Varaždinskom, županijom*.

7.

Način opažanja lokalnih resursa u Međimurju pokazuje da opažanjem *ne gospodare* rentijerske sklonosti. Ističu se, u osnovi, tri glavna resursa. To su: *sociokulturni kapital lokalne zajednice; infrastrukturna mreža; zemljopisni položaj* (upućuje se na položaj Međimurja uz glavni hrvatski cestovni koridor sjever – jug te na inozemno, pretežno razvijeno, regionalno susjedstvo). Vidljivo je da na popisu nema ni jednog resursa koji bi bio zajamčen kakvoćom “prirodnog bogatstva”. Spomenuti su nastali kao izravni proizvod razvojnog djelovanja lokalne zajednice ili razvojnih tendencija višeg reda. U osnovi njima i ne pristaje naziv: resurs, označuje li se njime zajamčeno (prirodno) dobro što ga lokalna zajednica tek ima rentirati. Sva glavna razvojna uporišta međimorskog društva nastala su u praksama samog razvitka.

Taj uvid potrebno je razviti u temeljni stav sudionika lokalnog razvitka. Stav poučava da se resurs određuje u odnosu: *razvojna sposobnost – veličina razvojnih zapreka*. Radikalizirajući (post)modernu intenciju da se društveni razvitak temelji na višku mogućnosti (naznačenu u prijašnjem ulomku), suvremeni su razvojni akteri, zapravo redefinirali i razumijevanje resursa. Drukčije rečeno, resurs je svako razvojno pomagalo koje, *u horizontu određene razvojne sposobnosti*, može biti efikasno uklanjanju razvojnih zapreka.

Ide li se tim tragom onda je međimurski popis glavnih resursa i više nego racionalan. On pokazuje da se lokalni razvitak mora oblikovati u trokutu: lokalna zajednica – geopolitički položaj – infrastruktura

na mreža. "Sile" u trokutu nisu nikakvi jamci uspješna razvitka, nego pokazatelji povoljnih mogućnosti koje se mogu, u horizontu određene razvojne sposobnosti, iskoristiti. Koliko je vidljivo, popisu treba dodati i činjenicu da je međimurski *okoliš relativno zdrav i sačuvan*. Ta činjenica može biti posebnim izvorom atrakcijske snage međimurskog područja potrebne za dolazak ili za suradnju sa skupinama posebne kompetencije.

8.

Na tragu skiciranom u prethodećem ulomku nalazi se i predodžba međimurskih poduzetnika o glavnim *novim* smjerovima lokalnog razvitka. Šest je važnijih od drugih.

- a) *Oblikovanje nove industrijske strukture*. Neovisno o posebnim područjima njezina stvaranja, posve je očito da se ona zamišlja u novim postmodernim likovima, kakvi su, primjerice, tehnologijski parkovi, inkubacijski centri, i srodni. U njihovu je sastavu nužno prisutna i mreža institucija visoke ili specijalističke *naobrazbe i istraživanja*. Anketirani poduzetnici su pokazali vrlo veliku suglasnost u pogledu na manjak potrebnih potpornih institucija, napose u naobrazbi i stvaranju poslovnih veza. Zato višekratno ističu kako su im takve institucije i mreže nužne u oblikovanju alternativnih smjerova u industrijskom sektoru. Na naznačeni smjer djelovanja upućuje i činjenica da je međimurski radni kontingent skuplji i autonomniji od klasičnih industrijskih skupina s periferije. To znači da on dugoročnu razvojnu perspektivu i ne može naći u industrijskim poduzećima zasnovanim na periferijskom fordizmu. Očito je, međutim, da prijelaz iz jedne u drugu industrijsku paradigmu nameće i posebnu potrebu za upravljanjem i nadzorom procesa prijelaza, kako se ne bi prometnuo, kao na nekim drugim hrvatskim područjima, u reciklažu socijalnog barbarstva.
- b) *Modernizacija infrastrukture*. Na više je mjesta u anketnim izjavama vidljivo kako je modernizacija lokalne infrastrukture nužna u razvojnoj obnovi područja. Rubni položaj područja izravno dopušta,

na temelju modernizirane infrastrukture, razviti tržište raznolikih usluga, napose onih svezanih za učinke funkcioniranja autoceste Središnja Europa – Jadran.

- c) *Ekologijska poljoprivreda.* Ona se, vidljivo je, nalazi u raznolikim popisima prijedloga za budućnost na još raznolikijim područjima. Zato nije netočno ustvrditi da se češće spominje kao jedna vrst načelne želje negoli mogućnosti s praktičnim izgledima. U međimurskom slučaju iskustvo stečeno u susjednim, inozemnim, područjima posebno je mjerodavno za međimurske aspiracije. Prije smo upozorili da u razvojnim predodžbama međimurskih razvojnih sudionika nema “utopijskih” konstrukcija. Pretežu uvidi s izvedbenim uporištima. U usporedbi s tamošnjim inozemnim ekolojskim prilikama međimurske su, štoviše, povoljnije. Na drugoj strani, višedecenijska zapuštenost seoskog svijeta poremetila je kakvoću funkcioniranja njegovih institucija. Zato prijedlog implicira i usporedni rad na obnovi niza posebnih aspekata seoskog života. Potencijali dvojnog kućanstva dobra su osnova za taj poduhvat. Ali je vidljivo da se ona ne mogu “staviti na noge” bez, prije spomenute, izravne uključenosti sudionika sva tri sektora: javnog, civilnog i poduzetničkog. Ostane li taj poduhvat samo poduzetničkom zadaćom, on nema posebnih izgled.
- d) *Naobrazba/Obrazovanje.* Stvaranje snažnog sektora naobrazbe, koji bi bio sposoban prihvatiti korisnike koliko iz hrvatskog društva toliko i iz susjednih inozemnih regija, u poduzetničkoj je imaginaciji i više nego poželjno. Nema strukturnih zapreka ostvarivanju takva nauma. Napose oblikuje li se u suradnji sa susjednom, Varaždinskom, županijom. Na toj podlozi mogle bi se razviti raznolike usluge u stvaranju i razmjeni znanja, napose onoga *potrebna za obrtništvo*, oblikovati specijalizirane ustanove, itd. Oblikovanje nove industrijske strukture, k tome, izravno potiče novu politiku u školstvu i kulturi.
- e) *Obrtništvo, proizvodno i uslužno.* Njegov je kontinuitet u razvojnoj imaginaciji međimurskih sudionika

ka samorazumljiv. Napose uzme li se obzir da je njegovo buduće tržište i područje sada tek naznačeno prije spomenutim aspiracijama. Nema nikakva dostatna razloga za posumnjati u povoljnu budućnost toga sektora.

- f) *Kulturni turizam*. Na temelju, prije spominjane, politike zaštite baštine, prirodne i kulturne, Međimurci se, skupa s Varaždinskom županijom, mogu na turističkom tržištu javiti kao organizatori posebna simbolična iskustva. Osim iskustva života u nezagađenoj prirodi moguće je ponuditi *imaginarna putovanja* kroz hrvatsko i srednjoeuropsko srednjovjekovlje i barok. Zametci takve prakse već su vidljivi pa nema razloga oblikovati ih i s većim i poslovnim i razvojnim aspiracijama.

9.

Na temelju iznesenih uvida očito je da se program razvitka poduzetničkog *sektora ne može ostvariti bez*, kako je i naznačeno, čvrste suradnje u trokutu: javni lokalni sektor - civilni sektor - poduzetništvo. Zato pristup lokalnom razvitku i mora ustrajati na endogenom osnaživanju lokalnih sudionika kao na nultom uvjetu izgradnje posebnih modaliteta u odnosu država - lokalni razvitak. Budući da je njegov smjer oprečan smjeru djelovanja sudionika s nacionalne razine (razvija se “odozdo”), za njegovu efikasnost manje su važne načelne sistemske ili teorijske dvojbe. Puno je važniji razvojni imunitet sudionika lokalnog razvitka te njihova *suradnička osnova* na kojoj oblikuju pragmatične razvojne savez.

U svakom slučaju, nije ovdje nekorisno podsjetiti na dva osnovna načela preuzeta iz tradicije poduzetništva i teorijske baštine kršćanskog socijalnog nauka. To su, poznato je, *subsidijarnost i solidarnost*. Subsidi-jarnost upućuje da svaki sudionik, *na svojoj razini djelovanja*, mora prihvatiti odgovornost za ukupni razvitak. Solidarnost upućuje da se razvitak *ne može oblikovati kao reciklaža socijalnog barbarstva*. Koliko je vidljivo, to je dostatno prostrana osnova za izgradnju potrebnih institucionalnih “aranžmana” između javne sfere, lokalne zajednice i privatnog poduzetništva radi prihvaćenih razvojnih ciljeva. Njihova postmoderna sjena ionako je obvezujuća za sve troje.

10.

U datim uvjetima, postaje ključnim *imati jasan razvojni scenarij* koji će istovremeno: a) podržati društveni projekt rasta koji treba međimurskim poduzetničkim grupama, b) umanjiti učinke dosadašnjeg suboptimalnog razvoja, c) osigurati da dolazak strateškog/strateških partnera bude od koristi svim akterima lokalnog blagostanja, želi li se osigurati autonomno/lokalno upravljanje procesima globalizacije.

Analiza percepcije *konkurencije, napokon, jasno pokazuje da, u Međimurju, postoji svijest o diferencijaciji međimurskih proizvoda kako s obzirom na kvalitetu tako i s obzirom na cijenu* te da se “osjeća” potreba za ekspanzijom na bliska regionalna tržišta, ali za to nedostaje šira “platforma” kooperativnosti zbog troškova koje ekspanzija obično generira prije svega u marketingu. Imajući, stoga, u vidu sve navedeno relevantne institucije u Međimurskoj županiji trebaju učiniti sljedeće:

- a) napraviti analizu konkurencije u četverokutu: Hrvatska, Slovenija, Austrija, Mađarska, kako bi se utvrdilo može li pozicioniranje *Međimurja kao županije kvalitete* imati razvojno djelovanje i u kojim segmentima proizvodnje i usluga;
- b) napraviti Strateški marketing plan Međimurske županije koji će imati konkurentski i operativni sadržaj – u smislu bolje prodaje mogućih proizvoda i usluga koje postoje na prostoru županije na globalnom tržištu;
- c) napraviti više analiza s ključnim akterima razvoja u privatnom i javnom sektoru (tehnikom “fokus grupa”) kako bi se nestrukturirane razvojne opcije, dovele do većeg stupnja homogenosti;
- d) osnovati lokalnu razvojnu agenciju kako bi se županija, s obzirom na veliku izvjesnost dolaska “strateškog partnera”, pripremila za učinak i upravljanje efektima globalizacije te uspostavila jaču “razvojnu” vezu s nacionalnom središnjom vlašću;
- e) izvršiti senzibilizaciju javnosti o razvojnim izazovima koje Međimurje očekuje u budućnosti.

Gore navedene mjere smatraju se nužnima kako bi se omogućilo daljnje planiranje razvoja putem metode “scenarija”. Samo će se, naime, uz pomoć takve metode moći umanjiti rizik neizvjesnosti koji se, u razvojnom smislu, očekuje u budućnosti.

SAŽETAK TEKSTOVA NA
HRVATSKOME JEZIKU

Drago Čengić

Neki temeljni pojmovi i svrha istraživanja poduzetništva u Međimurju

U ovom radu definirani su ključni pojmovi koji se rabe u istraživanju poduzetništva u Međimurju kao i temeljna svrha naumljene istraživačke analize. Njome se hoće identificirati temeljna uporišta njegova razvoja u neposrednoj budućnosti, ali i upozoriti na to da je njegova sadašnja razvojna ograničenja moguće ukloniti samo politikom *mobilizacije - za - razvoj* u okviru koncepta endogenog razvoja Međimurja.

Nada Kerovec

Temeljne sociodemografske i razvojne odrednice Međimurja

Budući da Međimurje ima relativno skromne prirodne resurse, a još je k tomu u prošlosti od vladajućih elita bilo tretirano kao područje neatraktivno za ulaganja zbog svojega pograničnog statusa, razvoj ovoga područja najvećim je dijelom ovisio o njegovu stanovništvu. Upravo je zato osnovni cilj ovoga rada bio spoznati vrijednosti ljudskih potencijala te koliko su oni doista temelj napretka i razvoja Međimurja.

Međimurska županija je najsjevernija županija Republike Hrvatske i ujedno (uz iznimku Grada Zagreba) najmanja županija po svojoj površini (730 km²), a peta po broju stanovnika. Glavno administrativno, gospodarsko, kulturno, prosvjetno i populacijsko središte Međimurja je Čakovec. Prema popisu stanovništva 2001. godine u Međimurskoj županiji je živjelo 118.426 stanovnika ili 2,7% od ukupnog stanovništva naše zemlje. Od tog su broja 60.383 (51%) su bile žene, a 58.043 (49%) muškarca. Po prosječnoj starosti stanovništva to je "najmlađa" županija. Njezin je stanovnik imao prosječno 37,6 godina, a sta-

novnik Hrvatske imao je prosječno 39,3 godina. Međimurje je, također već tradicionalno, jedan od najnapučenijih krajeva Hrvatske. Prema popisu 2001. godine gustoća naseljenosti u Međimurskoj županiji iznosila je 162 stanovnika na km², što je nešto niže u odnosu na popis 1991. godine, kada je ta vrijednost bila 164 stanovnika na km². Posljedica ovako velike gustoće agrarne naseljenosti je velika rascjepkanost poljoprivrednoga posjeda, što ne pogoduje suvremenoj tržišnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Iako je popis stanovništva 2002. godine pokazao da Međimurska županija “drži” nekoliko poželjnih “rekorda” vezanih uz sociodemografsku strukturu stanovništva, jedan od njih svakako nije obrazovna struktura koja je lošija od državnog prosjeka. Čak je oko 48% stanovništva završilo samo osnovnu školu, ili pak nema završenu niti osnovnu školu. Za razliku od ovih pokazatelja, pokazatelji o ekonomskoj aktivnosti i zaposlenosti su neusporedivo bolji. Međimurska županija ima najvišu stopu ukupne ekonomske aktivnosti u Hrvatskoj (76,3% po metodologiji mjerenja Europske unije), ali, također, vrlo visoku i u europskim razmjerima. Takvim se vrijednostima zapravo približila skandinavskim zemljama koje već tradicionalno imaju najviše stope ekonomske aktivnosti u Europi. Slična je situacija i kad je riječ o stopama ukupne zaposlenosti. Međimurska županija ima najvišu stopu ukupne zaposlenosti u Hrvatskoj. Tako je, primjerice, za 2001. godinu stopa zaposlenosti za Hrvatsku, po metodologiji mjerenja Europske unije, iznosila 52%, a za Međimursku županiju 67,1%, što je također smješta u gornji dio ljestvice europskih zemalja.

Prema popisu stanovništva 2001. godine Međimurska je županija također imala najnižu stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj (12,1%). Međutim, to nikako ne znači da je riječ o niskoj stopi nezaposlenosti. Naprotiv, riječ je o visokoj stopi nezaposlenosti, pogovo u usporedbi s ostalim europskim zemljama i u usporedbi sa stopama koje ukazuju na punu zaposlenost stanovništva neke zemlje ili regije. Za ilustraciju navodimo da je stopa nezaposlenosti Međimurske županije 2001. godine bila viša od većine europskih zemalja (primjerice, Europska unija je u 2001. godini imala

prosječnu stopu nezaposlenosti od 7,4%). Tako visoka stopa nezaposlenosti govori da ova županija još uvijek ima znatne rezerve radne snage koje bi, ponajprije posebnim gospodarskim programima, a potom i programima aktivne politike tržišta rada trebala iskoristiti.

Dakle, prema dobivenim socioekonomskim pokazateljima (stopama ekonomske aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti), Međimurska se županija nalazi na samom vrhu u usporedbi s dugim županijama. Štoviše, po istim pokazateljima, vrlo dobro parira europskim zemljama (posebno kad je riječ o ekonomskoj aktivnosti), što ukazuje na uspješnost dosadašnjega razvoja ovog područja. Ono što bi ubuduće mogla biti jedna od prepreka daljnjem razvoju svakako je obrazovna struktura radnosposobnog stanovništva. Nove tehnologije zahtijevaju sve obrazovaniju radnu snagu, spremnu na cjeloživotno obrazovanje, pa će na to trebati svratiti posebnu pozornost.

Gabrijela Sabol

Neka obilježja gospodarskog i poduzetničkog razvoja Međimurja iz službene perspektive

Međimurska se županija, s obzirom na "gospodarski tloris" županije, može opisati i kao "gospodarska struktura pretežno tradicionalnog, radno intenzivnog i izvozno orijentiranog karaktera". Prema podacima o raspodjeli zaposlenih prema granama gospodarstva, najveći broj zaposlenih radi u prerađivačkoj industriji, u trgovini i popravcima motornih vozila i predmeta za kućanstvo, u građevinarstvu te u području poslovanja nekretninama, iznajmljivanja prostora i drugih poslovnih usluga.

Od ukupno 1.449 poduzeća, stvarno aktivnih u 2000. godini, čak 1.037 ili 71,5% pripadalo je tzv. mikropoduzetništvu. Naši podaci u cjelini ukazuju na brojem radnika veliku "usitnjenost" međimurskog gospodarstva kojim dominiraju mikro i mala poduzetništva, a broj velikih poduzeća sveden je samo na dvadesetak poduzeća.

Statistički podaci o robnoj razmjeni s inozemstvom upozoravaju na to da je i međimursko gospodarstvo nedostatno prisutno na inozemnim tržištima,

što je – po našem mišljenju – problem koji će dugoročno opterećivati ukupne gospodarske rezultate cijele županije. Na kraju, zbog podataka koji ukazuju na to da je radna snaga u Međimurju u nacionalnim razmjerima relativno slabo plaćena, postavljeno je i sljedeće pitanje: ne traže li novi razvojni ciljevi Međimurja i “*novi društveni dogovor*” između poslodavaca i zaposlenih – u pogledu “visine poštene plaće za pošteno odrađeni posao”?

Drago Čengić

Razvoj poduzetništva u Međimurju iz poduzetničke perspektive

U ovom su radu opisana i proanalizirana neka temeljna obilježja dosadašnjeg razvoja Međimurja – iz poduzetničke perspektive. Autor se pritom služio uglavnom empirijskim podacima iz (višekratnih) istraživanja poduzetništva u Međimurju tijekom 2002. godine.

Ključni nalazi studije su, između ostaloga, ovi. *Prvo*, u gospodarskoj strukturi Međimurja dominiraju mikro i mala poduzetništva, a manje od dva posto poduzeća pripada velikim poduzećima (koja zapošljavaju više od 250 radnika). *Drugo*, među međimurskim poduzetnicima relativno dominiraju ljudi mlađi od 45 godina, što upućuje na relativno mlad, ali poslovno, dobno i generacijski već iskusan naraštaj međimurskih poduzetnika. S obzirom na stručni profil, to su osobe tehničkih (44,6%), ili pak ekonomskih struka (37,1%), a istodobno i osobe koje su fakultetskim obrazovanjem statusno znatno napredovale u odnosu na obrazovanje svojih roditelja.

Treće, iako i naše istraživanje potvrđuje da je najveći broj međimurskih poduzetništava nastao tijekom prošloga desetljeća, čini se da je specifičnost Međimurja prema drugim hrvatskim županijama u tome što ovdje nalazimo i trećinu poduzetnika koji su svoje obrte/poduzeća osnovali još za vrijeme socijalizma (prije 1991. godine). *Četvrto*, obrazovna struktura zaposlene radne snage je relativno niska (70% poduzeća zapošljava radnike sa srednjom stručnom spremom), što može biti ograničavajući razvojni resurs u budućnosti.

Peto, provedene statističke analize upozoravaju na to da obrazovaniji vlasnici češće rukovode poduzeći-

ma koja posluju na inozemnim tržištima. Iz tih podataka zaključujemo (iako uz dozu opreza) da poduzetnici s višim obrazovanjem imaju veću šansu razvoja poslovanja i na inozemnim tržištima. Šesto, u odnosu na druge hrvatske županije, Međimurje obilježavaju i: a) relativno velik udio proizvodnih/prerađivačkih tvrtka u odnosu na uslužna poduzetništva, b) relativno velik broj uspješno poslujućih malih obrta i poduzeća. Bolje poslovanje dijela međimurskih poduzetnika povezano je i s tipom tržišta na kojem posluju: što više prodaju svoje proizvode/usluge na većim tržištima, veća je šansa da će i njihovo ukupno poslovanje biti uspješnije.

Najveće opasnosti budućega razvoja leže u slabom ulaganju u istraživanje i razvoj novih proizvoda i u velikoj "izloženosti poduzeća bankama", kad je riječ o pribavljanju sredstava za novi razvoj.

Sedmo, poduzetnici smatraju da, iako je međimursko poduzetništvo relativno razvijeno u odnosu na neke druge hrvatske županije, ono pokazuje ozbiljne znakove usporavanja rasta, pa čak i zaostajanja - u odnosu na raspoložive resurse. Osmo, usporedna analiza međimurskih (hrvatskih) i slovenskih zapreka rasta malih i srednjih poduzeća pokazuje sljedeće: a) *međimurski poduzetnici u vođenju svojih poduzeća i u svakodnevnom poslovanju nailaze na brojnije zapreke rastu nego njihovi slovenski kolege*; b) *u odnosu na Sloveniju, u Hrvatskoj su financijske i vanjske zapreke znatno češće i jačeg intenziteta*; c) *suprotno slovenskoj situaciji, u međimurskim su prilikama, među institucionalnim zaprekama rastu posebno istaknuti i neučinkovitost sudstva, spora birokracija te jaka konkurencija*; d) *dok slovenski poduzetnici ipak uživaju određenu potporu/zaštitu na nacionalnoj razini, međimurski poduzetnici su izrazito kritični prema ponašanju države - i kad je riječ o središnjoj i kad je riječ o lokalnoj vlasti*. Istodobno su nezadovoljni izostankom različite potpore (od moralne do financijske) lokalnih vlasti te izostankom povjerenja u društvu.

Deveto, ova je analiza također ukazala i na latentna proturječja dosadašnjeg razvoja poduzetništva u Međimurju te na već vrlo vidljive razvojne napetosti s kojima se i međimursko gospodarstvo i njegovo poduzetništvo suočava. Autor smatra da ključni nalazi

sugeriraju potrebu za novom politikom na lokalnoj razini, koju je možda najbolje definirati kao politiku "mobilizacije - za - razvoj".

Saša Poljanec-Borić
Poduzetnički vrijednosni sklop, resursi i konkurentski razvoj
međimurske županije

U članku se raspravlja o vrijednosnim orijentacijama poduzetnika, lokalnom sociokulturnom kapitalu, ekonomskoj efikasnosti, konkurentskom pozicioniranju i scenariju razvoja. Istraživanja provedena u Međimurju 2002. godine jasno pokazuju da "motivacija postignuća" predstavlja temeljnu vrijednost međimurskih poduzetnika. U razradi se, nadalje, pokazuje da "motivacija postignuća" stvara strukturni pritisak prema "ekonomskom rastu". Utvrđujući pojačanu ekonomsku efikasnost Međimurske županije, tematizira se problem "konkurentnosti". Analiza percepcije konkurentnosti te županije, u odnosu na šire okružje, ukazuje na visok rang aspiracija u dijelu lokalne društvene strukture. U tom se smislu pokazuje da nedostatak homogenih projekcija razvoja uvjetuje potrebu za planiranjem uz pomoć scenarija, zbog održavanja konkurentne prednosti i ekspanzije na nova tržišta.

Ivan Rogić
Glavni akteri endogenog lokalnog razvitka u Međimurju

U radu autor obrađuje ulogu četiri osnovna aktera lokalnog endogenog razvitka. To su: lokalna zajednica, županija, grad, općina. U analizi lokalne zajednice posebnu pozornost obraća na čimbenike akumulacije socijalnokulturnoga kapitala. Ističe ove osnovne: tradicija pismenosti, profesionalna tradicija, urbano iskustvo lokalnoga stanovništva, civilno domoljublje, povjerenje u rad kao sredstvo osobnog napretka, malogradska obitelj kao organizator habitusa. Na kraju toga analitičkog odjeljka autor upozoruje na to da je takva akumulacija nedvojbeno proizvela iznimno povoljna sociokulturna uporišta za razvitak poduzetništva u Međimurju. No upozoruje i na tri osnovna ograničenja: ograničen, "srednjoškolski" pojam naobrazbe, manjak potpornih institucija potrebnih za

daljnje povećanje sociokulturnoga kapitala te ograničenu predodžbu o optimalnoj veličini poduzeća u poduzetničkoj imaginaciji lokalnih poduzetnika. Spomenuta ograničenja, po ocjeni autora, imaju dugoročne negativne učinke koji se ne mogu ukloniti bez primjerene rekonstrukcije procesa akumulacije sociokulturnoga kapitala na međimurskom području.

U analizi uloge županije autor je pozornost obratio analizi mogućnosti. Po njegovoj ocjeni, ove su najvažnije: poboljšanje kakvoće rada državnih ustanova, socijalna facilitacija poduzetništva, osobito oblikovanjem mreža institucija za stjecanje novih znanja, informacija, savjeta i poslovnih veza, poboljšanje kakvoće rada županijskih institucija, potpora novim poduzetničkim pravcima, projektiranje infrastrukture, zaštita baštine, sinergijsko upravljanje lokalnim razvitkom i izgradnjom lokalnog menadžmenta. Sve spomenute mogućnosti izravno su ovisne, upućuje autor, o uspješnosti akumulacije sociokulturnoga kapitala u lokalnoj zajednici.

U analizi mogućnosti gradova u Međimurju autor ističe da ih je odveć mali broj za preuzimanje dominantne uloge. Izdvaja, međutim, mogućnosti Čakovca, posebice uzme li se u obzir njegova konurbacijska veza s gradom Varaždinom. Tri su glavne mogućnosti koje grad može iskoristavati u oblikovanju endogenoga razvitka u Međimurju. To su: gradsko ponavljanje županijskih mogućnosti, dakako u okvirima gradskih ovlasti, oblikovanje posebnih sektora poticaja razvitka koji su se dosada razvili u svijetu u tradiciji "gradskog poduzetništva", upravljanje industrijskom zastarjelošću. U ta tri kruga mogućnosti, po ocjeni autora, međimurski gradovi mogu dati koristan prinos izazivanju endogenoga razvitka.

Mogućnosti općina na području Međimurja autor vidi u, također, tri osnovna kruga. To su: općinska repeticija županijskih mogućnosti, oblikovanje posebna pravca poduzetništva na selu koje on zove "seoskim poduzetništvom", zaštita lokalnih identiteta kao sociokulturne osnove izazivanja novih likova razvitka i poduzetništva.

Analizom dominira stav da će aktivna uporaba naznačenih, institucionalno raspoloživih, mogućnosti, izravno ovisiti u budućnosti o daljnjoj evoluciji

akumulacije sociokulturnoga kapitala. Ostane li ona u postojećim predlošcima, mala je vjerojatnost da će se na području učvrstiti stabilan lokalni razvitak. Unesu li se nužne promjene, osobito u institucionalnu mrežu naobrazbe i profesija te u trasiranje nove industrijske politike, vjerojatnoća poželjnih ishoda, po ocjeni autora, postaje vrlo velika.

Drago Čengić, Saša Poljanec-Borić, Ivan Rogić
Lokalni akteri i novi razvojni izazovi: preporuke za oblikovanje razvojnih alternativa

Temeljem prethodnih analiza međimurske gospodarske strukture, stanovništva, razvoja međimurskog poduzetništva i uočenih razvojnih napetosti, odnosa vrijednosti, resursa i konkurentskog razvoja Međimurske županije te glavnih aktera endogenoga lokalnog razvoja u Međimurju, u ovome radu autori pokušavaju ključne nalaze provedenih analiza pretvoriti u načelne ideje za djelovanje lokalnih aktera na konceptu novoga razvoja u Međimurju.

Pritom se polazi od pretpostavke da je jedna od središnjih zadaća programa i procesa (post)modernizacije osposobiti društvene sudionike za djelovanje na temelju viška mogućnosti (socijalnih, tehničkih, spoznajnih, novčanih). Prisutnost viška mogućnosti izravno se pokazuje u prisutnosti broja i raspona razvojnih alternativa koje pojedinom društvenom sudioniku stoje na raspolaganju u oblikovanju budućnosti.

Kakvoća međimurskoga sociokulturnog kapitala, pokazale su analize, nije dostatna za uspješno upravljanje budućim razvitkom. Njegove su povoljne sastavnice snažna sklonost individualnoj autonomiji, tradicija radišnosti i marljivosti, poslovni ugled te kooperativnost. Njegove su negativne sastavnice ograničena naobrazba sudionika te sklonost ekonomiji malih razmjera (sitna poduzeća, sitne poduzetničke ideje itd.). U tom pogledu poticajna je okolnost i činjenica što je među anketiranim međimurskim poduzetnicima vidljiva suglasnost da su u bliskoj budućnosti najhitnija veća ulaganja u naobrazbu.

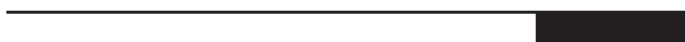
U osnovi je potrebno poboljšati akumulaciju sociokulturnoga kapitala na pet najvažnijih područja praktičnih poslova. To su: a) stvaranje nove tehničke

kompetencije potrebne za uspješan prijelaz iz periferijskog fordizma u novu industrijsku paradigmu; (b) stvaranje upravljačke kompetencije za upravljanje većim poslovnim jedinicama (osim malim poduzećima); (c) stvaranje sociokulturnoga kapitala za djelovanje na transnacionalnim tržištima; (d) stvaranje potrebnih znanja, umijeća i kulturne osnove potrebne za oblikovanje stabilne lokalne razvojne suradnje (lokalna koordinacija); (e) stvaranje posebnih mreža utjecaja/veza potrebnih za povećanje pristupačnosti financijskim izvorima potrebnim za investiranje.

Među temeljne i moguće smjerove razvoja autori ubrajaju: 1) oblikovanje nove industrijske strukture, 2) modernizaciju infrastrukture, 3) ekologijsku poljoprivredu; 4) obrazovanje/naobrazbu; 5) proizvodno i uslužno obrtništvo i 6) kulturni turizam. Istodobno, smatraju da se program razvitka poduzetničkog sektora ne može ostvariti bez čvrste suradnje javnoga lokalnog sektora, civilnoga (građanskoga) sektora i poduzetničke upravljačke elite. Zato pristup lokalnom razvitku i mora ustrajati na endogenom osnaživanju lokalnih sudionika kao na nultom uvjetu izgradnje posebnih modaliteta u odnosu država - lokalni razvitak. U takvim uvjetima postaje ključnim imati jasan razvojni scenarij koji će istodobno: a) podržati društveni projekt rasta koji treba poduzetničkim skupinama, b) umanjiti učinke prethodne suboptimalne privatizacije, c) osigurati da dolazak strateškoga partnera bude koristan svim akterima lokalnoga blagostanja, želi li se osigurati autonomno/lokalno upravljanje procesima globalizacije.

Kako je u pozadini svih ovih procesa problem konkurentnosti Međimurske županije u cijelosti, autori preporučuju lokalnim akterima sljedeće: a) da se napravi analiza konkurencije u četverokutu: Hrvatska, Slovenija, Austrija, Mađarska - kako bi se utvrdilo može li pozicioniranje Međimurja kao županije kvalitete imati razvojno djelovanje i u kojim segmentima proizvodnje i usluga; b) da se izradi strateški marketing plana županije koji će imati konkurentski i operativni sadržaj, a poradi bolje prodaje mogućih proizvoda i usluga koje postoje na prostoru županije na globalnom tržištu; c) da se s ključnim akterima razvoja u privatnom i javnom sektoru napravi više

analiza uz pomoć “fokus grupa”, kako bi se nestrukturirane razvojne opcije dovele do većega stupnja homogenosti; d) da se osnuje lokalna razvojna agencija kako bi se županija, s obzirom na nuždu dolaska “strateških partnera”, pripremila za učinak i upravljanje efektima globalizacije te uspostavila jaču “razvojnu” vezu s nacionalnom središnjom vlašću i e) da se javnost smišljenim akcijama senzibilizira i upozori na razvojne izazove koji Međimurje očekuju u budućnosti.

SUMMARIES

Drago Čengić

Basic concepts and aim of the entrepreneurial research in Međimurje

This article defines key notions used in entrepreneurial research in Međimurje as well as the aim and scope of the related analysis. Since the analysis serves as the platform for the definition of development strategies for the future, the “endogenous development” concept as well as the “mobilization for development” concept are described.

Nada Kerovec

Međimurje and its socio-demographic and development “status”

Međimurje is the county situated at the northern border of Croatia, thus directly contacting with Slovenia and Hungary. According to the 2001 census, the county has had 118.426 inhabitants or 2,7% of total Croatian population. The average density of population is among highest in Croatia, more than double than national average and amounts to 162 inhabitants per km². Almost 48% of inhabitants has only elementary school or less, so that county scores poorer results in educational structure than national average. However, according to the 2001 census, Međimurje has the highest employment rate in Croatia 67% compared to the rate of 52% which is national average. Consequently Međimurje actually has the lowest unemployment rate in Croatia of 12%. Considering the fact that the mentioned unemployment rate is high in comparison with EU standard further strengthening of productivity capacity in Međimurje is suggested primarily through change in educational structure of the working force.

Gabrijela Sabol

Economic and entrepreneurial development of Međimurje from the official perspective

The economic structure of Međimurje county is dominated by traditional, work intensive and export oriented industries. The data on the workforce employment shows that the biggest number of employed persons works in processing industries, commerce, repair of motor vehicles and civil engineering. Most of the enterprises (71%) are micro entrepreneurial enterprises. When compared with national average wages for the analysed industries it is obvious that the wages of the employed persons in Međimurje are fairly low. It is therefore suggested that new development strategies, which would diversify actual economic structure, are implemented.

Drago Čengić

Entrepreneurial insight into entrepreneurial development in Međimurje

The purpose of the article is to interpret and analyse, from within the entrepreneurial community, key characteristics of entrepreneurial development. A socio professional analysis clearly shows that entrepreneurial activities are dominated by people under age of 45 with technical or economic educational background and with higher education than the one accomplished by their parents. A striking difference between Međimurje and other Croatian counties resides in the fact that one third of entrepreneurs have established their businesses before the beginning of democratic processes in 1990. Also, it has been established that entrepreneurs with higher education tend to have more export business than others, thus suggesting that entrepreneurial success strongly depends on age and education. When compared with their Slovenian counterparts, the Croatian entrepreneurs in Međimurje declare bigger higher number of obstacles than Slovenian. Specifically, Croatian respondents do not feel the institutional support for their economic activities while Slovenian do. It is therefore suggested that new institutional policies for the support of entrepreneurs should be devised with clear "mobilization for development" mission statement.

The article deals with value orientation of entrepreneurs, economic growth, competitive positioning, scenario planning and development aspirations. The research conducted in 2002 in Croatian county of Međimurje clearly shows that “achievement motivation” dominates the sample of entrepreneurs in Međimurje. Further, it is argued that “achievement motivation”, provokes structural push toward economic growth, therefore raising the problem of “competitiveness”. Further it is shown that lack of homogeneous development objectives reflects in the gap between local aspirations for standard and local development strategies. It is therefore suggested that scenario planning should bridge the actual gap and help maintain the competitive advantage and expansion to new markets.

The article deals with four agents of local endogenous development: community, county, town and municipality. Within the mentioned agents’ network, specific interest is shown for the accumulators of socio-cultural capital. Since several typical value orientations such as: education, professionalism, urban experience, civil patriotism, trust in work as a social mobility tool and family as a agent for the configuration of individual aspirations are established as traditional in Međimurje, author acknowledges benefits of such socio-cultural capital for entrepreneurial activities. At the same time key obstacles for the further development of private business activities are identified in the sphere of regional educational structure as well as in the lack of institutional support for the entrepreneurial activities. Therefore the analysis of the possibilities for the reconstruction of the process of accumulation of socio-cultural capital is elaborated through the display of local agents endogenous potential for quality improvement. Within this context specific emphasis is made on: the quality of public

services in the county, new educational networks, coordination of activities between Čakovec and Varaždin two biggest regional urban centers and the new role of municipalities in promoting rural entrepreneurial activities. It is concluded that the change in the quality of the civil action of local endogenous development agents would increase the capacity of Međimurje to further accumulate socio-cultural capital.

Drago Čengić, Saša Poljanec-Borić, Ivan Rogić
Local agents and new development challenges

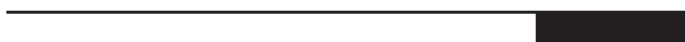
The undertaken analysis of the economic structure, population, development of local entrepreneurial community and institutional framework provides ground for several conclusions. Bearing in mind the influence that global modernization and post modernization processes have on endogenous social structures, authors define *the production of surplus possibilities as a central social value* to be considered by the local development agents.

Even though local socio-cultural capital has abundantly helped the creation of actual wealth in the local community it is not flexible enough to provide further possibilities for expansion due to the low educational profile of local population and focus on the small scale economy. It is therefore imperative to increase the capacity of social capital accumulation by: a) the creation of new technical competencies which would enable the transfer from periphery industrial “fordism” to new processing paradigm, b) focusing on operational management of big scale projects, c) experiencing exit to new transnational markets, d) creation of cultural atmosphere underwriting the need for local cooperation.

These general developmental directions open new possibilities for: a) change in industrial structure, b) modernization of infrastructure, c) ecological agriculture, d) education, e) manufacturing, f) tourism. Considering the fact that such differentiated possibilities raise the planning stake in the local community the need for coherent development scenario becomes obvious. The key aim of such a scenario is to: a) support the social project of economic growth, b) de-

crease the influence of sub optimal privatization c) support the entrance of strategic partner which would benefit the whole local community.

Finally, in order to solve the emerging problem of competitiveness the authors recommend following: a) to elaborate the competition analysis in an Alpe - Adria realm (Croatia, Slovenia, Austria, Hungary) b) to elaborate a strategic marketing plan for the county in order to position the county in an international competition, c) to conduct several focus group analysis with the agents of development in private and public sector, d) to found a regional development agency in order to equip the local community for the entrance of the strategic partner and for the management of globalization effects, e) to conceive actions for the increase of public awareness toward the development challenges of the future.

BILJEŠKE
○
AUTORIMA

Dr. Drago Čengić (1956.), radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Bavi se sociologijom organizacije, ekonomskog ponašanja, poduzetništva i menadžmenta. Djeluje i kao nastavnik u područjima sociologije organizacije i organizacijskoga ponašanja. Samostalno je objavio knjige *Menadžeri i privatizacija* (1995.), *Vlasnici, menadžeri i kontrola poduzeća* (2001.) te preko desetak knjiga kao koautor i kourednik.

Objavio je i brojne istraživačke studije, znanstvene i stručne radove u domaćim i inozemnim izdanjima iz područja sociologije tehnologije, organizacije, menadžmenta i privatizacije. Posljednjih se godina sustavnije bavio i problemima korporacijskog upravljanja i poduzetništva u postsocijalističkim zemljama.

Mr. Nada Kerovec (1954.), od 1980. godine radi u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje i bavi se prvenstveno područjem tržišta rada. Magistrirala je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu na temi *Socioekonomske i sociopsihološke posljedice nezaposlenosti*.

U zadnjih desetak i više godina posebno proučava nezaposlenost i njen utjecaj na pojedine socioprofesionalne grupe i društvo u cjelini. Bila je voditelj ili suradnik na više empirijskih istraživanja s područja potražnje i ponude rada. Objavila je oko 30 znanstvenih i 20 stručnih radova iz područja tržišta rada i srodnih područja. Također je koautor tri knjige, a radila je kao vanjski suradnik na različitim projektima Instituta za društvena istraživanja i Ekonomskog instituta u Zagrebu. Član je uredništva *Revije za socijal-*

nu politiku i urednik *Mjesečnog statističkog biltena*, kojeg izdaje Hrvatski zavod za zapošljavanje.

Gabrijela Sabol (1975.), radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu u statusu mlađeg asistenta. Do sada se je posebno bavila istraživanjem poduzetništva, privatizacije i komunikacijskih mogućnosti novih tehnologija (Interneta).

Mr. Saša Poljanec-Borić (1961.), radi u Institutu Ivo Pilar. Predaje sociologiju razvoja na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu i doktorski je kandidat na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Aktivni je prevodilac s engleskog i francuskog, a ujedno i savjetnica/konzultantica u području turističkog marketinga. Suraduje na brojnim tržišnim projektima i jedan je od autora *Strateškog marketing plana hrvatskog turizma* te *Razvojno-provedbenog marketing plana turizma grada Zagreba*. Baveći se dugi niz godina analitičkim problemima razvoja, namjerava svoju akademsku karijeru usmjeriti na područje planiranja razvoja putem metode scenarija.

Prof. dr. Ivan Rogić (1943.), redoviti profesor Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i znanstveni savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi urbanom sociologijom, sociologijom okoliša, sociologijom razvoja i kulture, te sociologijom tehnike. Objavio pet knjiga samostalno i nekoliko u koautorstvu te više od sto i dvadeset znanstvenih i stručnih radova.

PRILOZI

I. TEMELJNI REZULTATI
ISTRAŽIVANJA
PODUZETNIŠTVA U
MEĐIMURJU

I. PODUZETNIŠTVO/TVRITKA I ZAPOSLENI*

Tablica 1.

Raspodjela poduzetnika prema tipu obrta/poduzetništva (%)

1. obrt	15,0
2. trgovačko društvo (d.o.o.; d.d.)	81,3
3. poljoprivredno poduzetništvo i ostalo	3,7

N = 213

Napomena: * Empirijsko istraživanje poduzetništva u Međimurju sastavni je dio projekta *Razvojni akteri i ekonomska modernizacija hrvatskoga društva*, kojega financira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske (voditelj projekta je dr. D. Čengić). ** Kako svi ispitanici nisu odgovorili na sva postavljena pitanja, moguće je da u nekim tablicama zbroj svih postotaka ne doseže 100%!

Tablica 2.

Raspodjela poduzetnika prema djelatnost obrta/poduzeća (%)

1. proizvodnja/prerađivačka industrija	24,9
2. građevinarstvo	15,5
3. trgovina i usluge	46,5
4. ostale djelatnosti	12,7

Tablica 3.

Godina početka stvarnog rada obrta/poduzeća (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 1874–1990	33,2	1989	13,7	1992	1992
2. 1991–2002	66,8				

Tablica 4.

Glavni izvori financiranja u početku poslovanja obrta/poduzeća (%)

Rang	Da	Ne
1. vlastita ušteđevina	62,0	35,2
2. posuđeni novac od obitelji/blizih rođaka	30,5	67,1
3. krediti poslovnih banaka/financijskih institucija	26,8	70,9
4. novac posuđen od prijatelja	6,6	91,1
5. novac drugih privatnih osoba/investitora	5,6	92,0
6. nešto drugo	4,7	93,0
7. krediti gradova/županija za malo gospodarstvo	1,4	95,8
8. kredit Hrvatskog zavoda za zapošljavanje	0,5	97,2
* ova tvrtka nije obrt/malo poduzeće	2,8	94,8

Tablica 5.

Broj zaposlenih radnika uključujući i vlasnike obrta/poduzeća (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. od 1 do 10 radnika	56,4	41,5	122,2	3,0	10,0
2. od 11 do 49 radnika	31,8				
3. 50 radnika i više	11,8				
Minimum = 1, maximum = 1.028					

Tablica 6.

Sadašnja vlasnička struktura obrta/poduzeća (%)

1. vlasništvo pojedinca	44,1
2. vlasništvo više pojedinaca iz obitelji	24,9
3. ostalo (suvlasništvo, menadžeri)	31,0

Tablica 7.

Raspodjela poduzetnika prema iskustvu rada u inozemstvu dužem od godinu dana? (%)

1. da	13,2
2. ne	85,4
3. nešto drugo	1,4

Tablica 8.

Percepcija poslovanja u zadnje tri godine (%)

1. poslovanje s gubicima/uz pokrivanje troškova	34,4
2. poslovanje s dobiti do 5%	38,3
3. poslovanje s dobiti od 5% i više	26,8
4. nešto drugo	0,5

Tablica 9.

Udio obiteljske radne snage u obrtu/poduzeću bez obzira jesu li prijavljeni ili ne (%)

1. radi nekoliko članova obitelji	62,0
2. ne radi nitko osim vlasnika/menadžera	38,0

Tablica 10.

Broj zaposlenih članova obitelji u sadašnjem obrtu/poduzeću (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 1 do 2 člana	74,8	1,9	1,1	1,0	2,0
2. 3 do 5 članova	25,2				

Napomena: Podatke u svezi zapošljavanja članova obitelji dalo je 62% ispitanika!

Tablica 11.

Tip poduzeća/institucije rada prije sadašnjeg obrta/poduzeća (%)

1. zaposlen u obrtu/poduzeću	30,2
2. zaposlen u državnom poduzeću/instituciji	50,9
3. ostalo	18,9

Tablica 12.

Postojanje ne/poduzetničke tradicije u obitelji (%)

1. bez posebne poduzetničke tradicije	69,5
2. da, moj otac/majka je (bio) obrtnik/poduzetnik	23,0
3. da, moj brat/sestra je (bio) obrtnik/poduzetnik	4,7

Tablica 13.

Glavni poslovi vlasnika/menadžera u obrtu/poduzeću (%)

1. radi sve poslove - prema potrebama	50,2
2. vodi posao i neposredno rukovodi ljudima	36,6
3. nešto drugo	13,2

Tablica 14.

Percepcija unutarnjih činitelja koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća? (%)

Rang/Činitelj	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. visoki troškovi rada (bruto plaće)	5,2	6,1	14,1	33,3	38,5	4,0
2. loša prodaja/marketing proizvoda	17,4	11,3	13,1	32,4	23,0	3,3
3. nedovoljno kvalificirani radnici	17,8	12,7	21,1	24,4	21,1	3,2
3. manjak vremena za rukovođenje	16,9	13,6	19,2	31,0	17,4	3,2
4. manjak prostora	19,2	16,4	18,8	26,8	17,4	3,1

Tablica 14.
(nastavak)

Rang/Činitelj	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
5. zastarjela oprema/strojevi	25,4	12,2	21,1	17,8	21,1	3,0
5. slabo korištenje računala u poslovanju	18,8	14,6	23,0	24,4	16,4	3,0
5. manjak tehničkih kapaciteta	17,8	14,1	28,2	24,9	12,7	3,0
6. manjak prilika za izobrazbu	21,1	12,7	29,1	22,5	12,2	2,9
7. visoki troškovi otkaza radnoj snazi	35,2	18,3	16,9	10,3	16,0	2,5
8. loši odnosi s radnicima	40,4	13,1	16,4	14,6	10,3	2,4
9. manjak obiteljske radne snage	46,9	15,0	14,6	10,3	9,9	2,2

Tablica 15.
Percepcija motiva za osnivanje sadašnjeg obrta/poduzeća (%)

Rang/Motivi	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. htjeli ste iskoristiti osobna znanja i sposobnosti	4,2	3,3	6,6	33,3	50,7	4,2
2. htjeli ste tako ostvariti svoje ideje/zamisli	5,6	5,2	9,4	24,9	51,6	4,1
3. htjeli ste biti svoj "gazda"	19,7	10,3	17,8	19,2	30,0	3,3
3. htjeli ste izazovan/netipičan posao	18,3	7,5	25,4	18,3	25,8	3,3
4. htjeli ste voditi ljude ka pravim ciljevima	15,0	12,2	28,6	22,5	18,8	3,2
5. jedino ste tako mogli zaraditi za život	26,8	8,9	16,4	20,2	24,9	3,1
6. htjeli ste zaraditi mnogo novca za svoju obitelj	17,4	9,4	39,0	19,7	11,3	3,0
7. htjeli ste kao poduzetnik steći određeni ugled	24,4	13,6	32,9	15,0	9,9	2,7
8. htjeli ste nastaviti obiteljsku tradiciju	67,1	9,9	5,2	6,1	8,0	1,7

Tablica 16.

Percepcija odabranih obilježja i vrijednosti pojedinaca i institucija u lokalnoj sredini (%)

<i>1. Što najbolje opisuje politiku u sredini u kojoj živite:</i>							
nepoštena	1	2	3	4	5	poštena	M
	15,0	14,1	49,8	14,1	6,1		2,8
<i>2. Neki kažu da ljudima treba vjerovati, drugi kažu da ne...</i>							
ne treba vjerovati	1	2	3	4	5	treba vjerovati	M
	6,1	9,9	37,6	28,6	17,4		3,4
<i>3. Ljudi u mom gradu poštuju zakone, čak i prometne.</i>							
uopće ne poštuju	1	2	3	4	5	poštuju u potpunosti	M
	8,0	11,3	54,0	21,1	5,2		3,0
<i>4. Policija bi trebala imati šire ovlasti.</i>							
uopće se ne slažem	1	2	3	4	5	potpuno se slažem	M
	26,8	15,0	36,2	8,9	12,7		2,7
<i>5. Moji znanci ne prijavljuju sve prihode poreznoj upravi.</i>							
uopće se ne slažem	1	2	3	4	5	potpuno se slažem	M
	22,1	14,1	34,3	13,1	15,5		2,9

Tablica 17.

Dominantni tip uposlene radne snage u obrtima/poduzećima (%)

1. radnici sa srednjom stručnom spremom	70,0
2. visokokvalificirani radnici	11,4
3. radnici s višom stručnom spremom/fakultetskom naobrazbom	11,3
4. nešto drugo	7,3

Tablica 18.

Procjena funkcionalnih znanja potrebnih za vođenje obrta/poduzeća uz pomoć školskih ocjena od 1 do 5 (%)

Rang/Funkcionalna područja	1	2	3	4	5	M
1. prodaja/marketing	0,9	1,4	25,4	50,7	21,1	3,9
2. znanja i vještine rukovođenja/menadžmenta	0,5	2,8	28,6	48,4	18,8	3,8
3. tehničko/tehnološka znanja	3,3	8,0	27,7	37,1	22,1	3,7
4. financije i upravljanje ulaganjima	1,9	10,3	35,2	35,7	16,0	3,5
5. korištenje računala	9,4	19,2	30,5	24,4	15,5	3,2
5. poslovi izvoza i uvoza	12,2	16,4	26,8	26,8	15,5	3,2
6. računovodstvo	3,8	12,7	52,1	25,8	5,2	3,1
7. pravo i pravni propisi	9,9	24,4	44,1	16,4	3,8	2,8

II. RAZVOJNI POTENCIJAL OBRTA/PODUZEĆA

Tablica 19.

Stupanj iskorištenosti ukupnih radnih i tehničkih kapaciteta (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 50%	22,9	71,4	20,4	80,0	75,0
2. 51% do 75%	30,0				
3. 76% do 100%	47,1				

Tablica 20.

Poslovne investicije u zadnje tri godine (%)

1. nisu imali poslovne investicije	30,0
2. imali su određene poslovne investicije	69,0

Tablica 21.

Vrijednost investicija iz zadnje tri godine kod onih koji su ih imali (u kunama) (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 400.000,00 kn	40,3	1.665.634,00	2.864.172,00	500.000,00	500.000,00
2. od 400.001,00 do 2.000.000,00	39,6				
3. od 2.000.001,00 do 18.000.000,00	27,6				

Tablica 22.

Percepcija kretanja ključnih dimenzija poslovanja u idućih godinu dana (%)

	Smanjit će se	Ostat će isti	Povećat će se	M
1. broj Vaših proizvoda/usluga na tržištu	4,7	34,3	60,1	2,5
2. ulaganja u poduzeće	10,3	38,5	50,2	2,4
3. dobit/dohodak	16,0	40,4	42,7	2,3
3. broj zaposlenih	12,7	45,1	41,8	2,3

Tablica 23.

Raspodjela poduzetnika prema novim ulaganjima u skorju budućnosti (%)

1. idu u nova ulaganja	55,9
2. ne idu u nova ulaganja u sljedećih godinu dana	37,6

Tablica 24.

Vrijednost budućih ulaganja (kunama) (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 400.000,00 kn	43,5	1.636.948,00	2.977.129,00	1.000.000,00	500.000,00
2. od 400.001,00 do 2.000.000,00	38,2				
3. od 2.000.001,00 do 20.000.000,00	18,3				

N = 115 ili 54%

Tablica 25.

Namjena planiranih ulaganja (%)

Rang/Namjena ulaganja	Da	Ne
1. u radne strojeve, opremu, alate	45,1	54,0
2. u građevinske objekte	28,6	70,4
3. u obrtna sredstva	22,5	76,5
4. u istraživanje i razvoj novih proizvoda	10,3	88,7
5. u zemljište	8,9	90,1
6. u osnivačka ulaganja (dozvole, investicijski projekti, i slično)	2,3	96,7
7. u nešto drugo	1,9	97,2
<i>* ne idemo u nove investicije u idućih godinu dana</i>	28,6	70,4

Tablica 26.

Financijski izvori za buduća ulaganja (%)

Rang/Izvori za ulaganja	Da	Ne
1. krediti od banaka u zemlji	58,7	41,3
2. buduća ulaganja financiramo iz svojih sredstava	31,9	68,1
3. ulaganja poslovnih partnera iz inozemstva	7,5	92,5
4. krediti privatnih osoba	4,7	95,3
5. krediti od poslovnih partnera (obrnika, poduzeća)	2,3	97,7
5. ulaganja poslovnih partnera iz zemlje	2,3	97,7
6. nešto drugo	0,9	99,1
<i>* ne idemo u nove investicije</i>	28,2	71,8

Tablica 27.

Percepcija ključnih činitelja važnih za uspjeh i napredovanje u lokalnoj sredini (%)

Rang/Činitelji uspjeha	Posve nevažno	1	2	3	4	5	Vrlo važno	M
1. snalažljivost		1,4	1,4	9,4	32,9	54,9		4,4
2. znanje i stručnost		1,9	4,2	16,0	31,9	45,5		4,1
3. novac		3,8	3,8	21,1	30,5	40,4		4,0
4. poštenje, zalaganje i korektnost		6,1	7,5	13,1	31,0	42,3		3,9
5. sretan stjecaj okolnosti		3,8	12,7	34,7	26,3	22,1		3,5
6. osobne i obiteljske veze/poznanstva		8,9	12,2	27,7	29,1	20,7		3,4
7. stranačka i politička pripadnost		27,2	19,7	24,4	16,4	11,3		2,6
8. bezobzirnost		36,2	22,5	20,7	11,7	7,5		2,3

Napomena: Ispitanici su činitelje uspjeha/napredovanja ocjenjivali uz pomoć ljestvice, kojoj najmanja vrijednost (= 1) označava najmanji stupanj važnosti činitelja, a najveća vrijednost (= 5) označava najveći stupanj važnosti toga činitelja.

Tablica 28.

Primarna tržišta za prodaju proizvoda/usluga (%)

1. lokalno tržište (mjesto boravka, županija)	32,4
2. regionalno tržište (nekoliko županija)	28,6
3. cijela zemlja	29,6
4. inozemstvo	9,4

Tablica 29.

Raspodjela obrta/poduzeća prema udjelima domaćeg/inozemnog tržišta u ukupnom prometu u zadnjih godinu dana (%)

Domaće tržište	%	M	Mode	Median	Inozemno tržište	%	M	Mode	Median
1. od 8% do 99%	32,2	89,9	100,0	100,0	1. do 5%	26,5	32,2	5,0	20,0
2. 100%	66,2				2. 6% do 25%	26,4			
					3. 26% do 50%	19,2			
					4. 51% do 100%	27,9			
* N = 208 ili 97,7%					* N = 68 ili 31,9%				

Tablica 30.

Procjena jačine konkurencije na primarnom tržištu (%)

1. konkurencija gotovo da i ne postoji	16,4
2. konkurencija je vrlo izražena	83,6

Tablica 31.

Broj konkurenata na primarnom tržištu

	%	M	Mode	Median
1. do 5 konkurenata	32,4	70,1	10,0	10,0
2. 6 do 10 konkurenata	30,7			
3. 11 i više konkurenata	36,9			

N = 111 ili 52,1%; Minimum = 1, maximum = 5.500

Tablica 32.

Percepcija prisutnosti sljedećih obilježja u lokalnih poduzetnika

Rang/Obilježje	Nimalo	1	2	3	4	5	Vrlo mnogo	M
1. radišnost		0,9	1,9	12,7	32,4	50,7		4,3
2. inteligencija (pamet)		1,4	5,6	33,8	41,3	15,5		3,6
2. unapređivanje gospodarstva		2,8	6,1	33,3	42,3	14,1		3,6
3. političke veze		12,7	14,1	34,3	23,0	14,1		3,1
4. iskorištavanje drugih		17,4	28,2	30,5	13,6	8,5		2,7
5. nepoštenje		21,6	31,0	31,5	8,9	5,2		2,4

Tablica 33.

Tipovi najjačih konkurenata anketiranih poduzetnika (%)

Rang	Da	Ne
1. mali i srednji obrti/poduzeća	57,7	42,3
2. velika domaća poduzeća	31,5	68,5
3. velika međunarodna poduzeća/internacionalne kompanije	30,5	69,5
4. netko drugi	8,0	92,0
5. u našoj djelatnosti konkurencija nije izrazita	4,7	95,3

Tablica 34.

Percepcija institucionalnih činitelja koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća (%)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. neučinkoviti sudovi	8,9	7,5	10,3	18,8	53,5	4,0
2. snažna konkurencija	5,2	5,2	19,2	32,9	36,6	3,9
3. spora birokracija	9,9	9,4	19,7	21,6	39,0	3,7
4. manjak financijskih informacija	4,2	9,4	29,6	34,7	20,7	3,6
5. manjak prodajnih/tržišnih informacija	11,3	12,7	25,8	33,3	15,0	3,3

Tablica 34.
(nastavak)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
6. sporo dobivanje dozvola i potvrda	16,0	14,6	20,2	24,9	23,9	3,2
6. računovodstveni standardi	10,8	12,7	39,0	23,9	12,7	3,2
7. nedostatak javnih službi/centara za pomoć obrtnicima/poduzetnicima	16,0	18,3	22,5	19,2	22,1	3,1
7. nužnost dobivanja certifikata kvalitete	16,9	14,1	29,6	18,3	19,2	3,1
8. propisi u vezi javnih nabavki	17,4	16,0	31,0	22,5	11,3	2,9
9. propisi u vezi zaštite okoliša	20,7	23,0	32,4	15,5	7,5	2,6
10. nužnost podmićivanja službenih osoba	30,0	22,5	23,0	16,0	7,0	2,5

Tablica 35.
Dominantni tip kupaca/potrošača anketiranih poduzetnika (%)

1. privatna poduzeća	47,9
2. građani	40,8
3. i građani i privatna poduzeća	11,3

Tablica 36.
Percepcija financijskih činitelja koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća? (%)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. manjak poreznih olakšica za ulaganja	3,8	4,2	8,0	27,7	54,9	4,3
2. visoki troškovi osiguranja kredita	7,0	3,3	12,2	25,8	51,2	4,1
2. visoke pristojbe banaka za njihove usluge	3,8	4,7	15,0	28,6	47,4	4,1
3. manjak novca za tekuće poslovanje	5,2	6,6	17,8	25,4	45,1	4,0
4. nevoljkost banaka da financiraju obrtnike/poduzetnike	8,0	7,5	11,7	26,8	45,1	3,9
4. manjak kapitala za ulaganja	6,6	8,9	14,6	25,4	43,7	3,9
5. spor proces dobivanja kredita	8,5	9,4	23,0	21,6	36,2	3,7
6. bankovna birokracija	9,4	8,9	20,7	29,1	30,0	3,6
7. veliki troškovi uzetih kredita	19,7	4,7	16,0	24,4	34,7	3,5
8. visoki troškovi izrade poslovnog plana	12,7	11,3	25,8	19,2	29,6	3,4
9. manjak partnera za kupnju dionica Vašeg poduzeća	57,7	15,0	15,0	4,2	3,8	1,7

Tablica 37.

Pripadnost različitim udruženjima i dobrovoljnim organizacijama (%)

Rang	Da	Ne
1. sportski ili rekreacijski klubovi	50,2	47,4
2. profesionalna i strukovna udruženja	40,8	56,8
3. crkvene ili vjerske organizacije	16,9	80,8
4. dobrotvorne organizacije	16,4	81,2
5. političke stranke	14,6	83,1
6. umjetnička, glazbena ili obrazovna društva	9,4	88,3
7. ekološke grupe i udruge	5,2	92,5

III. SURADNJA S INOZEMNIM OBRTIMA/PODUZEĆIMA

Tablica 38.

Oblici suradnje s inozemnim partnerima? (%)

1. kao samostalni izvoznik (direktni partner inozemnim tvrtkama i podugovaratelj u zemlji radi izvoza)	28,6
2. nešto drugo	6,6
3. nije izvoznik	57,7

Tablica 39.

Zemlje u koje najčešće izvoze anketirani poduzetnici (apsolutne brojke)

1. Njemačka	26
2. Slovenija	19
3. Austrija	17
4. Bosna i Hercegovina	14
5. Italija	11
6. Mađarska, Nizozemska, V. Britanija, Poljska, Francuska, Slovačka, Češka, Belgija, Jugoslavija, Kina, SAD	1-3

Tablica 40.

Glavni inozemni poslovni partneri (%)

Rang	Da	Ne
1. mala i srednja poduzeća	24,4	64,3
2. velike nacionalne kompanije (djeluju samo u toj zemlji)	5,2	83,6
3. velike multinacionalne kompanije (djeluju širom svijeta)	3,8	85,0
4. obrtnici	0,9	87,8
<i>* ne izvozimo naše proizvode/usluge</i>	57,7	31,0

Tablica 41.

Raspodjela poduzetnika prema planovima za izvoz u iduće tri godine? (%)

1. imaju takve planove	25,8
2. nisu im potrebni izvozni poslovi	38,0
3. nešto drugo	8,0

Tablica 42.

Hoće li u iduće tri godine neka inozemna tvrtka ulagati značajnije u obrt/poduzeće radi... (%)

A. zajedničkog poslovanja u Hrvatskoj		B. zajedničkog poslovanja izvan Hrvatske	
1. da	18,3	1. da	12,7
2. ne	76,1	2. ne	81,2

IV. DRŽAVA I PODUZETNICI

Tablica 43.

Percepcija nekih mišljenja o odnosu države i tržišta (%)

Rang	Uopće se ne slažem						Potpuno se slažem	M
		1	2	3	4	5		
1. banke moraju biti potpuno neovisne	1,9	4,7	13,1	19,7	59,6	4,3		
2. gotovo sva poduzeća valja privatizirati	11,3	7,5	19,7	21,6	39,0	3,7		
3. država mora kontrolirati cijene	33,3	18,8	23,9	12,7	8,9	2,4		
4. neuspješna poduzeća koja zapošljavaju velik broj radnika ne treba zatvarati, već im treba financijski pomagati	51,6	13,1	17,8	4,7	10,3	2,1		
4. menadžeri velikih poduzeća moraju biti u dobrim odnosima s ljudima iz vlade/vlasti	48,4	13,1	23,0	9,4	5,2	2,1		
5. stranka kojoj je povjerena vlast u zemlji ima puno pravo odlučivati o tome što je dobro, a što nije dobro u gospodarstvu	58,2	11,7	16,4	5,2	7,0	1,9		
6. država treba imenovati menadžere u velikim poduzećima	66,2	10,8	12,2	4,2	5,2	1,7		

Tablica 44.

Percepcija mjera za relativno brzo povećanje broja zaposlenih u obrtu/poduzeću? (%)

Rang/Mjere	Da	Ne
1. postići bržu naplatu potraživanja od kupaca/partnera	56,3	43,7
2. kreditirati s nižim kamatnim stopama	51,6	48,4
3. dati porezne olakšice poduzetnicima	46,0	54,0
4. osigurati jednokratnu financijsku pomoć države za nova radna mjesta	21,6	78,4
5. brže odobravati investicijske kredite u bankama	14,1	85,9
6. sklopiti ugovore o suradnji s domaćim tvrtkama	13,1	86,9
7. lakše dobivati garancije po kreditima	12,2	87,8
8. financijski poticati izvoz u inozemstvo	10,8	89,2
9. sklopiti ugovore o suradnji s inozemnim tvrtkama	10,3	89,7
10. osigurati jeftinu komunalnu infrastrukturu	9,4	90,6
11. osigurati dugoročni najam nekretnina u vlasništvu države	3,3	96,7
<i>* ne razmišljamo o većem broju radnika</i>	<i>10,3</i>	<i>89,7</i>

Tablica 45.

Percepcija vanjskih činitelja koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća? (%)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. neplaćanja za prodane proizvode/usluge	3,8	4,2	6,1	23,5	60,1	4,3
2. nelojalna konkurencija/siva ekonomija	4,2	2,8	16,4	23,9	50,7	4,1
2. visoki porezi na dohodak	1,9	4,7	16,0	28,2	46,9	4,1
3. visoki porezi na dobit	3,3	4,2	20,2	27,7	43,2	4,0
4. visoki troškovi zdravstvenog osiguranja	4,2	7,5	26,8	29,1	31,5	3,8
5. visoki troškovi mirovinskog osiguranja	6,6	9,9	31,0	26,8	23,9	3,5
6. manjak potražnje za Vašim proizvodima	16,9	8,0	30,0	25,4	17,4	3,2
7. manjak znanja u rukovodećih ljudi	15,0	16,9	25,4	25,4	15,5	3,1
8. dostupnost sirovina	31,0	11,7	14,1	16,4	24,4	2,9
9. visoka cijena Vaših proizvoda/usluga	16,0	23,0	33,8	17,8	7,5	2,8
10. poteškoće u izvozu robe i usluga	39,9	10,3	23,0	11,3	11,3	2,4

V. PERCEPCIJA ČINITELJA RAZVOJA

Tablica 46.

Percepcija razvijenosti međimurskog obrtništva i poduzetništvo (%)

1. međimursko je obrtništvo/poduzetništvo najrazvijenije u zemlji	63,4
2. međimursko obrtništvo/poduzetništvo nije najrazvijenije u zemlji	22,5
3. ne znam	13,6

Tablica 47.

Percepcija razloga razvijenosti poduzetništva u Međimurju (%)

Rang	Da	Ne
1. radišnost i marljivost domaćih ljudi	83,6	16,0
2. tradicija proizvodnog obrta/poduzetništva u obiteljima	49,8	49,8
3. znanja razvijena kod ljudi za duga rada u inozemstvu	39,4	60,1
4. sposobnost domaćih ljudi da razumiju i razviju nove potrebe kod svojih kupaca	37,6	62,0
5. raspoloživi kapital u domaćih ljudi	18,8	80,8
6. pogodan zemljopisni položaj uz granicu/izloženost vanjskim utjecajima	9,9	89,7
7. dostupnost komunalne infrastrukture (struja, plin, kanalizacija, voda...)	4,7	94,8
8. poticanje razvoja obrta/poduzetništva još za stare vlasti u socijalizmu	4,2	95,3
9. spremnost poduzetnika da međusobno surađuju	3,8	95,8
* ne smatram da je poduzetništvo ovdje vrlo razvijeno	8,0	91,5

Tablica 48.

Percepcija socijalnih činitelja koji određuju poslovni uspjeh obrta/poduzeća (%)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
1. izostanak potpore lokalne vlasti	9,9	8,0	29,1	25,8	25,4	3,5
1. izostanak povjerenja u društvu	8,0	8,9	28,6	31,9	21,6	3,5
2. izostanak potpore Vaše komore/udruge	10,3	11,7	29,1	24,9	21,6	3,4
2. nevoljkost poduzetnika da se udruže i surađuju radi zaštite svojih interesa	8,5	13,1	31,5	24,4	21,1	3,4
3. izostanak potpore drugih poslovnih udruga	12,2	14,1	43,2	14,6	11,7	3,0
3. manjak savjetodavnih/konzultantskih usluga	13,6	15,0	32,9	27,7	8,9	3,0

Tablica 48.
(nastavak)

Rang/Činitelji	Posve nevažno	Nevažno	Ni nevažno ni važno	Važno	Vrlo važno	M
4. nedostupnost inozemnih partnera	20,2	15,5	30,0	18,8	12,2	2,9
5. izostanak podrške obitelji i prijatelja	25,8	15,0	23,5	19,2	15,0	2,8
5. izostanak političkog promicanja izvoza	25,8	13,1	30,0	13,1	14,6	2,8
6. neuređene zemljišne knjige	26,3	15,5	29,1	11,3	15,0	2,7

Tablica 49.

Procjena životnog standarda vlastite obitelji/kućanstva u odnosu na prosječni standard u zemlji (%)

1. nešto/znatno je iznad prosječnoga	60,1
2. prosječan	33,3
3. znatno/ništa je niži od prosječnoga	5,7

Tablica 50.

Percepcija životnog standarda vlastite obitelji/kućanstva u sljedeće 3 godine (%)

1. biti će približno isti kao i sada	70,0
2. biti će bolji no sada	22,1
3. biti će lošiji od sadašnjega	7,5

Tablica 51.

Percepcija glavnih razloga neuspjeha poduzetnika u lokalnoj sredini (%)

Rang	Da	Ne
1. loša naplata isporučene robe/usluga	56,8	43,2
2. osobna nesposobnost u vođenju i organizaciji poduzeća	52,6	47,4
3. velika potrošnja za privatne (i obiteljske) potrebe	34,3	65,7
4. preveliko zaduživanje u prijašnjim fazama rada	33,8	66,2
5. slaba kupovna moć stanovništva	28,2	71,8
6. nedostatak jeftinijih financijskih sredstava/kredita	23,9	76,1
7. loša procjena kretanja na tržištu	19,2	80,8
8. zastarjelost tehnologije i opreme	16,9	83,1
9. djelovanje snažne konkurencije	13,6	86,4
10. loš odnos prema zaposlenima	8,5	91,5
11. fizičko/psihološki (zdravstveni) slom poduzetnika	1,4	98,6

Tablica 52.

Percepcija temeljnih vrijednosti uz pomoć ljestvice od 1 do 5 (%)

Rang	Uopće nije važno	1	2	3	4	5	Veoma je važno	M
1. poštenje		0,0	0,0	2,3	8,0	87,3		4,9
1. ljubav		0,5	0,0	8,0	33,3	55,9		4,9
2. djeca		1,4	0,0	1,4	8,0	87,8		4,8
3. rad		0,0	0,5	0,9	23,9	72,8		4,7
4. brak		1,4	0,9	8,0	15,5	72,3		4,6
4. znanje i naobrazba		0,0	0,0	4,2	27,7	66,2		4,6
4. sloboda i neovisnost		0,5	0,5	4,7	25,4	67,6		4,6
5. prijateljstvo		0,0	0,0	8,9	31,0	58,2		4,5
6. seksualni život		0,9	4,2	14,6	32,4	46,0		4,2
6. zaštita okoliša		2,3	2,3	13,1	31,5	48,8		4,2
7. slobodno vrijeme		1,4	4,2	24,9	33,8	33,3		4,0
7. novac		0,5	2,3	20,2	46,9	28,2		4,0
8. vjera		18,3	18,3	31,0	17,4	13,1		2,9
9. nacija		23,0	14,6	29,1	18,3	13,1		2,8
10. politika		28,2	22,5	32,9	8,9	5,2		2,4

VI. PODUZETNIK/MENADŽER OSOBNO

Tablica 53.

Dobna struktura ispitanika (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 35 godina	14,2	44,4	8,3	48,0	45,0
2. 36 do 45 godina	37,9				
3. 46 do 63 godine	47,9				

Tablica 54.

Spolna struktura ispitanika (%)

1. muškarci	74,6
2. žene	24,4

Tablica 55.

Podjela ispitanika prema najvišoj završenoj školi (%)

	Završena škola ispitanika	Završena škola oca
1. bez škole/nepotpuna osnovna škola	0,0	12,6
2. potpuna osnovna škola	0,0	20,2
3. srednja škola (KV, VKV, SSS)	44,1	52,6
4. viša škola	26,3	8,0
5. fakultet, magisterij, doktorat	29,1	4,2

Tablica 56.

Bračni status ispitanika (%)

1. oženjen udata	89,7
2. ostalo	10,3

Tablica 57.

Podjela ispitanika prema tipu naselja rođenja (%)

	Ispitanik	Njegov/ njezin otac
1. selo	58,2	78,4
2. manji grad (Čakovec, Varaždin i sl.)	38,0	18,8
3. grad/veliki grad	2,8	1,8

Tablica 58.

Ukupan broj članova kućanstva (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 1 do 3 člana	27,2	4,0	1,4	4,0	4,0
2. 4 člana	46,9				
3. 5 do 11 članova	24,3				

Tablica 59.

Broj članova kućanstva sa stalnim mjesečnim prihodima (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 1 do 2 člana	62,1	2,5	0,9	2,0	2,0
2. 3 člana	24,4				
3. 4 do 6 članova	13,1				

Tablica 60.

Podjela ispitanika prema ukupnim godinama radnog staža (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. do 10 godina	11,4	22,5	8,6	30,0	23,0
2. od 11 do 20 godina	30,0				
3. 21 do 30 godina	40,0				
4. 31 godina i više	18,6				

Tablica 61.

Podjela ispitanika prema godinama početka rada u određenom obliku poduzetništva (%)

	%	M	St. d.	Mode	Median
1. 15 do 25 godina	30,8	29,0	6,5	28,0	28,0
2. 26 do 35 godina	53,6				
3. 36 do 50 godina	15,6				

Tablica 62.

Podjela ispitanika prema stručnoj spremi stečenoj školovanjem (%)

1. ekonomska	37,1
2. tehnička	44,6
3. ostale struke	18,3

II. TEMELJNI
REZULTATI
ISTRAŽIVANJA
RELEVANTNE
JAVNOSTI
MEĐIMURJA

I. PERCEPCIJA MEĐIMURJA I NJEGOVIH RESURSA*

Tablica 1.
Percepcija ključnih obilježja Međimurja (%)

Rang/Obilježje	1	2	3	M
1. to je zavičaj vrijednih ljudi	0,0	2,4	95,1	2.97
2. to je kraj očuvane prirode	4,9	36,6	51,2	2.50
3. to je kraj kojem trebaju strateški ulagači	12,2	36,6	43,9	2.34
4. to je razvojni primjer za cijelu zemlju	7,3	56,1	31,7	2.25
5. to je kraj koji ima razvojnu viziju	9,8	68,3	17,1	2.07
6. to je kraj dobro organizirane uprave	29,3	46,3	17,1	1.87
7. to je kraj nesposobnih upravljača	58,5	34,1	0,0	1.37

Napomene: * Ovi su podaci sastavni dio projekta *Poduzetništvo u Međimurju* (voditelj kojega je dr. D. Čengić), koji se realizirao od rujna do studenoga 2002. godine za potrebe Međimurskog poduzetničkog centra (MPC) iz Čakovca. Rezultati prikazani u ovim tablicama (N = 41) predstavljaju odgovore tzv. relevantne međimurske javnosti, sastavljene od gospodarstvenika, stručnjaka i javnih službenika/djelatnika! ** Ispitanici su odgovarali uz pomoć ljestvice od 1 do 3, pri čemu brojevi znače sljedeće: 1 = ne povezujem to obilježje s Međimurjem, 2 = donekle povezujem to obilježje s Međimurjem, 3 = posve povezujem to obilježje s Međimurjem. ** M = aritmetička sredina! *** Kako svi ispitanici nisu odgovorili na pojedina pitanja, zbroj postotaka ne doseže nužno 100%!

Tablica 2.

Mišljenje ispitanika o globalizaciji (%)

1. globalizacija je proces koji se ne može zaustaviti, a od naše sposobnosti ovisi hoćemo li je iskoristiti	78,0
2. globalizacija služi samo stranim kompanijama da osvoje lokalna tržišta, pa tako i međimursko	14,6
3. globalizacija je šansa za novi ekonomski probitak ljudi i poduzeća iz Međimurja	7,3

Napomena: * Kako svi ispitanici nisu odgovorili na pojedina pitanja, zbroj postotaka ne doseže nužno 100%!

Tablica 3.

Procjena gospodarskog i razvoja Međimurja u proteklih deset (10) godina (%)

1. gospodarski smo se razvijali, ali još uvijek daleko ispod svojih mogućnosti	65,9
2. gospodarski smo se donekle razvijali	22,0
3. gospodarski smo nazadovali	12,2
4. gospodarski smo se jako razvijali zahvaljujući korištenju svih svojih potencijala	0,0

Tablica 4.

Percepcija gospodarski najrazvijenijih hrvatskih županija (%)

Rang/Županija	%
1. Zagrebačka	53,7
2. Istarska	19,5
3. Međimurska	14,6
4. Varaždinska	9,8
5. Primorsko-goranska	2,4

Tablica 5.

Percepcija razvijenosti Međimurja u odnosu na najbliže slovenske županije (%)

Rang	%	M	Median
1. Međimurje je u odnosu na njih gospodarski izjednačeno	56,1	1,67	2,0
2. Međimurje je gospodarski slabije	36,6		
3. Međimurje je gospodarski razvijenije	4,9		

Tablica 6.

Percepcija razvijenosti Međimurja u odnosu na najbliže mađarske županije (%)

Rang	%	M	Median
1. Međimurje je gospodarski razvijenije	46,3	2.35	2.0
2. Međimurje je u odnosu na njih gospodarski izjednačeno	39,0		
3. Međimurje je gospodarski slabije	12,2		

Tablica 7.

Percepcija djelatnosti u kojima je Međimurje gospodarski razvijenije od susjednih županija, uključujući i slovenske i mađarske županije (%)

Rang/Djelatnosti	%
1. tradicionalno obrtništvo/zanatstvo	43,6
2. graditeljski obrt/industrija	12,8
2. trgovina i druge uslužne djelatnosti	12,8
3. metalna i strojogradna industrija	10,3
4. informatički obrt/industrija	7,7
5. poljoprivredna proizvodnja	2,6
5. tekstilna industrija	2,6
* ni u jednoj djelatnosti Međimurje nije u prednosti u odnosu na susjedne županije/regije	7,3

Tablica 8.

Percepcija temeljnih izvora međimurske prednosti u razvijenijim djelatnostima u odnosu na susjedne županije (%)

Rang/Izvori prednosti	%
1. radišnost domaćih ljudi/vlasnika poduzeća	73,2
2. dobra organizacija poslovanja i rada	7,3
3. dobra komunalna i prometna infrastruktura	4,9
3. jeftinija radna snaga	4,9
4. dobro obrazovana radna snaga	2,4
4. bolja kvaliteta proizvoda/usluga	2,4
4. nešto drugo	2,4
* uloženi kapital	0,0
* poznavanje tržišta	0,0
* ni u jednoj djelatnosti nismo u prednosti u odnosu na susjedne županije/regije	7,3

Tablica 9.

Percepcija razvoja Međimurja u sljedećih deset (10) godina (%)

1. Međimurje će biti među prve tri narazvijenije hrvatske županije	41,5
2. Međimurje se u razvojnog smislu neće posebno razlikovati od prosječnih hrvatskih županija	31,7
3. Međimurje će biti narazvijenija županija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj	19,5
4. Međimurje će u razvojnog smislu nazadovati	4,9
5. nešto drugo	2,4

Tablica 10.

Najvažnije županije s kojima bi se Međimurje trebalo uspoređivati kad je riječ o poželjnim pravcima budućeg razvoja (%)

1. sa sličnim austrijskim županijama/pokrajinama	39,0
2. sa sličnim županijama/pokrajinama u zajednici Alpe-Adria	19,5
3. s najbližim slovenskim županijama/pokrajinama	14,6
4. s Istarskom županijom	9,8
5. s Varaždinskom županijom	7,3
6. sa Zagrebačkom županijom	4,9
7. sa sličnim njemačkim županijama/pokrajinama	2,4
* s najbližim mađarskim županijama/pokrajinama	0,0

Tablica 11.

Percepcija činitelja/resursa koji su najviše pridonijeli gospodarskom razvoju Međimurja u zadnjih deset godina (%)

1. radišnost obrtnika/vlasnika malih poduzeća	68,3
2. raspoloživi kapital u rukama domaćih ljudi	9,8
3. spremnost međimurskih poduzetnika i menadžera da međusobno surađuju radi osvajanja novih tržišta	4,9
3. pogodan zemljopisni položaj uz granicu	4,9
4. proizvodne i uslužne inovacije	2,4
4. upravljačke sposobnosti menadžera velikih poduzeća	2,4
4. razvijena komunalna infrastruktura	2,4
* ekstenzivno stočarstvo/tradicionalna poljoprivreda	0,0
* rad visokoobrazovanih stručnjaka/znanstvenika	0,0
* mehanizirana poljoprivredna proizvodnja	0,0
* tržišno poznate marke proizvoda/usluga	0,0
* rad obrazovanih industrijskih radnika	0,0
* dostupni bankovni/financijski/državni kapital	0,0
* upravljačke sposobnosti županijske/gradskih uprava	0,0
* inozemni kapital/inozemna ulaganja	0,0

Tablica 12.

Djelatnosti u koje treba ulagati radi razvoja Međimurja u idućih deset godina (%)

1. obrazovanje radne snage	24,4
2. obrti/industrije temeljene na izvornim međimurskim/hrvatskim proizvodima	22,0
3. proizvodnja zdrave hrane	12,2
4. moderna industrijska proizvodnja specifičnih proizvoda	7,3
5. specijalistički oblici obrazovanja – vrsnoćom najbolji u nacionalnim okvirima	4,9
5. razvoj specijalnih institucija za planiranje razvoja Međimurja	4,9
5. turizam oslonjen na turistički originalne usluge i odredišta, jedinstvene u međunarodnim okvirima	4,9
6. kvalitetnija javna uprava/službe	2,4
6. ekstenzivno stočarstvo – tzv. prirodni uzgoj stoke	2,4
6. visokomehanizirana poljoprivreda na velikim površinama	2,4
6. tradicionalno obrtništvo/zanatstvo	2,4
6. neka druga djelatnost	2,4
* tehnološki moderna tekstilna industriju	0,0
* industrija masovne proizvodnje	0,0
* graditeljstvo	0,0
* zdravstveni turizam i usluge	0,0

Tablica 13.

Percepcija najvažnijih činitelja/resursa za gospodarski razvoj Međimurja u sljedećih deset godina (%)

1. radišnost obrtnika/vlasnika malih poduzeća	26,8
2. spremnost međimurskih poduzetnika i menadžera da međusobno surađuju radi osvajanja novih tržišta	24,4
3. pogodan zemljopisni položaj uz granicu	12,2
4. rad visokoobrazovanih stručnjaka/znanstvenika	7,3
4. proizvodne i uslužne inovacije	7,3
4. inozemni kapital/inozemna ulaganja	7,3
5. rad obrazovanih industrijskih radnika	4,9
6. mehanizirana poljoprivredna proizvodnja	2,4
6. upravljačke sposobnosti županijske/gradskih uprava	2,4
6. razvijena komunalna infrastruktura	2,4
6. nešto drugo	2,4
* ekstenzivno stočarstvo/tradicionalna poljoprivreda	0,0
* tržišno poznate marke proizvoda/usluga	0,0
* upravljačke sposobnosti menadžera velikih poduzeća	0,0
* raspoloživi kapital u rukama domaćih ljudi	0,0
* dostupni bankovni/financijski/državni kapital	0,0

Tablica 14.

Djelatnosti u kojima bi se moglo u idućih deset godina zaposliti najviše novih radnika u Međimurju (%)

1. u obrtima/industrijama temeljenima na izvornim međimurskim/hrvatskim proizvodima	29,3
2. u graditeljstvu	22,0
3. u modernoj industrijskoj proizvodnji specifičnih proizvoda	12,2
4. u proizvodnji zdrave hrane	14,6
5. u tradicionalnom obrtništvu/zanatstvu	7,3
6. u tehnološki modernoj tekstilnoj industriji	4,9
7. u industriji masovne proizvodnje	2,4
7. u obrazovanju radne snage	2,4
7. u nekoj drugoj djelatnosti	2,4
* u ekstenzivnom stočarstvu (tzv. prirodni uzgoj stoke)	0,0
* u visokomehaniziranoj poljoprivredi na velikim površinama	0,0
* u zdravstvenom turizmu i uslugama	0,0
* u specijalističkim oblicima obrazovanja – vrsnoćom najboljima u nacionalnim okvirima	0,0
* u turizmu oslonjenom na turistički originalne usluge i odredišta, jedinstvene u međunarodnim okvirima	0,0
* u javnoj upravi/službama	0,0
* u razvoju specijalnih institucija za planiranje razvoja Međimurja	0,0

Tablica 15.

Tip radne snage potreban za razvoj poduzeća/institucija u idućih deset godina (%)

1. radnici fakultetskog obrazovanja – tehničke naobrazbe (inženjeri, i sl.)	29,3
2. radnici fakultetskog obrazovanja – ekonomisti, pravnici i slična zanimanja	26,8
3. radnici srednje stručne spreme – tehničke naobrazbe	19,5
4. visokoobrazovani menadžeri srednjega organizacijskog ranga (od poslovode pogona do voditelja sektora)	14,6
5. visokoobrazovani menadžeri najvišeg organizacijskog ranga	9,8
* niskokvalificirana radna snaga	0,0

II. PODUZEĆA/INSTITUCIJE I OKOLINA

Tablica 16.

Percepcija procesa doseljavanja novih stanovnika iz drugih krajeva Hrvatske i/li Europe u Međimurje u idućih deset godina (%)

1. ne, neće se doseljavati novi stanovnici	46,3
2. da, doseljavat će se novi stanovnici	29,3
3. ne znam	24,2

Tablica 17.

Percepcija ključnih upravnih, komunalnih i političkih prednosti i nedostataka Međimurske županije u odnosu na Varaždinsku i Istarsku županiju (%)

Rang/Obilježje	Nedostaci	-1	0	+1	Prednosti	M
1. komunalna infrastruktura (struja, plin, voda, ...)		0,0	41,5	56,1		.57
2. zemljopisni položaj		9,8	41,5	46,3		.37
3. cestovna/prometna infrastruktura		4,9	65,9	26,8		.22
4. poštivanje zakonitosti i stručnog mišljenja		12,2	65,9	19,5		.07
-1. dostupnost javnih službi građanima		17,1	73,2	7,3		-.10
-2. uvažavanje interesa gospodarstva		26,8	58,5	12,2		-.15
-3. postojanje jasne vizije budućeg razvoja		34,1	53,7	9,8		-.25
-4. sposobnost lokalne administracije/uprave		43,9	48,8	4,9		-.40
-5. veze lokalnih političara s vlašću u Zagrebu		78,0	17,1	2,4		-.77

Napomena: Ispitanici su izrazili svoje mišljenje uz svaki ponuđeni odgovor zaokruživanjem određenog broja od 1 do 3, pri čemu brojevi znače: -1 = nedostatak, 0 = niti nedostatak niti prednost, +1 = prednost!

Tablica 18.

Percepcija glavnih gospodarskih/ekonomskih takmičara međimurskoga gospodarstva (%)

1. mala i srednja poduzeća (do 250 radnika)	75,6
2. velika poduzeća (250 do 500 radnika)	7,3
2. neformalne grupe političara i poslovnih ljudi	7,3
3. moćnici koji zatvaraju tržišta u pojedinim županijama	4,9
4. neregistrirani pojedinci/djelatnosti iz "sive ekonomije"	2,4
4. nešto drugo	2,4
* velika/multinacionalna poduzeća (500 radnika i više)	0,0

Tablica 19.

Percepcija ključnih činitelja uspjeha i napredovanja u Međimurju (%)

Rang/Činitelji	Bez utjecaja	1	2	3	4	5	Vrlo veliki utjecaj	M
1. snalažljivost		2,4	2,4	9,8	48,8	34,1		4.12
2. znanje i stručnost		2,4	7,3	22,0	17,1	46,3		4.02
3. novac		2,4	9,8	14,6	48,8	22,0		3.80
4. poštenje, zalaganje i korektnost		4,9	19,5	24,4	31,7	19,5		3.41
5. sretan stjecaj okolnosti		2,4	22,0	36,6	24,4	12,2		3.22
6. osobne i obiteljske veze		9,8	12,2	41,5	22,0	12,2		3.15
7. stranačka i politička pripadnost		14,6	19,5	26,8	22,0	14,6		3.02
8. bezobzirnost		14,6	19,5	41,5	17,1	4,9		2.77
9. članstvo u neformalnim grupama		14,6	36,6	26,8	12,2	7,3		2.60
10. pripadnost međimurskim obiteljima		24,4	34,1	24,4	14,6	0,0		2.30

Napomena: Ispitanici su svoje mišljenje izrazili uz pomoć ocjena od 1 do 5, pri čemu je 1 = bez utjecaja, a 5 = vrlo veliki utjecaj!

Tablica 20.

Ulaganja u razvoj poslovanja u idućem planskom razdoblju (u kunama)

	M
1. 200.000,00 – 400.000,00	7,3
2. 400.001,00 – 800.000,00	9,8
3. 800.001,00 – 1.500.000,00	14,6
4. 1.500.001 – 3.000.000,00	7,3
5. 3.000.001,00 – 64.000.000,00	14,6
* ne ulažemo ništa/gotovo ništa	7,3

Tablica 21.

Percepcija budućih ulaganja u poduzećima/institucijama po pojedinim područjima (%)

Rang/Područja ulaganja	Da	Ne
1. tehnologija (alati, strojevi, ...)	70,7	26,8
2. razvoj novih proizvoda/poslovanja	63,4	34,1
3. kapitalna oprema (zgrade, zemljište...)	58,5	39,0
3. ulaganja u tržišna istraživanja/marketing	58,5	36,6
4. ulaganja u tzv. društveni standard (dječji vrtići, škole, knjižnice i sl.)	26,8	68,3
5. ulaganja u komunalnu infrastrukturu	19,5	78,0
6. ulaganja u rekreativne sadržaje	14,6	80,5
6. ulaganja u kulturnu baštinu/turizam	14,6	80,5

Tablica 22.

Izvori financiranja razvoja poduzeća/institucije u iduće tri godine (%)

1. iz prethodne dobiti/dohotka poduzeća-institucije	36,6
1. iz kredita banaka/financijskih ustanova	36,6
2. iz drugih izvora	19,5
3. ulaganjem drugih poduzeća u Vaše poduzeće	4,9
* dodatnim porezima/doprinosima	0,0
* posudbom novca od privatnih osoba	0,0

Tablica 23.

Percepcija ključnih prednosti i nedostataka poduzeća/institucije u odnosu na konkurenciju/slične institucije (%)

Rang/Obilježje	Nedostaci	-1	0	+1	Prednosti	M
1. kakvoća Vaših proizvoda/usluga	2,4	12,2	82,9			.82
2. tehnička/stručna znanja zaposlenih	2,4	22,0	73,2			.72
3. odnosi s potrošačima/klijentima	0,0	26,8	61,0			.69
4. poznavanje tržišta/raspoloženja javnosti	0,0	39,0	58,5			.60
5. cijena/dostupnost Vaših proizvoda/usluga	4,9	36,6	56,1			.52
6. sposobnosti vlasnika/uprave/menadžera	4,9	39,0	53,7			.50
7. podrška i razumijevanje u obitelji	7,3	53,7	34,1			.28
8. marketinško-propagandne aktivnosti	17,1	51,2	29,3			.12
9. raspoloživi kapital u poduzeću/instituciji	14,6	58,5	24,4			.10
-1. pristup kapitalu izvan poduzeća/institucije	24,4	51,2	19,5			-.05
-2. poznavanje važnih političara/menadžera	34,1	56,1	7,3			-.27

Napomena: * Ispitanici su svoje mišljenje izrazili uz pomoć ocjena od -1 do +1, pri čemu brojevi znače: -1 = nedostatak, 0 = niti nedostatak niti prednost, +1 = prednost! ** Kako svi ispitanici nisu odgovorili na pojedina pitanja, zbroj postotaka ne doseže nužno 100%!

Tablica 24.

Percepcija ključnih obilježja novog urbanističkog plana u odnosu na prethodni (%)

Rang/Obilježja plana	Da	Ne
1. povećana je zona poslovno-industrijske izgradnje	65,9	19,5
2. povećana je zona stambeno-poslovne izgradnje	48,8	36,6
3. povećane su zone uslužnih površina	46,3	39,0
4. povećana je zona stambene izgradnje	43,9	41,5
4. povećane su zone prometnih površina	43,9	41,5
5. povećan je udio poljoprivrednih površina	7,3	78,0

Tablica 25.

Ključni pojedinci/institucije s kojima ispitanici najčešće surađuju radi sklapanja konkretnih poslova/ugovora (%)

1. poduzetnici/vlasnici malih/srednjih poduzeća	46,3
2. predstavnici lokalne uprave (županija/gradovi, ...)	22,0
3. strana poduzeća izvan Hrvatske	12,2
4. vlasnici/menadžeri velikih poduzeća	4,9
4. građani/potrošači/kupci	4,9
5. predstavnici banaka/financijskih institucija	2,4
5. strana poduzeća koja rade u Hrvatskoj	2,4
5. predstavnici republičke državne uprave	2,4
5. više različitih tipova poduzeća/institucija istovremeno	2,4

Tablica 26.

Percepcija najvažnijih tipova suradnje za stabilan rast poslovanja u iduće tri godine (%)

1. s poduzetnicima/vlasnicima malih/srednjih poduzeća	41,5
2. s predstavnicima lokalne uprave (županija/gradovi, ...)	19,5
3. sa stranim poduzećima izvan Hrvatske	12,2
4. s vlasnicima/menadžerima velikih poduzeća	7,3
5. sa stranim poduzećima koja rade u Hrvatskoj	4,9
5. s građanima/potrošaćima/kupcima	4,9
5. suradnja s više partnera istodobno	4,9
6. s predstavnicima republičke državne uprave	2,4
6. s predstavnicima banaka/financijskih institucija	2,4

Tablica 27.

Percepcija ne-novčanih mjera kojima bi Međimurska županija mogla najviše pomoći poslovnom razvoju poduzeća i institucija (%)

Rang/Mjera	Da	Ne
1. učinkovitiji rad tijela lokalne samouprave	65,9	29,3
2. donošenje jasnog razvojnog plana županije	63,4	34,1
3. ulaganje novca u nove infrastrukturne projekte	56,1	39,0
3. djelatna pomoć pri dobivanju novih poslova/osvajanju novih tržišta izvan županije i zemlje	56,1	39,0
4. veće korištenje javnih natječaja pri dodjeli poslova	46,3	48,8
5. rad na promjenama radnog zakonodavstva	41,5	53,7
* važnije su mjere gradova nego županije	24,4	70,7

Tablica 28.

Percepcija ključnih gospodarskih aktera razvoja Međimurja u idućem razdoblju (%)

1. obrtnici i srednje velika poduzeća	61,0
2. obrtnici i mala poduzeća	26,8
3. velika poduzeća (s 500 i više radnika)	4,9
4. netko drugi	4,9
5. velika regionalna/multinacionalna poduzeća	2,4

III. NEKI OSOBNI PODACI

Tablica 29.

Raspodjela ispitanika prema dobi (%)

Dob	%	M	Mode
1. do 35 godina	12,2	47,7	50,0
2. od 36 do 45 godina	24,4		
3. od 46 do 64 godine	63,4		

Tablica 30.

Raspodjela ispitanika prema spolu (%)

1. muškarci	78,0
2. žene	22,0

Tablica 31.

Raspodjela ispitanika prema najvišoj završenoj školi (%)

1. srednja škola (KV, VKV, SSS)	9,8
2. viša škola	31,7
3. fakultet	51,2
4. specijalizacija, magisterij, doktorat	7,3

Tablica 32.

Raspodjela ispitanika prema godinama radnog staža (%)

	%	M	Mode
1. do 10 godina	14,6	25,2	30,0
2. od 11 do 20 godina	17,1		
3. od 21 do 30 godina	39,0		
4. s 31 godinom i više	29,3		

Tablica 33.

Raspodjela ispitanika prema temeljnoj struci (%)

1. ekonomska	43,9
2. tehnička	41,5
3. prirodoslovna	7,3
4. pravna	4,9
5. informatička	2,4
* društvena/humanistička	0,0

Tablica 34.

Raspodjela ispitanika prema osnovnom zanimanju, kojim se bave najvećim dijelom svoga profesionalnog života (%)

1. stručnjaci/vlasnici poduzeća	46,3
2. menadžeri/vlasnici poduzeća	26,8
3. službenici/javni djelatnici	12,2

Tablica 35.

Broj zaposlenih kojima rukovode anketirani (%)

	%	M	Median	Mode
1. do 50 zaposlenih	48,8	106,9	30,0	3,0
2. od 51 do 250 zaposlenih	19,5			
3. 251 zaposlenik i više	19,5			
* ne rukovode/rade kao službenici u javnim/državnim službama	12,2			

Tablica 36.

Raspodjela ispitanika prema djelatnost tvrtke/institucije u kojoj rade (%)

1. proizvodnja/prerađivačka industrija	34,1
2. pružanje obrazovnih/istraživačkih usluga	19,5
3. trgovina/druge gospodarske usluge	14,6
4. graditeljstvo	9,8
5. poljoprivreda i stočarstvo	7,3
5. nešto drugo	7,3
6. djelatnost lokalne uprave (županije/grada/općine)	4,9
7. transport i komunikacije	2,4
* pružanje zdravstvenih usluga	0,0

IV. STATISTIKA PODUZEĆA NA RAZINI HRVATSKE

Tablica 37.

Broj ekonomski aktivnih poduzeća u Hrvatskoj

Tip poduzeća	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
Mala	8.815	14.641	24.843	33.973	48.016	58.072	60.081	62.501	59.718	57.323	56.173
Srednja	1.444	1.383	1.852	1.119	1.194	1.338	1.500	1.730	1.784	2.075	2.044
Velika	600	480	442	498	517	515	528	558	548	574	556
Ukupno	10.859	16.504	27.137	35.590	49.727	59.922	62.109	64.789	62.050	59.972	58.773

Izvor: * Kovačević, Z., Obadić, A., 2001; Informacija o osnovnim financijskim rezultatima poduzetnika RH u 2000. godini. **Mala poduzeća su ona s manje od 50 zaposlenih, srednja ona koja zapošljavaju od 51 do 250 radnika, a velika s više od 250 zaposlenih.

Tablica 38.

Prosječan broj zaposlenih po poduzeću

Tip poduzeća	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
Mala	11,8	8,4	6,4	4,6	4,0	3,5	3,5	3,6	3,8	4,2	4,8
Srednja	237,2	171,6	118,5	185,5	162,3	132,7	113,5	99,9	96,7	76,5	77,3
Velika	1.144,0	1.097,0	973,2	872,1	820,0	752,2	669,9	620,5	605,6	551,2	562,1
Prosječan broj zaposlenih u svim tipovima poduzeća (po godinama)	464,3	425,6	366,0	354,0	328,7	296,1	262,3	241,3	235,3	210,6	214,7

Izvor: * Kovačević, Z., Obadić, A., 2001.; Informacija o osnovnim financijskim rezultatima poduzetnika RH u 2000. godini. **Mala poduzeća su ona s manje od 50 zaposlenih, srednja ona koja zapošljavaju od 51 do 250 radnika, a velika s više od 250 zaposlenih.

III. NEKA OBILJEŽJA
LJUDSKIH RESURSA
HRVATSKE PREMA
POPISU
STANOVNIŠTVA
2001. GODINE

Tablica 1.
Stanovništvo staro 15 i više godina, prema obrazovanju i po županijama (Popis 2001.)

Županija	Ukupno		Bez škole		Nezavršena OŠ		OŠ		Srednje obrazovanje		VŠ		VSS		Nepoznato	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Zagrebačka	255.874	100,0	6.286	2,5	46.038	18,0	58.033	22,7	122.898	48,0	7.747	3,0	12.379	4,8	2.493	1,0
Krapinsko-zagorska	118.139	100,0	2.465	2,1	30.531	25,8	29.360	24,9	48.345	40,9	3.045	2,6	3.816	3,2	577	0,5
Sisačko-moslavačka	155.439	100,0	7.759	5,0	31.770	20,4	35.875	23,1	67.550	43,5	4.699	3,0	7.084	4,6	702	0,5
Karlovačka	121.266	100,0	4.859	4,0	27.056	22,3	24.951	20,6	53.039	43,7	4.345	3,6	6.095	5,0	921	0,8
Varaždinska	152.962	100,0	2.296	1,5	30.359	19,8	37.412	24,5	69.463	45,4	5.269	3,4	7.522	4,9	641	0,4
Koprivničko-križevačka	103.403	100,0	2.086	2,0	25.734	24,9	31.901	30,9	35.651	34,5	2.982	2,9	4.235	4,1	814	0,8
Bjelovarsko-bilogorska	110.279	100,0	3.928	3,6	26.647	24,2	29.587	26,8	42.207	38,3	2.919	2,6	4.330	3,9	661	0,6
Primorsko-goranska	262.670	100,0	2.836	1,1	27.344	10,4	48.583	18,5	142.161	54,1	13.963	5,3	25.927	9,9	1.856	0,7
Ličko-senjska	45.477	100,0	2.118	4,7	12.421	27,3	9.015	19,8	18.387	40,4	1.513	3,3	1.701	3,7	322	0,7
Virovitičko-podravska	76.427	100,0	2.760	3,6	16.710	21,9	23.641	30,9	28.340	37,1	1.713	2,2	2.678	3,5	585	0,8
Požeško-slavonska	68.865	100,0	3.276	4,8	14.382	20,9	18.859	27,4	27.285	39,6	1.875	2,7	2.765	4,0	423	0,6
Brodsko-posavska	142.037	100,0	6.052	4,3	27.911	19,7	36.163	25,5	61.203	43,1	3.819	2,7	5.987	4,2	902	0,6
Zadarska	132.549	100,0	6.787	5,1	20.597	15,5	26.108	19,7	63.494	47,9	5.281	4,0	8.840	6,7	1.442	1,1
Osječko-baranjska	271.787	100,0	9.113	3,4	47.287	17,4	69.328	25,5	119.444	43,9	7.865	2,9	17.051	6,3	1.699	0,6
Šibensko-kninska	93.938	100,0	7.414	7,9	15.693	16,7	16.874	18,0	44.470	47,3	3.604	3,8	5.273	5,6	610	0,6
Vukovarsko-srijemska	165.409	100,0	8.782	5,3	31.902	19,3	43.516	26,3	68.380	41,3	4.506	2,7	6.439	3,9	1.884	1,1
Splitsko-dalmatinska	378.091	100,0	13.302	3,5	47.182	12,5	67.137	17,8	196.955	52,1	18.992	5,0	32.028	8,5	2.495	0,7
Istarska	175.167	100,0	2.546	1,5	21.999	12,6	39.855	22,8	88.013	50,2	9.308	5,3	12.663	7,2	783	0,4
Dubrovačko-neretvanska	100.403	100,0	1.996	2,0	13.390	13,3	19.081	19,0	51.337	51,1	5.813	5,8	8.195	8,2	591	0,6
Međimurska	96.462	100,0	1.221	1,3	15.907	16,5	29.060	30,1	43.232	44,8	2.752	2,9	3.536	3,7	754	0,8
Grad Zagreb	656.182	100,0	7.450	1,1	49.519	7,5	106.829	16,3	341.344	52,0	38.157	5,8	109.323	16,7	3.560	0,5
HRVATSKA	3.682.826	100,0	105.332	2,9	580.379	15,8	801.168	21,8	1.733.198	47,1	150.167	4,1	287.867	7,8	24.715	0,7

Izvor: Popis stanovništva 2001., stranice na mreži www.dzs.hr/Popis, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Tablica 2.
Nezaposleno stanovništvo po spolu, stopama nezaposlenosti i županijama (Popis 2001.)

Županija	Aktivni	Muškarci	Žene	Nezaposleni	Stopa nezaposlenosti	Muškarci	Stopa nezaposlenosti	Žene	Stopa nezaposlenosti
Zagrebačka	144.406	80.500	63.906	24.750	17,1	13.536	16,8	11.214	17,5
Krapinsko-zagorska	69.480	37.596	31.884	9.363	13,5	5.615	14,9	3.748	11,8
Sisačko-moslavačka	75.951	44.401	31.550	19.068	25,1	10.061	22,7	9.007	28,5
Karlovačka	62.295	34.916	27.379	14.633	23,5	7.568	21,7	7.065	25,8
Varaždinska	81.828	45.960	35.868	13.466	16,5	8.034	17,5	5.432	15,1
Koprivničko-križevačka	57.127	33.218	23.909	9.056	15,9	5.174	15,6	3.882	16,2
Bjelovarsko-bilogorska	63.963	36.039	27.924	10.166	15,9	5.670	15,7	4.496	16,1
Primorsko-goranska	141.139	76.204	64.935	27.715	19,6	13.829	18,1	13.886	21,4
Ličko-senjska	20.561	12.508	8.053	4.657	22,6	2.638	21,1	2.019	25,1
Virovitičko-podravska	39.098	23.597	15.501	7.884	20,2	4.430	18,8	3.454	22,3
Požeško-slavonska	34.954	20.322	14.632	6.874	19,7	3.928	19,3	2.946	20,1
Brodsko-posavska	71.519	42.895	28.624	17.973	25,1	9.883	23,0	8.090	28,3
Zadarska	65.154	38.343	26.811	18.022	27,7	9.904	25,8	8.118	30,3
Osečko-baranjska	137.948	80.102	57.846	33.427	24,2	17.324	21,6	16.103	27,8
Šibensko-kninska	44.892	25.370	19.522	13.902	31,0	7.560	29,8	6.342	32,5
Vukovarsko-srijemska	82.798	49.640	33.158	21.922	26,5	11.639	23,4	10.283	31,0
Splitsko-dalmatinska	194.082	106.834	87.248	50.556	26,0	25.792	24,1	24.764	28,4
Istarska	95.694	52.363	43.331	15.818	16,5	8.088	15,4	7.730	17,8
Dubrovačko-neretvanska	52.242	29.087	23.155	12.394	23,7	6.580	22,6	5.814	25,1
Međimurska	61.302	33.127	28.175	7.416	12,1	4.528	13,7	2.888	10,3
Grad Zagreb	356.186	182.115	174.071	59.914	16,8	32.302	17,7	27.612	15,9
HRVATSKA	1.952.619	1.085.137	867.482	398.976	20,4	214.083	19,7	184.893	21,3

Izvor: Popis stanovništva 2001., stranice na mreži www.dzs.hr/Popis, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Tablica 3.

Zaposleno stanovništvo po spolu, stopama zaposlenosti i županijama (Popis 2001.)

Županija	Zaposleni	Stopa zaposlenosti	Muškarci	Stopa zaposlenosti	Žene	Stopa zaposlenosti
Zagrebačka	119.656	46,8	66.964	54,6	52.692	39,6
Krapinsko-zagorska	60.117	50,9	31.981	56,1	28.136	46,0
Sisačko-moslavačka	56.883	36,6	34.340	46,6	22.543	27,6
Karlovačka	47.662	39,3	27.348	47,4	20.314	31,9
Varaždinska	68.362	44,7	37.926	51,6	30.436	38,3
Koprivničko-križevačka	48.071	46,5	28.044	56,9	20.027	37,0
Bjelovarsko-bilogorska	53.797	48,8	30.369	57,8	23.428	40,6
Primorsko-goranska	113.424	43,2	62.375	49,8	51.049	37,2
Ličko-senjska	15.904	35,0	9.870	44,2	6.034	26,1
Virovitičko-podravska	31.214	40,8	19.167	52,9	12.047	30,0
Požeško-slavonska	28.080	40,8	16.394	50,1	11.686	32,3
Brodsko-posavska	53.546	37,7	33.012	48,5	20.534	27,7
Zadarska	47.132	35,6	28.439	44,0	18.693	27,5
Osječko-baranjska	104.521	38,5	62.778	48,9	41.743	29,1
Šibensko-kninska	30.990	33,0	17.810	39,5	13.180	27,0
Vukovarsko-srijemska	60.876	36,8	38.001	48,4	22.875	26,3
Splitsko-dalmatinska	143.526	38,0	81.042	44,4	62.484	32,0
Istarska	79.876	45,6	44.275	52,7	35.601	39,1
Dubrovačko-neretvanska	39.848	39,7	22.507	47,0	17.341	33,0
Međimurska	53.886	55,9	28.599	61,1	25.287	50,9
Grad Zagreb	296.272	45,2	149.813	49,8	146.459	41,2
HRVATSKA	1.553.643	42,2	871.054	49,8	682.589	35,3

Izvor: Popis stanovništva 2001., stranice na mreži www.dzs.hr/Popis, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Biblioteka STUDIJE, knjiga 9.

**PODUZETNIŠTVO U MEĐIMURJU
I NOVI RAZVOJNI IZAZOVI**

Urednik:
Drago Čengić

Recenzenti:
Nenad Karajić
Maja Vehovec

Nakladnik:
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Lektura:
Jasna Penzar

Korektura:
Anka Mišetić

Grafički i tehnički urednik & korice:
Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:
TERCIJA, Zagreb

Tisak:
M.A.K.-GOLDEN, Zagreb

Naklada:
500 primjeraka